

ISSN 1336-6149
(Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae
Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy)

ISSN 1336-6157
(Folia Geographica)

PRÍRODNÉ VEDY, LIV.

FOLIA GEOGRAPHICA 19

2012

**ACTA FACULTATIS STUDIORUM HUMANITATIS ET NATURAE
UNIVERSITATIS PREŠOVIENSIS**

PRÍRODNÉ VEDY
FOLIA GEOGRAPHICA 19

Ročník LIV.

Prešov 2012

VYDAVATELSTVO
PREŠOVSKÉJ
UNIVERZITY

**ACTA FACULTATIS STUDIORUM HUMANITATIS ET NATURAE
UNIVERSITATIS PREŠOVIENSIS**

PRÍRODNÉ VEDY

FOLIA GEOGRAPHICA 19

Ročník LIV.

Prešov 2012

**ACTA FACULTATIS STUDIORUM HUMANITATIS ET NATURAE
UNIVERSITATIS PREŠOVIENSIS, Prírodné vedy, LIV., Folia Geographica
19, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2012.**

Executive editor:

RNDr. Vladimír Čech, PhD.

Editorial board:

prof. RNDr. Eva Michaeli, PhD. – Editor-in-Chief – *University of Prešov, Slovakia*

prof. RNDr. Vladimír Baar, PhD. – *University of Ostrava, Czechia*

prof. Frédéric Dumont – *Université des Sciences et Technologies de Lille, France*

prof. RNDr. Ján Harčár, PhD. – *University of Prešov, Slovakia*

prof. RNDr. Vladimír Ira, PhD. – *Slovak Academy of Sciences, Bratislava, Slovakia*

prof. RNDr. Robert Ištók, PhD. – *University of Prešov, Slovakia*

prof. dr. hab. Antoni Jackowski – *Jagellonian University in Cracow, Poland*

doc. dr. Lučka Lorber – *University of Maribor, Slovenia*

prof. RNDr. René Matlovič, PhD. – *University of Prešov, Slovakia*

prof. Adrian Smith – *Queen Mary, University of London, Great Britain*

prof. Ing. Jozef Vilček, PhD. – *University of Prešov, Slovakia*

Dr.h.c. prof. RNDr. Florin Žigrai, DrSc. – *Vienna, Austria*

Mená recenzentov jednotlivých príspevkov sú uvedené v závere každého z nich.

ISSN 1336-6149 (Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae
Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy)

ISSN 1336-6157 (Folia Geographica)

OBSAH

ŽIVOT A DIELO VÝZNAMNÉHO JUBILANTA Dr. h. c. prof. RNDr. FLORINA ŽIGRAIA, DrSc. VEDCA, PEDAGÓGA A HUMANISTU 5 <i>Eva MICHAELI, Martin BOLTÍŽIAR, René MATLOVIČ</i>	
VYBRANÉ PROBLÉMY MIKROREGIONÁLNYCH ZDRUŽENÍ OBCÍ NA SLOVENSKO-UKRAJINSKOM POHRANIČÍ 27 <i>Martin ANGELOVIČ, Vladimír BENČ</i>	
PRIESTOROVÁ DIFERENCIÁCIA NÁRODNOSTNEJ A JAZYKOVEJ ŠTRUKTÚRY Z HĽADISKA PROCESU STARNUTIA V SRBSKU 37 <i>Slavomír BUCHER</i>	
SRBSKÝ FAKTOR V GEOPOLITIKE ZÁPADNÉHO BALKÁNU. VYBRANÉ ASPEKTY 60 <i>Slavomír BUCHER</i>	
STRATÉGIA ROZVOJA VIDIECKEHO MIKROREGIÓNU HORNÁD 75 <i>Radoslav KLAMÁR, Lenka ČERMÁKOVÁ</i>	
ARKTÍDA V GEOPOLITICKÝCH A POLITICKOGEOGRAFICKÝCH SÚVISLOSTIACH 93 <i>Robert IŠTOK</i>	
PUBLIKOVANIE VLASTNÝCH GEOGRAFICKÝCH INFORMÁCIÍ POMOCOU TECHNOLOGIE GOOGLE EARTH 110 <i>Martin JEDLÁK</i>	
OFERTA TURYSTYCZNO – LECZNICZA WYBRANYCH UZDROWISK KARPACKICH POGRANICZA POLSKO-SŁOWACKO-UKRAIŃSKIEGO 120 <i>Małgorzata BUCZEK-KOWALIK, Radosław KLAMÁR</i>	
POTENCIÁL KRAJINY PRE LESNÉ HOSPODÁRSTVO (NA PRÍKLADE MIKROREGIÓNU MINČOL) 141 <i>Lucia KUNÁKOVÁ</i>	
PLACE BRANDING – VÝZNAM A MOŽNOSTI VYUŽITIA V ROZVOJI ÚZEMÍ 160 <i>Kvetoslava MATLOVIČOVÁ, Jana KOLESÁROVÁ</i>	

TURIZMUS HOLANDSKA - ANALÝZA VYBRANÝCH UKAZOVATEĽOV 171
Kvetoslava MATLOVIČOVÁ, Ivana SOVIČOVÁ, Boris MALINOVSKÝ

**VYBRANÉ ASPEKTY ŠTRUKTÚRY RÓMSKÝCH OSÍDLENÍ
V OKRESOCH PREŠOVSKÉHO SAMOSPRÁVNEHO KRAJA** 184
Eva MICHAELI, Beáta DRAVECKÁ

**PRIESTOR AKO HLAVNÝ KONCEPT VÝSKUMU GEOGRAFIE.
SMEROM KU KRITICKÉMU KONCEPTU PRIESTORU** 196
Miloslav MICHALKO

**GEOMORFOLOGICKÉ MAPOVANIE PRE POTREBY
PROJEKTU POZEMKOVÝCH ÚPRAV (NA PRÍKLADE
KATASTRÁLNEHO ÚZEMIA VYŠNÝCH RUŽBÁCH)** 210
Martin PRAMUKA

**REGIONÁLNA ANALÝZA NEZAMESTNANOSTI
V ČASE SÚČASNEJ EKONOMICKEJ RECESIE** 223
Juraj TEJ

**VHODNOSŤ POĽNOHOSPODÁRSKEJ KRAJINY PRE PESTOVANIE
PLODÍN NA ENERGETICKÉ ÚČELY** 235
Jozef VILČEK, Peter SOPKO, Zuzana KRUŠKOVÁ

ŽIVOT A DIELO VÝZNAMNÉHO JUBILANTA **Dr. h. c. prof. RNDr. FLORINA ŽIGRAIA, DrSc.** **VEDCA, PEDAGÓGA A HUMANISTU**

Eva MICHAELI, Martin BOLTIŽIAR, René MATLOVIČ

Čas plynie a zo študenta Prírodovedeckej fakulty UK v Bratislave sa stal medzinárodne uznávaný vedec a pedagóg v oblasti geografie a krajinskej ekológie, nositeľ vážneho a v našich akademických kruhoch jedinečného ocenenia, Doctor honoris causa, Prešovskej univerzity v Prešove za vedecko-pedagogický prínos a spoluprácu v mnohých oblastiach.

V rokoch 1990 – 2003 bol Dr. h. c. prof. RNDr. Florin Žigrai, DrSc. riaditeľom vysunutých pracovísk Rakúskeho ústavu pre východnú a juhovýchodnú Európu na Slovensku (pobočka so sídlom na Filozofickej fakulte UK v Bratislave a Rakúske centrum pri TU v Košiciach). Počas pôsobenia v týchto inštitúciách stal sa významným organizátorom, manažérom a implicitne aj účastníkom medzinárodnej vedeckovýskumnej a kultúrnej spolupráce v priestore strednej Európy.

Záujem o vedeckú prácu sprevádza profesora F. Žigraia celým obdobím jeho aktívnej kariéry a neutícha ani v súčasnosti. Vedecká práca a dielo jubilanta sú také rozsiahle, že nie je možné v tejto biografii zhodnotiť všetky jeho aspekty.

VZDELANIE A KARIÉRYNY RAST JUBILANTA

Prof. RNDr. Florin Žigrai, DrSc. sa narodil 25. novembra 1941 v krásnom malebnom meste Brašov (leží v južnej časti Transylvánie pod priesmykom Predeal), multikultúrnym a vzdelávacími tradíciami ovenčenom stredisku Rumunska. Približne po štyroch rokoch sa jeho rodina presťahovala do Prahy, kde získal základné vzdelanie a v roku 1953 do Bratislavy, v ktorej získal stredoškolské vzdelanie.

V rokoch 1959 začal jubilant študovať na Agronomickej fakulte Vysokej školy poľnohospodárskej v Nitre, odkiaľ prestúpil v roku 1961 na Prírodovedeckú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave na štúdium geografie - biológie a v roku 1963 sa špecializoval na hospodársku (humánnu) geografiu. Už ako študent vynikal mimoriadne dobre vyvinutým citom pre vedu, ktorý prezentoval aj počas štúdia a jeho prvá samostatná vedecká práca – diplomová, mala jasne a presne sformovaný vedecký cieľ na úrovni vtedajších trendov panujúcich v geografii. Štúdium ukončil s vyznamenaním v roku 1965 štátnymi

záverečnými skúškami a obhajobou diplomovej práce na tému: „Vplyv človeka a jeho hospodárskej činnosti na geografické prostredie na príklade Liptova“ (promovaný geograf). Obhajobu rigorózneho práce „Problémy kultúrnej krajiny a jej čiastkové analýzy vo vybraných územiach Liptova“ vykonal na tej istej fakulte v roku 1969 a získal akademický titul RNDr., nostrifikovaný na Univerzite vo Viedni v roku 1983 na rakúsky titul Dr. rer. nat.

V roku 1977 obhájil jubilant na Ústave experimentálnej biológie a ekológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave kandidátsku dizertačnú prácu: „Štúdium využitia zeme v Liptovskej kotline“ a získal vedeckú hodnosť kandidáta geografických vied (CSc.).

Habilitačnú prácu „Analýza využitia zeme v geografii a krajinskej ekológii – teoretická báza a aplikácia“ obhájil v odbore regionálna geografia na Masarykovej univerzite v Brne v roku 1993 a získal vedecko-pedagogický titul docent (doc.).

Inauguračnú prednášku na tému „Krajinné plánovanie v Rakúsku a možnosti jeho uplatnenia vo výučbe a výskume“ k vymenovaniu za profesora predniesol na Fakulte ekológie a environmentalistiky Technickej univerzity vo Zvolene (3.10.1995). V roku 1997 bol vymenovaný za profesora (prof.) v odbore ekológia krajiny, špecializácia krajinné plánovanie.

Doktorskú dizertačnú prácu (DrSc.): „Integračný význam štúdia využitia zeme v krajinskej ekológii – metavedné, teoreticko-metodické, empirické a aplikačné aspekty“, obhajoval v odbore ekológia, špecializácia krajinná ekológia na Fakulte ekológie a environmentalistiky v Banskej Štiavnici TU vo Zvolene v roku 2003.

Prestížny titul „čestný doktorát pre ekologické vedy (Dr. h. c.)“ mu bol udelený na Prešovskej univerzite v Prešove v roku 2005, na návrh vedenia Fakulty humanitných a prírodných vied a Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, za zásluhy o rozvoj geografie a krajinskej ekológie na Slovensku, za spoluprácu s univerzitou v mnohých oblastiach a za podporu vedeckej spolupráce medzi Slovenskom a Rakúskom. Profesor Žigrai bol členom vedeckej rady FHPV PU v Prešove. V súčasnosti je členom odborovej komisie doktorandského študijného programu regionálna geografia a regionálny rozvoj v študijnom odbore regionálna geografia na Fakulte humanitných a prírodných vied PU v Prešove a členom redakčnej rady periodika Folia Geographica, ktoré vychádza v rámci vedeckých spisov Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis. Profesor Žigrai bol oponentom a členom viacerých habilitačných a vymenúvacích konaní v odbore fyzická geografia a geoekológia a v odbore regionálna geografia.

PRACOVISKÁ JUBILANTA

Po ukončení vysokoškolského vzdelania pôsobil v rokoch 1965 – 1974 na Ústave biológie krajiny na SAV, neskôr na Ústave experimentálnej biológie a ekológie SAV (1975 – 1983) ako samostatný vedecký pracovník na Oddelení pre krajinnoeekologické syntézy. Ťažisko jeho výskumnej práce spočívalo vo vypracovaní teoretických, metodických a aplikovaných aspektov štúdia exploatácie krajiny, ako aj ich aplikácie pre účely krajinnoeekologického plánovania rôznych území.

Po odchode z Československa, ktorého impulzom pre prof. Žigraia bolo nútenie vykonávať také aktivity, ktoré boli proti jeho presvedčeniu a svedomiu, pracoval v rokoch

1983 – 1990 na Ústave krajinného plánovania a záhradného umenia na Technickej univerzite vo Viedni ako odborný asistent a súčasne na Geografickom ústave Univerzity v Klagenfurte (1986 – 1990).

Po transformácii spoločensko-politických pomerov na Slovensku po roku 1989 povolalo Rakúske ministerstvo pre vedu a výskum v roku 1990 Rakúsky ústav pre východnú a juhovýchodnú Európu vo Viedni zriadiť na Slovensku svoje pracoviská a siete pobočiek so sídlom na Filozofickej fakulte UK v Bratislave a Rakúske centrum na Technickej univerzite v Košiciach. Rakúsky ústav pre východnú a juhovýchodnú Európu vo Viedni zveril vedenie týchto pracovísk profesorovi Žigraiovi. Návrat na Slovensko s možnosťou venovať sa manažmentu vedy sám jubilant považoval za česť a výzvu. Táto etapa v jeho živote je veľmi významná. Pracovisko viedol 14 rokov (1990 – 2003), počas ktorých venoval pozornosť rozvoju, organizácii a kooperácii vedeckého výskumu medzi Rakúskom a Slovenskom a zorganizoval k problematike krajinnékoekologického a geografického výskumu celý rad slovensko-rakúskych vedeckých podujatí. V tejto súvislosti nie je možné nespomenúť poskytovanie vedecko-výskumných štipendijných pobytov pre slovenských a rakúskych vedecko-pedagogických pracovníkov a finančnú podporu slovensko-rakúskych výskumných projektov a vedeckých publikácií. Aktivity pracoviska boli pravidelne zverejňované v časopise SAV Forum Scientia. Vysunuté pracoviská Rakúskeho ústavu pre východnú a juhovýchodnú Európu vo Viedni pod jeho vedením vyvíjala snahu o vedecké prednášky rakúskych odborníkov na univerzitách na Slovensku a opačne.

Vedecko-výskumná činnosť ústavu spočívala v rozpracovaní metavedných aspektov krajinskej ekológie, geografie, krajinného plánovania, priestorového plánovania a krajinskej architektúry. Pôsobenie pracovísk Rakúskeho ústavu pre východnú a juhovýchodnú Európu v Bratislave a Košiciach bolo ukončené v roku 2003 Rakúskym ministerstvom pre vedu a výskum, po vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie.

Vedecko-manažérsky prínos rakúskych pracovísk Rakúskeho ústavu pre východnú a juhovýchodnú Európu na Slovensku pre rozvoj širokého spektra vedeckých disciplín a spomedzi nich aj geografických a ekologických na Slovensku bol výnimočný. Zo súhrnnej správy o pôsobení týchto pracovísk pod vedením profesora Žigraia na Slovensku v rokoch 1990 až 2003 vyplýva, že počas tohto obdobia bolo nadviazaných viac ako 300 kontaktov s najdôležitejšími vedecko-pedagogickými pracoviskami. Iniciovanych a finančne podporených bolo 160, väčšinou spoločných slovensko-rakúskych výskumných projektov z viacerých vedných oblastí. Pobočka ústavu poskytla 408 jednomesačných, resp. kratších výskumných štipendií pre slovenských vedecko-pedagogických pracovníkov na pobyt na príslušných rakúskych inštitúciách a zorganizovala a finančne podporila 611 slovensko-rakúskych vedeckých podujatí. Finančne podporila vydanie 130 vedeckých publikácií. Začiatkom roku 2004 sa zrušením slovenskej pobočky Rakúskeho ústavu pre východnú a juhovýchodnú Európu vo Viedni oficiálny služobný pobyt profesora Žigraia na Slovensku končí. Do konca roku 2004 sa ešte podieľal, ako vedecký pracovník v Rakúskom ústave pre východnú a juhovýchodnú Európu vo Viedni, na vypracovaní ústavných projektov cezhraničnej vedeckej spolupráce medzi Rakúskom a Slovenskou republikou a koncom roku 2004 odchádza do núteného predčasného dôchodku.

PEDAGOGICKÁ ČINNOSŤ

Dĺžka pedagogickej praxe v trvaní 30 rokov je významnou oblasťou v živote jubilanta. V rokoch 1981 – 1983 externe prednášal na Katedre geografie na Masarykovej univerzite v Brne. V rokoch 1983 – 1990 prednášal na Ústave krajinného plánovania a záhradného umenia na Technickej univerzite vo Viedni. Viedol prednášky a semináre (interné prednášky a semináre) z výskumu a aplikácie krajinnoeekologických princípov v priestorovom plánovaní, diplomové a dizertačné práce z tejto problematiky. Venoval sa problematike rozpracovania teoreticko-metodických aspektov krajinskej ekológie a krajinného plánovania. V tomto období plnil aj pedagogický úväzok (1986 – 1990) na Geografickom ústave Univerzity v Klagenfurte, kde prednášal problematiku využívania krajiny a ochranu životného prostredia.

V rokoch 1991 – 1992 prednášal na Katedre geografie a regionálneho plánovania UK Bratislave (externé prednášky a semináre), v rokoch 1992 – 1996 opäť na Katedre geografie Masarykovej univerzity v Brne, v rokoch 1992 – 1993 na Akademii Istropolitana v Bratislave (externé prednášky a semináre) a zároveň v roku 1993 na Katedre krajinskej a parkovej architektúry na FA STU v Bratislave a v rokoch 1993 – 1995 na Katedre aplikovanej ekológie Fakulty ekológie a environmentalistiky TU vo Zvolene.

Od roku 1996 do roku 2003 pôsobil profesor Žigrai ako riaditeľ slovenskej pobočky Rakúskeho ústavu vo Viedni, externe na FA Slovenskej technickej univerzity v Bratislave. Napriek zrušeniu vysunutých pracovísk Rakúskeho ústavu pre východnú a juhovýchodnú Európu na Slovensku, profesor Žigrai pokračoval v nasledujúcich rokoch v pedagogickom pôsobení na FA STU v Bratislave.

Pre vedca takého formátu k akým náš jubilant nesporne patrí, by bola najbolestnejšia strata kontaktov s vedeckou komunitou geografického priestoru, v ktorom sa formoval a pôsobil dlhé roky. Následne v roku 2004 po predčasnom penzionovaní, žiada o udelenie rakúskeho štipendia v rámci Podporného programu pre stredoeurópske krajiny (MOEL - Förderungsprogramm) s možnosťou prednášania vo funkcii zahraničného hosťujúceho profesora na Ústave urbanizmu Fakulty architektúry Slovenskej technickej univerzity v Bratislave. Viedol tu prednášky a semináre z krajinskej ekológie, náuky o využívaní krajiny, krajinnoeekologického a environmentálneho plánovania pre študentov v študijnom programe priestorové plánovanie a krajinná architektúra, krajinné plánovanie.

V roku 2005 je profesor Žigrai zahraničným hosťujúcim profesorom v rámci nemeckej Nadácie Johanna Gottfrieda Herdera na Ústave urbanizmu FA STU v Bratislave. Zároveň sa podieľa ako zahraničný expert EÚ – 15 na vypracovaní kapitol o vzdelávaní, vede a výskume v rámci projektu „Analýza potrieb a priorít hospodárskeho a sociálneho rozvoja Slovenskej republiky do roku 2015“ pre Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR. Projekt bol podkladom pre vypracovanie Národného strategického referenčného rámca Slovenskej republiky na programové obdobie 2007 – 2013.

V rokoch 2006 – 2007 prednášal profesor Žigrai v rámci Národného štipendijného programu Slovenskej republiky na Ústave urbanizmu FA STU v Bratislave, ako zahraničný hosťujúci profesor. Viedol prednášky z krajinskej ekológie, náuky o využívaní krajiny, krajinnoeekologického a environmentálneho plánovania pre študijný program priestorové plánovanie a krajinná architektúra a krajinné plánovanie. Zároveň je v tomto období externým spolupracovníkom a konzultantom Rakúskeho ústavu pre východnú a juhovýchodnú Európu vo Viedni v otázkach cezhraničnej vedeckej spolupráce medzi rakúskom a Slovenskom a spolupracuje na projekte „CENTROPE“.

V roku 2008 pôsobil jubilant ako zahraničný hosťujúci profesor v rámci Európskeho sociálneho fondu na Ústave manažmentu priestorového plánovania FA STU v Bratislave a prednášal problematiku: „Optimalizácia interakcie ekologických vied a plánovacej praxe udržateľného priestorového rozvoja informačnej spoločnosti – veda a prax.“

Od roku 2009 doposiaľ je profesor Žigrai zahraničným hosťujúcim profesorom na Oddelení priestorového plánovania Ústavu manažmentu a pôsobí v centre excelencie SPECTRA EÚ na FA Slovenskej technickej univerzity v Bratislave. Prednáša krajinnoekologické a environmentálne plánovanie, náuku o využívaní krajiny a základy krajinskej ekológie pre študijný program priestorové plánovanie. Za ostatných 5 rokov na Fakulte architektúry a jej ústavoch STU v Bratislave prednášal prevažne tieto predmety: krajinná ekológia, krajinnoekologické plánovanie, environmentálne plánovanie, náuka o využívaní krajiny.

Pod jeho vedením diplomové práce z odboru geografie, krajinskej ekológie a územného plánovania ukončilo 19 študentov, z toho 11 zahraničných (7 na Technickej univerzite vo Viedni, 4 z iných univerzít v Rakúsku) a 8 študentov z univerzít v Slovenskej republike. Dizertačné práce z odboru krajinnoekologického plánovania pod vedením profesora Žigraia vypracovali dvaja zahraniční študenti z Technickej univerzity vo Viedni.

V súčasnosti je profesor Žigrai školiteľom doktorandského štúdia pre vedný odbor 41-96-9 krajinné inžinierstvo sekcia B - krajinné plánovanie a tvorba krajiny na Fakulte záhradníctva a krajinného inžinierstva Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre ako aj pre vedný odbor 15-21-9 ekológia na Fakulte ekológie a environmentalistiky TU vo Zvolene a je členom odborovej komisie doktorandského študijného programu regionálna geografia a regionálny rozvoj vo vednom odbore 4.1.38 regionálna geografia na Fakulte humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove.

VEDECKOVÝSKUMNÁ ČINNOSŤ

Medzi vedeckým výskumom a pedagogickou činnosťou jubilanta existuje veľmi úzke prepojenie. Nie je dosť dobré možné oddeliť tieto aktivity a určite sa prelínajú aj v tejto biografii. Úspech jubilanta v medzinárodnom meradle vedy bol ovplyvnený jeho jazykovými znalosťami. Ovláda aktívne tri slovanské jazyky a z medzinárodných nemecký, anglický, francúzsky a španielsky jazyk.

Vedeckovýskumná činnosť profesora Žigraia je bohatá a bádateľské záujmy jubilanta sú veľmi široké. Svedčí o tom aj scientometrická faktografia. Je autorom 13 monografií a 17 kapitol v monografiách. Vydal 3 domáce a 3 zahraničné vysokoškolské učebnice a 200 vedeckých štúdií v recenzovaných časopisoch a zborníkoch na Slovensku a 27 v zahraničí. Na svoje práce zaznamenal viac 500 ohlasov z toho 65 SCI ohlasov. Spolupracoval na 37 slovensko-rakúskych krajinnoekologicky orientovaných projektoch. Vedecko-organizátorsky sa podieľal na viac ako 100 krajinnoekologicky a geograficky orientovaných podujatiach na Slovensku a v Rakúsku. Organizačne a finančne, ako riaditeľ slovenskej pobočky Rakúskeho ústavu pre východnú a juhovýchodnú Európu vo Viedni, podporil vydanie 37 vedeckých publikácií z oblasti geografie a ekológie a posúdil viac ako 60 vedeckých publikácií z tejto problematiky.

Vybrané monografie jubilanta, či už samostatné alebo v spoluautorstve patria k významným reprezentačným dielam jeho vedecko-výskumnej a pedagogickej činnosti, odrážajúcej jeho vedecký vývoj v metavednej, teoreticko-metodickej, empirickej, aplikač-

nej a didaktickej rovine. Monografie tvoria bázu, ktorá umožnila jubilantovi sformulovať základy a princípy nových vedeckých humánnogeografických a krajinnoeekologických subdisciplín, napr. náuky o štúdiu využitia zeme a meta-krajinnej ekológie a zároveň vyzdvihnúť nutnosť medzivednej kooperácie načrtnutím nových kontaktných vedných disciplín, napr. krajinnej archeológie (komunikácia medzi geografiou a archeológiou) a geoetnografie (spolupráca medzi geografiou a etnológiou), geografia relígií (kooperácia medzi geografiou a religionistikou). Tieto kontaktné subdisciplíny sú v monografiách a jeho ďalších vedeckých štúdiách ponímané ako veľmi dôležité kooperačné súčasti širšie chápanej kultúrnej geografie, ktorej hlavným objektom výskumu je práve kultúrna krajina, v ktorej sa stretávajú výskumné záujmy prírodných a humánnych vied. Na komplexne chápaný empiricko-aplikačný výskum kultúrnej krajiny v dielach jubilanta nadväzuje unikátne rozpracovanie mechanizmu pôsobenia časových vlastností krajiny, napr. evolučný potenciál, kontinuita a zotrvačnosť v spôsobe myslenia a konania ľudí v súčasnom transformačnom procese reformných krajín a teoreticko-metodické rozpracovanie možnosti použitia územnej identity, ako kritéria pri územno-administratívnom členení.

V období pôsobenia na Ústave biológie krajiny SAV a Ústave experimentálnej biológie a ekológie SAV v Bratislave (1965-1983) na Oddelení pre krajinnoeekologickú syntézu ťažisko výskumnej práce jubilanta spočívalo vo vypracovaní teoretických, metodických a aplikovaných aspektov štúdia o využití krajiny, ako aj ich aplikácia pre potreby krajinnoeekologického plánovania rôznych území. Bol spoluriešiteľom metodiky biologického krajinného plánovania (BPK) a neskoršie krajinnoeekologického plánovania LANDEP, v rámci ktorých rozpracoval ich socio-ekonomickú časť.

Na Technickej univerzite vo Viedni (1983-1990) na Ústave krajinného plánovania a záhradného umenia a na Geografickom ústave v Klagenfurte sa profesor Žigrai venoval rozpracovaniu teoreticko-metodických aspektov krajinnej ekológie a krajinnoeekologického plánovania pre účely územného plánovania.

Na pracoviskách Rakúskeho ústavu pre východnú a juhovýchodnú Európu na Slovensku (1990 – 2003) bolo ťažiskom práce jubilanta organizovanie a kooperovanie vedeckých aktivít medzi Rakúskom a Slovenskom, organizovanie slovensko-rakúskych vedeckých podujatí, poskytovanie vedecko-výskumných štipendií pre slovenských a rakúskych vedecko-pedagogických pracovníkov, finančná podpora slovensko-rakúskych výskumných projektov a vydávania vedeckých publikácií.

Ostatné decénium vedeckovýskumnej práce venoval jubilant predovšetkým rozpracovaniu metavedeckých otázok ležiacich na rozhraní filozofie a teórie vybraných vedeckých disciplín, zaoberajúcich sa výskumom krajiny s dôrazom na krajinnú ekológiu a geografiu. Pri formulovaní prvých metavedeckých úvah vychádzal z krajinnej ekológie, v rámci ktorej získal potrebné empirické, teoreticko-metodické a didakticko-aplikačné skúsenosti z dlhoročnej vedecko-výskumnej a pedagogickej práce.

Spolu so skúsenosťami získanými z interdisciplinárnej tímovej spolupráce počas dlhoročného pôsobenia na Ústave krajinnej ekológie SAV v Bratislave, z výskumno-didaktických pobytov na viacerých zahraničných pracoviskách, ako aj zo štrnásťročnej vedecko-manažerskej činnosti jubilanta, počas vedenia slovenskej pobočky Rakúskeho ústavu pre východnú a juhovýchodnú Európu vo Viedni sa sformovala významná báza a predpoklady pre koncepciu základov metakrajinnej ekológie.

Zhrnutie výsledkov výskumu tohto nového vedeckého zamerania prezentuje jubilant v pripravovanej monografii „Úvod do meta-krajinnej ekológie“, v ktorej hodlá priblížiť vybrané všeobecné, aplikačné a regionálne metavedecké aspekty krajinnej ekológie. Monografia bude predstavovať v celosvetovom kontexte prvý pokus upozorniť na potrebu koncipovania meta-krajinnej ekológie, opierajúcej sa o možnosť využitia jej výsledkov pre vyzdvihnutie konceptuálnej univerzálnosti metavedeckého výskumného prístupu idiografických disciplín, ktorá sa dá v plnej miere aplikovať z krajinnej ekológie aj na geografiu a zvyšné disciplíny zaoberajúce sa výskumom krajiny.

Jedným z výsledkov plánovanej monografie bude aj na základe rozboru charakteru krajinnej ekológie, jej objektu, predmetu a cieľa výskumu, nová formulácia, resp. definícia krajinnej ekológie ako „integračnej ekologickej disciplíny ležiacej v prieniku ekologických a geografických vied, ktorá skúma krajinnoekologickými prístupmi vzťahy medzi ekologickými procesmi a priestorovou štruktúrou súboru ekosystémov a ich vzťah k ľudskej spoločnosti na úrovni krajiny“. Na základe týchto postulátov prisudzuje z metavedeckého aspektu krajinnej ekológie charakter integračnej, prienikovej, idiograficko-nomotetickej, komunikačno-informačnej, koordinačno-kolaboračnej a transdisciplinárnej ekologickej disciplíny.

Medzi dôležité výsledky, ktoré budú uvedené v tejto publikácii patrí aj testovanie prípadného použitia vypracovanej metavedeckej schémy krajinnej ekológie, ako vzoru pre vybudovanie metavedeckej nadstavby ostatných vedeckých disciplín zaoberajúcich sa výskumom krajiny, napr. náuky o využívaní krajiny, krajinnej archeológie, krajinnej architektúry, náuky o ochrane krajiny, kultúrnej geografie, environmentálnej ekológie, environmentálnej histórie, náuky o trvalo udržateľnom rozvoji, regionálnej geografie, etnogeografie a geografie religií.

Získané poznatky potvrdzujú univerzálnosť použitia vypracovanej schémy pre vybudovanie metavedeckých častí zvyšných idiograficko-nomotetických a regionálnych vedeckých disciplín zaoberajúcich sa výskumom krajiny a regiónu.

Veľký význam vo vedeckej práci jubilanta zohrali študijné pobyty a stáže. Väčšina významných študijných pobytov v zahraničí pochádza z obdobia rokov 1968 – 1989. Ich výsledkom, takmer vo všetkých prípadoch, bola spolupráca na vedecko-výskumných teoretických projektoch a spoluautorstvo regionálnych a teoreticko-metodických vedeckých štúdií:

- 1968 - na Geografickom ústave v Lipsku (prof. Dr. E. Lehmann) štúdium teoreticko-metodických otázok výskumu kultúrnej krajiny (pojem, definícia, procesy, genéza a členenie kultúrnej krajiny).
- 1969 - na Geografickom ústave Poľskej akadémie vied vo Varšave (prof. Dr. J. Kostrowicki) štúdium poľskej metódy mapovania využitia krajiny a jej vzťahov k mestskému okoliu.
- 1969/1970 - na Inštitúte starostlivosti o krajinu a ochrany prírody Technickej univerzity v Hannoveri (prof. Dr. K. Buchwald), prof. Dr. H. Langer, prof. Dr. U. Schlüter) štúdium problematiky starostlivosti o krajinu, plánovania krajiny, plánovania a usporiadania zelene a vypracovanie výskumného projektu "Vývoj kultúrnej krajiny počas minulých dvoch storočí s osobitným zreteľom na vzťahy medzi stanovišťom a využitím zeme a vývoja krajinného obrazu".

- 1972 - na Biologickom ústave Univerzity v Sarajeve (prof. Dr. M. Lakusic) štúdium biologických a krajinnoekologických otázok plánovania krajiny.
- 1980 - na Centre d'Etudes Phytosociologiques et Ecologiques L.Emberger v Montpellier (prof.Dr.M.Godron) spracovanie problematiky využitia fyto-ekologických pomerov skúmanej oblasti ako kritéria pre stanovenie intenzity využitia krajiny a jej rozmanitosti v rámci výskumného projektu "Vývoj využitia krajiny v okrajovej zóne mesta Montpellier".
- 1981 - na Instituto de Geografia na UNAM v Mexiko-City (prof .Dr. R. L. Recendez, Dr. J. Cervantes Borja) štúdium metód geoekodynamickej stability prírodného životného prostredia v rámci výskumného projektu "Krajinnoekologické plánovanie využitia Mexickej kotliny" a vypracovanie krajinnoekologického plánu rozvoja Mexickej kotliny metodikou LANDEP.
- 1982 - na Inštitúte pre Geografiu a Geoekológiu Nemeckej akadémie vied v Lipsku (prof. Dr. G. Haase, Dr. R. Altmann) štúdium metód mapovania typov prírodnej krajiny, interpretácie potenciálu prírodnej krajiny a jej hodnotenia pre využitie krajiny v rámci výskumného projektu "Fyzicko-geografická charakteristika krajiny a jej využitie". (spoluautor).
- 1982 - na Inštitúte ochrany prírody v Sofii (Dr. Petrov, E. Pavlova) a vypracovanie krajinnoekologického plánu okresu Pleven v Bulharsku (spoluautor).
- 1983 - na Ústave geografie a geoekológie Akadémie vied NDR v Lipsku (prof. Dr. G. Haase, Dr. R. Altmann, Dr. H. Hubrich, Dr. H. Schlüter) vypracovanie plánu využitia územia Döllnitz z krajinnoekologického aspektu (spoluautor).
- 1986 - na Department of Geography Univerzity Tribhuvan v Kathmandu v Nepale (prof. Dr. Ch. B. Shrestha, Mgr. M .P. Gautam) terénne práce pre vypracovanie sídelno-agrárno-ekologického plánu Kathmandu. (spoluautor).
- 1983/1989 na Ústave krajinného plánovania a záhradného umenia TU vo Viedni (Prof. Dr. R. Gälzer) rozpracovanie teoretickej bázy a metodického inštrumentária krajinnoekologického plánovania pre potreby priestorového plánovania.

Významná je aj vedecká spolupráca profesora Žigraia so zahraničnými odborníkmi. Mnohí z nich participovali na empirickom i teoreticko-metodickom výskume geografických a krajinnoekologických problémov v regiónoch Slovenskej republiky. Najvýznamnejšie výsledky predmetnej medzinárodnej spolupráce sa dotýkajú najmä regiónu Liptova, kde jubilant vedecky vyrastal:

- 1968/1969 - prof. Dr. W. Sperling z Univerzity v Trieri na tému "Sídelno-geografické a agrárno- geografické štúdie na príklade Liptovskej Teplicey".
- 1971 - prof. Dr. M. Godron, Dr. Ph. Daget, Dr. J. L. Giullerm a prof. Dr. F. Romane z Centra fytosociologických a ekologických štúdií v Montpellier na tému "Zostavenie krajinnoekologického a hospodársko-geografického terénneho zápisu" ako aj na tému "Prognózy využitia krajiny prostredníctvom matice prechodu na príklade Liptovskej kotliny".
- 1976 - prof. Dr. K. Billwitz z Halle/Saale na tému "Krajinno-kultúrny stav teritória na príklade Liptova a mesta Liptovský Hrádok".

- 1980 - Dr. W. Kaulfuß z Drážďan na tému "Štruktúra prírodnej krajiny a problémy využitia krajiny na príklade Liptova".
- 1982 - Dr. V. Svetlosanov z IIASA v Laxenburgu pri Viedni na téme "Hodnotiace metódy potenciálnej ekologickej stability krajiny na vybraných územiach Liptovskej kotliny a Východoslovenskej nížiny".
- 1994 - Prof. Dr. Martin Seger z Geografického ústavu v Klagenfurte pri vypracovaní „Mapy Bratislavy- hlavného mesta Slovenska z vesmíru 1:25 000“ a „Mapy funkčného využitia Bratislavy 1:25 000“.

VEDECKÝ PRÍNOS JUBILANTA

Profesor Žigrai prispel výraznou mierou k rozpracovaniu metavednej teoretickej bázy, metodického inštrumentária a aplikačných prístupov v oblasti krajinnej ekológie a geografie na Slovensku a k ich prepojeniu s inými prírodovednými disciplínami, čo potvrdzuje aj jeho rozsiahla publikačná činnosť. Prínos jubilanta v oblasti vedeckého výskumu môžeme rozdeliť do štyroch rovín.

Prvú metavedeckú a tereticko-metodickú rovinu reprezentujú práce v ktorých sa zaoberá ohraňovaním a sformulovaním náuky o využívaní krajiny ako novej humánno-geografickej disciplíny. Predkladá novú formuláciu krajinnej ekológie a meta-krajinnej ekológie ako novej krajinnoekologickej subdisciplíny, vedy o krajinnej ekológii a o jej význame pre rozvoj ekológie, environmentológie, náuky o krajinnej tvorbe, krajinného inžinierstva a krajinnej architektúry. Stanovuje jej pozíciu v systéme vied, význam a obsah. Zaoberá sa geografickou identitou, považuje ju za významnú vlastnosť geografie. V teoreticko-metodických prácach profesora Žigraia sme zaznamenali výrazný posun v oblasti rýdzo humánnogeograficky ponímaného štúdia využitia krajiny, do krajinnoekologickej polohy, na základe čoho sa sformoval nový vedecko-výskumný a metodický smer uplatňujúci dimenziu časopriestorových súvislostí krajinnoekologickej štruktúry na ekologických kľúčových výskumných plochách, potrebný pre ich alokáciu a následné prepojenie. Tento prístup umožňuje stanoviť časový vývoj krajinnej stability pomocou evalvacie zmien využívania krajiny na modelových územiach a prognózu využitia krajiny. Profesor Žigrai je tiež spoluautorom metodiky hodnotenia ekologickej stability krajiny a jej implementácie do praxe.

Veľkú pozornosť venoval rozpracovaniu integrovaného výskumu kultúrnej krajiny na Slovensku z aspektu časo-priestorového vývoja, určenia jej dimenzií a znakov. Rozpracoval metodiku krajinnoekologicky orientovaného mapovania využitia zeme na transektoch, kľúčových plochách a v administratívnych jednotkách na Slovensku vo veľkých kartografických mierkach.

Pre skúmanie vzťahu medzi fyzickogeografickými vlastnosťami územia a jeho exploatáciou v rámci krajinných typov vyčlenených pomocou geografickej priestorovej syntézy vypracoval profesor Žigrai originálnu metodiku superpozície príslušných analytických máp. Z metodiky výskumu vyplynuli nové humánnogeografické a krajinnoekologické charakteristiky, napr. stabilita využívania krajiny, ekonomická sila zmien využitia krajiny, koeficient priaznivosti väzby foriem využitia krajiny a ich zmien na krajinnoekologické danosti územia.

V rovine empirického výskumu pri štúdiu kultúrnej krajiny profesor Žigrai sformoval nový pohľad na využitie krajiny. Považuje ho za integračný prvok medzi materiálnou realitou a sociálnou konštrukciou kultúrnej krajiny.

V rovine aplikovaného výskumu sa profesor Žigrai podieľal na vypracovaní väčšieho počtu krajinnoekologických plánov metodikou LANDEP na viacerých územiach na Slovensku a v zahraničí (Rakúsko, Bulharsko, Nemecko, Mexiko a Nepál).

V rovine integrovaného základného a aplikovaného výskumu môžeme evidovať ako prvý príklad, komplexnej a detailnej integrácie výsledkov základného výskumu náuky o využití krajiny s výsledkami základného krajinnoekologického výskumu pre potreby vypracovania krajinnoekologického plánu, prácu z modelového územia vidieckej obce Lúčky v Liptove.

Profesor Žigrai sa zaslúžil o rýchly transfér a aplikáciu svojich teoreticko-metodických poznatkov do spoločenskej praxe v oblasti krajinného plánovania, krajinného inžinierstva, trvalo udržateľného rozvoja kultúrnej krajiny a ochrany prírody a krajiny na Slovensku a v Rakúsku. Dosiahol mnoho cenných výsledkov aj v oblasti aplikovaného výskumu. Mnohé prípadové štúdie z územia Slovenska (Liptov, zázemie Bratislavy, Nitry, Serede, Považskej Bystrice, Štiavnických vrchov, vodárenskej nádrže Klenovec), resp. zo zahraničia Káthmándu v Nepale, Mexico City v Mexiku, zázemia Hannoveru v Nemecku, burgerlandského Seewinkel v Rakúsku, zázemia Montpelieru, Plevenského okresu v Bulharsku, sú dôkazom integračného významu výskumu využitia zeme.

Vklad profesora Žigraia pre rozvoj vysokého školstva a jeho vedecko-výskumnej základne je evidentný aj na východnom Slovensku. Svedčí o tom organizačné zabezpečenie a realizácia 171 vedeckých podujatí a vyslanie 60 vedeckých pracovníkov z východného Slovenska na študijné pobyty v Rakúsku. Profesor Žigrai má zásluhu na vydaní 24 vedeckých publikácií bádateľov z regiónu východného Slovenska a realizácii 55 vedecko-výskumných projektov z tohto regiónu.

Uznanie vedecko-pedagogickej a vedecko-manažérskej činnosti prof. Žigraia sa preukázalo okrem udelenia čestného doktorátu aj vymenovaním čestným členom Slovenskej geografickej spoločnosti pri SAV, Slovenskej asociácie pre krajinnú ekológiu (IALE-SK), Slovenskej ekologickej spoločnosti (SEKOS) pri SAV, ako aj členom Rakúskej akadémie pre životné prostredie a energiu v Laxenburg pri Viedni, členom Pracovnej skupiny pre nové metódy v regionálnom výskume (AMR) vo Viedni, členom Rady pre "Cestovný ruch a životné prostredie" pri Spolkovom ministerstve Rakúska pre hospodárske záležitosti vo Viedni, ako aj členom viacerých redakčných rád medzinárodných vedeckých časopisov. Za zásluhy o rozvoj slovensko-rakúskej spolupráce v oblasti životného prostredia bola mu udelená v roku 2004 Cena ministra životného prostredia SR, ako aj diplom nemeckej Nadácie Johann Gottfried Herder za angažovanosť v spolupráci a výskume na univerzitách v Strednej Európe v roku 2005.

Vedecký prínos jubilanta pre rozvoj krajinnej ekológie, geografie a vedy vo všeobecnosti je nesmierny, ale nemožno opomenúť jeho ľudský a etický rozmer, ktorý sa nedá merať scientometrickými, či inými kritériami, lebo má osobitný charakter a u profesora Žigraia ho považujeme za výnimočný. Na svojej životnej ceste nikdy neupustil od zásad humanizmu a tolerance. Jeho postoj k životu a práci dokazujú úctu k človeku. Vedecká komunita v strednej Európe, slovenská veda a vedecké a univerzitné pracoviská vnímajú jeho osobnosť vysoko pozitívne. Profesor Žigrai sa teší veľkej pozornosti aj u generácie mladých vedeckých pracovníkov, ktorým vždy s ochotou odovzdáva svoje skúsenosti a povzbudzuje ich svojim záujmom o problémy, ktoré prekonávajú v počiatočnom štádiu vedeckého bádania.

V súčasnej spoločnosti ako kritériom úspešnosti človeka je materiálne zabezpečenie, či mediálna propagácia. Iba výnimočne obdivuje spoločnosť predstaviteľov vedy, no práve tí vkladajú do poznania ľudstva zo svojej osobnosti všetko to, čo je súčasťou jeho pokroku v budúcnosti. Práve vedci dominujú mentálnymi kvalitami, pracovitosťou a obetavosťou. Profesor Žigrai k takým určite patrí a verme, že neutíchajúca pracovná zaoberanosť a aktívna vedecká činnosť jubilanta potrvá pre radosť nás všetkých ešte veľmi dlho.

Ad multos annos pán profesor!

VÝBER NAJVÝZNAMNEJŠÍCH PUBLIKÁCIÍ Z OBLASTI METAVEDECKY ORIENTOVAanej PROBLEMATIKY KRAJINNEJ EKOLÓGIE A PRÍBUZNÝCH DISCIPLÍN

- Žigrai, F., 1989: Ausgewählte theoretisch-methodische Aspekte der Flächennutzung und ihre Anwendungsmöglichkeit für die Flächennutzungsprognose. In: Regionalwissenschaftliche Forschung. Mitteilungen des Arbeitskreises für Regionalforschung, Vol. 19, 306-318, Wien.
- Žigrai, F., 1995: Integrovaný význam štúdia využitia zeme v geografii a krajinnej ekológii na príklade modelového územia Lúčky v Liptove. In: Geografické štúdie 4, 133 s. VŠ Ped. Nitra.
- Žigrai, F., 1996: The relationship between basic and applied landscape- ecological research in Slovakia. In: Ecology (Bratislava), Vol 15, Nr. 4, 387- 401, Bratislava.
- Žigrai, F., 1996: Integrative relevance of the land use study in the regional landscape ecology. In: Act.Fac.Rer.Nat.Univ.Com.Geogr. No 38, p.123-142, Bratislava.
- Žigrai, F., 1998: Integrative Relevance of Land Use Study in Geography and Landscape Ecology. In: Ekológia (Bratislava), Vol. 17, Suppl. 1, 168-176.
- Žigrai, F., 2000: The Search for Geographic Identity (Some notes to the possible role of the geographer in the process of socio-economic transformation. In: Acta Fac. Rer. Nat. Univ. Com. Seria Geogr. 2/I, Bratislava, 305-318.
- Žigrai, F., 2000: Limits of the development of landscape-ecological planning in Slovakia (theoretical, methodological and application aspects). In: Ekológia (Bratislava), Vol. 19, Suppl. 2, 55-65.
- Žigrai, F., 2001: Position, meaning and tasks of meta-landscape ecology. (Some theoretical and methodological notes). In: Ekológia (Bratislava), Vol. 20, Suppl. 3, p. 11-22.
- Žigrai, F., 2001: Long-term ecological research sites in time-spatial context. (Some theoretical and methodological notes to transformation, allocation and networking of long-term ecological research sites). In: Ekológia (Bratislava), Vol. 20, Suppl. 2, p. 15-24.
- Žigrai, F., 2002: "Paradigma" ako vedecky relevantný pojem pre prognózovanie vývoja krajinnej ekológie. In: Acta Environmentalica UC (Bratislava) Vol. 11, 73-85, Bratislava.
- Žigrai, F., 2003: The meaning of meta-landscape ecology for the development of the theory, methodology, application and education of the landscape ecology (selected aspects). In: Ekológia (Bratislava), Vol. 22, Suppl. 1, p. 20-33.
- Žigrai, F.: 2006: Význam a pozícia geografie na rozhraní nomotetických a idiografických vedných disciplín (Vybrané metavedné aspekty). In: Geografická revue, roč. 2, č. 2, s. 748-758, FVP UMB Banská Bystrica.

- Žigrai, F., Drdoš J., Oľahel', J., 2007: Contribution of geography to the development of the landscape ecology in Slovakia. Acta Fac.Stud. Human. Et Natur. Univ. Prešovensis, Folia Geographica 11, Prírodné vedy, roč. XLVI, (Ed. E. Michaeli), 128 s. Prešov.
- Žigrai, F., 2009: Niekoľko poznámok k teoreticko-metavedeckým princípom krajiny ekológie. In: Herber, V. (ed.), Fyzickogeografický zborník 7. Fyzická geografia a trvalá udržateľnosť. PF Masarykova univerzita, Brno, 9-15.**
- Žigrai, F., 2010: Landscape ecology in theory and practice (selected theoretical and meta-scientific aspects). Ekológia (Bratislava), Vol. 29, No.3, p. 229-246.
- Žigrai, F., 2010: Typológia krajiny ekológie. In Herber, V. (ed.), Fyzicko-geografický zborník 8. Fyzická geografia a kultúrna krajina. PF Masarykova univerzita, Brno, 22-29.
- Žigrai, F., 2010: Pozícia a spolupráca krajiny ekológie v rámci ekologických disciplín. In: Ekologické štúdie, roč. 1, číslo 1-2, 190-199, SEKOS pri SAV Bratislava.

Monografie a kapitoly v knižných publikáciách

- Žigrai, F., 1974: Agrarlandschaftsentwicklung im Raum nordöstlich von Sarstedt bei Hannover seit 1830. In: Acta geobiologica, III, 8, 70 s. Bratislava.
- Ružička M., Ružičková, H., Žigrai, F., 1978: Krajinná zložka, prvky a štruktúra v biologickom plánovaní krajiny. In: Questiones geobiologicae, 23, 77 s. Bratislava.
- Žigrai, F., 1981: Štúdium využitia zeme v Liptovskej kotline. In: Questiones geobiologicae, 26, 131 s., Bratislava.
- Žigrai, F., 1989: Zu den Anwendungsmöglichkeiten der landschaftsökologischen Planungsmethode LANDEP. (Erfahrungen im Lehrbereich für die Studienrichtung Raumplanung und Raumordnung an der TU Wien). In: Landschaftsökologische Grundlagen für die Landschaftsplanung, Schriftenreihe des Instituts für Landschaftsplanung und Gartenkunst der TU Wien, Heft 12, 140 s., Wien, ISBN 3-900804-02-8.
- Ch. Weiner, H. Schaffer, I. Konrad, F. Žigrai 1993: Umweltbericht Wien – Bratislava (Bestandaufnahme der Umweltsituation in Bratislava und Möglichkeiten der slowakisch-österreichischen Zusammenarbeit für eine nachhaltige Entwicklung dieser Grenzregion). Verleger: MECCA – Morogoro Environmental Charter Consulting Agency Wien, 1993 167 s. ISBN 3-901082-06-9.
- J. Oľahel', F. Žigrai, V. Drgoňa 1993: Landscape use as a basis for environmental planning (case studies of Bratislava and Nitra hinterlands). In: Geographical Studies, Nr. 2, 1993, Faculty of Natural Science, University of Education Nitra, 83 s., ISBN 80-88738-01-6.
- Žigrai, F., 1995: Integrovaný význam štúdia využitia zeme v geografii a krajiny ekológii na príklade modelového územia Lúčky v Liptove. In: Geografické štúdie 4, 133 s. VŠ Ped. Nitra. ISBN 80-88738-98-9.
- T. Dillinger, M. Finka, Z. Přikryl, K. Semsroth, J. Silván, F. Stockreiter, F. Zehetner, F. Žigrai 2000: Österreichisch-Slowakisch-Tschechisches Handbuch der Raumplanungsbegriffe. Verlag der ARL Hannover-Wien-Bratislava-Brno, 2000, 468 s. ISBN 3-88838-528-8.
- Žigrai, F., Drdoš J., Oľahel', J., 2007: Contribution of geography to the development of the landscape ecology in Slovakia. Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae

- Universitatis Prešovensis, Folia Geographica 11, Prírodné vedy, roč. XLVI, (Ed. E. Michaeli), 128 s. Prešov. ISBN 1336-6157.
- Žigrai, F., Gautam, M. P., 2009: Landscape-Ecological Plan as a Tool to Solve the Environmental Problems of Urbanization in Kathmandu City (Application of the Slovak Landscape Ecological Planning Method „LANDEP“ Abroad – Case Study: Kathmandu City, Nepal). Folia Geographica 13, roč. XLVIII, Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, 95 p.
- Žigrai, F., 2010: Landscape ecology in theory and practice (selected theoretical-meta-scientific aspects). In: Barančoková, M., Krajčí, J., Kollár, J., Belčáková, I. (eds.), Landscape ecology - methods, applications and interdisciplinary approach. Institute of Landscape Ecology, Slovak Academy of Sciences, Bratislava, p. 15- 28.

Výber publikácií vo vedeckých časopisoch a recenzovaných zborníkoch

- Ružička, M., Jurko, A., Kozová, M. Žigrai, F., Svetlosanov, V., 1983: Evaluation Methods of Landscape Stability on Agricultural Territories in Slovakia. In: Ecology (ČSSR), Vol.2, No.3, p. 225-253, Bratislava.
- Žigrai, F., Guillermin, J.L., Romane F., 1983: Die Prognose der Flächennutzung unter Verwendung der Übergangsmatrix am Beispiel des Liptauer Beckens. In: Klagenfurter geographische Schriften, H.4, S. 133-141, Klagenfurt.
- Žigrai, F., 1996: The relationship between basic and applied landscape- ecological research in Slovakia. In: Ecology (Bratislava), Vol 15, Nr. 4, 387- 401, Bratislava.
- Žigrai, F., 1996: Integrative relevance of the land use study in the regional landscape ecology. In: Act.Fac.Rer.Nat.Univ.Com.Geogr. No 38, p.123-142, Bratislava.
- Žigrai, F., 1996: Einige Bemerkungen zur Bedeutung der Zeitkategorie im sozio- ökonomischen Transformationsprozeß der Reformländer. In: Acta Fac. Rer. Nat. Univ. Com. Geogr. Nr.37, 34-46, Bratislava.
- Žigrai, F., 1997: Dimensions of Cultrual Landcape: theoretical, methodical and application aspects. In: Proceedings from the II. internat.Conference (Ed.L. Miklós), UNE-SCO-Chair for ecological awareness, Banská Štiavnica, 42-45.
- Žigrai, F., 1998: Vzťah medzi základným a aplikovaným krajinnoeologickým výskumom na Slovensku. In: Ekologické aspekty trvalo udržateľného rozvoja (Ed. P. Eliáš), Ekologické štúdie II, Slovenská ekologická spoločnosť pri SAV (SEKOS), Bratislava, 11-29.
- Žigrai, F., 1998: Integrative Relevance of Land Use Study in Geography and Landscape Ecology. In: Ekológia (Bratislava), Vol. 17, Suppl. 1, 168-176.
- Žigrai, F., 1999: Význam časopriestoru pri transformovaní kultúrnej krajiny. In: Acta Fac. Rer. Nat. Univ. Matth. Belii, Geogr. štúdie Nr. 6, FPV UMB Banská Bystrica, 51-60.
- Žigrai, F., 2000: The Search for Geographic Identity (Some notes to the possible role of the geographer in the process of socio-economic transformation. In: Acta Fac. Rer. Nat. Univ. Com. Seria Geogr. 2/I, Bratislava, 305-318.
- Žigrai, F., 2000: Limits of the development of landscape-ecological planning in Slovakia (theoretical, methodological and application aspects). In: Ekológia (Bratislava), Vol. 19, Suppl. 2, 55-65.

- Žigrai, F., 2000: Dimenzie a znaky kultúrnej krajiny. In: Životné prostredie, roč. XXXIV, 5, 229-233.
- Paulov, J., Žigrai, F., 2000: Globalizácia a regionalizácia v kontexte transformačného procesu stredoeurópskych krajín. In: Stredoeurópsky priestor – geografia v kontexte nového regionálneho rozvoja. (Ed. V. Drgoňa), Geographical Studies 7, Katedra krajinnej ekológie UKF Nitra, s. 9-24.
- Žigrai, F., 2001: Position, meaning and tasks of meta-landscape ecology. (Some theoretical and methodological notes). In: Ekológia (Bratislava), Vol. 20, Suppl. 3, p. 11-22.
- Žigrai, F., 2001: Long-term ecological research sites in time-spatial context. (Some theoretical and methodological notes to transformation, allocation and networking of long-term ecological research sites). In: Ekológia (Bratislava), Vol. 20, Suppl. 2, p. 15-24.
- Žigrai, F., 2002: "Paradigma" ako vedecky relevantný pojem pre prognózovanie vývoja krajinnej ekológie. In: Acta Environmentalica UC (Bratislava) Vol. 11, 73-85, Bratislava.
- Žigrai, F., Chrastina, P., 2002: Landschaftsarchäologie als Kontaktwissenschaftsdisziplin zwischen Geographie und Archäologie. (Einige metawissenschaftliche und theoretisch-methodische Bemerkungen). In: Probleme und Perspektiven der Klassischen und Provinzialrömischen Archäologie. Anodos-Supplementum 2, 2002, 41-51, Trnavská univerzita.
- Matlovič R., Žigrai F.: Vybrané metavedné problémy geografie religii. In: Geografické informácie 7, I., Nitra UKF, s. 153-166.
- Žigrai, F., 2003: The meaning of meta-landscape ecology for the development of the theory, methodology, application and education of the landscape ecology (selected aspects). In: Ekológia (Bratislava), Vol. 22, Suppl. 1, p. 20-33.
- Žigrai, F., 2003: Position, meaning and tasks of meta-environmental history. Some meta-scientific remarks. In: Dealing with diversity. Proceedings from 2nd International Conference of the European Society for Environmental History, (Ed. L. Jeleček et al.), 299-307, Charles University, Faculty of Science, Department of Social Geography and Regional Development, Prague.
- Žigrai, F., 2003: Význam meta-krajinnej ekológie pre rozvoj teórie, metodiky, empirie, aplikácie a didaktiky krajinnej ekológie. SEKOS Bulletin, 11, 1, 26-33.
- Žigrai, F., 2004.: Význam metageografie pre prepojenie základného a aplikovaného geografického výskumu. In: „Reflexie geografických výskumov v strednej Európe s dôrazom na ich využitie v praxi“. Geografické štúdie Nr. 12, 18-29 Katedra geografie, FPV UMB Banská Bystrica.
- Žigrai, F., 2004.: Význam metageografie pre prepojenie základného a aplikovaného geografického výskumu. In: „Reflexie geografických výskumov v strednej Európe s dôrazom na ich využitie v praxi“. Geografické štúdie Nr. 12, 18-29 Katedra geografie, FPV UMB Banská Bystrica.
- Žigrai, F., Huba, M., 2004: Some metascientific remarks to the sustainable development of society and environment. In: Ekológia (Bratislava) Vol. 23, Suppl. No. 1, p. 413-423.
- Žigrai, F., 2005: Metavedné aspekty krajinnoekologického plánovania. In: Zborník referátov z vedeckého seminára „Teória a prax krajinnoekologického plánovania“ (Ed. I. Baláž). Katedra ekológie a environmentalistiky FPV UKF Nitra, 175-182.

- Žigrai, F.: 2006: Význam a pozícia geografie na rozhraní nomotetických a idiografických vedných disciplín (Vybrané metavedné aspekty). In: Geografická revue, roč. 2, č. 2, s. 748-758, FPV UMB Banská Bystrica.
- Žigrai, F., 2006: Význam regionálnej geografie v procese „globalizácie“ vedy versus „regionalizácie“ vedy. (vybrané metavedné poznámky). In: Acta Geographica Univ. Comm. No. 47, pp. 47-55.
- Žigrai, F.: 2006: Význam a pozícia geografie na rozhraní nomotetických a idiografických vedných disciplín (Vybrané metavedné aspekty). In: Geografická revue, roč. 2, č. 2, s. 748-758, FPV UMB Banská Bystrica.
- Žigrai, F., 2009: Niekoľko poznámok k teoreticko-metavedeckým princípom krajinskej ekológie. In: Herber, V. (ed.), Fyzickogeografický zborník 7. Fyzická geografie a trvalá udržateľnosť. PF Masarykova univerzita, Brno, 9-15.
- Žigrai, F., 2010: Landscape Transformation as a Multiple Challenge for Landscape Ecology: some theoretical-methodological remarks. In: GeoScape 1, Vol. 5, 56-64.
- Žigrai, F., 2010: Landscape ecology in theory and practice (selected theoretical and meta-scientific aspects). Ekológia (Bratislava), Vol. 29, No.3, p. 229-246.
- Žigrai, F., 2010: Typológia krajinskej ekológie. In Herber, V. (ed.), Fyzicko-geografický zborník 8. Fyzická geografie a kultúrní krajina. PF Masarykova univerzita, Brno, 22-29.
- Žigrai, F., Finka, M., Petriková, D., 2010: Convergence of ecological, economic and social aspects facing the problems of landscape and climate change – meta-scientific approach. Book of abstracts, International Conference in Landscape Ecology „Landscape structures, functions and management: response to global ecological changes“, 3.6 September, Brno/Praque, p. 27.
- Žigrai, F., 2010: Krajina ako interdisciplinárny výskumný objekt na príklade vzťahu medzi využívaním a ochranou krajiny z pohľadu krajinskej ekológie. Acta Fac.Stud. Human. et Natur. Univ. Prešovensis, Folia Geographica 16, Prírodné vedy, roč. XL, 53-71, Prešov.
- Žigrai, F., 2011: Social- scientific relevance of landscape ecology as thereflection of its theoretical-applied and educational development. 10 p. (v tlači, vyjde v Ekológia Bratislava).

Vysokoškolské učebné texty

- Žigrai, F., 1983: Krajina a jej využívanie. Vysokoškolská učebnica, 130 str., UJEP Brno.
- Žigrai, F., 1986: Theoretische, methodische und angewandte Aspekte der landschaftsökologischen Planung. Lehrtexte, 105 S., Institut für Landschaftsplanung und Gartenkunst der Technischen Universität Wien.
- Žigrai, F., 1987: Ausgewählte theoretisch-methodische und angewandte Aspekte der Umweltforschung und -planung . Lehrtexte, 267 S., Institut für Geographie an der Universität für Bildungswissenschaften in Klagenfurt.
- Žigrai, F., 1989: Grundlagen der Flächennutzungslehre. Lehrtexte, 120 S., Institut für Geographie der Universität für Bildungswissenschaften Klagenfurt.
- Žigrai, F., 2005: Krajinnoeekologické základy priestorového plánovania. Slovenská Technická Univerzita Bratislava, Oddelenie priestorového plánovania, Ústavu manažmentu a SPECTRA Centrum Excelencie EU, 85 s.

Výber záverečných správ z riešených výskumných projektov na Slovensku

- Ružička M., Drdoš, J., Žigrai, F., 1975: Teoretické a metodické základy biologického plánovania v krajine. Záverečná správa, 153 str. UEBE SAV, Bratislava.
- Ružička M., Miklós, L., Ružičková, H., Koreň, M., Múdry, P., Hilbert, H., Žigrai, F., 1977: Ekologické podklady pre územné plánovanie. Záverečná správa, 80 s., UEBE SAV Bratislava.
- Ružička, M., Ružičková, H., Žigrai, F., 1975: Krajinné prvky a ich funkcie v krajine. Záverečná správa čiastkovej úlohy VI-3-1/4, 231 s. UEBE SAV Bratislava.
- Štúdium využitia zeme na modelovom území Lúčky. Záverečná správa k úlohe VI-3-1/2. UEBE SAV Bratislava, 48 s., 1975, (F. Žigrai).
- Žigrai, F., 1975: Typizácia a regionalizácia využitia zeme v Liptovskej kotline. Záverečná správa k výskumnej úlohe VI-3-4/3 "Rozpracovanie princípov ekologickej typizácie a regionalizácie krajiny na príklade modelového územia Liptov" UEBE SAV, 64 s.
- Žigrai, F., 1980: Predbežný biologický plán modelového územia Lúčky. Záverečná správa, 111 str., UEBE SAV, Bratislava.
- Žigrai, F., 1981: Metodika výskumu využitia krajiny pre potreby krajinnoeologického plánovania. Manuskript, 90 str., UEBE SAV, Bratislava.
- Žigrai, F., 1982: Analýza a syntéza vzťahov medzi prírodnými danosťami krajiny a jej hospodárskym využívaním na príklade modelového územia Lúčky. Záverečná správa VI-3-2-1, 70 str., UEBE SAV Bratislava, 1982, (F. Žigrai)
- Ružička M., Miklós, L., Ružičková, H., Žigrai, F., 1982: Krajinnoeologický plán Plevenského okresu, Bulharsko. Záverečná správa, 120 str., UEBE SAV Bratislava a Ústav ochrany prírody Sofia.

Výber záverečných správ z výskumných projektov riešených mimo Slovenska

- Žigrai, F., Cervantes, J. B. 1981: Geocoplan del uso del suelo en la cuenca de México. 50 p., Instituto de Geografía, Universidad Autonoma de México (UNAM).
- Žigrai, F., 1987, Gautam, M. P., 1987: Landscape-Ecological Plan as a Tool to Solve the Environmental Problems of Urbanizations and Industrialization in Kathmandu City and its Surroundings (Research Projetc). 150 p., 30 maps. Institut für Landschaftsplanung und Gartenkunst der TU Wien.
- Žigrai, F., 1988: Theoretisch-methodische und didaktische Ansätze der landschaftsökologischen Planung und ihre Umsetzungsmöglichkeiten in die Regionalplanung der Entwicklungsländer am Beispiel des Kathmandu Tals in Nepal. Institutsforschungsprojektes, Institut für Landschaftsplanung und Gartenkunst der TU Wien, 22 s.

Vybrané referáty prednesené na zahraničných konferenciách

- Flächennutzungsentwicklung in Liptau. Institut für Geographie der Universität Würzburg, BRD, 24.5.1970. (Žigrai, F.).
- Kulturlandschaftsforschung in der Tschechoslowakei. Institut für Geographie der Universität Tübingen, 26.5.1970 (Žigrai, F.).

- Bericht über die Ergebnisse des Forschungsvorhabens "Kulturlandschaftswandel im Raum nordöstlich von Sarstedt bei Hannover seit 1830. Prednáška na Institut für Landschaftspflege v Hannoveri, BRD, 15.6.1970. (Žigrai, F.).
- Krajinoekologický a ekonomickogeografický výskum chatových oblastí v okolí Štiavnických jazier. In: Zborník referátov ku konferencii "60 rokov geografie na univerzite v Brne a jej prítomnosť", str. 14-15, Brno, 1979. (Žigrai F.)
- Development d'utilisation du sol en exemple de la ville Saint-Gély du Fesc. Centre d'Etudes Phytosociologiques et Ecologiques. L.Emberger, Montpellier, 25. 4. 1980. (Žigrai F.)
- Súčasný stav životného prostredia v Mexico-City. Veľvyslanectvo ČSSR v Mexico-City, 20. 4. 1980. (Žigrai F.)
- Resultados del proyecto "Geoeoplan del uso del suelo en la cuenca de México. Instituto de Geografía de la Universidad Nacional Autónoma de México 5.5.1980. (Žigrai F.)
- Bericht über den bisherigen Zustand des Forschungsprojektes "Das Studium der Beziehungen zwischen der natürlichen Bestellung der Agrarlandschaft und ihrer Nutzung an einem Beispiel im Mittelsächsischen Lößhügelland. Institut für Geographie und Geoökologie der Akademie der Wissenschaften der DDR, Leipzig, 11.9.1980. (Žigrai F.)
- Ekologická typizácia v biologickom plánovaní krajiny na modelných teritoriách ČSSR. Moskva, 1980. (Ružička, M., Miklós, L., Žigrai, F.)
- Geoeoplan of the valley of Mexico. (Methodological formulation) (Cervantes, J.B., Žigrai, F., 1982, Brasil).
- Anwendung der landschaftsökologischen Planungsmethode LANDEP für die Zwecke der Raumplanung. Vortrag im "Arbeitskreis für neue Methoden in der Regionalforschung", 10 S., Österreichisches Institut für Raumplanung, Wien, 11.12.1985. (Žigrai F.)
- Naturschutz in der Landschaftsplanung, 21.10.1986, Kassel, BRD. (Žigrai F.)
- Application of the landscape ecological planning method LANDEP in the Nepal. Institute of Geography Tribhuvan University, Kathmandu-City, 20.9.1986. (Žigrai F.)
- Chancen und Versäumnisse der Geographie in der Landschafts- und Umweltplanung. (Gastvortrag am Institut für Geographie an der Universität für Bildungswissenschaften in Klagenfurt am 16.1.1987). 10 S. (Žigrai F.)
- Krajinoekologický a ekonomickogeografický výskum chatových oblastí v okolí Štiavnických jazier. In: Zborník referátov ku konferencii "60 rokov geografie na univerzite v Brne a jej prítomnosť", str. 14-15, Brno, 1979. (Žigrai F.)
- Development d'utilisation du sol en exemple de la ville Saint-Gély du Fesc. Centre d'Etudes Phytosociologiques et Ecologiques. L.Emberger, Montpellier, 25. 4. 1980. (Žigrai F.)
- Súčasný stav životného prostredia v Mexico-City. Veľvyslanectvo ČSSR v Mexico-City, 20. 4. 1980. (Žigrai F.)
- Resultados del proyecto "Geoeoplan del uso del suelo en la cuenca de México. Instituto de Geografía de la Universidad Nacional Autónoma de México 5. 5. 1980. (Žigrai F.)
- Bericht über den bisherigen Zustand des Forschungsprojektes "Das Studium der Beziehungen zwischen der natürlichen Bestellung der Agrarlandschaft und ihrer Nutzung an einem Beispiel im Mittelsächsischen Lößhügelland. Institut für Geographie und Geoökologie der Akademie der Wissenschaften der DDR, Leipzig, 11. 9. 1980. (Žigrai F.)
- Ekologická typizácia v biologickom plánovaní krajiny na modelných teritoriách ČSSR. (Ružička, M., Miklós, L., Žigrai, F., Moskva 1980).

- Geocoplan of the valley of Mexico. (Methodological formulation) (Cervantes, J.B., Žigrai, F., 1982, Brasil).
- Anwendung der landschaftsökologischen Planungsmethode LANDEP für die Zwecke der Raumplanung. Vortrag im "Arbeitskreis für neue Methoden in der Regionalforschung", 10 S., Österreichisches Institut für Raumplanung, Wien, 11.12.1985. (Žigrai F.)
- Naturschutz in der Landschaftsplanung, 21.10.1986, Kassel, BRD. (Žigrai F.)
- Application of the landscape ecological planning method LANDEP in the Nepal. Institute of Geography Tribhuvan University, Kathmandu-City, 20. 9 1986. (Žigrai F.)
- Chancen und Versäumnisse der Geographie in der Landschafts- und Umweltplanung. (Gastvortrag am Institut für Geographie an der Universität für Bildungswissenschaften in Klagenfurt am 16.1.1987). 10 S. (Žigrai F.)
- Landscape-ecological Planning as an Integral Part between the Human Being and its Environment in the Developing Countries. (Case Study: Kathmandu Metropolitan Area, Nepal). Baarn, The Netherland (Žigrai, F., Gautam, M. P., 1990).
- Application of the Czecho-Slovak Landscape Planning Method LANDEP. Paper on the European IALE-Seminar on Practical Landscape Ecology. Roskilde University Centre, Denmark, 2.-4.5.1991. (Žigrai F.)
- Cultural and Environmental Aspects of Nepalese Landscape (Case Study Kathmandu City). Universität Trier. (Žigrai, F., Gautam, M. P., 1992)
- "Geographie und Ökologie in der Tschechischen und Slowakischen Republik seit 1989". Referat an der Jahrestagung der Fachkommission Wirtschafts- und Sozialwissenschaften im J.G.Herder-Forschungsrat zum Thema "Forschung und Lehre Ostmitteleuropas im Umbruch". 11 S., Eschwege 2.-4.Dezember 1994, BRD. (Žigrai F.)
- Flächennutzungsbezogene Umweltprobleme in der Slowakei. Gastvortrag am Seminar des Lehrstuhles Geographie Osteuropas der Universität Tübingen, 27.6.1995. (Žigrai F.)
- Umweltsituation und Umweltpolitik in der Slowakei. Gastvortrag am Seminar "Umweltpolitik in Osteuropa", Fachbereich Politikwissenschaft und Geographie der Universität Trier, 29. 6. 1995. (Žigrai F.)
- Wissenschaftliche grenzüberschreitende Zusammenarbeit zwischen Österreich und der Slowakei im Raum Wien-Bratislava (RTG) Wiener internationale Zukunftskonferenz Wien, 17.-20.10.1995 Wien. (Žigrai F.)
- Die Bedeutung der Zeitkategorie im sozio-ökonomischen Transformationsprozeß der Reformländer. Gastvortrag im Fachbereich III- Politikwissenschaft der Universität Trier am 14.1.1998. (Žigrai F.)
- Beitrag der Landschaftsökologie in der Landschaftsplanung. Gastvortrag am Institut für Freiraumgestaltung und Landschaftspflege der Universität für Bodenkultur Wien am 19.1.1998. (Žigrai F.)
- Beziehung zwischen der kollektiven und der räumlichen Identität (ausgewählte theoretisch-methodologische Bemerkungen) am 2.Internationalen Kongreß "Erinnerungsräume & Gedächtnisorte" Wien, 9.-11.11.2000, ÖAW. (Žigrai F.)
- Position, meaning and tasks of meta-environmental history. Some meta-scientific remarks. 2 nd International Conference of the European Society for Environmental History. Charles University Prague, 3-6.9.2003 (F. Žigrai).
- Beitrag der Metawissenschaft zu einer vorsorgenden Gesellschaft. In: Workshop „in einer vorsorgenden Gesellschaft, Studium Integrale pro VISION“, IFF Wien, 2.2.2007.

- Inter- und Transdisziplinärer Forschungsansatz der Stadtlandschaftsqualität (Ausgewählte metawissenschaftliche Aspekte). In: Internationale Tagung „Qualität der Stadtlandschaft“, 2. Konferenz CONTUREC, Universität Salzburg, 29.-30.6.2007.
- Landscape Transformation as a Multiple Challenge for Landscape Ecology: some theoretical-methodological remarks. Salzburg 2009 (F. Žigrai).
- Potential and Instruments of Integrative Urban Landscape Management System, Nagoya, Japan 2010, (spoluautor).
- Convergence of ecological, economic and social aspects facing the problems of landscape and climate change – meta-scientific approach. 3.6 September, Brno/Prague 2010.
- Spoločensko-vedecký význam geografie ako odraz jej teoreticko-metodického a empiricko-aplikačného rozvoja. Brno 2011.

Vybrané referáty prednesené na vedeckých konferenciách na Slovensku

- Die Prognose der Flächennutzung unter Verwendung der Übergangsmatrix am Beispiel des Liptauer Beckens, 7 S. In: Sammelband "Ökologische Unterlagen für die optimale Landschaftsnutzung" IV.medzinár.sympózium, Ústav exp.ekológie a biológie SAV, Bratislava, 1976 (Žigrai, F., Guillermin J.L.).
- Das Studium der Beziehungen zwischen der natürlichen Ausstattung der Agrarlandschaft und ihrer Nutzung an einem Beispielgebiet im Mittelsächsischen Lößhügelland (DDR). In: Zborník referátov z VI. Medzinárodného sympózia o probléme ekologického výskumu krajiny, 10 s. Ústav experimentálnej biológie a ekológie SAV, Bratislava - Piešťany, 1982 (Žigrai, F., Altmann R.).
- Landschaftsökologische Planung der Flächennutzung im Mexiko-Becken. In: Zborník prednášok na VI. Medzinárodnom sympóziu o problematike ekologického výskumu krajiny, 11 str. Ústav exp.biologie a ekologie SAV, Bratislava, 1982, (F. Žigrai).
- Application of Landscape-Ecological Synthesis by the Regional Planning in the Developing Countries. In: Proceeding of the International Symposium "Advances in Landscape Synthesis Research", p.32-33, Bratislava, 6.-9.May 1991, (F. Žigrai).
- Analysis of land use development in relationship to natural conditions (case study of Bratislava). In: Zborník referátov III.slovensko-rakúskeho geografického seminára "Geografické aspekty a zmeny socioekonomických a regionálnych štruktúr", 14.-15.6.1994, s.11-14, Geografický ústav SAV Bratislava, 1994 (F. Žigrai, J.Oťahel').
- "Methodical Remarks to the Contribution of Land Use Study in the Landscape Ecology". Referat am X.internationalen Symposium "Present State and New Trends in Landscape Ecology", Smolenice, 21.-24.11.1994, 8 S., (F. Žigrai).
- Bedeutung der Zeitkategorie in den sozio-ökonomischen Transformationsprozessen in den Reformländern" Komenského Univerzita Bratislava, 25.-27.9.1995, (F. Žigrai).
- Vzťah medzi základným a aplikovaným krajinnookologickým výskumom na Slovensku. Referát na medzinárodnom krajinnookologickom seminári, ÚKE SAV Bratislava, 26.3.1996, (F. Žigrai).
- Niekoľko poznámok k postaveniu náuky o využití zeme v regionálnej geografii. 10.-11.9.1996, Nitra-Jelenec, (F. Žigrai).
- Niekoľko poznámok k integračnému významu využitia zeme pri výskume miestnej krajiny. Katedra geografie a geoekológie Prešovskej univerzity, 19.-20.9.1996, (F. Žigrai).

- Dimenzie kultúrnej krajiny. Banská Štiavnica, TU Zvolen, 7-8.11.1996, (F. Žigrai).
- Importance of Study of Land Use for Evaluation and Perception of Landscape Structure. TU Zvolen, Banská Štiavnica, 23.-25.10.1997, (F. Žigrai).
- Communication as an Important Part of a Successful Landscape Ecological Research. Nitra, 12-16.11.1997, (F. Žigrai).
- Landscape-ecological Approach by the Zoning of the Biosphere Reserves. UNESCO, Programme Man and Biosphere, Bratislava, 1.-2.5.1998, (F. Žigrai).
- Význam a možnosti výskumu času v socioekonomickom transformačnom procese z pozície slovenskej geografie. Katedra geografie a geoekológie Prešovskej univerzity, 9-13.9.1998, (F. Žigrai).
- Limity rozvoja krajinnoekologického plánovania na Slovensku. Smolenice 10.-11.5.1999, (F. Žigrai).
- Postavenie a význam kultúrnej geografie na Slovensku. UK Bratislava, 2.-3.6.1999, (F. Žigrai).
- Význam časopriestoru pre výskum premien kultúrnej krajiny. UMB Banská Bystrica, 20.-21.10.1999, (F. Žigrai).
- Liptovská Teplička: Doppelte Transformation und Kulturlandschaftswandel. UMB Banská Bystrica, 20.-21.10.1999, (W. Sperling, F. Žigrai).
- Význam územnej identity pri vyčleňovaní územno-administratívnych jednotiek. (Vybrané teoreticko-metodologické poznámky). UMB Banská Bystrica, 5.-6.4.2000, (F. Žigrai).
- Postavenie a význam krajinnej ekológie pri riešení environmentálnych problémov. SPU Nitra, 4.5.2000, (F. Žigrai).
- Long term landscape-ecological research in the time-space context (some theoretical-methodological remarks). May 23-25, 2000 Institute of landscape ecology SAS Nitra, (F. Žigrai).
- Globalizácia a regionalizácia v kontexte transformačného procesu stredoeurópskych krajín. UKF Nitra, 13.-14.9.2000, Nitra – Duchonka, (F. Žigrai).
- Integrated research approach to cultural landscape (selected theoretical, methodical and application related notes). TU Zvolen-Banská Štiavnica 26.-28.10.2000, (F. Žigrai).
- Position and meaning of the meta-landscape ecology Stará Lesná - High Tatras, 7.-11.11.2000, (F. Žigrai).
- Postavenie a prínos kultúrnej geografie v regionálnej a školskej geografii v kontexte socioekonomického transformačného procesu na Slovensku. KG MBU Banská Bystrica, 28.3.2001. (F. Žigrai)
- Interpretácia historických máp pre potreby štúdia využitia zeme a krajinnej ekológie. STU Bratislava, 26.-27.4.2001. (F. Žigrai)
- Metavedný, teoreticko-metodický a aplikačný prínos krajinnej ekológie pre vývoj krajinnej tvorby. FZKI- SPU Nitra, 6.7.2001 (F. Žigrai)
- Integračný význam krajinnej ekológie pre rozvoj ekológie a environmentalistiky. FEE TU Banská Štiavnica, 11.9.2001. (F. Žigrai)
- Možnosť prognózovania nových vedecko-aplikačných vývojových trendov v krajinnej ekológii. KKE, UK Bratislava, 11.10.2001. (F. Žigrai)
- Metawissenschaftlicher, theoretisch-methodischer und angewandter Beitrag der Landschaftsökologie für die Bedürfnisse der Landschaftsarchitektur. FA STU Bratislava, 15.11.2001 (F. Žigrai)

- Landschaftsarchäologie als eine Kontaktwissenschaftsdisziplin zwischen Geographie und Archäologie. Trnavská univerzita, Modra – Harmónia, 29. 4.-30. 4. 2002. (F. Žigrai)
- Metavedné aspekty trvalo udržateľného rozvoja spoločnosti a životného prostredia. ÚKE SAV Bratislava, 29.4.2002. (F. Žigrai)
- Etnogeografia ako nová kontaktná vedecká disciplína medzi geografiou a etnológiou. UKF Nitra, 10.-13.9.2002 (F. Žigrai)
- Vybrané metavedné problémy geografie religii. UKF Nitra, 10.-13.9.2002 (Matlovič, R., Žigrai, F.)
- Význam meta-krajinnej ekológie pre rozvoj teórie, metodiky, aplikácie a výučby krajinnej ekológie. ÚKE SAV Bratislava, Piešťany, 24.-26.10.2002. (F. Žigrai)
- Landscape ecology as an integrated tool for sustainable development of society and environment. ÚKE SAV Bratislava, Mojmirovce, 30. 9.-3.10. 2003. (F. Žigrai)
- Cultural environmental science and environmental culturology as a bridging between environment and culture. Banská Štiavnica -TU Zvolen, 2004. (F. Žigrai)
- Význam regionálnej geografie v procese „globalizácie“ vedy versus „regionalizácie“ vedy. Bratislava, (Žigrai, F., 2004)
- Relationship between „Ideal“ european region versus „real“ european one on the example of border region Bratislava-Vienna. (Žigrai, Bratislava 2005).
- Pozícia a spolupráca krajinnej ekológie v rámci ekologických disciplín. (Vybrané teoreticko-metavedecké aspekty, Nitra). (Žigrai, F., 2008).
- Landscape Ecology – Theory and Practice. Bratislava, (Žigrai, F., 2009).
- Urban landscape transformation as a background of development of green urban spaces (selected theoretical-meta-scientific aspects) Nitra (Žigrai, F., 2010).
- Spoločensko-vedecká relevancia geografie, ako odraz jej teoreticko-aplikačného a didaktického rozvoja. Brno, (Žigrai, F., 2011).

Členstvo vo vedeckých organizáciách, redakčných radách časopisov a ocenenia

- Člen Sekcie odbornej terminológie v ochrane a tvorbe krajiny pri Československej akadémii Zemědělské v Prahe (1976).
- Ďakovný list Vysokej školy pedagogickej v Drážďanoch za zorganizovanie a vedenie krajinnoekologického mapovacieho kurzu študentov tamjšej vysokej školy v Liptove (1980);
- Vzorný pracovník Ústavu experimentálnej biológie a ekológie SAV v r. 1983.
- Člen Medzinárodnej asociácie pre krajinných ekológov (IALE) (1982).
- Člen Rakúskej Akadémie pre životné prostredie a energiu, Laxenburg pri Viedni (1984-1990).
- Člen Pracovnej skupiny pre nové metódy v regionálnom výskume (AMR) vo Viedni (1984-1990).
- Člen Rady pre "Cestovný ruch a životné prostredie" pri Spolkovom ministerstve Rakúska pre hospodárske záležitosti vo Viedni(1984-1990).
- Člen zahraničnej vedeckej rady Stredoeurópskeho školiaceho strediska v oblasti priestorového plánovania (SPECTRA) zaradeného do Centre of excellence v rámci EU- výskumných programov na Fakulte architektúry STU Bratislava.

- Člen Local Advisory Board pri European Society for Environmental History v Prahe.
Čestný člen Slovenskej geografickej spoločnosti pri SAV.
Čestný člen Slovenskej asociácie pre krajinnú ekológiu (IALE-SK).
Čestný člen Slovenskej ekologickej spoločnosti (SEKOS) pri SAV.
Člen medzinárodnej redakčnej rady časopisu Ekológia (Bratislava).
Člen medzinárodnej redakčnej rady časopisu Alpha Spectra, stredoeurópsky vedecký časopis FA STU Bratislava.
Člen redakčnej rady časopisu Acta Facultatis Studiorum Humanitatis. et Naturae Universitatis Prešoviensis, Folia Geographica.
Člen redakčnej rady časopisu Ekologické štúdie.
Člen pracovnej skupiny Akreditačnej komisie, poradného orgánu vlády SR pre oblasť geografie.
Člen vedeckej rady Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity do roku 2010.
Pamätná bronzová medaila Fakulty záhradníctva a krajinného inžinierstva Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre.
Čestná plaketa FiF UK z príležitosti 80. výročia vzniku FiF UK v Bratislave.
Medaila za zásluhy o rozvoj Filozofickej fakulty UK v Bratislave (2003).
Cena ministra životného prostredia SR v roku 2004.
Diplom nemeckej Nadácie Johann Gottfried Herder za angažovanosť v spolupráci a výskume na univerzitách v Strednej Európe, Berlín júl 2005.
Zahraničný expert EÚ-15 Ministerstvom výstavby a regionálneho rozvoja SR pre vypracovanie kapitol o vzdelávaní, vedy a výskumu v rámci projektu „Analýza potrieb a priorít hospodárskeho a sociálneho rozvoja SR do roku 2015“.
Člen Akreditačnej komisie I. oddelenia vied SAV pre geografiu od r. 2010.
Člen odborovej komisie doktorandského štúdia pre študijný program regionálna geografia a regionálny rozvoj v študijnom odbore 4.1.38 regionálna geografia od r. 2010.

Recenzovali: *Prof. RNDr. Dr.h.c. Florin Žigrai, DrSc.*
 Prof. RNDr. Robert Ištók, PhD.

VYBRANÉ PROBLÉMY MIKROREGIONÁLNYCH ZDRUŽENÍ OBCÍ NA SLOVENSKO-UKRAJINSKOM POHRANIČÍ

Martin ANGELOVIČ¹, VLADIMÍR BENČ²

Abstract: *In our paper we provide the analysis of a questionnaire survey, carried out among the community mayors that are located on the Slovak side of the Slovak-Ukrainian border. We focus on four areas: cooperation between the communities and border, municipalization of communities, euroregion and location of communities at the border. We offer brief characterization of the problems and suggest possible solution for each of the areas we focus onto.*

Key words: *community, microregion, border, municipalization*

ÚVOD

Mikroregionálna spolupráca obcí predstavuje významnú formu medziobecnej spolupráce, ktorá môže zmierňovať marginálnu polohu prihraničných obcí a v niektorých prípadoch môže viesť k prirodzenej municipalizácii. Medziobecná spolupráca je životne dôležitá hlavne pre malé a stredne veľké obce na slovenskej východnej hranici, ktoré sa okrem ekonomickej a administratívnej neefektivity prevádzky a poskytovania verejných služieb (Viac viď napr. v: Šikula, M. (ed.) (2010), musia borit' s viacerými problémami vyplývajúcimi aj z ich polohy pri schengenskej hranici. Na slovenskej strane slovensko-ukrajinského pohraničia vznikli štyri mikroregionálne združenia obcí. Cieľom príspevku je zhodnotenie fungovania týchto mikroregionálnych združení na základe realizovaného anketového prieskumu medzi starostami obcí v mesiacoch október až november 2010. Chceme tiež poukázať na problémy cezhraničnej spolupráce mikroregionálnych združení obcí na slovensko-ukrajinskej hranici a navrhnúť riešenia vo vybraných oblastiach. V rámci anketového prieskumu sme sa rozhodli venovať štyrom oblastiam problémov – medziobecnej spolupráci, municipalizácii, euroregiónom a polohe obcí.

CHARAKTERISTIKA MIKROREGIONÁLNEJ SPOLUPRÁCE

Termín mikroregión (v zmysle mikroregionálneho združenia obcí) sa dnes používa často, napriek tomu nie je jednoznačne definovaný. Ucelený pohľad na charakteristiku mikroregionálnych združení ponúka viacero autorov.

Spišiak (in Gajdoš 2004) definuje mikroregión ako základnú geografickú jednotku, ktorá zdieľa spoločnú ekonomickú, sociálno-kultúrnú a v neposlednom rade aj environmentálnu problematiku. Geografická jednotka je pritom schopná vytvoriť vlastný identický rozvojový program na báze využitia miestnych zdrojov a inovatívnych postupov. Poskytuje možnosť pre neskoršie vytváranie municipalít, ktoré autor charakterizuje ako

- 1 **Mgr. Martin Angelovič**, Katedra geografie a regionálneho rozvoja, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská Univerzita, ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, E-mail: angelovic.martin@gmail.com
- 2 **Ing. Vladimír Benč** Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, n.o., Hlavná 11, 080 01 Prešov, E-mail: benc@sfpa.sk

sídelné zoskupenie vytvárajúce základný sociálno-hospodársky celok tvorený viacerými obcami, ktoré naň delegujú niektoré svoje kompetencie. Vznik mikroregionálnych združení nie je zatiaľ motivovaný procesmi municipalizácie, teda spoločného riadenia správy vecí verejných. Tieto snahy sú skôr výsledkom potreby pri presadzovaní a realizácii konkrétnych záujmov participujúcich obcí (Pustá, Nemethyová 2010).

Krnáč (2004) vymedzuje mikroregión ako inštitúciu s vlastnou organizačnou štruktúrou, v ktorej je združených niekoľko obcí spojených ekonomicky alebo geograficky, aby spoločne riešili určité nad obecné problémy alebo plánovali svoj rozvoj. Združenia obcí mikroregiónu majú charakter dobrovoľných nepolitických záujmových združení právnických subjektov alebo občianskych združení (Pustá, Nemethyová 2010).

Pod mikroregiónom môžeme rozumieť aj dobrovoľné združenie obcí a miest za účelom riešenia spoločných problémov a za účelom hľadania spoločných ciest rozvoja príslušného územia. Často sa slovo mikroregión nachádza aj v názve tohto združenia, čím pravdepodobne chcú združené obce zvýrazniť svoju príslušnosť k danému geograficky vymedzenému územiu (Mikroregióny SR).

Ani z právneho hľadiska nie je termín mikroregión na Slovensku jednoznačne zadefinovaný. Mikroregióny na území Slovenskej republiky s formálnym statusom majú tri rozličné právne formy na základe troch právnych predpisov:

- Občianske združenie, podľa zákona č. 83/1990 Zb.
- Nezisková organizácia, podľa zákona č. 213/1997 Zb.
- Združenie právnických osôb, podľa zákona č. 369/1990 Zb.

V zmysle uvedených zákonov je predmetom činnosti takýchto združení zvyčajne oblasť sociálnych vecí, starostlivosti o životné prostredie (predovšetkým zhromažďovanie, odvoz a spracúvanie komunálneho odpadu, odvádzanie a čistenie odpadových vôd), miestna doprava, oblasť školstva, kultúry a miestny cestovný ruch; svojou činnosťou združenie obcí napomáha vytvárať podmienky na plnenie úloh obcí, ako aj úloh vyššieho územného celku. Vidiecke mikroregionálne združenia vznikajú aj preto, aby mohli efektívne pripraviť rozvojové programy za účelom zvýšenia kvality života na vidieku (Mikroregióny SR).

Vo všeobecnosti teda môžeme konštatovať, že pod pojmom mikroregión najčastejšie rozumieme dobrovoľné združenie obcí a miest zoskupených za účelom riešenia spoločných problémov a za účelom hľadania nových možností pre rozvoj príslušného územia. Vznik týchto združení súvisí aj so skutočnosťou, že v súčasných podmienkach dokáže len málo obcí zabezpečiť celú škálu služieb a pre propagáciu svojho územia. Zoskupovanie obcí a miest do mikroregiónov preto predstavuje efektívne riešenie, ktoré môže prispieť k zvýšeniu kvality života na vidieku (Pustá, Nemethyová 2010).

Vznik týchto združení podľa Pustej (2011) súvisí so skutočnosťou, že iba málo obcí dokáže zabezpečiť celú škálu služieb a propagácie svojho územia, čo ich vedie k zoskupovaniu sa do mikroregiónov, ktoré má napomôcť zvýšeniu kvality života obyvateľov vidieka.

METODIKA

Podkladom pre príspevok bol anketový prieskum v rámci 35 obcí a jedného mesta na slovenskej strane slovensko-ukrajinskej hranice. Anketa bola určená pre starostov obcí. Každá z anketovaných obcí je súčasťou jedného zo štyroch mikroregionálnych združení

obcí, ktoré majú priamy kontakt s hranicou. Jednalo sa o mikroregióny³:

- SOMUD - Spoločenstvo obcí mikroregiónu Uličská dolina,
- Združenie obcí mikroregiónu BOROLO,
- Združenie pre rozvoj turizmu v mikroregióne Koromľa a okolie,
- Trojhoričie - združenie obcí.

Anketa obsahovala 29 otázok zameraných na mikroregionálnu a cezhraničnú spoluprácu obcí v zložitých socio-ekonomických podmienkach v blízkosti Schengenskej hranice. Návratnosť ankiet, ktoré boli zaslané mailom dosiahla takmer 70 % úspešnosť. Celkovo sa ankety zúčastnilo 24 starostov prihraničných obcí. Výsledkom je analýza ankety Cieľom analýzy ankety je zhrnutie zistení vo vybraných okruhoch a návrh riešenie pre každý okruh. Pozornosť nevenujeme presnej analýze po jednotlivých otázkach aj s percentuálnym vyjadrením odpovedí, vypichneme iba niektoré. Skôr sa zameriavame na celkové problémy vyplývajúce z odpovedí starostov. Pri vyhodnocovaní ankety sme rozdelili odpovede na otázky do štyroch okruhov, ktoré následne analyzujeme.

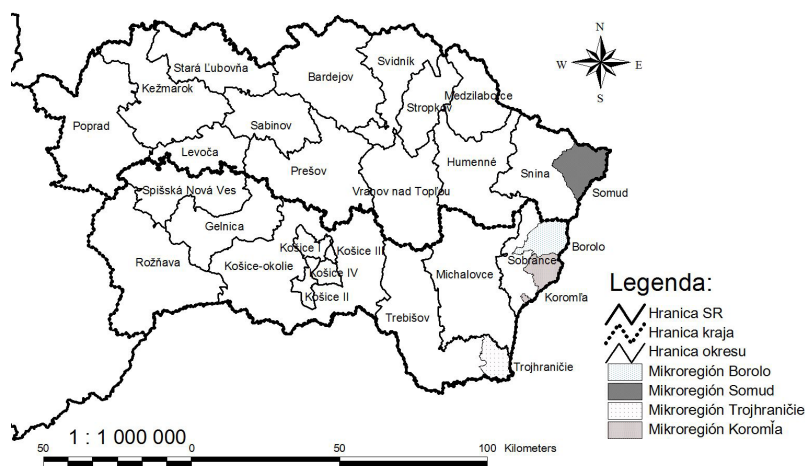
Ankety sa zúčastnili 24 starostovia, ktorých obce patria do vyššie uvedených mikroregionálnych združení, ktoré stručne charakterizujeme.

SOMUD – Spoločenstvo obcí mikroregiónu Uličská dolina

Mikroregión bol zaregistrovaný na Krajskom úrade v Prešove v roku 1998. Nachádza sa v severovýchodnej časti Prešovského samosprávneho kraja v okrese Snina (mapa č. 1). Združuje deväť obcí okresu Snina – Kolbasov, Nová Sedlica, Príslop, Runina, Ruský Potok, Topoľa, Ulič, Uličské Krivé a Zboj. V obciach mikroregiónu žije približne 2900 obyvateľov na ploche 211 km².

Mapa č. 1

Mikroregióny SR-UK prihraničia

AUTOR: Angelovič

3 Názvy uvádzame podľa internetovej stránky Slovenskej agentúry životného prostredia: <http://www.sazp.sk/public/index/index.php>

Združenie obcí mikroregiónu BOROLO

Toto združenie obcí bolo zaregistrované na Krajskom úrade v Košiciach v roku 2003. Mikroregión leží v severovýchodnej časti Košického samosprávneho kraja v okrese Sobrance (mapa č. 1). Združuje desať obcí okresu – Baškovce, Beňatina, Hlivištia, Choňkovce, Inovce, Koňuš, Pohhorod', Ruská Bystrá, Ruskovce a Ruský Hrabovec. V obciach žije 3 370 obyvateľov a celková plocha mikroregiónu je 149 km².

Združenie pre rozvoj turizmu v mikroregióne Koromľa a okolie

Mikroregión Koromľa je zaregistrovaný na Krajskom úrade Košice od roku 2000. Nachádza sa vo východnej časti Košického samosprávneho kraja, južne od mikroregiónu BOROLO (mapa č.1). Združuje dvanásť obcí okresu Sobrance – Husák, Kolibarovce, Koromľa, Krčava, Orechová, Petrovce, Porúbka, Priekopa, Tibava, Vojnatina, Vyšné Nemecké a Záhor. Obce mikroregiónu majú spolu 4 409 obyvateľov, ktorý žijú na ploche 114 km².

Trojhraničie - združenie obcí

Mikroregión Trojhraničie je zaregistrovaný od roku 2004 na Krajskom úrade v Košiciach. Leží v juhovýchodnej časti Košického samosprávneho kraja v okrese Trebišov. Združuje osem obcí okresu – Bačka, Biel, Boľany, Čierna, Dobrá, Leles, Malé Trakany, Veľké Trakany a jedno mesto Čierna nad Tisou. Celkovo žije na území mikroregiónu 12 120 obyvateľov na ploche 114 km².

MEDZIOBECNÁ SPOLUPRÁCA A HRANICA

V tejto skupine otázok panovala výrazná zhoda. Takmer všetci starostovia považovali medziobecnú spoluprácu za výhodnú pre svoju obec. Najčastejšou formou medziobecnej spolupráce bolo riešenie spoločných projektov. V projektoch, ktoré riešili za pomoci mikroregiónu prevažovalo spracovanie Plánov hospodárskeho a sociálneho rozvoja (PHSR), rozvoj turizmu a ochrana životného prostredia. Iba v minimálnej miere sa objavovala cezhraničná spolupráca s Ukrajinou (s mestom Perečín a so slovenskou ZŠ v Užhorode), založená skôr na kultúrnej blízkosti ako ekonomickej výhodnosti. V tejto rovine sme identifikovali viacero problémov spojených s procesmi cezhraničnej spolupráce.

Problémy:

- neexistencia adekvátneho partnera na Ukrajinskej strane - medziobecné združenia tam existujú vo forme Selských rád, (pozri napr. Сільська рада alebo Selsoviet) čo je však iný model fungovania a problémom sú financie
- problémy samosprávy na ukrajinskej strane hranice – samospráva na Ukrajine existuje, ale nemá kompetencie a hlavne financie sú centralizované
- rozdielnosť konkrétnych spoločných problémov, vyplývajúcich s rozdielného postavenia samospráv na oboch stranách hranice, hoci je množstvo spoločných problémov cezhraničná spolupráca nie je témou dňa

Návrhy riešení:

- decentralizácia a prenos kompetencií a financií na samosprávy na Ukrajinskej strane (to je však dlhodobý neriešený problém)

- Slovenské mikroregionálne združenia by v tomto procese (ak raz nastane...) mohli zohrávať kľúčovú úlohu pri prenose skúseností (aspoň v Zakarpatskej oblasti)
- zamerať sa na spoluprácu s mestami, ktoré môžu na Ukrajinskej strane plniť funkciu prirodzeného lídra regiónu

Mikroregionálne združenia sú podľa názoru starostov dobrým modelom fungovania medziobecnej spolupráce. Pre rozvoj cezhraničnej spolupráce s Ukrajinou sú mikroregionálne združenia málo funkčným modelom.

MUNICIPALIZÁCIA OBCÍ

Municipalizácia je dobre fungujúcim modelom riadenia samosprávy odskúšaným napr. v škandinávskych krajinách. V slovenských pomeroch mala byť municipalizácia druhým krokom decentralizácie verejnej správy. Pokus o realizáciu v Slovenských pomeroch však nebol dotiahnutý do konca (pozri napr. Žárska, E., Šebová, M., 2005).

V kontexte potreby komunálnej reformy sa argumentuje hlavne rozsiahlou sieťou malých sídiel, za ktoré sú považované obce do 1000 obyvateľov. V tejto kategórii je na Slovensku až 70% obcí. Vo veľkostnej kategórii do 500 obyvateľov je približne 43% obcí, ktoré sa nachádzajú najmä v nedostatočne rozvinutých regiónoch východného a stredného Slovenska (Tichý 2003).

Pri presadzovaní zmien na komunálnom stupni verejnej správy sa argumentuje aj ďalšími faktami ako úspory, súvisiace s redukciou administratívneho aparátu a zároveň s širšími možnosťami zabezpečenia kvalifikovaných a schopných pracovníkov v komunálnej sfére, ktorých bude možné stabilizovať. Menší počet samosprávnych jednotiek s vyšším počtom obyvateľov by zabezpečilo vyššiu efektivitu a výkonnosť samosprávnych orgánov a administratívy. Efektívnou municipalizáciou obcí by bolo možné odstránenie problémov, ktoré vznikajú pre roztrieštenosť finančných zdrojov medzi obce, čím vznikajú a zároveň rastú rozdiely medzi bohatými a chudobnými obcami. Vznik spoločných obecných úradov na Slovensku by mohol prispieť k skvalitneniu fungovania územných samospráv na najnižšej úrovni, čo by mohlo prispieť k revitalizácii vidieckych sídiel. Komunálne reformy spojené s procesom municipalizácie, prebehli v minulosti v západnej Európe. Boli realizované na báze dobrovoľnosti alebo na základe zákona. V rámci nich došlo k výraznej redukcii počtu najnižších samosprávnych jednotiek napr. v Belgicku (z 2359 na 589), v Dánsku (z 1388 na 275) a vo Švédsku (z 2500 na 288), pričom tieto procesy trvali niekoľko rokov (Ištók, Klamár 2004).

Problémom municipalizácie obcí na základe mikroregionálnych združení sa venuje Slavík a kol. (2005). Vo svojej práci identifikovali mikroregióny a ich centrá na základe analýzy dochádzky za prácou a do škôl. Pre potreby určenia centier autori použili viacero ukazovateľov ako napr. centrá osídlenia podľa počtu obyvateľov, historickej kontinuity, administratívne centrá, školské a zdravotnícke centrá, centrá dochádzky do škôl a zamestnania či matričné, finančné a dopravné centrá. Pre centrá komplexných mikroregiónov na území SR tak bolo identifikovaných 219 sídiel. Po zohľadnení viacerých kritérií, identifikovali spolu 160 komplexných mikroregiónov na území slovenskej republiky. Tieto mikroregióny môžeme považovať za návrh optimálneho územno-správneho usporiadania pre potreby realizácie komunálnej reformy na základe municipalizácie obcí (Slavík a kol. 2005).

Ďalším modelom pre municipalizáciu obcí je vytvorenie spoločného obecného úradu. Spoločný obecný úrad predstavuje výkonný orgán bez právnej subjektivity so zmluvne presne určeným rozsahom pôsobnosti. Jeho členmi musia byť aspoň dve obce, pričom spoločné obecné úrady majú zabezpečovať komplexné verejnoprávne služby a sú dobrovoľnou formou spolupráce (Lovacká 2006). Podľa oficiálneho zoznamu Ministerstva vnútra SR je k 15.12.2011 na území SR 235 spoločných obecných úradov (Spoločné obecné úrady).

Z hľadiska veľkostnej štruktúry obcí je slovensko-ukrajinské pohraničie ideálnym priestorom pre združovanie obcí. Drvivá väčšina opýtaných starostov (83%) si myslí, že mikroregionálne združenia sú dobrým modelom pre municipalizáciu a rovnaký počet starostov by si vedel predstaviť aj transformáciu „svojho“ mikroregiónu na municipalitu.

Problémy:

- veľkostná štruktúra obcí (obce nie sú schopné sami efektívne zabezpečovať svoje fungovanie) – municipalizácia však nie je témou dňa a problém ostáva neriešený,
- neefektívny manažment - výber starostu je často riadený veľkosťou rodiny bývajúcej v obci a nie jeho manažérskymi schopnosťami,
- odliv mozgov – z prihraničných obcí odchádzajú mladí, vzdelaní ľudia, ti ktorí tam ostanú často nemajú záujem na rozvoji svojho okolia.

Návrhy riešení:

- vytvorenie mechanizmu pre riadenie málo početných obcí podľa vzoru municipalít, čo by umožnilo akumulovať prostriedky, ale aj sociálny kapitál pre efektívnejší manažment (existujúce mikroregióny môžu byť dobrým štartom) a naštartovalo rozvoj pohraničia a možno viedlo aj návratu obyvateľstva,
- právne rozšírenie právomocí mikroregionálnych združení, spojené s možnosťou presunu kompetencií.

Viaceré z týchto obcí zápasia s existenčnými problémami a nie sú schopné efektívne zabezpečovať všetky im zverené funkcie. Čiastkovým riešením je právna pomoc vo forme spoločných úradov. Podľa nášho názoru je bude v budúcnosti potrebné pristúpiť k municipalizácii obcí. Viaceré municipality by mohli vzniknúť aj na základe mikroregionálnych združení.

EUROREGIÓN Y

Na slovensko-ukrajinskej hranici funguje jeden euroregión – Karpatský euroregión. Všetci opýtaní starostovia poznali tento euroregión a väčšina sa zúčastňovala aj jeho aktivít či už ako obec alebo ako mikroregión. Naproti tomu drvivá väčšina tvrdila, že Karpatský euroregión nepomáha rozvoju ich obce, ani rozvoju cezhraničnej spolupráce, ani mikroregionálnym združeniam obcí a teda nespĺňa ich očakávania.

Problémy:

- nefunkčnosť Karpatského euroregiónu – jeho idea je vzdialená problémom jednoduchých ľudí priamo na Schengenskej hranici,
- veľkosť euroregiónu, jeden z najväčších v Európe,
- nevhodnosť tejto formy spolupráce pre podmienky Schengenskej hranice.

Návrhy riešení:

- rozdelenie euroregiónu na viacero menších, efektívnejších celkov, ktoré by zohľadňovali špecifiká priestoru (napr. rozdelenie podľa štátnych hraníc), čo by umožňovalo efektívnejšie riadenie cezhraničnej spolupráce,

- pretransformovanie fungovania euroregionálnej spolupráce, možno na základe podmienok ENPI (European Neighbourhood Policy) alebo prechod na EGTC (European Grouping of Territorial Cooperation)
- vytvorenie štruktúr pre riadenie medziobecných zoskupení a zlepšenie možností ich cezhraničnej spolupráce v rámci novovytvorených euroregiónov.

Karpatský euroregión neponúka podľa starostov prihraničných obcí riešenia pre ich rozvoj. Od jeho vzniku sa zmenila situácia na vonkajších hraniciach Európskej únie a celkové legislatívne aj politické prostredie. Okrem toho, „vedenie“ euroregiónu zanedbáva propagáciu svojich činností a starostovia ani nevedia s akým typom problémov by sa mali na euroregión obrátiť. Podľa našich zistení, bude potrebná výrazná reforma fungovania euroregiónu.

„POLOHA OBCÍ“ A PRIORITNÉ PROBLÉMY POHRANIČIA

V rámci dotazníkového prieskumu sme sa pokúšali zistiť, ako vnímajú svoje postavenie starostovia obcí v rámci priestoru, pričom sme im ponúkli dve hľadiská – priestorové a socio-ekonomické. Starostovia nevnímali svoju polohu ako nevýhodu pre rozvoj. Naopak veľmi zle vnímali socio-ekonomickú situáciu vo svojom regióne.

Problémy:

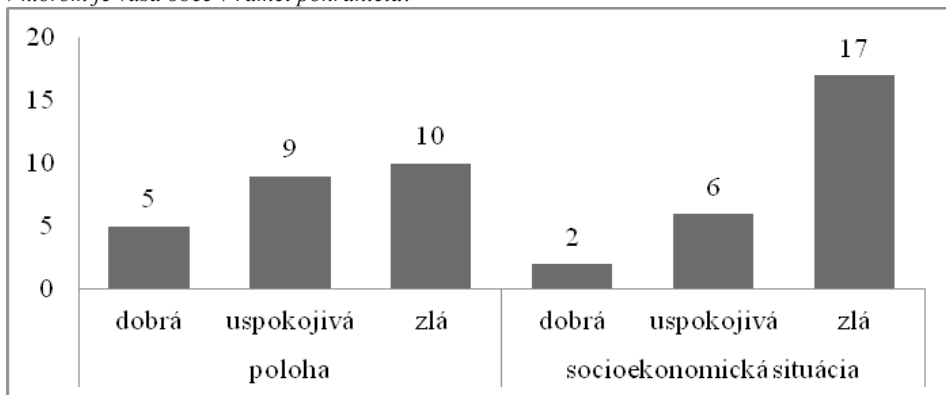
- skúmané pohraničie je mimo záujmu vládnych orgánov aj orgánov VUC, ktoré v časoch hospodárskej krízy riešia závažnejšie problémy,
- poloha pri Schengenskej hranici je značnou bariérou rozvoja, ktorá so sebou nesie komplexný rad problémov, predovšetkým socio-ekonomických, vyplývajúcich z nevhodnej demografickej štruktúry, veľkostnej štruktúry obcí, absencie investícií...,
- prioritnými problémami pohraničia sú podľa starostov sociálny rozvoj, neexistujúca výrobná sféra a neexistujúci cestovný ruch.

Návrhy riešení:

- prostredníctvom mikroregiónov spropagovať problémy pohraničia a venovať im väčšiu pozornosť na štátnej, VUC aj miestnej úrovni,
- vytvoriť mechanizmus pomoci znevýhodnením obciam na Schengenskej hranici – financie, manažment, rozvoj ľudských zdrojov napr. v rámci VUC,
- jasne si zadať prioritné problémy a venovať sa predovšetkým ich riešeniu (nesústrediť sa na čiastkové riešenia viacerých problémov, radšej vybrať menej, ale venovať im väčšiu pozornosť),
- skĺbiť riešenie problémov na viacerých úrovniach (štát, VUC, mikroregióny) a hľadať špecifické možnosti riešenia – možnosti školení pre starostov z prihraničných obcí ako spolupracovať s druhou stranou, aké možnosti spolupráce ponúka legislatíva SR, EU alebo ako môže prispieť VUC, euroregión či mikroregión k cezhraničnej spolupráci a zlepšeniu situácie.

Pohraničie je už zo svojej podstaty perifériou. Tento fakt je ešte zosilnený ak je hranica výraznou bariérou. Schengenskú hranicu môžeme považovať za výraznú bariéru, za poslednú „skutočnú“ hranicu v Európe. V Slovenských pomeroch je od čias reštrukturalizácie venovaná minimálna pozornosť periférnym oblastiam. Problémy v týchto oblastiach sa kumulujú a ich dlhodobé neriešenie je vážnym problémom.

Graf č. 1 Odpovede starostov obcí na otázku: *Ako posudzujete postavenie oblasti (okresu, kraja) v ktorom je vaša obec v rámci pohraničia?*

Zdroj: Autor

ZÁVER

Z nášho malého prieskumu je zrejmé, že starostovia vítajú mikroregionálne združenia obcí ako dobrý model fungovania medziobecnej spolupráce, ktorý môže napomôcť rozvoju prihraničných obcí. Pre lepšie fungovanie je však tomuto problému potrebné venovať zvýšenú pozornosť po legislatívnej stránke. Mikroregionálne združenia sa nejavia ako dobrý model pre rozvoj cezhraničnej spolupráce obcí v tomto prostredí, nakoľko na Ukrajinskej strane neexistuje relevantný partner. Zaujímavé je zistenie, že starostovia nevnímali svoju geografickú polohu ako negatívum pri rozvoji. Skôr zle bola vnímaná socio-ekonomická situácia v regióne. Negatívne bol starostami obcí vnímaný aj Karpatský euroregión.

LITERATÚRA

СИЛЬСЬКА РАДА. Dostupné na:

http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B0, cit. [10.10.2011]

EUROPEAN GROUPING OF TERRITORIAL COOPERATION. Dostupné na:

http://ec.europa.eu/regional_policy/funds/gect/index_en.htm, cit. [24.9.2011]

GAJDOŠ, P. (2004): *Typológia regionálnej diferenciácie SR*. In: Faltán, L., Pašiak, J. (eds.): Regionálny rozvoj Slovenska. Východiská a súčasný stav. Bratislava: SÚ SAV 2004, s. 54 - 78.

EUROPEAN NEIGHBOURHOOD POLICY: FUNDING. Dostupné na:

http://ec.europa.eu/world/enp/funding_en.htm, cit. [24.9.2011]

IŠTOK, R., KLAMÁR, R. (2005): *Geografické aspekty vytvárania spoločných obecných úradov kontexte mikroregionálnej medziobecnej spolupráce*. In: Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae. Geographica. Supplementum No. 3, Bratislava : Univerzita Komenského, 2005, s. 221-228.

IŠTOK, R., TEJ, J. (2004): *Perspektívy reformy územnej samosprávy na miestnej úrovni v kontexte sídelnej štruktúry Slovenska*. In: Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis. Prírodné vedy, r. XLII, Folia geographica, 7, s. 62-74.

- MIKROREGIÓN Y SR: Dostupné na: <http://www.sazp.sk/mikroregiony/>, cit. [2.10.2011]
- KRNÁČ, J. (2004): *Inštitucionálne zabezpečenie regionálneho rozvoja v podmienkach Banskobystrického kraja*. Regionálny rozvoj Slovenska v európskych integračných kontextoch, Bratislava, 2004, s. 52-65.
- LOVACKÁ, S. (2006): *Geografické aspekty komunálnej reformy. Teoretické východiská*. In: Ištók, R. (ed). Transformácia politicko-priestorových systémov a systémov demokracie v kontexte globalizácie, Prešov: Prešovská univerzita, 2006, s. 133 – 175, ISBN 80-8068-500-2
- PUSTÁ, B., NEMETHYOVÁ, B., (2010): *Vplyv vybraných endogénnych faktorov na rozvoj mikroregiónu Dolina Čergova*. Elektronický zdroj: Zborník vedeckých prác doktorandov , mladých vedeckých a pedagogických pracovníkov “Mladí vedci 2010“. Univerzita Konštantína filozofa v Nitre.
- PUSTÁ, B. (2011): *Mikroregionálne združenia obcí ako jedna z možností rozvoja vidieckych sídel v kontexte ich transformácie*. In: Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis. Prírodné vedy, r. LII, Folia geographica, 17, s. 314-322.
- SELISOVIET. Dostupné na: <http://en.wikipedia.org/wiki/Selsoviet>, cit. [10.10.2011]
- SLAVÍK, V. a kol. (2005): Analýza mikroregiónov SR. Katedra humánnej geografie a demogeografie pre Úrad vlády SR. Prírodovedecká fakulta UK, Bratislava, 38 s. http://www.government.gov.sk/decentralizacia/dokumenty/mikroregiony_sr.pdf.
- SLAVÍK, V. (2003): Reforma verejnej správy v SR. Priestorové aspekty. Katedra humánnej geografie a demogeografie. Prírodovedecká fakulta UK, Bratislava. <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/slavikdoc.pdf>.
- SPOLOČNÉ OBECNÉ ÚRADY. Dostupné na: <http://www.minv.sk/?spolocne-obecne-urady>, cit. [3.2.2012]
- ŠIKULA, M (ed.)(2010): *Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti (Zhrnutie)*. Vypracovaná v rámci projektu *Vízia a stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti* schváleného vládou SR uznesením č. 906 z 25. októbra 2006. Slovenská akadémia vied, Bratislava, február 2010, s. 36-37.
- TICHÝ, D. (2003): *Riešením sú spoločné obecné úrady. Finančno-ekonomické nástroje na efektívne riešenie rozdrobenosti obcí*. In: Verejná správa, 58, 1, s. 22-23.
- Zákon č. 83/1990 Z.z. o združovaní občanov. Dostupné na: http://www.uips.sk/sub/uips.sk/images/OddMladezASport/Mladez/1990_83_Z.pdf, cit. [3.10.2011]
- Zákon č. 213/1997 Z.z. o neziskových organizáciách poskytujúcich všeobecne prospešné služby. Dostupné na: <http://www.epi.sk/Main/Default.aspx?Template=~Main/TArticles.ascx&LngID=0&zzsrlnkid=5229159&phContent=~ZzSR/ShowRule.ascx&RuleId=13686&pa=15169>, cit. [3.10.2011]
- Zákon č. 369/1990 Z.z. o obecnom zriadení. Dostupné na: <http://www.vyvlastnenie.sk/predpisy/zakon-o-obecnom-zriadeni/>, cit. [3.10.2011]
- Zákon č. 40/1964 Z.z. občiansky zákonník. Dostupné na: <http://www.vyvlastnenie.sk/predpisy/obciansky-zakonnik/>, cit. [3.10.2011]
- ŽÁRSKA, E., ŠEBOVÁ, M., (EDS.) (2005): *Decentralizácia verejnej správy Slovenskej republiky*. Ekonomická univerzita v Bratislave. Bratislava.

SELECTED ISSUES OF THE MICROREGIONAL ASSOCIATION OF MUNICIPALITIES LOCATED AT THE SLOVAK-UKRAINIAN BORDER*Summary*

The aim of our paper was to asses how the microregional association of municipalities work and run, and that was to be found out by means of a questionnaire survey. We chose to focus on four problematic areas: cooperation between communities, municipalization of communities, euroregion and location of communities. The microregional associations of communities represent a good model of cooperation among communities, but they are almost impossible to use when considering the over-board cooperation with the Ukraine. The mayors of communities incline to the municipalization of municipalities, and they see that process as a way how to escape the unfavourable situation their municipalities are in, yet the process of municipalization has been stopped in Slovakia. The relationship between the Carpathian euroregion and microregional associations was evaluated by the mayors as negative. According to our findings it is necessary to address the peripheral areas more closely, which are thus becoming not only a spatial but also a socio-economical periphery.

Recenzovali: *Doc. RNDr. Vladimír Slavík, CSc.*
 Doc. RNDr. Radoslav Klamár, PhD.

PRIESTOROVÁ DIFERENCIÁCIA NÁRODNOSTNEJ A JAZYKOVEJ ŠTRUKTÚRY Z HĽADISKA PROCESU STARNUTIA V SRBSKU

Slavomír BUCHER¹

Abstract: *This article presents the ethnic structure of the population of Serbia according to the 2002 census results. Also, there are analyzed the burden coefficients, age index and coefficients describing the dynamics of burden changes in minorities of Serbia, specifically the inflow, outflow and substitution coefficients. In fact, the influence of age structure on a municipality governance risk of an outbreak of civil conflict and development is both significant and quantifiable. The paper reports on the development characteristics of the burden carried by the productive population of Serbian minorities in consequence of the demographic ageing of population in the conditions of the Serbian municipality regions.*

Key words: *census, Serbia, nationality, ageing structure, demographic development.*

ÚVOD

Cieľom príspevku je analyzovať údaje o národnostnom a jazykovom zložení obyvateľov Srbska získané zo sčítania obyvateľov, domov a bytov, 2002. Základnou premisou výskumu bolo poukázať na etnografické zmeny pod vplyvom demografických procesov pri posledných sčítaniach v rokoch 1991 a 2002, ktoré boli ovplyvnené prirodzeným pohybom, migráciou a identifikáciou sa obyvateľov s danou národnosťou. V posledných rokoch pod vplyvom ekonomickej a politickej situácie dochádzalo na jednej strane k migrácii rôznych autochtónnych etníc z územia Srbska, na strane druhej však dochádza k imigrácii iných národností na sledované územie.

Prirodzený pohyb spojený s migráciou populácie sa najväčšou mierou podieľal na formovaní národnostnej štruktúry obyvateľstva bývalej Juhoslávie a súčasného Srbska. Z nedemografických faktorov, ktoré mali vplyv na formovanie národnostnej štruktúry obyvateľov môžeme spomenúť: asimilačné a integračné procesy v spoločnosti, národnostnú emancipáciu, sociálne, psychologické a politické faktory (ĐURĐEV, 1995 a ILIĆ, CVEJIĆ, 1997).

Dôsledkom týchto okolností, z ktorých najvýznamnejšiu úlohu zohrával práve prirodzený prírastok/úbytok, niektoré národnosti zaznamenali rast vzhľadom na celkový počet obyvateľov, iné naopak úbytok.

Srbi sú jediným majoritným a konstitučným národom na území Srbska. Majú absolútnu väčšinu (nad 50%) v 142 obciach zo 161 (ak neberieme do úvahy Kosovo a Metohiju) a relatívnu väčšinu v dvoch obciach (Vrbas a Bač). Maďari majú absolútnu etnickú dominanciu v šiestich obciach (Kanjiza, Senta, Ada, Báčska Topola, Malý Idžoš a Čoka) a relatívnu väčšinu v dvoch obciach (Subotica a Bečej). Bosniaci sú lokalizova-

¹ **RNDr. Slavomír Bucher**, Katedra geografie a regionálneho rozvoja, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita, ul. 17. Novembra 1, 081 16 Prešov,
e-mail: slavobucher@yahoo.com

ní v juhozápadnej časti centrálneho Srbska (Sandžak), pričom absolútnu väčšinu majú v troch obciach tohto regiónu (Tutin, Sjenica a Nový Pazar). Celkovo v dvoch obciach juhovýchodného Srbska majú Albánci dominantnú väčšinu (Preševo a Bujanovac). Slováci prevažujú v Báčskom Petrovci a v Kovačici tvoria relatívnu väčšinu. Taktiež Bulhari majú absolútnu väčšinu v obci Bosilevgrad a relatívnu v Dimitrovgrade. Všetky významné národnosti (okrem Slovákov) evidujú svoj dominantný vplyv na území, ktoré hraničí s ich materským štátom/autonómnou oblasťou. Maďari sú koncentrovaní pozdĺž severnej hranice Srbska s Maďarskom, Bosniaci na juhozápade pozdĺž hranice s Bosnou a Hercegovinou, Albánci na juhovýchode, kde je administratívna hranica s Kosovom a Metohijou, Rumuni a Bulhari tvoria menšinovú populáciu pozdĺž východných hraníc Srbska s Rumunskom a Bulharskom.

NÁRODNOSTNÁ ŠTRUKTÚRA SRBSKA PODĽA SČÍTANIA OBYVATEĽOV, DOMOV A BYTOV Z ROKU 2002

Podľa početnosti na celonárodnej úrovni je najvyšším podielom zastúpená maďarská minorita, ktorej podiel predstavuje 3,9 % (293 299 obyvateľov) z celkovej populácie Srbska. Druhou najpočetnejšou minoritou sú Bosniaci s podielom 1,8 % (136 087 obyvateľov). Je potrebné upozorniť, že do vypuknutia občianskej vojny v bývalej Juhoslávii neexistovala bosniacka národnosť, ale iba moslimská. Po roku 1991 sa väčšina moslimov identifikovala s bosnianskou národnosťou, avšak v rámci sčítania obyvateľov stále figurujú aj moslimovia. Rómske etnikum je zastúpené 1,4 % (108 193 obyvateľov).

V rámci ostatných, menej zastúpených národností uvádzame: Juhoslovanov (1,1 %), Chorvátov (0,9 %), Čiernohorcov (0,9 %), Albáncov (0,8 %), Slovákov (0,8 %), Vlachov (0,5 %).

Ostatné národnosti sú zastúpené s menej ako (0,5 %) na celkovej populácii Srbska (podľa abecedy): Aškalci, Bulhari, Bunjevci, Goranci, Gréci, Židia, Macedónci, Moslimovia, Nemci, Rumuni, Rusi, Rusíni, Slovinci, Turci, Ukrajinci, Česi.

Na základe výsledkov cenzu obyvateľov z roku 2002 patrí región Vojvodiny medzi najheterogénnejšie územia Európy. Podiel Srbov na celkovom počte obyvateľov Vojvodiny predstavuje 65 % (1 321 807 obyvateľov). Medzi najpočetnejšie národnostné menšiny žijúce na území Vojvodiny patria: Maďari s celkovým podielom 14,3 % (290 207 obyvateľov), Slováci s 2,8 % (56 637 obyvateľov), Chorváti s 2,8 % (56 546 obyvateľov), Juhoslovania s 2,5 % (49 881 obyvateľov), Čiernohorci s 1,7 % (35 513 obyvateľov), Rumuni s 1,5 % (30 419 obyvateľov) a Rómovia ako etnikum s 1,4 % (29 057 obyvateľov). Ostatné národnosti sú vo Vojvodine zastúpené s podielom menším ako 1 % (Tab. 1).

Tab. 1: Obyvateľstvo podľa národnostnej štruktúry, 2002 (s podielom nad 0,5 % z celkového počtu obyvateľov)

	SRBSKO (%)	CENTRÁLNE SRBSKO (%)	VOJVODINA (%)
SRBI	82,9	89,5	65,0
MAĎARI	3,9	0,1	14,3
BOSNIACI	1,8	2,5	0,0
RÓMOVIA	1,4	1,5	1,4
JUHOSLOVANIA	1,1	0,6	2,5
CHORVÁTI	0,9	0,3	2,8
ČIERNOHORCI	0,9	0,6	1,8
ALBÁNCI	0,8	1,1	0,1
SLOVÁCI	0,8	0,0	2,8
VLASI	0,5	0,7	0,0

Prameň: Raduški, 2006 a Sentić, Breznik, 1965

V centrálnom Srbsku sú najpočetnejšou národnosťou Srbi s podielom 89,5 % (4 891 031 obyvateľov). Z ostatných národností môžeme spomenúť Bosniakov s 2,5 % (135 670 obyvateľov), Rómov s 1,4 % (79 136 obyvateľov) a Albáncov s 1,1 % (59 952 obyvateľov). S menej ako 1 % sú zastúpení Vlasi s 0,7 % (39 953 obyvateľov), Čiernohorci s 0,6 % (33 536 obyvateľov) a Juhoslovania s 0,6 % (30 840 obyvateľov).

Heterogenita srbskej spoločnosti je podmienená špecifickou geografickou polohou v juhovýchodnej Európe, demografickým vývojom a neustálymi migráciami jej obyvateľov najmä v 90. rokoch 20. storočia. Srbsko sa nachádza na križovatke rôznych kultúr a mentalít, ktoré sa odlišujú rôznorodou jazykovou, náboženskou a etnickou štruktúrou (Knežević, 2005).

Štatisticky Srbsko členíme na 190 obcí, avšak náš výskum zahrňoval 161 obcí. Zvyšných 29 obcí sa nachádza na území Kosova a Metohije, za ktoré chýbajú údaje, pretože majoritné obyvateľstvo (Albánci) bojkotovalo v roku 2002 sčítanie obyvateľov, domov a bytov nariadené Belehradom.

SRBI

Podľa sčítania domov a bytov z roku 2002 žilo v Srbsku (bez územia Kosova a Metohije) 6 212 838 (82,9 %) obyvateľov srbskej národnosti. Srbi tvoria väčšinový podiel v centrálnom Srbsku 4 891 031 (89,5 %), ako aj vo Vojvodine 1 321 807 (65,0 %). Na úrovni obvodov (okrug) je priestorová diferenciácia srbskej národnosti podstatne rôznorodejšia. Najvyšší podiel Srbov je v južných obvodoch centrálnneho Srbska, a to najmä v Moravickom (97,9 %), Rasinskom (97,5 %) a Kolubárskom obvode (96,9 %). Naopak, najnižší podiel srbskej národnosti zaznamenávajú obvody ležiace na severe Vojvodiny, v historických regiónoch Banátu a Báčky. Sú to predovšetkým Severobáčsky (24,8 %) a Severobanátsky (43,3 %) obvod (Mapa 1).

Najvyššie hodnoty podielu srbskej národnosti dosahovali v roku 2002 obce Čajetina a Knič, zhodne po (99,0 %). Najnižšie hodnoty mali obce Tutin (4,3 %) s dominantným bosnianskym a Kanjiža (7,4 %), s maďarským obyvateľstvom.

Ak sa zameriame na jednotlivé obce, tak v 60 obciach na teritóriu Srbska (bez Kosova a Metohije) je podiel Srbov 95 %, resp. vyšší, z celkového počtu obyvateľov jednotlivých obcí. V ďalších 29 obciach podiel Srbov prevyšuje hranicu 90 %. Z toho vyplýva, že v 89 obciach zo 161 majú Srbi dominantný podiel. Absolútnu väčšinu (nad 50 %) majú Srbi v 142 obciach. V centrálnom Srbsku sa nachádza 7 obcí, v ktorých Srbi predstavujú menšinu. Vo Vojvodine sa nachádza 10 obcí s menšinovým podielom srbskej národnosti.

V predproduktívnom veku (0-14) bolo v roku 2002 celkovo (15,4 %) všetkých obyvateľov srbskej národnosti. Produktívny vek (15-64) tvoril podiel (67,7 %) z celkovej populácie srbského obyvateľstva. V poproduktívnom veku (65 %) bolo spolu (17,0 %) srbského obyvateľstva.

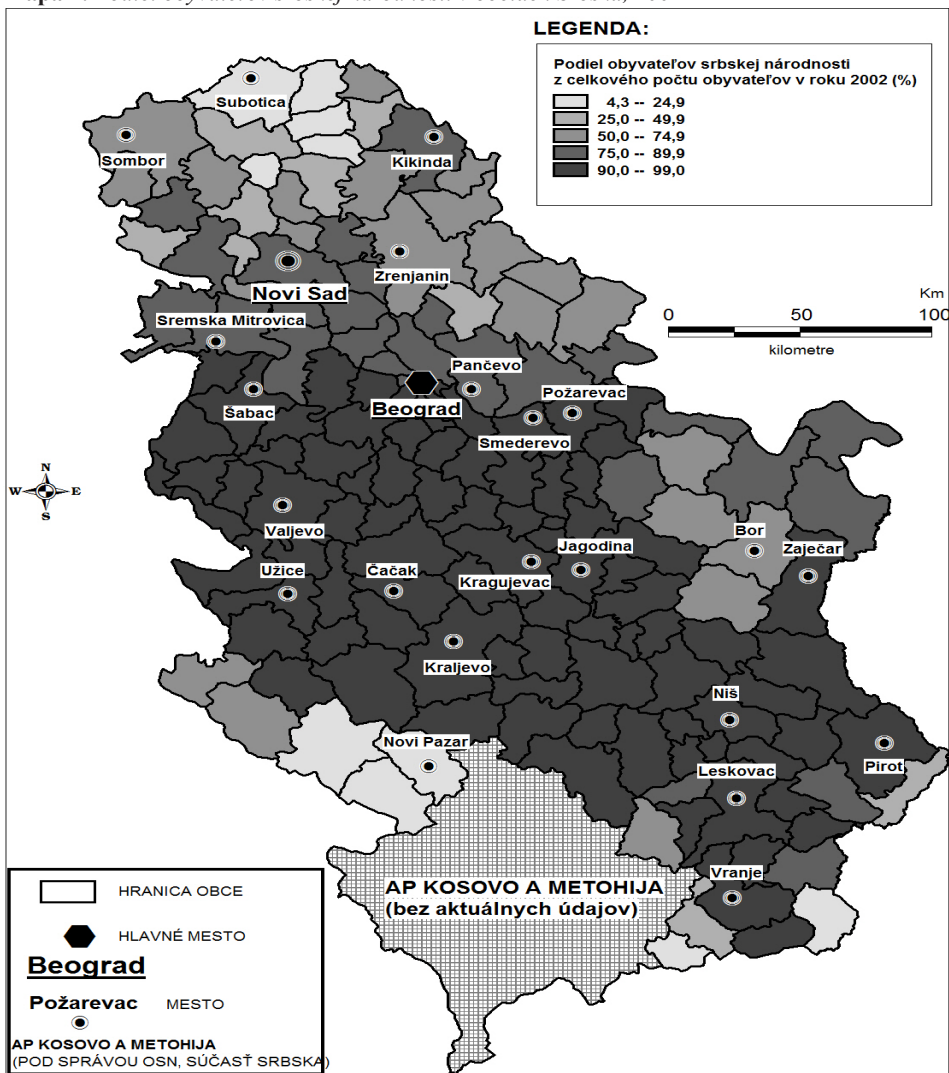
Podiel 75 a viac ročných tvoril (5,3 %) podiel z celkovej srbskej populácie. Na základe jednoduchých podielov jednotlivých vekových kategórií obyvateľstva môžeme potvrdiť postupné starnutie majoritnej populácie Srbska. Dokazujú to aj indexy starnutia, ekonomickej závislosti starého obyvateľstva a priemerný vek. Dôsledkom vyššieho podielu poproduktívnej zložky srbskej populácie je aj vyšší podiel indexu závislosti starého obyvateľstva (25,1 %), v porovnaní s indexom závislosti mladého obyvateľstva (22,7 %). Index starnutia nadobúdal hodnotu (110,4 %).

MAĎARI

Maďari predstavujú najväčšiu minoritu v Srbsku, ktorá je lokalizovaná v severných oblastiach Vojvodiny. Podľa sčítania z roku 2002 žilo v Srbsku 293 299 (3,9 %) Maďarov, pričom vo Vojvodine má trvalý pobyt až (98,9 %) obyvateľov maďarskej národnosti z celkového počtu tejto národnosti v Srbsku. Vo Vojvodine tvoria podiel (14,3 %) a v Centrálnom Srbsku (0,1 %) z celkového počtu obyvateľov. Typickým znakom maďarskej populácie v Srbsku, v poslednom decéniu je jej starnutie a neustály absolútny, ako aj relatívny pokles na celkovom podiele obyvateľov Srbska. Tento pokles je zapríčinený nízkymi hodnotami prirodzeného prírastku, negatívnym migračným saldom a zmiešanými manželstvami s dominantným (srbským) obyvateľstvom.

Najvyšší podiel maďarskej národnosti je v severných historických regiónoch Báčky a Banátu, konkrétne v Severobanátskom (47,4 %) a Severobáčskom (43,6 %) obvode. Najviac Maďarov žije v obciach Subotica (19,5 % z celkového podielu maďarskej národnosti), Kanjiža (8,1 %), Báčska Topola (7,7 %) a Bečej (6,8 %). V 6 obciach (Malý Idžoš, Báčska Topola, Kanjiža, Senta, Ada a Čoka) je maďarská národnosť zastúpená s viac ako 50 %, pokiaľ v Subotici a Bečeji majú relatívnu väčšinu (Tab. 2).

Mapa 1: Podiel obyvateľov srbskej národnosti v obciach Srbska, 2002

Prameň: Republički zavod za statistiku, 2003

V predproduktívnom veku bolo (13,2%) maďarského obyvateľstva. Produktívny vek tvoril podiel (67,4%) z celkovej maďarskej populácie. V poproduktívnom veku bolo spolu (19,4%) obyvateľov maďarskej národnosti. Podiel 75 a viac ročných bol celkovej populácii (7,1 %). Vyššie hodnoty poproduktívnej zložky maďarského obyvateľstva nad predproduktívnu sa prejavujú aj v hodnote indexu závislosti starého (28,8%) a mladého obyvateľstva (19,7 %). Index starnutia nadobúdal hodnotu (146,5 %). Dôkazom postupného starnutia maďarskej populácie v Srbsku je aj priemerný vek (43,2 roka), ktorý je vyšší v porovnaní s majoritou, resp. ostatnými minoritami v Srbsku.

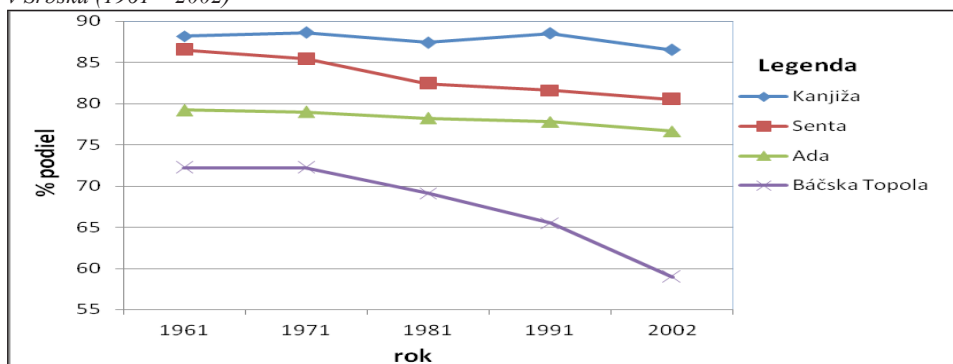
Podiel maďarskej národnosti v obciach, kde táto menšina má absolútnu väčšinu v priebehu sledovaného obdobia 1961 – 2002 neustále klesal. Relatívne stabilný podiel maďarskej národnosti je počas sledovaného obdobia v obciach Kanjiža (pokles z 88,2 % v roku 1961 na 86,5 % v roku 2002), Senta (pokles z 86,5 % na 80,5 %) a Ada (pokles z 79,2 % na 76,6 %). Najvyšší prepad podielu maďarskej národnosti zaznamenávajú obce Temerín (pokles z 56,6 % v roku 1961 na 29,5 % v roku 2002) a Nový Kneževac (pokles z 42,1 % na 29,8 %) (Graf 1).

Tab. 2: Zastúpenie maďarskej národnosti v obciach Srbska, kde tvorila v roku 2002 aspoň 25 % (významné) zastúpenie z celkového počtu obyvateľov

obec/rok sčítania	2002		1991		1981		1971		1961	
maďarská národnosť	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
KANJIŽA	23 802	86,5	27 148	88,5	28 577	87,4	29 962	88,6	30 851	88,2
SENTA	20 587	80,5	23 477	81,6	25 140	82,4	26 828	85,4	26 894	86,5
ADA	14 558	76,6	16 715	77,8	17 523	78,2	17 871	79,0	17 610	79,2
BÁČSKA TOPOLA	22 543	58,9	26 512	65,5	28 957	69,1	31 422	72,2	22 315	72,2
MALÝ IDOŠ	7 546	55,9	8 500	59,1	9 336	62,4	10 006	63,9	10 657	62,2
ČOKA	7 133	51,6	8 668	56,8	9 761	58,6	11 208	61,0	12 124	62,2
BEČEJ	20 018	48,8	23 441	54,9	25 824	58,4	27 988	62,2	28 895	64,8
SUBOTICA	57 092	38,5	64 274	42,8	71 064	46,0	72 572	49,4	53 559	48,2
NOVÝ KNEŽEVAC	3 864	29,8	4 726	34,2	5 586	37,2	6 707	40,6	7 498	42,1
TEMERÍN	8 341	29,5	9 661	38,8	10 018	44,4	10 291	52,4	10 386	56,6

Prameň: Republički zavod za statistiku, 2003

Graf 1: Vývoj podielu maďarskej národnosti v obciach s najvyšším zastúpením tejto národnosti v Srbsku (1961 – 2002)

Prameň: Vlastné spracovanie

BOSNIACI

Takmer všetci Bosniaci (136 087) žijú v juhozápadnej časti centrálneho Srbska (99,7 % z celkového počtu). Až (93,7 %) bosniakov/moslimov je lokalizovaných do 4 obcí Rašského a Zlatiborského obvodu. Sú to obce Nový Pazar, Tutin, Sjenica a Prijepolje (Tab. 3). Vo všetkých spomenutých obciach (okrem Prijepolja) tvoria Bosniaci absolútnu

väčšinu – Tutin (94,2 %), Nový Pazar (76,3 %), Sjenica (73,3 %) a Prijepolje (31,8 %). V rámci obvodov majú najvyššie zastúpenie v Rašskom (32,2 %) a Zlatiborskom (12,8 %) obvode.

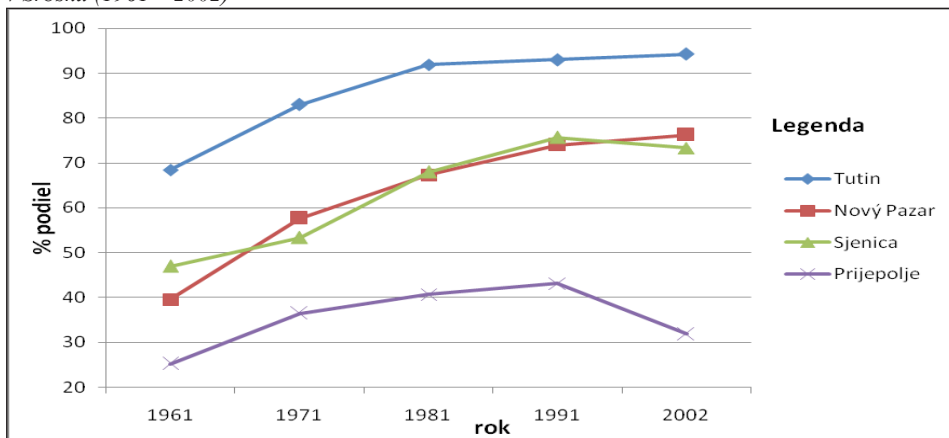
Veková štruktúra Bosniakov má typický progresívny tvar so širokou základňou vo vekových kategóriách predproduktívneho obyvateľstva a zúženým cípom vo vekových kategóriách poproduktívneho obyvateľstva. Bosniacka národnosť na území Srbska do konca 80. rokov „mladla“. Toto tvrdenie podporuje aj podiel jednotlivých vekových kategórií obyvateľstva. V predproduktívnom veku bolo (25,7 %) obyvateľov bosniackej národnosti. Produktívny vek tvoril podiel (66,3 %) z celkovej populácie. V poproduktívnom veku bolo spolu (8,0 %) obyvateľov bosniackej národnosti. Podiel 75 a viac ročných tvoril (2,1 %) a priemerný vek Bosniakov v roku 2002 bol 31,9 roka. Vyššie hodnoty predproduktívnej zložky nad poproduktívnu sa prejavujú aj pri indexe ekonomickej závislosti mladého (38,8 %), resp. starého (12,0 %) obyvateľstva. Index starnutia bol v roku 2002 na úrovni (31,1 %).

Obce s bosnianskou národnosťou počas sledovaného obdobia 1961 – 2002 zaznamenávajú rast počtu obyvateľov. Najvyšší nárast má centrum Sandžaku – Nový Pazar, kde podiel Bosniakov vzrástol z (39,6 %) v roku 1961 na (76,3 %) v roku 2002. Nižším tempom rástli aj okolité obce Sandžaku, a to Sjenica (podiel Bosniakov vzrástol zo 47 % v roku 1961 na 73,3 %), Tutin (nárast zo 68,5 % na 94,2 %) a Prijepolje (nárast z 25,2 % na 31,8 %) (Graf 2).

Tab. 3: Zastúpenie bosnianskej národnosti v obciach Srbska, kde tvorila v roku 2002 aspoň 25 % (významné) zastúpenie z celkového počtu obyvateľov

obec/rok sčítania	2002		1991		1981		1971		1961	
bosnianska národnosť	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
TUTIN	28 319	94,2	32 204	93,0	30 130	91,9	24 440	83,0	20 535	68,5
NOVÝ PAZAR	65 593	76,3	62 963	74,0	49 769	67,3	37 140	57,7	23 250	39,6
SJENICA	20 512	73,3	25 508	75,7	24 203	68,0	19 538	53,4	17 352	47,0
PRIJEPOLJE	13 109	31,8	20 038	43,1	19 076	40,7	16 081	36,5	9 810	25,2

Prameň: Republički zavod za statistiku, 2003

Graf 2: Vývoj podielu bosnianskej národnosti v obciach s najvyšším zastúpením tejto národnosti v Srbsku (1961 – 2002)

Prameň: Vlastné spracovanie

SLOVÁCI

Podľa sčítania z roku 2002 žilo na území Srbska 59 021 (0,8%) Slovákov, pričom až (96%) z celkového počtu bolo lokalizovaných vo Vojvodine. Najvyšší podiel Slovákov je koncentrovaný v Juhobanátskom (4,8%) a Juhobáčskom (4,7%) obvode. Relatívnu väčšinu Slovákov má obec – Báčsky Petrovec (66,4 %). Významný podiel Slovákov je aj v obciach Kovačica (41,1%) a Báč (19,8 %). Obyvateľstvo slovenskej národnosti podobne ako maďarskej stagnuje. Na stagnácii a úbytku Slovákov v Srbsku (Vojvodine) pôsobí kombinácia rôznych ekonomických, sociálnych a kultúrnych faktorov. Proces starnutia Slovákov dokumentujú aj hodnoty jednotlivých vekových kategórií obyvateľstva. V predproduktívnom veku bolo (13,8%) slovenského obyvateľstva. Produktívny vek tvoril podiel (67,9%) z celkovej populácie Slovákov. V poproduktívnom veku bolo (18,3%) z celkovej slovenskej populácie žijúcej v Srbsku. Index starnutia nadobúdval hodnotu (132,9%) a priemerný vek bol 42,1 roka.

Obce so slovenskou národnosťou – Báčsky Petrovec a Kovačica zaznamenávajú stagnáciu podielu Slovákov v poslednom decéniu. Pokiaľ v Báčskom Petrovci poklesol podiel Slovákov zo 70,8% v roku 1991 na 66,4% v roku 2002, tak v Kovačici ich podiel mierne vzrástol a to zo 40,8% na 41,1% (Tab. 4).

Tab. 4: Zastúpenie slovenskej národnosti v obciach Srbska, kde tvorila v roku 2002 aspoň 25% (významné) zastúpenie z celkového počtu obyvateľov

obec/rok sčítania	2002		1991	
slovenská národnosť	Počet	%	Počet	%
Báčsky Petrovec	9 751	66,4	11 083	70,8
Kovačica	11 455	41,1	12 432	40,8

Prameň: Republički zavod za statistiku, 2003

ALBÁNCI

Albánska menšina je na území Srbska (bez Kosova a Metohije) lokalizovaná do juhovýchodnej časti centrálného Srbska, ktorú tvorí tzv. „Preševská dolina“, ktorá zahŕňa obce Preševo a Bujanovac (Graf 3). V roku 2002 žilo na území Srbska 61 647 (0,8%) Albáncov. Takmer (93,5%) Albáncov malo trvalý pobyt v obciach Preševo (89,1% z celkového počtu obyvateľov), Bujanovac (54,7%) a Medvedja (26,2%). Absolútnu väčšinu majú v obci Preševo. Albánci spolu s Bosniakmi a Rómami patria k najmladším národnostiam, resp. etniku (v prípade Rómov) na území Srbska. V predproduktívnom veku bolo (31,1%) albánskeho obyvateľstva, pričom v poproduktívnom iba (7,5%). Priemerný vek je 29,6 rokov a index starnutia (24,0%).

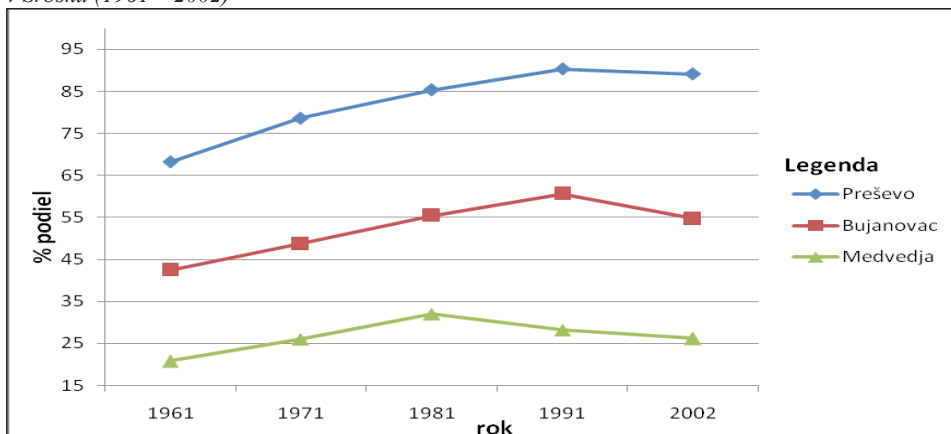
Typickou črtou obcí s albánskou populáciou počas sledovaného obdobia 1961 – 2002, je konštantný rast počtu jej obyvateľov, aj keď nižším tempom, ako je to v prípade bosniackych obcí. Najvyšší nárast počas sledovaného obdobia zaznamenáva Preševo (podiel Albáncov vzrástol zo 68,2% v roku 1961 na 89,1% v roku 2002). O niečo nižší nárast vykazujú aj obce Bujanovac (zo 42,5% na 54,7%) a Medvedja (z 20,8% na 26,2%) (Tab. 5).

Tab. 5: Zastúpenie albánskej národnosti v obciach Srbska, kde tvorila v roku 2002 aspoň 25% (významné) zastúpenie z celkového počtu obyvateľov

obec/rok sčítania	2002		1991		1981		1971		1961	
albánska národnosť	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
PREŠEVO	31 098	89,1	34 105	90,3	28 961	85,3	23 625	78,6	18 229	68,2
BUJANOVAC	23 681	54,7	29 968	60,6	25 848	55,4	21 209	48,7	16 618	42,5
MEDVEDJA	2 816	26,2	3 763	28,2	5 509	32,0	5 410	26,0	5 037	20,8

Prameň: Republički zavod za statistiku, 2003

Graf 3: Vývoj podielu albánskej národnosti v obciach s najvyšším zastúpením tejto národnosti v Srbsku (1961 – 2002)

Prameň: vlastné spracovanie

BULHARI

Bulhari (20 497 obyvateľov) majú významné zastúpenie v dvoch obciach na juhovýchode centrálneho Srbska: Bosilegrad a Dimitrovgrad. V obci Bosilegrad majú absolútnu väčšinu (70,9 % z celkového počtu obyvateľov). V Dimitrovgrade sú Bulhari zastúpení (49,7 %). V týchto dvoch obciach žije (62,8 %) všetkých Bulharov v Srbsku. Typickým demografickým javom už niekoľko decéní je starnutie bulharskej populácie. V predproduktívnom veku sa nachádza (9,9 %) obyvateľov, pričom v poproduktívnom veku je to až (28,6 %) bulharského obyvateľstva. Index starnutia dosahoval hodnotu (288,3 %) a priemerný vek 48,5 roka.

Zastúpenie bulharskej národnosti v obciach Bosilegrad a Dimitrovgrad v poslednom decéniu mierne klesá. V Bosilegrade poklesol podiel Bulharov zo 72,8 % v roku 1991 na 70,9 % v roku 2002. Podobný scenár zaznamenáva aj obec Dimitrovgrad, kde podiel bulharskej národnosti klesol z 52,4 % na 49,7 % (Tab. 6).

Tab. 6: Zastúpenie bulharskej národnosti v obciach Srbska, kde tvorila v roku 2002 aspoň 25 % (významné) zastúpenie z celkového počtu obyvateľov

obec/rok sčítania	2002		1991	
	Počet	%	Počet	%
Bosilegrad	7 037	70,9	8 520	72,8
Dimitrovgrad	5 836	49,7	7 062	52,4

Prameň: Republički zavod za statistiku, 2003

Na základe jednoduchšej typizácie sme jednotlivé obce podľa etnickej diverzifikácie srbského obyvateľstva v roku 2002 rozdelili do nasledovných typov:

- *etnicky výrazne homogénne obce*, kde Srbi tvoria viac ako 95,1 % z celkového počtu obyvateľov. V roku 2002 bolo v tomto type 60 (37,3 %) obcí.
- *etnicky homogénne obce*, kde Srbi tvoria 90,1 – 95,0 % z celkového počtu obyvateľov. V roku 2002 ich tvorilo spolu 29 (18,0 %) obcí.

Ostatné obce centrálneho Srbska a Vojvodiny sa vyznačujú určitou etnickou divergenciou. Tieto obce sme následne rozdelili do skupín:

- *obce s nízkou etnickou divergenciou*, kde Srbi tvoria 80,1 – 90,0 % podiel z celkového počtu obyvateľov. Do tejto skupiny patrilo v roku 2002 spolu 22 (13,7 %) obcí.
- *obce so strednou etnickou divergenciou*, kde Srbi tvoria 70,1 – 80,0 % podiel z populácie regiónu. Do tejto skupiny patrilo 16 (9,9 %) obcí.
- *obce s vysokou etnickou divergenciou*, kde Srbi tvorili 60,1 – 70,0 % podiel z populácie regiónu. V tejto skupine sa nachádzalo 10 (6,2 %) obcí.
- *etnicky výrazne divergentné obce*, kde ostatné národnosti tvoria viac ako 40 % z celkovej populácie obcí. V tejto skupine bolo 24 (14,9 %) obcí (Tab 7).

Tab. 7: Etnická diverzifikácia srbského obyvateľstva v obciach Srbska, 2002

1. Typ: Etnicky výrazne homogénne obce (Srbi tvoria 95,1 – 100,0% z populácie regiónu)	Čajetina (99,0 %), Knič (99,0 %), Ivanjica (98,8 %), Rekovac (98,8 %), Aleksandrovac (98,8 %), Ljig (98,8 %), Rača (98,8 %), Čierna Trava (98,7 %), Varvarin (98,7 %), Lapovo (98,7 %), Kocjerič (98,6 %), Vlasotince (98,6 %), Arilje (98,6 %), Trgovište (98,5 %), Bajina Bašta (98,5 %), Brus (98,4 %), Batočina (98,4 %), Lučani (98,3 %), Osečina (98,2 %), Požega (98,1 %), Raška (98,1 %), Užice (98,0 %), Vladimirci (98,0 %), Veľká Plana (98,0 %), Trstenik (98,0 %), Blace (98,0 %), Ljubovija (97,9 %), Horný Milanovac (97,8 %), Ub (97,8 %), Topola (97,6 %), Čačak (97,6 %), Svrlijig (97,5 %), Sopot (97,4 %), Sokobanja (97,4 %), Gadžin Chan (97,2 %), Jagodina (97,1 %), Bogatič (97,0 %), Paračin (97,0 %), Džičevac (97,0 %), Ražanj (96,9 %), Arandželovac (96,9 %), Loznica (96,9 %), Knjaževac (96,8 %), Kraljevo (96,8 %), Smederevska Palanka (96,8 %), Mionica (96,8 %), Kruševac (96,7 %), Krupanj (96,6 %), Lazarevac (96,6 %), Mladenovac (96,4 %), Svilajnac (96,3 %), Lajkovac (96,3 %), Valjevo (96,2 %), Kragujevac – mesto (96,1 %), Šabac (96,0 %), Kuršumlja (95,9 %), Niška Banja (95,8 %), Despotovac (95,8 %), Vrnjačka Banja (95,5 %), Obrenovac (95,1 %) SPOLU: 60 (37,3 %) OBCÍ
2. Typ: Etnicky homogénne obce (Srbi tvoria 90,1 – 95,0% z populácie regiónu)	Aleksinac (95,0 %), Merošina (94,9 %), Smederevo (94,9 %), Grocka (94,7 %), Veľké Gradište (94,6 %), Barajevo (94,5 %), Žabari (94,5 %), Prokuplje (94,4 %), Leskovac (94,3 %), Lebane (94,1 %), Niš (94,0 %), Pirot (93,8 %), Doljevac (93,8 %), Vladičin Chan (93,8 %), Malý Zvornik (93,4 %), Koceljeva (93,3 %), Vranje (93,0 %), Žitoradža (92,8 %), Pečinci (92,5 %), Požarevac (91,8 %), Malé Crniče (91,7 %), Rakovice (91,5 %), Čukarica (91,4 %), Voždovac (91,3 %), Čuprija (91,0 %), Zaječar (90,8 %), Biela Palanka (90,3 %), Zvezdara (90,2 %), Nová Varoš (90,1 %) SPOLU: 29 (18,0 %) OBCÍ
3. Typ: obce s nízkou etnickou divergenciou (Srbi tvoria 80,1 – 90,0% z populácie regiónu)	Babušnica (89,9 %), Kladovo (89,5 %), Bojnik (88,9 %), Negotin (88,1 %), Vračar (87,5 %), Sremska Mitrovica (87,3 %), Golubac (87 %), Palilula (87 %), Sávsky Venac (86,9 %), Zemun (86,8 %), Ruma (86,6 %), Starý Grad (86,5 %), Opovo (86,3 %), Žabalj (86,3 %), Nový Beograd (86 %), Titel (84,9 %), Indžija (84,9 %), Petrovac (84,8 %), Odžaci (82,8 %), Surdulica (82,4 %), Majdanpek (81,6 %), Stará Pazova (81,2 %) SPOLU: 22 (13,7 %) OBCÍ
4. Typ: obce so strednou etnickou divergenciou (Srbi tvoria 70,1 – 80,0% z populácie regiónu)	Irig (79,5 %), Bácska Palanka (78,6 %), Šid (77,6 %), Biela Crkva (76,9 %), Kovin (76,8 %), Kikinda (76,4 %), Pančevo (76,4 %), Nový Sad (75,5 %), Sremský Karlovac (75,4 %), Zrenjanin (74,8 %), Priboj (74,1 %), Žagubica (74,1 %), Vršac (72,5 %), Bor (71,6 %), Sečanj (70,9 %), Nová Crnja (70,3 %) SPOLU: 16 (9,9 %) OBCÍ
5. Typ: obce s vysokou etnickou divergenciou (Srbi tvoria 60,1 – 70,0% z populácie regiónu)	Nový Bečej (69,9 %), Beočin (68,2 %), Srbobran (67,0 %), Kučevo (66,9 %), Medvedža (66,6 %), Boljevac (66,3 %), Temerin (64,2 %), Žitište (61,9 %), Apatin (61,6 %), Sombor (61,5 %) SPOLU: 10 (6,2 %) OBCE
6. Typ: Etnicky výrazne divergentné obce (Srbi tvoria menej ako 60% z populácie regiónu)	Alibunár (59,6 %), Nový Knježevac (59,5 %), Prijepolje (56,8 %), Plandište (56,4 %), Kula (52,0 %), Vrbas (47,8 %), Bač (46,7 %), Bečej (41,1 %), Čoka (37,6 %), Bujanovac (34,1 %), Kovačica (33,9 %), Bácska Topola (29,9 %), Bácsky Petrovec (25,7 %), Dimitrovgrad (25,6 %), Subotica (24,1 %), Sjenica (23,5 %), Nový Pazar (20,5 %), Ada (17,5 %), Malý Idžoš (17,5 %), Bosilegrad (13,2 %), Senta (10,7 %), Preševo (8,5 %), Kanjiža (7,4 %), Tutin (4,3 %) SPOLU: 24 (14,9 %) OBCÍ

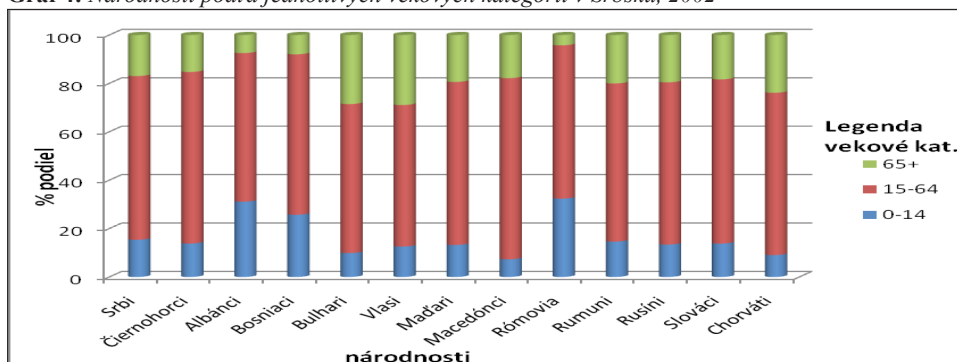
DIFERENCIÁCIA PROCESU STARNUTIA PODEĽA JEDNOTLIVÝCH NÁRODNOSTÍ V SRBSKU

Srbsko je z hľadiska vekovej štruktúry svojich národností priestorovo značne diferencované. Najpriaznivejšiu vekovú štruktúru majú územia na juhovýchode (Preševská dolina) a juhozápade Srbska (Sandžak), kde je koncentrovaná albánska a bosnianska menšina. Okrem týchto minorít sa na „mladnutí“ populácie Srbska značnou mierou podieľa aj rómske etnikum, ktoré je koncentrované do aglomerácií väčších miest a ich zázemí. Pri skúmaní procesu starnutia sme sa zamerali na nasledovné minority, ktoré sú lokalizované na území centrálnneho Srbska a Vojvodiny: Srbi, Čiernohorci, Albánci, Bosniaci, Bulhari, Vlasi, Maďari, Macedónci, Rómovia, Rumuni, Rusíni, Slováci a Chorváti. Podľa priemerného veku môžeme definovať stupeň procesu starnutia jednotlivých populácií v Srbsku. Priemerný vek sa pohyboval od (27,5 roka), v prípade Rómov po (48,5 roka), v prípade Bulharov. Najvyšší priemerný vek dosahovali Bulhari (priemerný vek 48,5 roka), Chorváti (47,5) a Vlasi (47,3). Najnižší priemerný vek mali Rómovia (27,5), nasledovali Albánci (29,6) a Bosniaci (31,9).

Ekonomická závislosť poproduktívnej a predproduktívnej zložky populácie na produktívnej zložke bola analyzovaná prostredníctvom indexu závislosti mladého a starého obyvateľstva. Hodnota indexu závislosti (IEZM) sa v roku 2002 pre jednotlivé národnosti pohybovala od (9,8 %), ktorý dosahovali Macedónci po (51,1 %), v prípade Rómov. Najnižšie hodnoty indexu závislosti mladého obyvateľstva dosiahli nasledovné národnosti: Macedónci (9,8 %), Chorváti (13,5 %) a Bulhari (16,1 %). Tieto národnosti majú najnižšie zaťaženie ekonomicky aktívnych obyvateľov predproduktívnou zložkou populácie. Najvyššie hodnoty indexu závislosti mladého obyvateľstva dosahovali Rómovia (51,1 %), Albánci (50,7 %) a Bosniaci (38,8 %). V Srbsku (celková populácia) pripadalo priemerne na 100 obyvateľov v produktívnom veku 25 osôb v predproduktívnom veku (Tab. 8).

Index závislosti starého obyvateľstva (IEZS) sa pohyboval v rozmedzí od (6,7 %), v prípade rómskeho etnika po (49,5 %) pre Vlachov. Najnižšie hodnoty indexu závislosti starého obyvateľstva mali Rómovia (6,7 %), Bosniaci (12,0 %) a Albánci (12,2 %). Najvyššie zaťaženie produktívnej zložky poproduktívnou zložkou populácie je v prípade Vlachov (50 obyvateľov vlašskej národnosti v poproduktívnom veku pripadá na 100 obyvateľov v produktívnom veku), Bulharov (46,4 %) a Chorvátov (35,6 %). Priemerná hodnota v Srbsku (IEZS) pre celkovú populáciu bola (26,7 %).

Významnú výpovednú hodnotu v súvislosti so starnutím populácie poskytuje index starnutia (IS). V Srbsku nadobúdala IS hodnotu (141,7 %). Jednotlivé hodnoty tohto ukazovateľa sa pohybovali od (13,2 %) pre rómske etnikum po (288,3 %), v prípade Bulharov. Najvyššie hodnoty IS vykazujú Bulhari (288,3 %), Chorváti (264,3 %) a Macedónci (244,3 %).

Graf 4: Národnosti podľa jednotlivých vekových kategórií v Srbsku, 2002

Prameň: Vlastné spracovanie

Tab. 8: Výbrané ukazovatele procesu starnutia podľa jednotlivých národností v Srbsku, 2002

	0-14 (%)	15-64 (%)	65 + (%)	75 + (%)	IS (%)	IEZM (%)	IEZS (%)	ICEZ (%)	priem. vek
Min. hodnota	Makedónci (7,3)	Vlasi (58,5)	Rómovia (4,5)	Rómovia (0,9%)	Rómovia (13,2)	Macedónci (9,8)	Rómovia (6,7)	Macedónci (33,6)	Rómovia (27,5)
	Chorváti (9,0)	Albánci (61,4)	Albánci (7,5)	Albánci (1,9%)	Albánci (24,0)	Chorváti (13,5)	Bosniaci (12,0)	Čiernohorci (41,0)	Albánci (29,6)
	Bulhari (9,9)	Bulhari (61,5)	Bosniaci (8,0)	Bosniaci (2,1%)	Bosniaci (31,1)	Bulhari (16,1)	Albánci (12,2)	Slováci (47,3)	Bosniaci (31,9)
Max. hodnota	Rómovia (32,4)	Makedónci (74,9)	Vlasi (28,9)	Vlasi (10,5%)	Bulhari (288,3)	Rómovia (51,1)	Vlasi (49,5)	Vlasi (71,0)	Bulhari (48,5)
	Albánci (31,1)	Čiernohorci (70,9)	Bulhari (28,6)	Bulhari (10,2%)	Chorváti (264,3)	Albánci (50,7)	Bulhari (46,4)	Albánci (62,9)	Chorváti (47,5)
	Bosniaci (25,7)	Slováci (67,9)	Chorváti (23,9)	Rumuni (7,9%)	Macedónci (244,3)	Bosniaci (38,8)	Chorváti (35,6)	Bulhari (62,5)	Vlasi (47,3)
Medián	13,8	67,1	18,1	6,2	135,0	20,9	26,1	49,1	42,2
Variačné rozpätie	25,1	16,4	24,6	9,6	275,1	41,3	42,8	37,4	21
Dolný kvartil	12,6	63,3	15,3	4,6	105,4	19,5	21,6	47,8	40,2
Horný kvartil	15,4	67,7	20,0	7,7	229,9	23,4	30,6	57,9	46,3
Priemer	16,3	66,2	17,5	5,9	141,7	25	26,7	51,6	40,8

Prameň: Republički zavod za statistiku, 2003

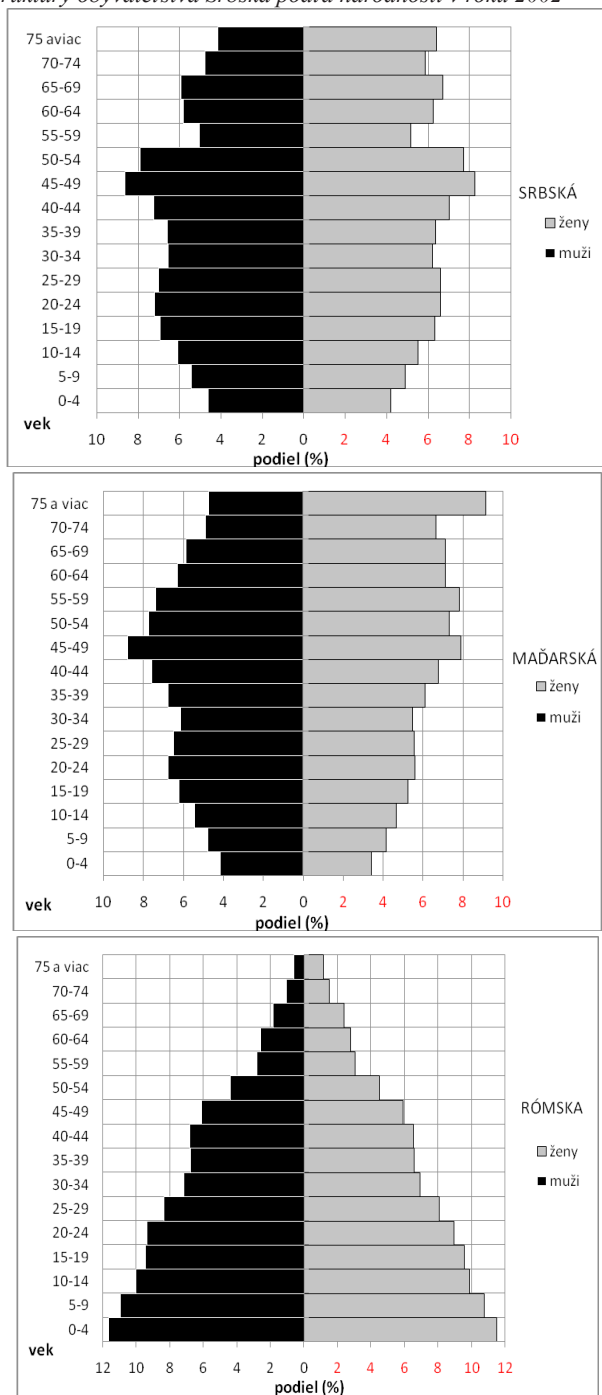
Poznámka:

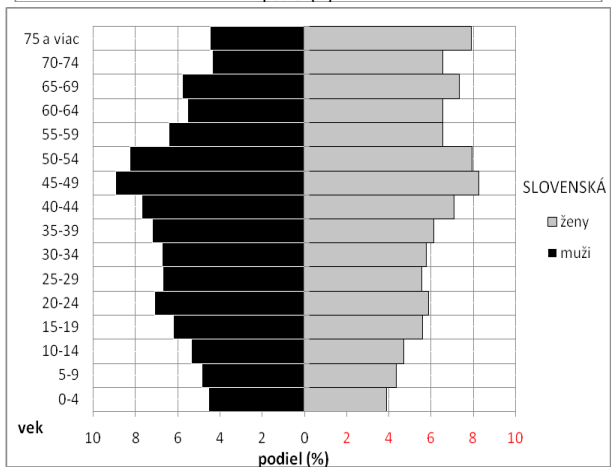
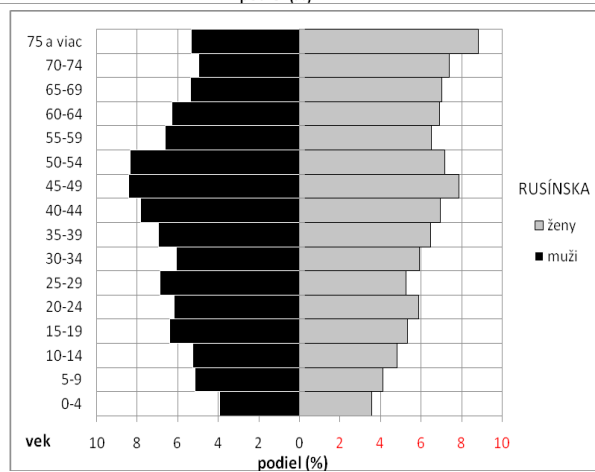
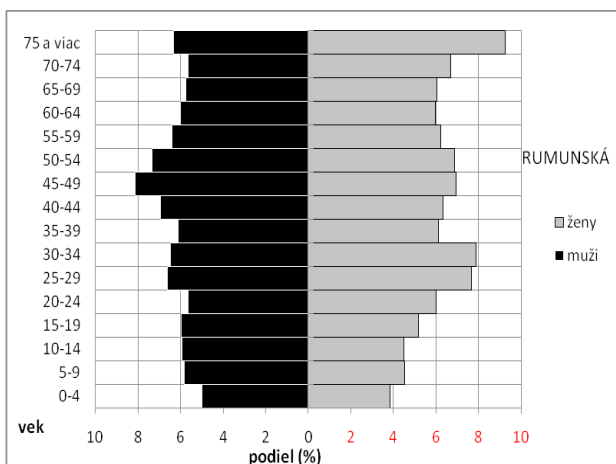
Index starnutia (IS). Počet osôb v poproduktívnom veku (65 a viac roční) k osobám v predproduktívnom veku (0-14 roční)

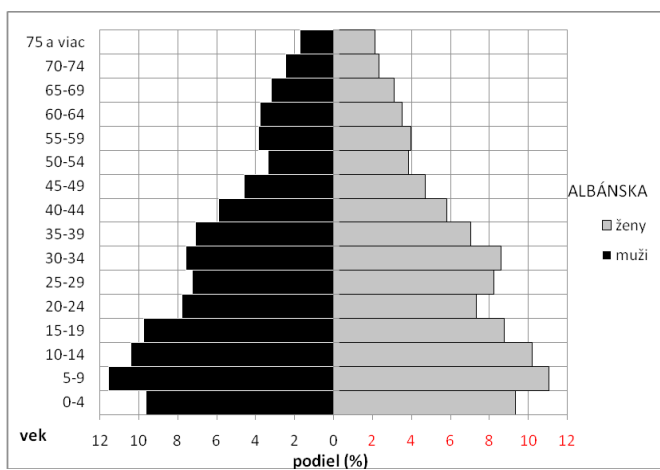
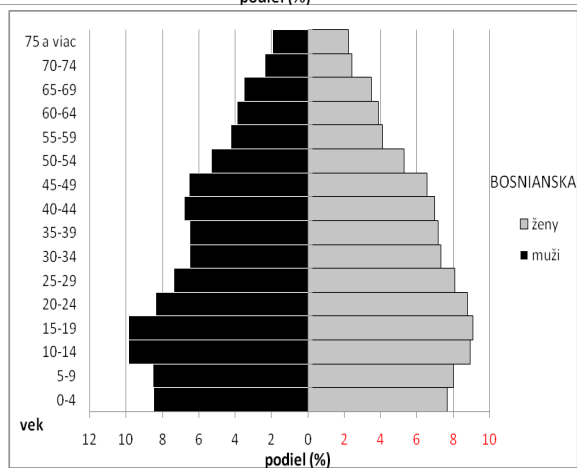
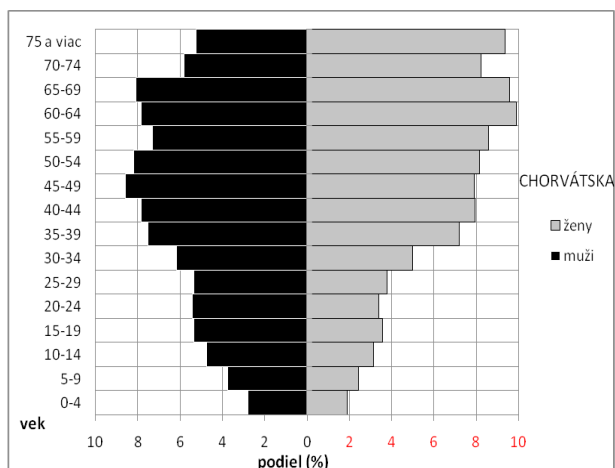
Index ekonomickej závislosti mladého obyvateľstva (IEZM) – je definovaný ako počet osôb v predproduktívnom veku (v našom prípade 0-14 roční) k osobám v produktívnom veku (v našom prípade 15-64 roční). Zvyčajne sa vyjadruje v percentách

Index ekonomickej závislosti starého obyvateľstva (IEZS) – je definovaný ako počet osôb v poproduktívnom veku (65 a viac roční) k osobám v produktívnom veku (15-64 roční).

Index celkovej závislosti obyvateľstva (ICEZ) – je definovaný ako počet osôb v predproduktívnom (0-14 roční) a poproduktívnom (65 a viac roční) veku k osobám v produktívnom veku (15-64 roční)

Graf 5: Vekové štruktúry obyvateľstva Srbska podľa národností v roku 2002

Prameň: Vlastné spracovanie

JAZYKOVÁ ŠTRUKTÚRA OBYVATEĽOV SRBSKA

Jazyková štruktúra je úzko spojená s národnosťou. Srbsko má mozaikovitú jazykovú štruktúru, čím chceme explicitne vyjadriť rôznorodosť jazykových skupín, ktoré si prostredníctvom kultúry a histórie zachovávajú autonómiu v rôznych oblastiach kultúrneho a spoločenského života krajiny.

V Srbsku sa spolu so Srbčinou používajú rôzne skupiny indoeurópskych jazykov. Vo Vojvodine je ústavou garantovaných 6 úradných jazykov (srbský, chorvátsky, slovenský, rusínsky, maďarský, rumunský). V centrálnom Srbsku žijú minority, ktoré komunikujú na bosnianskom, albánskom alebo bulharskom jazyku.

Najdôležitejšie jazyky, ku ktorým obyvatelia regiónu inklinujú (2002): srbský 6 620 699 (88,3 %), maďarský 286 508 (3,8 %), bosniansky 134 749 (1,8 %), rómsky 82 242 (1,1 %), albánsky 63 835 (0,9 %), slovenský 57 498 (0,8 %), vlašský 54 818 (0,7 %), rumunský 34 515 (0,5 %), chorvátsky 27 588 (0,4 %), bulharský 16 459 (0,2 %).

Jednotlivé obce v Srbsku boli rozdelené podľa percentuálneho podielu obyvateľov, ktorí používajú daný jazyk v každodennej komunikácii. Za hlavný prvok bol považovaný ten jazyk, ktorý má podiel v jazykovej štruktúre danej obce viac 50 %. Vedľajší jazyk je definovaný podielom od 25 – 50 %. Ak je podiel používania daného jazyka v obci menej ako 25 %, ale viac ako 10 %, potom hovoríme o doplnkovom jazyku (Tab. 9). Podobnú schému národnostnej a jazykovej diferenciácie obyvateľov na úrovni slovenských okresov vypracoval Gajdoš (Gajdoš, 2004).

Takto sme definovali 5 typov z hľadiska rôznorodosti jazykovej štruktúry v Srbsku. Prišli sme k záveru, že v 118 (73,3 %) obciach je dominantný 1 hlavný jazyk – srbsky. Obyvateľstvo týchto obcí používa v bežnom a úradnom styku Srbčinu ako svoj materinský jazyk.

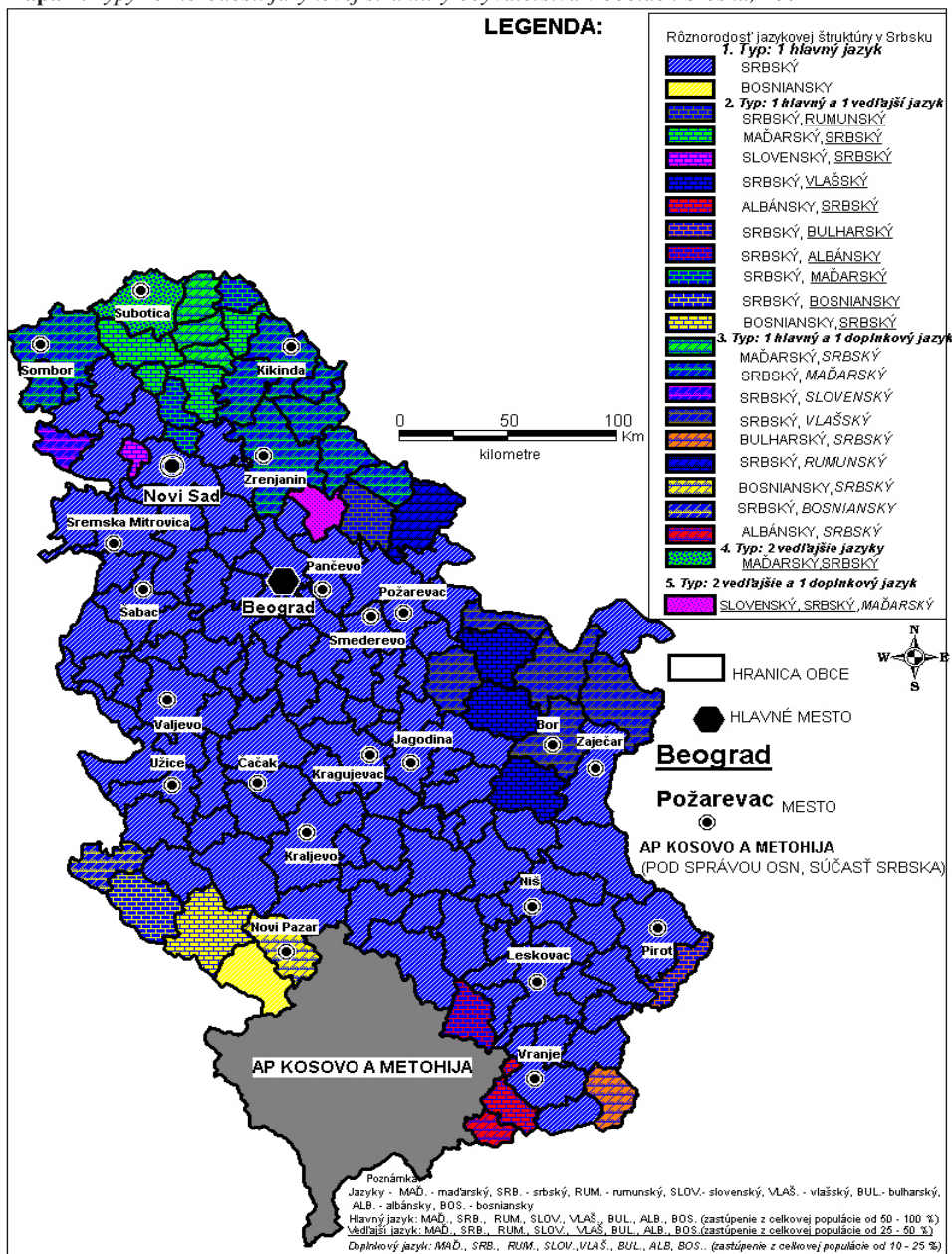
V prvom type sa nachádzajú obce, v ktorých dominuje **1 hlavný jazyk**. Tento typ kumuluje 119 obcí zo 161. Vo všetkých obciach tohto typu je hlavným jazykom Srbčina, iba v obci Tutin (historický región Sandžaku) väčšina obyvateľov komunikuje v bosnianskom jazyku.

Tab. 9: Typy rôznorodosti jazykovej štruktúry obyvateľstva v obciach Srbska, 2002

1. Typ: 1 hlavný jazyk	Aleksandrovac (SRB.), Aleksinac (SRB.), Arandželovac (SRB.), Arilje (SRB.), Babušnica (SRB.), Bajina Bašta (SRB.), Barajevo (SRB.), Batočina (SRB.), Bácska Palanka (SRB.), Biela Palanka (SRB.), Biela Crkva (SRB.), Beočin (SRB.), Blace (SRB.), Bogatič (SRB.), Bojnik (SRB.), Brus (SRB.), Valjevo (SRB.), Varvarin (SRB.), Veľká Plana (SRB.), Veľké Gradište (SRB.), Vladimirci (SRB.), Vladičin Chan (SRB.), Vlasotince (SRB.), Voždovac (SRB.), Vranje (SRB.), Vračar (SRB.), Vrbas (SRB.), Vrnjačka Banja (SRB.), Gadžin Chan (SRB.), Horný Milanovac (SRB.), Grocka (SRB.), Despotovac (SRB.), Doljevac (SRB.), Žabalj (SRB.), Žabari (SRB.), Žitradža (SRB.), Zaječar (SRB.), Zvezdara (SRB.), Zemun (SRB.), Ivanjica (SRB.), Indžija (SRB.), Irig (SRB.), Jagodina (SRB.), Kladovo (SRB.), Knič (SRB.), Knjaževac (SRB.), Kovin (SRB.), Kocjerič (SRB.), Koceljva (SRB.), Kragujevac (SRB.), Kraljevo (SRB.), Krupanj (SRB.), Kruševac (SRB.), Kula (SRB.), Kuršumlija (SRB.), Lazarevac (SRB.), Lajkovac (SRB.), Lapovo (SRB.), Lebane (SRB.), Leskovac (SRB.), Loznica (SRB.), Lučani (SRB.), Ljug (SRB.), Ljubovija (SRB.), Malý Zvornik (SRB.), Malé Crniče (SRB.), Merošina (SRB.), Mionica (SRB.), Mladenovac (SRB.), Niš (SRB.), Niška Banja (SRB.), Nový Varoš (SRB.), Nový Beograd (SRB.), Nový Sad (SRB.), Obrenovac (SRB.), Opovo (SRB.), Osečina (SRB.), Odžaci (SRB.), Palilula (SRB.), Pančevo (SRB.), Paračin (SRB.), Pečinci (SRB.), Pirot (SRB.), Požarevac (SRB.), Požega (SRB.), Prokuplje (SRB.), Ražanj (SRB.), Rakovica (SRB.), Rača (SRB.), Raška (SRB.), Rekovac (SRB.), Ruma (SRB.), Savski Venac (SRB.), Svilajnac (SRB.), Svrlijig (SRB.), Smederevo (SRB.), Smederevska Palanka (SRB.), Sokobanja (SRB.), Sopot (SRB.), Sremska Mitrovica (SRB.), Sremski Karlovac (SRB.), Stara Pazova (SRB.), Starý Grad (SRB.), Surdulica (SRB.), Titel (SRB.), Topola (SRB.), Trgovište (SRB.), Trstenik (SRB.), Tutin (BOS.) , Čičevac (SRB.), Čuprija (SRB.), Ub (SRB.), Užice (SRB.), Crna Trava (SRB.), Čajetina (SRB.), Čačak (SRB.), Čukarica (SRB.), Šabac (SRB.), Šid (SRB.) SPOLU: 119 (73,9 %) OBCÍ
2. Typ: 1 hlavný a 1 vedľajší jazyk	Alibunár (SRB., <u>RUM.</u>), Bácska Topola (MAĐ., <u>SRB.</u>), Bácsky Petrovec (SLOV., <u>SRB.</u>), Bečež (MAĐ., <u>SRB.</u>), Boljevac (SRB., <u>VLAŠ.</u>), Bujanovac (ALB., <u>SRB.</u>), Dimitrovgrad (SRB., <u>BUL.</u>), Žagubica (SRB., <u>VLAŠ.</u>), Kučevo (SRB., <u>VLAŠ.</u>), Malý Idžoš (MAĐ., <u>SRB.</u>), Medvedža (SRB., <u>ALB.</u>), Nový Kneževac (SRB., <u>MAĐ.</u>), Prijepolje (SRB., <u>BOS.</u>), Sjenica (BOS., <u>SRB.</u>), Srbobran (SRB., <u>MAĐ.</u>), Temerin (SRB., <u>MAĐ.</u>), Čoka (MAĐ., <u>SRB.</u>) SPOLU: 17 (10,6 %) OBCÍ
3. Typ: 1 hlavný a 1 doplnkový jazyk	Ada (MAĐ., <u>SRB.</u>), Apatin (SRB., <u>MAĐ.</u>), Báč (SRB., <u>SLOV.</u>), Bor (SRB., <u>VLAŠ.</u>), Bosilegrad (BUL., <u>SRB.</u>), Vršac (SRB., <u>RUM.</u>), Golubac (SRB., <u>VLAŠ.</u>), Žitište (SRB., <u>MAĐ.</u>), Zrenjanin (SRB., <u>MAĐ.</u>), Kikinda (SRB., <u>MAĐ.</u>), Majdanpek (SRB., <u>VLAŠ.</u>), Negotin (SRB., <u>VLAŠ.</u>), Nová Crnja (SRB., <u>MAĐ.</u>), Nový Bečež (SRB., <u>MAĐ.</u>), Nový Pazar (BOS., <u>SRB.</u>), Petrovac (SRB., <u>VLAŠ.</u>), Plandište (SRB., <u>MAĐ.</u>), Priboj (SRB., <u>BOS.</u>), Senta (MAĐ., <u>SRB.</u>), Sečanj (SRB., <u>MAĐ.</u>), Sombor (SRB., <u>MAĐ.</u>), Preševo (ALB., <u>SRB.</u>), Kanjiža (MAĐ., <u>SRB.</u>) SPOLU: 23 (14,3 %) OBCÍ
4. Typ: 2 vedľajšie jazyky	Subotica (SRB., <u>MAĐ.</u>) SPOLU: 1 (0,6 %) OBEC
5. Typ: 2 vedľajšie a 1 doplnkový jazyk	Kovačica (SLOV., <u>SRB.</u> , <u>MAĐ.</u>) SPOLU: 1 (0,6 %) OBEC
Poznámka: Jazyky - MAĐ. – maďarský, SRB. – srbský, RUM. – rumunský, SLOV. – slovenský, VLAŠ. – vlašský, BUL. – bulharský, ALB. – albánsky, BOS. – bosniánsky Hlavný jazyk: MAĐ., SRB., RUM., SLOV., VLAŠ., BUL., ALB., BOS. (zastúpenie z celkovej populácie od 50 – 100 %) Vedľajší jazyk: MAĐ., SRB., RUM., SLOV., VLAŠ., BUL., ALB., BOS. (zastúpenie z celkovej populácie od 25 – 50 %) Doplnkový jazyk: MAĐ., SRB., RUM., SLOV., VLAŠ., BUL., ALB., BOS. (zastúpenie z celkovej populácie od 10 – 25 %)	

Prameň: vlastný výskum

Mapa 2: Typy rôznorodosti jazykovej štruktúry obyvateľstva v obciach Srbska, 2002

Prameň: vlastný výskum

Druhý typ kombinuje 1 hlavný a 1 vedľajší jazyk. V tomto type sa nachádza spolu 17 (10,6%) obcí. Tento typ má 10 podtypov. V zmiešaných oblastiach na východe cen-

trálneho Srbska a Vojvodiny sa používa Srbčina s Rumunčinou, resp. vlašským jazykom. Na juhozápade centrálneho Srbska (historický región Sandžaku a časti Rašky) sa srbský jazyk kombinuje s bosnianskym. Obyvateľstvo severných obcí Banátu a Báčky používa Srbčinu spolu s Maďarčinou. V Pčinjskom obvode, ktorý na západe hraničí s Kosovom a Metohijou, na juhu s Macedónskom a na východe s Bulharskom sa vytvorila pestrá jazyková a národnostná štruktúra. V západnej časti prevažuje Srbčina s Albánčinou, naopak na východe v obciach Bosilegrad a Dimitrovgrad je dominantným dorozumievacím jazykom Bulharčina.

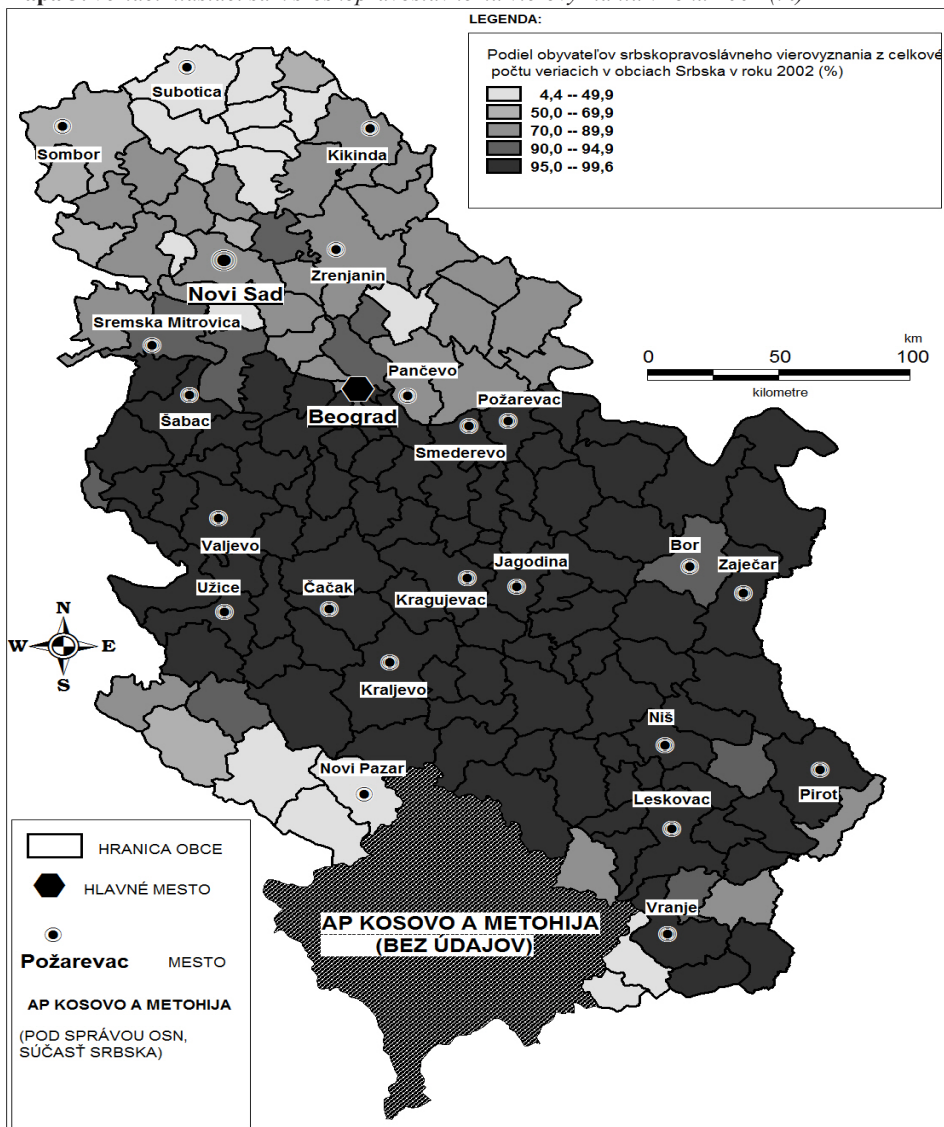
V treťom type sa nachádzajú obce, v ktorých dominuje **1 hlavný a 1 doplnkový jazyk**. Do tohto typu zaraďujeme 23 (14,3 %) obcí. Tento typ má 9 podtypov. V týchto obciach sa v závislosti od regiónu vzájomne kombinujú Srbčina, Maďarčina, Bulharčina, Slovenčina, Albánčina, Rumunčina, ako aj bosnianský a vlašský jazyk.

V štvrtom type sa nachádza iba jedna obec – Subotica, kde sú **2 vedľajšie jazyky** (Maďarčina a Srbčina). V piatom type sa taktiež nachádza iba jedna obec – Kovačica, kde sú 2 vedľajšie (Srbčina a Slovenčina) a 1 doplnkový jazyk (Maďarčina) (Mapa 2).

ZÁVER

Na začiatku 21. storočia ostala v Srbsku (bez Kosova a Metohije) už len jedna národnosť a jedno etnikum, ktorých populácia sa prirodzene obnovuje, to znamená sú nad hranicou čistej reprodukcie. Patria k nim Albánci a rómske etnikum. Bosniaci v Srbsku klesli pod hranicu čistej reprodukcie začiatkom 90. rokov 20. storočia. Údaje o fertilitate usporiadané podľa národností poukazujú na fakt, že na území centrálneho Srbska a Vojvodiny žiadna generácia žien srbskej národnosti nie je schopná od roku 1921 zabezpečiť čistú reprodukciu a tým umožniť prežitie srbského národa. Pod hranicu čistej reprodukcie klesli ženy maďarskej národnosti počas prvej svetovej vojny (Raduški, 2003, 2006 a Petrović 1973, 1995).

Na formovanie národnostnej štruktúry Srbska vplývali rôzne faktory, s ktorých najvýznamnejšiu úlohu zohrávala geografická a geopolitická poloha krajiny, história, ako aj rôzne spoločensko-kultúrne udalosti, ktoré v minulosti ovplyvňovali vývoj a priestorovú diferenciáciu národnostnej štruktúry obyvateľstva, či už na úrovni samotného štátu alebo jeho nižších územno-správnych jednotiek. Najdôležitejšie faktory vplývajúce na formovanie súčasnej národnostnej štruktúry obyvateľov Srbska sú spojené s nerovnomerným procesom demografického rozvoja rôznych národností, čoho dôsledkom sú rozdiely v prirodzenom, migračnom pohybe obyvateľstva, zmeny v štruktúre a dynamike populácie. Taktiež udalosti, ktoré sa odohrali v 90. rokoch 20. storočia zohrali významnú úlohu pri tzv. nútených migráciách obyvateľov (emigrácia určitej časti srbskej populácie z Kosova a Metohije, prípadne ostatných národností zo Srbska). Napriek tomu, že v niektorých bývalých juhoslovanských republikách existuje vysoký stupeň etnickej homogenity, Srbsko (bez Kosova a Metohije), aj v súčasnosti patrí medzi národnostne heterogénne štáty s takmer 20 % podielom menšín.

Mapa 3: Veriaci hlásiaci sa k srbskopравoslávneму vierovyznaniu v roku 2002 (%)

Prameň: vlastný výskum

Tento článok bol vypracovaný s podporou projektu: VEGA č. 1/0611/09 „Koncept miesta v regionálno-geografickej analýze, syntéze a teritoriálnom marketingu: teoreticko-metodologický rámec a aplikácia na vybrané modelové územia“, na Katedre geografie a regionálneho rozvoja, Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove.

LITERATÚRA

- ĐURĐEV, B.S. (1995): Posleratno naseljavanje Vojvodine – metodi i rezultati demografske analize naseljavanja Vojvodine u periodu 1945 – 1981. Novi Sad. Matica srpska.
- GAJDOŠ, P.(2004): Klasifikácia a typológia regiónov SR v sociálno-priestorovej a sídelno regionálnej oblasti. SÚ SAV, Bratislava.
- ILIĆ, V., CVEJIĆ, S. (1997): Nacionalizam u Vojvodini, Gradska biblioteka „Žarko Zrenjanin“, Zrenjanin.
- KNEŽEVIĆ A. (2005): Stanovništvo Srbije prema nacionalnoj pripadnosti po rezultatima popisa 2002. godine. Glasnik srpskog geografskog društva. Godina 2005. Sveska LXXXV – br. 1, s. 103-110.
- PETROVIĆ, P. (1973): Demografski razvitak Vojvodine. Centar za političke studije, Novi Sad.
- PETROVIĆ, M. (1995): Stanovništvo po obrazovnim karakteristikama, In: Stanovništvo i domaćinstva Republike Srbije prema popisu 1991. godine. Zavod za statistiku Republike Srbije, Beograd, 1995, str. 203-204.
- RADUŠKI, N. (2003): Etnička slika Srbije – popis 2002. godine. Migracijske i etničke teme, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb. broj 2-3.
- RADUŠKI, N. (2006): Etnički diverzitet Vojvodine – popis 2002. godine. Zbornik Matice srpske za društvene nauke, (121), 369-374.
- REPUBLIČKI ZAVOD ZA STATISTIKU, SRBIJA (2003): Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 2002 g knjiga – stanovništvo. ISBN 86-84433-02-5.
- SANU I. (1996): Položaj manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji. Odeljenje društvenih nauka, knjiga 19, Beograd.
- SENTIĆ M., BREZNIK D. (1965): Demografska ispitivanja i narodnost. Časopis „Naše-Teme“ br. 8-9., Zagreb.
- SPASOVSKI, M.M.(1994): Teritorijalni razmeštaj naroda i nacionalnih manjina u SR Jugoslaviji. Jugoslovenski pregled, vol. 38, br. 1.
- ŠTATÚT AUTONÓMNEJ POKRAJINY VOJVODINY
- ŽIVKOVIĆ, J., MARKOVIĆ, O. (2004): Apstraktni pristup regionalizaciji manjinskih zajednica jugoistočne Srbije. Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnost saradnje i integracije na Balkanu, Filozofski Fakultet, Niš.

**SPATIAL DIFFERENTIATION OF NATIONAL AND LINGUISTIC
STRUCTURES IN TERM OF AGING PROCESS IN SERBIA**

Summary

The aging of population is one of the most disturbing demographic phenomena and processes in Serbia. The article present intensity and spatial polarization of aging of the population in Serbia, as well as aging conditioned by and related with the regional development level are investigated. Population aging is a very important demographic process and, if adequate indicators are searched for, demographic aging can be used, because of its synthetic character, as one of the basic criteria of demographic regionalization. The territory with qualities of, demographic juvenility” and, demographic maturity” is

being reduced and concentrated only in Kosovo and Metohija. At the same time, in Central Serbia and Vojvodina the majority of municipalities age by one stadium up, consequently the stadium of, demographic old age" prevails. There are mostly municipalities of East Serbia, with extremely low birth rate, where throughout a long period of time the "one child system" was embraced, together with continuing emigration of inhabitants. In whole of East and Southeast Serbia only the main centers of the region: Niš, Vranje, Leskovac, Bor, Majdanpek have a more favorable age structure of the population. Deep demographic age is present in the majority of municipalities of the Podunavlje region, Šumadia, Pomoravie and Vojvodina region. In West Serbia that zone is extended to the eastern municipalities of the Užički and Podrinjsko-Kolubarski region. In that area only in the municipalities of Priboj, Prijepolje, Sjenica and Raška – Novi Pazar and Tutin the structure of population has all characteristics of demographic maturity or threshold of demographic old age. That is explained by higher birth rates resulting from greater participation of Albanian and Moslem population in the total population of community.

Recenzovali: RNDr. Alena Lukáčová, PhD.
Mgr. Juraj Majo, PhD.

SRBSKÝ FAKTOR V GEOPOLITIKE ZÁPADNÉHO BALKÁNU. VYBRANÉ ASPEKTY

Slavomír BUCHER¹

Abstract: *The aim of this article is to compare different images of the position of Serbia at the beginning of 21st century. Confessional and ethnic pictures of the West Balkans is the result of different demographic development (migration, natural increase, etc.), as well as the action of geographical, historical, political and other factors. At the beginning of the 21st the Serbs have found themselves in the new geopolitical reality: again destroyed and in refugees, under the new form of sanctions and geostrategic pressures. Regardless of the change of the regime, the geostrategic pressures on Serbia in the new forms have been continued. The geostrategic interest is the breaking of Serbia in order not to represent the military and political power nor economic force in Balkan. We have to realize, that since the immigration of the Slavs to the Balkans peninsula, this region was an object of constant conflicts of interests between great European and world powers. This article is attempt to analysis of elementary exterior and interior factors of geostrategic position of Serbia and its possibilities for regional and global integration.*

Key words: *Serbia, factors of geostrategic position, Western Balkan, regional cooperation*

ÚVOD

Cieľom príspevku je na základe komparatívnej analýzy odborných článkov z prostredia politológie, geografie, sociológie a medzinárodných vzťahov prispieť k analýze etnických konfliktov na Balkáne, ktorých základnou premisou je odlišné vnímanie teritoriality jednotlivými skupinami národností, t. j. diferencovaná predstava „suseda“ o historickej, kultúrnej a sociálnej identite regiónu, v ktorom žije.

Ideu stretu civilizácií rozpracovali vo svojich úvahách už starovekí Gréci. Huntington (1996) pojem „civilizácie“ transformoval na svetové náboženstvá. Ak v prvej svetovej vojne došlo ku konfliktu medzi veľmocami, ktorý mal vyvrcholenie v druhej svetovej vojne a svoj záver v „studenej vojne“ medzi USA a ZSSR (súperenie ideológií komunizmu, fašizmu, liberálneho kapitalizmu), tak od 90. rokov 20. storočia sme svedkami stretu civilizácií, ktorých základom je náboženstvo.

Huntington definuje priestor Balkánu ako križovatku troch základných civilizačných okruhov (Huntington, 1996):

- ✓ západno-kresťanský civilizačný okruh reprezentovaný Chorvátskom a Slovinskom
- ✓ pravoslávny civilizačný okruh zastúpený Gréckom, Srbskom, Čiernou Horou, Bulharskom, Rumunskom, Macedónskom
- ✓ islamský civilizačný okruh, ktorý tvoria relatívne kompaktné enklávy na rozhraní

1 **RNDr. Slavomír Bucher**, Katedra geografie a regionálneho rozvoja, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita, ul. 17. Novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: slavobucher@yahoo.com

západno-kresťanského a pravoslávneho civilizačného priestoru: Albánsko, Kosovo a Metohija, Sandžak, Centrálna Bosna, Západná Trácia, Východné Rodopy, bulharská a rumunská Dobruža

Na území európskeho Balkánu dochádzalo po stáročia k stretu záujmov troch hlavných aktérov reprezentujúcich svetové veľmoci – Turecka (Osmanskej ríše), Rakúsko-Uhorska a Ruska. Svoje sekundárne ciele si v tomto regióne uplatňovalo aj Francúzsko, Veľká Británia, Prusko (Nemecko) a po II. svetovej vojne USA. Súčasný „Balkán“ nie je iba produktom európskej a euroázijskej histórie, národnostných konfliktov a rivality medzi jednotlivými aktérmi, ale predstavuje ťažisko globálneho imperializmu svetových veľmocí.

Balkán patrí medzi tzv. „krízové regióny“, ktoré sa vyznačujú špecifickými spoločenskými a ekonomickými ukazovateľmi. Pre krízový región sú charakteristické nasledovné atribúty: nízka životná úroveň obyvateľstva, náhla zmena v reprodukčnom správaní, národnostnej a náboženskej štruktúre obyvateľov krízového regiónu, taktiež anomálie v priestorovom usporiadaní populácie, ako aj napätými vzťahmi medzi rôznymi etnickými a náboženskými skupinami krízového regiónu.

Región bývalej Juhoslávie môžeme považovať za nestabilný od decembrového referenda v roku 1990, v ktorom Slovinci odhlasovali odtrhnutie od juhoslovanskej federácie. Komplexná destabilizácia regiónu nastala 25. júna 1991, keď Slovinsko a Chorvátsko vyhlásilo nezávislosť.

V týchto regiónoch, v relatívne krátkom časovom horizonte dochádza k zmenám fyziognómie, štruktúry a funkčných vlastností krajiny.

V našom článku sme sa zamerali na územie západného Balkánu, ktoré od 90. rokov 20. storočia predstavuje krízový región juhovýchodnej Európy. V súčasnosti sa jednotlivé štáty pripravujú na vstup do euroatlantických štruktúr (EÚ, NATO). Charakteristické črty regiónu z polovice 90. rokov a začiatku milénia (Rogelj, 2006):

- ❖ viaceré mestá a obce regiónu sú bez funkčnej občianskej infraštruktúry
- ❖ nízka vymožitelnosť práva spojená s neexistujúcou legislatívnou mocou a korupciou
- ❖ kolaps verejnej a štátnej správy
- ❖ netransparentné nakladanie s verejnými financiami (často sú podporované vybrané sektory hospodárstva, tok kapitálu kontroluje vybraná skupina ľudí napojených na vládnuce elity)
- ❖ nízky stupeň osobnej a kolektívnej bezpečnosti
- ❖ vládnuce elity si udržujú moc prostredníctvom strachu a represii voči civilnému obyvateľstvu
- ❖ dané územie (región) kontrolujú rôzne polovojskové skupiny
- ❖ náhle zvýšenie úmrtnosti, ktoré je spojené s nízkou pôrodnosťou
- ❖ migrácie obyvateľov
- ❖ nefunkčný vzdelávací systém, zdravotníctvo, sociálne služby
- ❖ región je často sankcionovaný OSN, nefunkčný finančný sektor a bankovníctvo

Uviedli sme len niekoľko faktorov, ktoré negatívne ovplyvňujú krízové regióny. Často v týchto regiónoch pôsobí kombinácia faktorov súčasne. Proces stabilizácie krízového regiónu sa skladá z nasledujúcich fáz (Bičanić, 1999):

- ❖ **Internacionalizácia:** *formálna akceptácia krízy v regióne, snaha o medzinárodnú pomoc pri riešení konfliktu*
- ❖ **Intervencia:** *snaha o stabilizáciu situácie, čoho výsledkom môže byť vynútený krátkodobý mier v regióne (pod tlakom medzinárodného spoločenstva, napr. súčasná situácia v Kosove a Metohiji)*
- ❖ **Sanácia:** *nastolenie sankcií a podmienok, ktoré vedú k stabilizácii regiónu a trvalému mieru*
- ❖ **Revitalizácia:** *obnova regiónu, postupná regionálna a globálna integrácia územia*

Proces formovania teritoriálnych hraníc a národov v regióne západného Balkánu môžeme zhrnúť do niekoľkých fáz (Grčić, 2007a):

- **Prvá fáza** je spojená s národnooslobodzovacím bojom a riešením tzv. „východnej otázky“ na konci 19. a začiatkom 20. storočia. Pri formovaní vtedajších hraníc nových štátov, ktoré sa oslobodili spod jarma Osmanskej ríše hrali dôležitú úlohu noví globálni aktéri na politickej mape sveta, medzi ktorých zaraďujeme Rusko, Veľkú Britániu, Rakúsko-Uhorsko, Prusko (Nemecko) a Francúzsko. Tieto mocnosti vymedzovali hranice nových štátov bez toho, aby poznali kultúrno-historické osobitosti, náboženské tradície a národnostný charakter regiónu. V prvej etape geopolitického formovania regiónu boli novovzniknuté štáty ovplyvnené francúzskym centralizovaným modelom národného unitarizmu.

Jazyk a literatúra, cirkev, školstvo, kultúrne inštitúcie, folklór, národnostné tradície – všetko bolo primárne podriadené ideálom budovania národného štátu, hrdosti jednotlivca k národu (výsledkom čoho bolo kreovanie nezávislých štátov – Grécka, Srbska, Rumunska, Bulharska, atď.). Versaillskou konferenciou v roku 1918 sa nacionálne vášne jednotlivých národov a národností zakonzervovali do osudovej „Pandorinej skrinky“ s názvom Juhoslávia.

- **Druhá fáza** geopolitického formovania regiónu je spojená s rozpadom bývalej Juhoslávie. Začiatkom 90. rokov sa národnostné a náboženské vášne bratských juhoslovanských národov premenili na vlnu krvavých a bratovražedných bojov, ktoré vyústili do následnej fragmentácie územia bývalej juhoslovanskej federácie.
- **Tretia fáza** geopolitického formovania regiónu je na jednej strane definovaná integráciou do EÚ a NATO (Grécko, Slovinsko, Bulharsko, Rumunsko, Chorvátsko), na druhej strane však pokračuje fragmentáciou Srbska, resp. Bosny a Hercegoviny. Existuje niekoľko mezoregiónov v rámci štátov, ktoré sa vyznačujú sociálnymi a kultúrnymi reáliami, pričom majú jasne definovanú regionálnu identitu. Tieto regióny charakterizuje rôzny stupeň legálnej autonómie v rámci vnútorného administratívno-teritoriálneho usporiadania štátu. K takýmto mezoregiónom zaraďujeme napríklad Kosovo a Metohiju, Vojvodinu, Dalmáciu, Istrijský polostrov, západné Macedónsko. Spoločným znakom týchto území je celková rozloha, ktorá neprevyšuje rozlohu 20 000 km². Tieto územia pri podpore ich obyvateľstva môžu ašpirovať na širšiu autonómiu, prípadne nezávislosť. Takáto fragmentácia môže vyústiť do formovania ďalších 4 – 5 štátov v regióne západného Balkánu.

- Málo predpokladanou, avšak po splnení určitých kritérií reálnou alternatívou môže byť aj **štvrtá fáza** pokračujúcej fragmentácie a dezintegrácie územia. V Európe máme niekoľko príkladov tzv. „miništátov“, ako napríklad Vatikán, Monako, San Maríno. Balkánsky geopolitický priestor predstavuje „nový európsky inkubátor“ tzv. miništátov“. Balkán, podľa tohto scenára, by mohol ponúknuť Európe a svetú rôzne formy „mini štátov“, v podobe miest alebo rôznych dištriktov (Brčko), prípadne historických regiónov. V geopolitickom priestore západného Balkánu je v poslednom decéniu trendom rozdelenie miest na základe etnicity a náboženskej štruktúry napr. Mostar (chorvátska a bosnianska časť mesta), Sarajevo (bosnianska a srbská časť mesta), Kosovská Mitrovica (srbský a albánsky dištrikt), Kumanovo (macedónska a albánska časť mesta).

PRIESTOROVÁ PARALELA, ALEBO VNÍMANIE IDENTITY MIESTA RÔZNYMI SKUPINAMI OBYVATEĽOV

Ako príklad môžeme uviesť priestor Kosova a Metohije (Stepić, 2005):

- ✓ **Srbský národnostný korpus** vníma tento priestor ako „*Svätú zem*“, čo je totožné s expresívnym názvom Izreala, ako krajiny, do ktorej vstúpili Židia po štyridsať-ročnom vyhnanstve v púšti. Podľa srbských náboženských a kultúrnych tradícií predstavuje región Kosova a Metohije zasľúbenú zem, spojenú s kolískou srbského národa, jazyka a srbsko-pravoslávnu cirkvou.
- ✓ **Albánci** identifikujú tento región ako svoj „*životný priestor*“, t. j. územie kompaktne osídlené albánskym obyvateľstvom vnímajú ako svoje teritórium. Toto ponímanie reality je charakteristické pre islamský geopolitický priestor, v ktorom „dom predstavuje priestor, kde momentálne žijem, existujem.“
- ✓ **Pre Rómov**, ktorí tvoria významnú menšinu na Kosove a Metohiji je tento priestor spojený s polohou. Spôsob života Rómov, ako aj ich vnímanie reality je skôr typický pre geografov a cestovateľov. Ideálnym priestorom pre rómsku populáciu je priestranné územie s možnosťou voľnej migrácie po teritóriu. Identita miesta spojená s jeho primárnym potenciálom, resp. ekonomické atribúty územia nehrajú primárnu úlohu pri lokalizácii „*miesta dočasného bývania*“. Významné sú iba polohové charakteristiky územia (Grčić, 2001).

Huntington (2008) definoval kardinálne dôvody ozbrojených konfliktov počas 90. rokov 20. storočia, ktoré boli založené na náboženskej a národnostnej heterogenite medzi jednotlivými komunitami na Balkáne. Hlavnú príčinu ozbrojeného konfliktu na Kosove a Metohiji vidí Huntington v raste natality albánskeho obyvateľstva a poklesu podielu Srbov po druhej svetovej vojne vzhľadom na ostatné národnosti žijúce na území Kosova.

Sekundárnym dôvodom poklesu Srbov v tomto regióne bol tzv. dekrét (Odluka) č. 153 z marca 1945, ktorým sa zabraňovalo návratu kolonistov z centrálneho Srbska, ktorí počas druhej svetovej vojny emigrovali z priestoru Kosova a Metohije. Emigrantom, ako aj ostatným príslušníkom srbského etnika, ktorí sa zdržiavali na území Kosova a Metohije bolo ponúknuté územie Vojvodiny, ako náhrada za Kosovo a Metohiju. Týmto právnym aktom chcelo vtedajšie vedenie komunistickej strany eliminovať akékoľvek snahy o tzv. „dominantnom veľkosrbskom národe“ v SFRJ.

Konflikt v Bosne a Hercegovine sa zakladal na moslimskom (bosniackom) nacionalizme, ktorého snahou bolo zjednotiť Bosnu a Hercegovinu a vytvoriť tak centralizovaný islamský štát.

GEOPOLITICKÉ POSTAVENIE SRBSKÉHO FAKTORA V ČIERNEJ HORE

Vďaka separatistickému smerovaniu politiky, ktorú v poslednom decéniu (1998 – 2008) viedol čiernohorský exprezident a premiér Milo Đukanović, došlo k zhoršeniu vzťahov s Belehradom, čo následne vyústilo v roku 2006 do referenda a vyhlásenia nezávislosti Čiernej Hory (Petrović, 2008).

Po vyhlásení nezávislosti dochádza k postupnej segregácii srbského obyvateľstva a srbskej pravoslávnej cirkvi na teritóriu Čiernej Hory. Takmer tretinu obyvateľov Čiernej Hory tvoria Srbi, pričom až dve tretiny populácie sa hlási k srbskej pravoslávnej cirkvi. Mozaiku obyvateľov Čiernej Hory formuje približne 25 % podiel Moslimov, Chorvátov a Albáncov. Čiernohorská vláda sa od roku 2006 neustále pokúša oslabiť vplyv srbskej kultúry, cirkvi a jazyka v Čiernej Hore.

Typickým príkladom nacionalizmu novovzniknutého štátu je snaha o formovanie čiernohorského spisovného jazyka a čiernohorskej pravoslávnej cirkvi. Opozícia, sformovaná v roku 2007 odmietla návrh predloženej ústavy, ktorá by bola v neprospech tamojšej srbskej minority. V roku 2008 došlo k politickému vákuu, v dôsledku prepuknutia škandálu, v ktorom figuroval Milo Đukanović a jeho najbližší spolupracovníci. Kauza sa týkala sporu medzi Čiernou Horou a Talianskom ohľadne pašovania cigariet a tabaku, ako aj daňových podvodov (bližšie elektronické zdroje <http://www.kurir-info.rs> alebo <http://www.vesti-online.com/>).

Súčasná koalícia sa sformovala vďaka finančnej podpore USA a západných spojencov. V rokoch 1997 – 2000 čiernohorský líder Milo Đukanović tvoril spolu s ostatnými srbskými stranami konštruktívnu opozíciu vtedajšiemu autoritatívnemu prezidentovi Juhoslávie – Slobodanovi Miloševićovi. Po páde Miloševićovho režimu dochádza k demokratizačným procesom, čoho výsledkom je federalizácia štátu v podobe voľného zväzku Srbska a Čiernej Hory. Federácia Srbska a Čiernej Hory (2003 – 2006) predstavovala určitý medzistupeň k úplnému osamostatneniu Čiernej Hory, v ktorom významnú úlohu zohrala zahraničná politika USA a EÚ.

Je zrejmé, že jedným z významných geopolitických dôvodov, prečo Západ podporoval samostatnosť Čiernej Hory bola postupná izolácia srbskej menšiny, ako aj jej kultúrnej identity v tejto časti Balkánu (ako aj strata prístupu Srbska k otvorenému moru). Súčasná politická elita podporuje prozápadnú orientáciu Čiernej Hory, čoho výsledkom má byť členstvo tohto štátu v euroatlantických štruktúrach. Na druhej strane sa snaží zintenzívniť ekonomickú a politickú spoluprácu s Chorvátskom, Kosovom a Albánskom, na úkor Srbska.

Takmer tri štvrtiny obyvateľov Čiernej Hory deklaruje svoju religióznu príslušnosť k srbskej pravoslávnej cirkvi. Pravoslávne obyvateľstvo v posledných decéniách pociťovalo silnú väzbu so srbskou etnickou identitou, avšak na regionálnej (teritoriálnej) úrovni sa považovali za Čiernohorcov. Tento precedens využili národne orientované strany podporujúce samostatnosť Čiernej Hory v referende z roku 2006. Po páde Miloševićovho režimu dochádza k potlačeniu akejkoľvek propagácie srbského nacionalizmu, jednak

prozápadnou vládou v Belehrade, ako aj prostredníctvom USA a EÚ na území Západného Balkánu. Na druhej strane však Západ propagoval tie elity (výsledkom bolo vyhlásenie nezávislosti v roku 2006), ktoré požadovali právo na sebaurčenie čiernohorského národa, ktoré mu bolo niekoľko storočí odopierané. Po páde autoritatívneho režimu Slobodana Miloševića sa začali vytvárať nové kultúrne a občianske mimovládne organizácie, ktorých primárnym cieľom bola falzifikácia dejín s cieľom formovania nového národa na Balkáne, ktorý by mal vlastnú históriu, kultúru, jazyk a vieru. Etablovanie základných pilierov tejto novej ideológie položilo základy k vytvoreniu novej nezávislej republiky, ktorej legitímne právo na sebaurčenie podporilo medzinárodné spoločenstvo.

Zmena národnej a kultúrnej identity sa prejavila už pri prvom sčítania obyvateľov, ktoré preukázalo, že takmer 43 % populácie deklarovalo čiernohorskú národnosť, avšak až 64 % obyvateľov sa stotožnilo so srbským jazykom ako svojím materinským jazykom. Na základe týchto faktov môžeme jednoznačne konštatovať, že iba 20 % obyvateľov Čiernej Hory akceptuje čiernohorský jazyk ako svoj materinský jazyk. Ak by sa dodržiavali normy platné v EÚ, na základe výsledkov sčítania obyvateľov podľa národnosti a materinského jazyka, tak by sa Srbi stali konštitutívnym národom v Čiernej Hore s rovnakými právami ako majú napr. Valóni v Belgicku, Francúzi vo Švajčiarsku, Katalónci v Španielsku. Avšak práva Srbov sú v Čiernej Hore na oveľa nižšej úrovni, ako práva Albáncov (približne 30 %) v Macedónsku. Čierna Hora predstavuje pre Srbov posledný priestor ich rozšírenia k jadranskému pobrežiu a moru, avšak súčasné trendy poukazujú na fragmentáciu srbskej identity v Čiernej Hore, postupnú transformáciu a v neposlednom rade zánik srbského faktora v tomto regióne.

Májové referendum v Čiernej Hore z roku 2006 vykazovalo značné nedostatky z aspektu legálnosti a legitimacy. Na druhej strane existuje primárny ekonomický, strategický, kultúrny a politický záujem Srbska udržať nadštandardné vzťahy so svojím juhozápadným susedom.

V dlhodobom horizonte sa predpokladá užšia spolupráca Čiernej Hory a Srbska hlavne v ekonomicko-kultúrnej sfére a spoločnej zahraničnej politike vo vzťahu k EÚ a NATO.

DIPLOMATICKÉ A HOSPODÁRSKE VZŤAHY ČIERNEJ HORY SO SRBSKOM A KOSOVOM

Srbsko uznalo Čiernu Horu ako suverénny a nezávislý štát 15. júna 2006, pričom k nadviazaniu diplomatických vzťahov došlo 22. júna 2006. Napätie v bilaterálnych vzťahoch vzniklo 9. októbra 2008, keď Čierna Hora priznala nezávislosť Kosova. Následne bola veľvyslankyňa Čiernej Hory v Belehrade označená ako „*persona non grata*“. Opätovná stabilizácia vzťahov nastala 4. novembra 2009 po vymenovaní nového čiernohorského veľvyslancu v Belehrade.

Srbsko predstavuje pre Čiernu Horu strategického ekonomického partnera. V roku 2009 sa celková hodnota obchodnej výmeny medzi krajinami pohybovala na úrovni 678,83 milióna EUR, pričom vývoz do Srbska predstavoval 79,606 milióna EUR a dovoz 599,23 milióna EUR. Čierna Hora vykazuje značný deficit celkovej obchodnej bilancie so Srbskom.

Strategickú os spolupráce predstavuje doprava (železničná, cestná, letecká). Snahou Srbska je revitalizácia železničnej trate Bar – Beograd (z dôvodu prístupu k moru), ako

aj výstavba diaľnice Bar – Boljare. V oblasti dopravy sa ráta s rekonštrukciou a výstavbou hraničných priechodov pre železničnú a cestnú dopravu. Čiernohorské aerolinie „Montenegro airlines“ nadviazali letecké spojenia s Nišom a Belehradom.

Srbi predstavujú prominentnú klientelu turistov v Čiernej Hore, nakoľko mnohí vlastní na pobreží, prípadne vo vnútrozemí nehnuteľnosti (chaty, domy, byty). V roku 2009 navštívilo Čiernu Horu 285 892 turistov zo Srbska (čo predstavuje viac ako tretinu celkovej populácie Čiernej Hory), pričom realizovali viac ako 2 milióny nocovaní (Petrović, 2007).

Čierna Hora oficiálne uznala Kosovo v októbri 2008. Hlavným dôvodom akceptácie Kosova ako nezávislého štátu zo strany Čiernej Hory bola spoločná vízia európskej perspektívy celého regiónu, ako aj regionálna stabilita a rozvoj bilaterálnych vzťahov založených na dôvere, porozumení a vzájomnej participácii na trvalom miery v regióne západného Balkánu.

Od júla 2008 platia v Čiernej Hore kosovské pasy. V súčasnosti majú tieto dva štáty podpísané bilaterálne zmluvy, ktoré uľahčujú lepšiu koordináciu colnej politiky na spoločných hraniciach, boj proti nelegálnej migrácii, terorizmu a drogám, ako aj ochranu životného prostredia. Čierna Hora a Kosovo sa zaviazali na spoločnom postupe pri návrate utečencov, ktorých je na území Čiernej Hory niečo cez 10 000 osôb. Čierna Hora taktiež podporuje vstup Kosova do svetových ekonomických inštitúcií, akými sú Medzinárodný menový fond alebo Svetová banka.

GEPOLITICKÁ POLOHA BOSNY A HERCEGOVINY V REGIÓNE ZÁPADNÉHO BALKÁNU

Súčasný model administratívneho usporiadania Bosny a Hercegoviny rešpektuje tzv. „Daytonské zmluvy“, ktoré zastrešujú všeobecnú rámcovú zmluvu o mieri v Bosne a Hercegovine, na ktorú nadväzuje ďalších trinásť dohôd špecifického zamerania.

Súbor dokumentov bol výsledkom intenzívneho rokovania znepriatelených strán bosnianskeho konfliktu (Srbov, Chorvátov a Bosniakov) v dňoch 4. – 20. 11. 1995 na Wright-Pattersonovej základni vzdušných síl USA v Daytone, štát Ohio pod záštitou kontaktnej skupiny (EÚ, Francúzsko, Nemecko, Rusko, V. Británia a USA).

Z hľadiska územno-správneho členenia je Bosna a Hercegovina rozdelená na niekoľko organizačných stupňov riadenia:

- *samotné územie štátu - Bosna a Hercegovina*
- *na úrovni entít – Republika srbská, chorvátsko-moslimská Federácia Bosny a Hercegoviny (jednotlivé právne predpisy a normy medzi entitami upravuje ústava Bosny a Hercegoviny)*
- *na úrovni kantónov – v rámci Federácie Bosny a Hercegoviny sa nachádza 10 kantónov a dištrikt Brčko, s vlastnou územno-organizačnou štruktúrou riadenia (právnú organizáciu zabezpečuje ústava Federácie Bosny a Hercegoviny).*
- *najnižší stupeň územno-správneho členenia Bosny a Hercegoviny reprezentujú občiny*

Jedine integrita a zachovanie statusu quo súčasného administratívno-teritoriálneho usporiadania Republiky srbskej v rámci Bosny a Hercegoviny zabezpečí rozvoj jednotlivých podsystémov štátnej a verejnej správy, ktoré vplyvajú na rozvoj demografickej, ekonomickej, sociálnej, kultúrnej a politickej zložky kvality života v danom regióne.

Daytonské zmluvy definujú kantóny vo Federácii Bosny a Hercegoviny ako formu územno-správnych jednotiek so širokou autonómiou v oblasti vnútorných vecí, školstva, kultúry, zdravotníctva a regionálneho rozvoja.

Nevýhodou decentralizácie Federácie Bosny a Hercegoviny na jednotlivé kantóny sú enormné administratívne náklady na správu, riadenie a organizovanie celého byrokratického aparátu. Príkladom širokej autonómie kantónov je administratívno-správne usporiadanie Západo-hercegovinského (s dominanciou chorvátskeho obyvateľstva) a Tuzlanského (s dominanciou bosniackeho obyvateľstva) kantónu. Každý z týchto kantónov má vlastnú vládu, premiéra, členov vlády, jednotlivých ministrov. Ministerstvo vnútra Západo-hercegovinského kantónu nemá žiadne právomoci mimo svojho územia a v prípade výnimočnej situácie musí kontaktovať ministerstvo vnútra Tuzlanského kantónu.

Každá z troch konštitutívnych národností má odlišnú víziu územno-administratívneho usporiadania Bosny a Hercegoviny:

- *Záujmom **Bosniakov*** je postupná centralizácia Federácie Bosny a Hercegoviny, ako aj Republiky srbskej s cieľom rozšírenia právomocí centrálnej vlády v Sarajeve. Na lokálnej úrovni by mali byť zriadené občiny, ktoré budú reprezentovať entity lokálnej samosprávy. Predstavitelia bosniackej entity požadujú znovuoťvorenie Daytonských dohôd z roku 1995 a ich následnú novelizáciu. Ich primárnym cieľom je vytvorenie unitárneho modelu Bosny a Hercegoviny, ktorý by sa v dlhodobom horizonte mohol transformovať na „islamský štát“ v srdci Balkánu. Tomuto trendu do značnej miery prispieva aj demografický vývoj v Bosne a Hercegovine. Pokiaľ Chorváti a Srbi vykazujú prirodzený úbytok obyvateľstva, tak moslimské (bosniacke) obyvateľstvo zaznamenáva od konca občianskej vojny neustály rast prirodzeného prírastku. K formovaniu homogénneho štátu prispieva aj emigrácia chorvátskeho obyvateľstva prevažne zo Západo-hercegovinského a Livanjského kantónu do susedného Chorvátska. Táto emigrácia je spojená s ekonomickými dôvodmi, pretože Chorvátsko má v porovnaní s Bosnou a Hercegovinou vyšší životný štandard a v blízkej budúcnosti (2013), bude plnoprávnym členom EÚ.
- *Záujmom **Chorvátov*** je vetovať všetky snahy Srbov, ako aj Bosniakov o zmenu Daytonských dohôd, ako aj federálnej ústavy z roku 1995. Samotný návrh unitárneho štátu, riadeného vládou v Sarajeve, by už aj tak oklieštil právomoci autonómnej vlády v kantónoch s majoritným chorvátskym obyvateľstvom.
- *Záujmom **Srbov*** v Republike srbskej je dodržiavanie všetkých právnych dohôd a zákonov stanovených v Daytone, ako aj spoločnej ústavy Bosny a Hercegoviny. Snahou Republiky srbskej je riešenie statusu dištriktu „Brčko“ (s prevažne chorvátskym obyvateľstvom), ktorý de facto rozdeľuje Republiku srbskú na dva samostatné regióny (Gnjato, 1996).

POZÍCIA REPUBLIKY SRBSKEJ V BOSNE A HERCEGOVINE

Republika srbská vznikla v roku 1992, pod tlakom protestujúcich Srbov v Bosne a Hercegovine proti vytváraniu centralistického moslimského štátu na vtedajšom území SFRJ (Gnjato, Popov, 2007).

Na základe Daytonskej mierovej zmluvy tvorí Republika srbská samostatnú a nezávislú republiku v rámci Bosny a Hercegoviny. V poslednom decéniu dochádza v čo-

raz väčšej miere k centralizácii samotnej federácie Bosny a Hercegoviny (ktorú tvoria konštitutívne národy Bosniakov a Chorvátov), ako aj Republiky srbskej (konštitutívnym národom sú Srbi), pod jednotnú vládu Moslimov (Bosniakov) v Sarajeve. Tomuto procesu napomáhajú aj zahraničnopolitické aktivity USA a EÚ na území západného Balkánu. V nasledujúcom období bude hlavnou motiváciou politických kruhov v Belehrade a Banjej Luke udržanie *statusu quo* Republiky srbskej v súlade s Daytonskou mierovou zmluvou. Republika srbská a Srbsko, ako aj Čierna Hora majú v rámci Daytonskej zmluvy právo na „užšiu“ spoluprácu v oblasti kultúry, ekonomiky a obrannej politiky týchto troch krajín.

Republika srbská ako konštitutívna entita Bosny a Hercegoviny bude v blízkej budúcnosti orientovať svoju vnútornú a zahraničnú politiku na nasledovné ciele (Koljević, 2010):

- ***Prostredníctvom inštitúcií zabezpečiť vnútornú organizáciu verejnej a štátnej správy.*** Verejné inštitúcie sú základom demokracie, pričom sa podieľajú na formovaní národnej identity krajiny. V tomto smere je dôležitá spolupráca medzi inštitúciami Republiky srbskej a ich obyvateľstvom (pričom o dôležitých témach týkajúcich sa usporiadania krajiny musí rozhodovať národ prostredníctvom referenda, ktoré predstavuje jeden z atribútov demokracie).
- ***Kľúčový faktor, ktorý zohráva významnú úlohu pri udržaní súčasného statusu Republiky srbskej v rámci BIH je kultúrna, ekonomická a bezpečnostná spolupráca so Srbskom.*** Aktuálnym dôkazom budúcej spolupráce je spoločná kultúra, jazyk a história.
- ***Republika srbská nepredstavuje „srbskú diaspóru“, pretože sa jedná o autochtónne srbské obyvateľstvo.*** Ak by došlo k centralizácii Bosny a Hercegoviny malo by to negatívny dopad na Republiku srbskú a jej obyvateľov, a ohrozilo by to existenciu inštitucionálnych základov srbského národa.
- ***Demokratické tendencie musia byť podporované rozvojom moderných technológií, pričom osou regionálneho rozvoja je vzdelanostná ekonomika založená na vzdelaní a sociálnej súdržnosti.*** Existencia národnej identity sa skladá z dynamickej a statickej dimenzie, ktoré sú konštruované kultúrnymi, sociálnymi, temporálnymi a teritoriálnymi komponentmi.
- ***Národná solidarita.*** Hlavnú úlohu v tomto smere zohráva zahraničná politika, ktorej cieľom je zachovanie medzinárodného konsenzu v oblasti strategických otázok, ochrany národnej identity, práv a slobôd obyvateľov, ako aj sociálnej stability. Republika srbská podporuje európske hodnoty a tradície založené na pravde, morálnosti a slobode.

SRBSKO A JEHO SÚČASNÁ GEOPOLITICKÁ POZÍCIA V REGIÓNE

Snahou Srbska je náprava reputácie a dôveryhodnosti krajiny v regióne, ako aj zlepšenie vzťahov s EÚ, ktoré stratilo v priebehu vojnových konfliktov v 90. rokoch 20. storočia. Po páde Miloševičovho režimu dochádza k postupnému uvoľňovaniu napätia a nedôvery medzi Srbskom a spojeneckým blokom EÚ-USA. Tieto prozápadné tendencie boli narušené vraždou premiéra Džindžića v marci 2003, ako aj vyhlásením nezávislosti Čiernej Hory v roku 2006 a vnútropolitickou krízou vo februári 2008, keď južná autonómna oblasť Srbska – Kosovo a Metohija jednostranne vyhlásila nezávislosť bez následnej konzultácie s Belehradom a medzinárodným spoločenstvom.

Samotný epilóg integračných procesov Srbska k EÚ tvorí spolupráca s medzinárodným trestným tribunálom pre vojnové zločiny na území bývalej Juhoslávie v Haagu (najmä úspešné zadržanie všetkých podozrivých Srbov z vojnových zločinov, posledným zadržaným bol V. Hadžić v júli 2011, ktorý je obvinený z bombardovania Záhrebu a okupácie chorvátskej Slavónie).

Napriek týmto negatívnym politickým faktorom, dochádza od roku 2000 k výraznému zlepšeniu hospodárskej situácie krajiny. Rast hospodárstva je vo väčšej miere zabezpečený prostredníctvom priamych zahraničných investícií spojených s privatizáciou strategických podnikov, ako aj čerpaním predvstupovej pomoci zo štrukturálnych fondov EÚ. Najväčšiu prekážku prílevu zahraničných investícií tvorí poddimenzovaná infraštruktúra, korupcia a nedostatočne rozvinuté právne prostredie. Na druhej strane Srbsko má niekoľko komparatívnych výhod v porovnaní so susednými krajinami, najmä čo sa týka rozvoja poľnohospodárstva (úrodné černoze a vhodné klimatické podmienky). K týmto výhodám môžeme zaradiť aj relatívne rozvinutú dopravnú (tranzitnú) cestnú a riečnu infraštruktúru európskeho významu, ekologicky kvalitné životné prostredie, možnosť rozvoja rurálneho cestovného ruchu.

Srbsko je hospodársky rozvinutejšie v porovnaní s Čiernou Horou, resp. Republikou srbskou, ktorá je súčasťou Bosny a Hercegoviny. V súčasnosti má Srbsko konštruktívne a priateľské bilaterálne vzťahy so svojimi susedmi. Najhoršie bilaterálne vzťahy má Srbsko s Albánskom. Hlavným dôvodom je podpora separatistických tendencií v Kosove a Metohiji, ako aj snaha Tirany o realizáciu projektu tzv. „Veľkého Albánska“, ktorého súčasťou by bolo už spomínané územie Kosova a Metohije, prevažná časť západného Macedónska, východné územia Čiernej Hory, severozápadnej časti Grécka s Iónskymi ostrovmi a časť územia južného Srbska – obce Medvedja, Bujanovac, Preševo a región Sandžaku (bližšie <http://sr.wikipedia.org>, <http://www.vesti-online.com>, <http://www.strategic-culture.org>).

Už len tieto uvedené skutočnosti vytvárajú z Čiernej Hory, Srbska, Macedónska a Grécka prirodzených a strategických partnerov v spoločnom boji proti snahe Tirany o realizáciu projektu tzv. „Veľkého Albánska“. Aj keď sa predpokladá, že región západného Balkánu bude v nasledujúcom decéniu súčasťou EÚ a vojenského bloku NATO, musíme si uvedomiť, že určité napätie v dôsledku rôznorodej národnostnej a náboženskej štruktúry v tomto regióne pretrvá aj po prijatí všetkých štátov do menovaných ekonomických a vojenských inštitúcií. Pre názornosť uvedieme niekoľko príkladov pretrvávajúcich sporov a konfliktov v členských štátoch EÚ: jedná sa o rozdelenie Cyprusu, resp. španielske regióny – Baskicko, Katalánsko, ktorých snahou je široká autonómia, resp. samostatnosť, belgické regióny – Flámska a Valónska, prípadne separatistické tendencie severného Írska.

Stabilizácii západného Balkánu napomôže iba konštruktívny a otvorený dialóg všetkých zúčastnených strán. Aktuálnou témou zostáva albánska otázka, ktorá vďaka podpore USA a západných spojencov posilňuje Tiranu v úsilí zjednotenia všetkých Albáncov do spoločného štátu. Okrem spomenutých strategických partnerov zohráva dôležitú úlohu v regióne aj Republika srbská, ktorá môže morálne a politicky podporiť jednotu a *status quo* hraníc Čiernej Hory a Srbska, ako aj Bulharsko, ktoré má spolu s Macedónskom spoločnú kultúru, jazyk a históriu (Pavlović, Šabić, 2007).

Na konci prvého decénia XXI. storočia sa západný Balkán, ako aj Srbsko stále nachádza na rázcestí, aj keď je jasné, že jedinou alternatívou je začlenenie celého regiónu do európskej únie. Avšak tomuto smerovaniu v značnej miere bráni niekoľko faktorov:

- ❖ *nevyriešený status Kosova a Metohije*
- ❖ *otázka Bosniakov v Rašskej oblasti (Sandžak) a separatistické tendencie vo Vojvodine*
- ❖ *spolupráca s medzinárodným trestným tribunálom v Haagu*

SRBSKO – GEOPOLITICKÁ POLOHA NA BALKÁNSKOM POLOSTROVE

Mnohí zahraniční autori definujú región Balkánskeho polostrova ako stret civilizácií (západoeurópskej, byzantskej a islamskej), miesto, v ktorom neustále dochádza k stretu záujmov rôznych svetových veľmocí, ako aj regionálnych mocností. Konfrontácia záujmov svetových a regionálnych mocností na Balkánskom polostrove prebiehala kontinuálne niekoľko storočí a jej dôsledky môžeme pozorovať aj v súčasnosti. Na základe tohto kontextu môžeme definovať celý rad faktorov, ktoré sa podieľali na formovaní geopolitickej polohy Srbska: jednalo sa predovšetkým o politicko-geografickú pozíciu v regióne, vplyv regionálnych a svetových mocností, ako aj ostatné vnútropolitické faktory (Sekulović, Gigović, 2009).

Srbsko sa rozprestiera medzi stredoeurópskym, juhoeurópskym a balkánskym geopriestorom Európy. Územie Srbska predstavuje najkratšiu spojnicu medzi geostrategickým priestorom Európy, Ázie, Blízkeho Východu a Stredozemia. Územím prechádza dôležitý transportný koridor, ktorý spája hospodársky vyspelé štáty strednej a západnej Európy so surovinovo bohatými krajinami Blízkeho a Stredného Východu.

Hlavnou nevýhodou Srbska je kontinentálna poloha, avšak rieka Dunaj čiastočne túto nevýhodu vyvažuje, pretože spája krajinu s Čiernym a Severným morom.

Medzi veľmoci, ktoré vplyvávajú na politickú, ekonomickú a bezpečnostnú situáciu v regióne zaraďujeme USA, NATO, EÚ a v poslednom decéniu opätovne aj Rusko. Významnú úlohu zohráva v bezpečnostno-politickom systéme západného Balkánu USA, ktoré svojím vplyvom v regióne oslabuje pozíciu Ruska v juhovýchodnej a východnej Európe. USA nahradilo Veľkú Britániu, ktorá v 18. a 19. storočí bola hlavným rivalom expanzie Ruska na balkánsky polostrov. Veľká Británia podporovala politiku „prežitia“ absolutistickej Osmanskej ríše na Balkáne a postupnú islamizáciu južných Slovanov (predovšetkým Srbov a Bulharov).

Túto politiku v 90. rokoch 20. storočia propagovalo a v súčasnosti podporuje USA na teritóriu bývalej Juhoslávie. Jedná sa predovšetkým o centralizáciu BIH, kde prevláda snaha Bosniakov o oslabenie vplyvu Republiky srbskej v rámci federácie, postupná autonómia Bosniakov v Sandžaku, ako aj podpora nezávislosti Kosova a Metohije vo februári 2008.

Preferovanie USA neznamená iba zabezpečenie vojensko-strategického vplyvu v juhovýchodnej a východnej Európe, ale aj:

- ekonomickej expanzie EÚ prostredníctvom Nemecka
- znemožnenie Rusku ekonomicky, resp. politicky rozvíjať svoje aktivity v regióne juhovýchodnej Európy

Nemecko (hlavný investor a vlastník bánk a peňažných ústavov v regióne Západného Balkánu) sa prostredníctvom EÚ usiluje o rozšírenie svojich ekonomických záujmov v re-

gióne východnej Európy, Balkánu, Stredomoria a na Blízkom východe. Balkán zohráva v procese ekonomickej expanzie EÚ (Nemecka) kľúčovú úlohu.

Primárnym záujmom EÚ je vytvorenie tzv. „*balkánskeho koridoru*“, ktorý by zahŕňal západnú Európu, panónsko-egejský strategický priestor a nadviazal by na región Malej Ázie.

Srbsko sa nachádza v bezprostrednom zázemí štátov EÚ, ktorými sú Slovinsko, Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko, Grécko, Taliansko a v najbližších rokoch sa predpokladá vstup Chorvátska. Na druhej strane je Srbsko oklieštené štátmi NATO zoskupenia (novými členmi sú od 1. apríla 2009 aj Chorvátsko a Albánsko). V záujme Srbska je bezprostredná integrácia do EÚ, ako aj aktívna spolupráca v otázkach obrany a bezpečnosti s ostatnými štátmi regiónu.

Vzhľadom na komplexnú geopolitickú polohu v regióne sa Srbsko nachádza na začiatku transformačnej etapy vo vzťahu k euroatlantickým integráciám, ako aj k svojim susedom v regióne. Výhodou Srbska je jeho poloha – keďže sa nachádza v prieniku rôznych regionálnych geopolitických štruktúr môže sa súčasne angažovať v rôznych integračných a rozvojových iniciatívach, ktoré jednotlivé zoskupenia ponúkajú.

Vzhľadom na súčasnú geopolitickú štruktúru sveta, Srbsko jasne definovalo štyri piliere svojej geopolitickej orientácie: *EÚ, Rusko, USA a Čína*.

ZÁVER

Jednotliví autori poukazujú na konkrétne kroky, ktoré je potrebné urobiť k dosiahnutiu trvalého mieru medzi etnickými skupinami v krízovom regióne (ako príklad slúži priestor bývalej Juhoslávie, avšak tento prístup sa môže aplikovať aj v lokálnej mierke na Kosove a Metohiji):

1. **Princíp garancie stabilnosti štátnych hraníc**, okrem tých, na ktorých úprave sa vopred dohodli zainteresované strany,
2. **Princíp slobodného a bezpečného návratu utečencov**, všetkých osôb, ktoré žili v krízovom regióne pred vypuknutím konfliktu,
3. **Princíp rozvoja demokracie** založený na budovaní európskych hodnôt, najmä však zabezpečenie ochrany práv a slobôd menšín,
4. **Princíp decentralizácie a regionalizácie**, ako adekvátny model formovania multikultúrnej spoločnosti,
5. **Princíp regionálnej spolupráce**, s cieľom rýchlejšieho rozvoja, ktorý prispeje k stabilizácii regiónu a vzájomnému vyrovnávaniu regionálnych disparít medzi štátmi krízového územia.

Vzťahy štátov EÚ k Balkánu sú definované dvoma protichodnými líniami:

Prvá skupina štátov vníma Balkán ako neoddeliteľnú súčasť anticko-byzantského civilizačného okruhu, kde dominuje pravoslávna cirkev a vzájomné priateľské väzby s Ruskom. Štáty ako Bulharsko, Macedónsko a Srbsko s nedôverou hľadajú na postupné integračné tendencie Turecka zo strany prevažne anglosaských štátov EÚ a USA. Ak by sa Turecko stalo plnoprávnym členom EÚ mohlo by prostredníctvom svojej dominancie opätovne rozšíriť politický a ekonomický vplyv na Balkáne. Túto politiku voči Balkánu prezentuje predovšetkým Francúzsko, Taliansko a Španielsko.

Druhá skupina štátov (zastúpená Veľkou Britániou a USA) podporuje intenzívnejšie väzby EÚ s Tureckom. Tak ako na začiatku 20. storočia, aj v súčasnosti tieto krajiny podporujú, aby sa Turecko v čoraz väčšej miere angažovalo na rozvoji a stabilizácii Balkánskeho polostrova. Táto politika bola presadzovaná v 90. rokoch 20. storočia, pričom identický postoj USA a Veľkej Británie k moslimskému obyvateľstvu na Balkáne pretrváva aj na začiatku 21. storočia.

Charakteristickou črtou tohto politického smerovania je propagácia nezávislého Kosova, decentralizácia Macedónska (vzhľadom na albánsku menšinu) a centralizácia Bosny a Hercegoviny (čo v konečnom dôsledku oslabí vplyv Republiky srbskej a kantónov s dominanciou chorvátskeho obyvateľstva).

V každom prípade môžeme konštatovať, že takto vedená politika má negatívny dopad na pravoslávnych kresťanov žijúcich v tomto regióne. Hlavným dôvodom zo strany Veľkej Británie, ako aj USA je snaha o elimináciu prípadného vplyvu Moskvy na Srbsko, Čiernu Horu, Bulharsko, resp. Grécko. Ako príklad môžeme uviesť protichodný postoj USA a EÚ k separatistickému regiónu Kosova a Metohije a kaukazským separatistickým republikám – Abcházka a južného Osetska. Súčasný nepokoje na severe Kosova a Metohije sú jasným príkladom toho, že EÚ spolu s USA bude spolupracovať so Srbskom (začleňovanie do euroatlantických štruktúr), iba ak normalizuje svoje vzťahy s Prištinou, čo de facto znamená uznanie plnoprávnej suverenity zo strany Srbska.

Tento článok bol vypracovaný s podporou projektu: VEGA č. 1/0611/09 „Koncept miesta v regionálno-geografickej analýze, syntéze a teritoriálnom marketingu: teoreticko-metodologický rámec a aplikácia na vybrané modelové územia“, na Katedre geografie a regionálneho rozvoja, Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove.

LITERATÚRA

- BIĆANIĆ, I.(1999): "Growth Prospects for Southeast European Economies", paper for Vienna Conference on Reconstruction and Integration in Southeast Europe: Economic Aspects, LSE-WIIW Project, p. 8. Vienna, 12-13 November
- GNJATO, P. (1996): Geopolitički položaj Republike Srpske. Glasnik GD RS, str. 27-48. ISSN 0350-3593.
- GNJATO, P., POPOV, T. (2009): Geopolitički i razvojni aspekti teritorijalne organizacije prostora BiH, u ur. Srboľjub Stamenković, Stevan Stanković: „Teritorijalni aspekti razvoja Srbije i susednih zemalja“, Geografski fakultet u Beogradu, Zbornik radova i naučnog skupa, Divčibare, 29-31. Oktobar 2009. Geografski fakultet u Beogradu, PMF u Beogradu, s. 41-46. ISBN 978-86-82657-85-9.
- GRČIĆ, M. (1999): Geografske karakteristike i geopolitički problemi Balkanskog poluostrva. Glasnik Geografskog društva Republike Srpske, 4, s. 13-27.
- GRČIĆ, M. (2001): Komponente geografskog položaja Srbije. Zbornik radova sv. XLIX,- Geografski fakultet, s. 7-22. ISSN 0350-3593
- GRČIĆ, M. (2004): Geografičeskaja model mezetničeskikh konfliktov na Balkanah. Monografija: Problemy geokonfliktologii, V 2 T. Tom 1/ pod redakcij N. S. Mironenko. – Moskva: „Press-Solo“, s. 196-216.

- GRČIĆ, M. (2005): Balkan kao kulturni subkontinent Evrope. Glasnik Srpskog geografskog društva, 85 (1), s. 209-218. ISSN 0350-3593
- GRČIĆ, M. (2007a): Geopolitički smisao i besmisao balkanizacije. Zbornik radova sa naučnog skupa „*Srbija i Republika Srpska u regionalnim i globalnim procesima*“, Geografski fakultet u Beogradu, PMF u Beogradu Banja Luka, s. 29-36. ISSN 0354-6055
- GRČIĆ, M., TOŠIĆ, D. (2007b): Problemy integraciji gorodskih setej Serbii i JU-Vostočnoj Evropi. Global'nyj gorod: teorija i real'nost'. Moskva: OOO Avanglinov. Ss. 209-223.
- HUNTINGTON, S. (1996): The Clash of Civilisations and the Remarking fo World Order, Simon & Schuster, New York, 1996.
- HUNTINGTON, S. (2008): Třetí vlna: demokratizace na sklonku dvacátého století. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1. Vyd. 343 s. ISBN 978-80-7325-156-7.
- KNEŽEVIĆ, A. (2005): Stanovništvo Srbije prema nacionalnoj pripadnosti po rezultatima popisa 2002. godine. Glasnik srpskog geografskog društva. Godina 2005. Sveska LXXXV – br. 1, s. 103-110
- KOLJEVIĆ, B. (2010): Republika Srpska – Budućnost nacionalnog identiteta. Srpska politička misao, broj 1/2010, g. 17, str. 281-290. ISSN 0354-5989
- PAVLOVIĆ, M., ŠABIĆ, D. (2007): Mesto i uloga Srbije u regionalnim procesima na Balkanu. Zbornik radova sa naučnog skupa „*Srbija i Republika Srpska u regionalni i globalnim procesima*“, Geografski fakultet u Beogradu, PMF u Beogradu Banja Luka, s. 43-48. ISSN 0354-6055
- PETROVIĆ, D. (2007): Geopolitičke perspektive Srbije, Republike Srpske i Crne Gore u odnosu na regionalno i globalno okruženje. Zbornik radova sa naučnog skupa „*Srbija i Republika Srpska u regionalnim i globalnim procesima*“, Geografski fakultet u Beogradu, PMF u Beogradu Banja Luka, s. 75-83. ISSN 0354-6055
- PETROVIĆ, D. (2008): Srpski narod i velike sile: Kulturno-istorijski procesi. Novi Sad: Prometej, s. 288. ISBN 978-86-815-0262-3.
- RADOVANOVIĆ, V. S. (1953): Jugoslavija – geografski položaj, unutrašnje i spoljašnje veze. Glasnik etnografskog instituta SANU, knj. II/III, s. 115-146.
- RADUŠKI, N. (2003): Etnička slika Srbije – popis 2002. godine. Migracijske i etničke teme, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb. broj 2-3. str. 253-269. ISSN 1333-2546.
- REPUBLIČKI ZAVOD ZA STATISTIKU, SRBIJA (2003): Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 2002 g. knjiga – stanovništvo. ISBN 86-84433-02-5.
- ROGELJ, B. (2006): Nazaj k Evropi – geopolitični diskurzi o srednji in vzhodni Evropi v institucijah Evropske unije. Razprave, Dela 26., 2006, str. 181-202. ISSN 0354-0596.
- SEKULOVIĆ, D., GIGOVIĆ, L. (2009): Srbija i njena geopolitička determinisanost u Evropi, u ur. Srboľjub Stamenković, Stevan Stanković: „*Teritorijalni aspekti razvoja Srbije i susednih zemalja*“, Geografski fakultet u Beogradu, Zbornik radova iz naučnog skupa, Divčibare, 29-31. Oktobar 2009. Geografski fakultet u Beogradu, PMF u Beogradu, s. 91-98. ISBN 978-86-82657-85-9.
- STEPIĆ, M. (2005): Kosovsko-metohijska karika rasrbljivanja Balkana – mogući epilog i njegove geopolitičke posledice. Glasnik srpskog geografskog društva, g. 2005, sveska LXXXV – Br. 1. s. 187-198. ISSN 0350-3593.

- TOŠIĆ, D. (2009): Srbija i evropske regionalne integracije, u ur. Srboljub Stamenković, Stevan Stanković: „Teritorijalni aspekti razvoja Srbije i susednih zemalja“, Geografski fakultet u Beogradu, Zbornik radova iz naučnog skupa, Divčibare, 29-31. Oktobar 2009. Geografski fakultet u Beogradu, PMF u Beogradu, s. 17-24. ISBN 978-86-8265-85-9.
- TRIPKOVIĆ, M. (2005): Etnički sukobi u multikulturalnim društvima i (ne)mogućnosti njihovog predupređivanja, Sociološki pregled, Vol. XXXIX, № 2, 99-121.
- TRGOVČEVIĆ, L. (1990): Jovan Cvijić i Ljubomir Stojanović o budućoj jugoslovenskoj državi. Prepiska iz 1917. i 1918. Godišnjak grada Beograda, 38, s. 193.
<http://www.kurir-info.rs/vesti/milo-djukanovic-kralj-sverca-cigareta-78472.php>, dostupné dňa 5. januára 2012.
<http://www.novinar.de/2010/02/01/the-great-albania-myth-reality-future.html>, dostupné dňa 5. januára 2012.
<http://www.strategic-culture.org/news/2007/07/25/5757.html>, dostupné dňa 5. januára 2012.
<http://www.vesti-online.com/Vesti/Ex-YU/149861/Dukanovic-zarobljen-u-vremenu-sverca>, dostupné dňa 5. januára 2012.
<http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/171301/Necemo-u-veliku-Albaniju->, dostupné dňa 5. januára 2012.
<http://sr.wikipedia.org/sr/>, dostupné dňa 5. januára 2012.

NATIONAL IDENTITY OF SERBS POPULATION IN THE CRISIS REGION OF WESTERN BALKAN

Summary

Ethnic Serbian areas have continually, throughout history, been the most respectable geopolitical factor on the Balkans. Regarding the fact that the Balkans have an extremely great strategic significance, permanent attempts of great forces, together with the Serbian neighbors (mutually linked by symbiosis of interests), were to diminish as much as possible the significance and position of the Serbian factor. If it looks as the answer of Serbia and Serbs towards the challenges of others, neighboring historical people (Bulgarians, Byzantite, Austria-Hungary) was proper for that time, it cannot be said the same for the time beginning from the end of Serbian uprising in XIX century almost until present. The process of de-serbing is taking place exactly in the Serbian historical, national, cultural, civilizational and state-founding center – Kosovo and Metohija. This may have fatal long-term geopolitical consequences for modern Serbia and all ethnic Serbian areas. The rate was particularly accelerated after the war, establishing of the NATO military control and international protectorate, and formation of actual Albanian government in the year 1999. The epilogue is expected with the official separation of Kosovo and Metohija from Serbia. This would happen by a hypothetical “finished act” of forced fragmentation and setting up the border lines.

Recenzovali: Prof. RNDr. Robert Ištók, PhD.
Mgr. Juraj Majo, PhD.

STRATÉGIA ROZVOJA VIDIECKEHO MIKROREGIÓNU HORNÁD

Radoslav KLAMÁR,¹ Lenka ČERMÁKOVÁ²

Abstract: *This article in the first part analyzes natural and human conditions of regional development in Microregion Hornád. The second part deals with the development strategy of the microregion Hornád, moreover, it suggests strategic and specific objectives and arrangements. These are subsequently classified according to the priority of its realization, using the Berman Group methodology. Priorities of strategy are then compared with the opinions of the authors.*

Key words: *regional development, development strategy of microregion, strategic planning, microregion*

ÚVOD

Každú obec, mikroregión, či región môžeme chápať ako zložitý a neustále sa vyvíjajúci organizmus, ktorého budúca existencia a rozvoj vyžaduje jasné definovanie cieľov a stratégií. Proces, v ktorom dochádza k formulácii základnej vízie rozvoja obce či regiónu, stanovenia jednotlivých cieľov a stratégií a taktiež postupov vedúcich k vlastnej realizácii navrhnutých zámerov sa nazýva strategické plánovanie. Strategický plán rozvoja tak predstavuje jeden zo základných dokumentov sídelných štruktúr, ktorý je založený na konsenze verejného a súkromného sektora a taktiež na aktívnej účasti občianskej spoločnosti. Región, ktorého obyvatelia sa zaujímajú o jeho budúcnosť a na úvahách o jeho rozvoji sa aktívne podieľajú, má veľmi dobré predpoklady dosiahnutia svojich dlhodobých cieľov a vízií.

Otázky súvisiace so strategickým plánovaním, či už samotným regionálnym rozvojom sa v posledných desaťročiach dostali do popredia záujmu nielen odbornej, ale vďaka médiám aj širokej laickej verejnosti. Na jednej strane je nám poskytovaný seriózny výskum odborníkov - geografov, ekonómov, sociológov, na strane druhej sa touto témou aktívne zaoberá aj politická scéna.

Cieľom príspevku je na základe komplexnej geografickej analýzy mikroregiónu Hornád vypracovať návrh stratégie rozvoja mikroregiónu s dôrazom na definovanie strategických a špecifických cieľov a opatrení. Následne boli navrhnuté rozvojové opatrenia zoradené podľa stupňa dôležitosti realizácie z časového hľadiska do priorít. Na určenie stupňa priority bola použitá metodika spoločnosti Berman Group, kde opatrenia hodnotili 4 skupiny obyvateľov (starostovia, podnikatelia, študenti a zamestnanci štátnej a verejnej správy pôsobiace mimo mikroregiónu). Definovanému cieľu bola zvolená príslušná metodika, ktorú tvorili nasledujúce etapy. Základom analytickej časti bolo štúdium literatúry, zhromaždenie a spracovanie tvrdých dát doplnených terénnym vý-

1 **Doc. RNDr. Radoslav Klamár, PhD.,** Katedra geografie a regionálneho rozvoja FHPV PU v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: radoklamar@gmail.com

2 **Mgr. Lenka Čermáková,** interná doktorandka, Katedra geografie a regionálneho rozvoja FHPV PU v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: lenka.cermakova2812@gmail.com

skumom v predmetnom území. Výsledkom analytických prác bola navrhnutá stratégia rozvoja mikroregiónu Hornád, ktorá môže byť následne použitá pri plánovaní rozvoja územia.

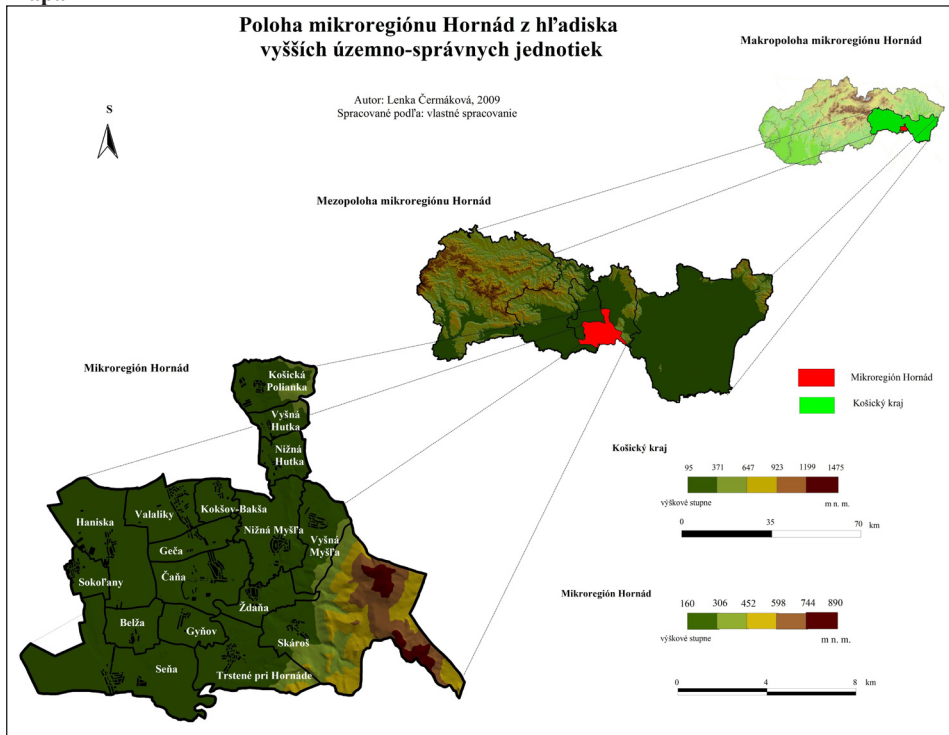
ZÁKLADNÁ GEOGRAFICKÁ CHARAKTERISTIKA

Regionálne združenie obcí Hornád (ďalej ako mikroregión Hornád) vzniklo v roku 1992 ako dobrovoľné záujmové združenie obcí ešte pod pôvodným názvom Združenie obcí Mikroregiónu Hornád. Dôvodom vzniku bol zámer spojiť sily a prostriedky pri presadzovaní spoločných cieľov a záujmov v rôznych oblastiach rozvoja a spoločenského života obcí a to predovšetkým takých, ktoré svojím významom presahujú územie obce.

Mikroregión Hornád je dobrovoľným záujmovým združením obcí, na riešenie problémov a presadzovanie záujmu občanov. Je koordinačným, kooperačným a iniciatívnym orgánom združených obcí. V súčasnosti ho tvorí 16 obcí, ale v čase realizácie stratégie rozvoja mikroregiónu ho tvorilo 17 obcí, no obec Seňa sa v roku 2010 z mikroregiónu odčlenila.

Územie mikroregiónu sa z hľadiska územno-správnych jednotiek rozprestiera v južnej časti východného Slovenska na území Košického samosprávneho kraja, okresu Košice-okolie, historického regiónu Horný Abov (mapa 1). Geograficky sa rozprestiera na rozhraní Košickej kotliny a Slanských vrchov v povodí riek Hornád, Torysa a Olšava. Nadmorská výška územia sa pohybuje v rozmedzí od 170 m n. m (v okolí rieky Hornád) až po 895 m n. m (Veľký Milič).

Mapa 1

Riešené územie sa nachádza vzdušnou čiarou 6 km resp. 28 km od mesta Košice, metropoly východného Slovenska, ktorým je územie bezprostredne ovplyvnené. Vzdialenosť medzi okrajovými obcami severo - južným smerom Seňa - Košická Polianka je vzdušnou čiarou 16 km a po komunikáciách 24 km. Západo - východným smerom medzi obcami Sokolany a Vyšná Myšľa je vzdušnou čiarou 12 km a po komunikáciách 16 km. Mikroregión má celkovú rozlohu 176,9 km², najväčšiu rozlohu má katastrálne územie obce Skároš (36,9 km²) a najmenšiu rozlohu majú obce Kokšov- Bakša a Vyšná Hutka (3,6 km²).

Geologické podložie skúmaného územia je tvorené neogénnymi vulkanickými horninami (sopečnými tufmi a andezitmi, ryolitami a ryodacitami) a neogénnymi sedimentami (íly, ílovce, piesky, štrky a pod.). Podľa **geomorfologického členenia** SR (Mazúr, Lukniš, 1978) je územie mikroregiónu tvorené dvoma geomorfologickými celkami Košická kotlina a Slanské vrchy. Na území mikroregiónu sa nachádzajú 4 základné typy reliéfu (Atlas krajiny SR, 2002). Najväčšiu časť územia zaberá reliéf kotlinových nív a pahorkatín, ktorý z oboch strán obklopuje reliéf rovín a nív lemujúci najväčšie vodné toky mikroregiónu. Toryská pahorkatina je tvorená reliéfom nekrasových planín a najvyššie položené miesta územia na východe mikroregiónu zaberá vrchovinový reliéf.

Podľa autorov (Lapin, M. a kol., 2002) sa skúmané územie mikroregiónu zaraďuje do troch **klimatických oblastí**. Teplá oblasť zaberá územie Košickej kotliny do nadmorskej výšky 400 m n. m. Mierne teplá oblasť sa nachádza v geomorfologickom celku Slanské vrchy s výnimkou územia Veľký Milič, ktoré je charakterizované chladnou oblasťou. Priemerné mesačné teploty vzduchu kolíšu od 19,0°C v júli po -3,5°C v januári (meteorologická stanica Košice-letisko). Podľa veterných pomerov je Košická kotlina oblasťou s výrazne prevládajúcim severným vetrom. Z hľadiska zrážkových pomerov je mikroregión s prihliadnutím na teplotné pomery relatívne suchá oblasť.

Hydrograficky je územie mikroregiónu súčasťou povodia Hornád s prítokmi Torysa a Olšava. V okolí Hornádu sú zachované 4 rozsiahle mŕtve ramená (pozostatky pôvodných meandrov), ktorým sa však postupne hrozí zánik. V horskej skupine Veľkého Miliča v Slanských vrchoch sa nachádzajú dve jazerá hradené zosuvom Veľká Izra a Malá Izra. Na území mikroregiónu (najmä k.ú. Geča, Čaña, Gyňov) sa nachádzajú tri umelé vodné plochy, ktoré vznikli dôsledkom ťažby štrkopieskov. V aluviálnej nive Hornádu sú sústredené hlavné zdroje podzemných vôd. Ďalšie zásoby podzemných termálnych vôd sa nachádzajú na území Slanských vrchov (napr. Koscelek, Trstené pri Hornáde), ktoré majú určitý nevyužitý potenciál geotermálnej energie.

Z **pôdných typov** sú na nive Hornádu zastúpené prevažne fluvizeme a kambizeme. Fluvizem je najrozšírenejším typom na hodnotenom území. Zóna hnedozemí je druhým narozšírenejším typom a nachádza sa na vysokých terasách rieky Hornád. Slanské vrchy riešeného územia zaberajú hlavne kambizeme (Atlas krajiny SR, 2002).

Rastlinné a živočíšne druhy sú výrazne oproti minulosti premenené z dôvodu odlesnenia územia a využívania ho na poľnohospodársku produkciu. Súčasná Košická kotlina je dnes prevažne poľnohospodárskou krajinou, výrazne poznačenou monokultúrami poľnohospodárskych plodín, v južnej časti vznikajú aj priemyselné komplexy, značná časť kotliny je zastavaná, tvoria ju intravilány obcí.

Na území mikroregiónu Hornád sa nachádzajú tieto **chránené územia**:

1. NPR Marocká hoľa, k.ú. Skároš- územie s typickými pralesovitými bukovými porastmi na andezitoch, výskyt vzácnnej flóry a fauny.
2. NPR Malý Milič, k.ú. Skároš- skalná ostroha Malého Miliča, kde sa nachádzajú zvyšky pôvodných pralesovitých porastov s výskytom lesných dubov a bučín.
3. NPR Veľký Milič, k.ú. Skároš- územie s prirodzenými lesnými spoločenstvami bučín a lipových javorín, výskyt vzácnnej flóry a fauny.
4. PP Miličská skala, k.ú. Skároš- zvyšok stuhnutého lávového prúdu, ktorý vytvára rozličné skalné útvary v komplexe Malého Miliča.
5. PR Malá Izra, k.ú. Skároš- nachádzajú sa tu ojedinelé spoločenstvá močiarného jelšového lesa nížinného typu v horskej oblasti.

Početom **obyvateľov** 24 978 (rok 2010) sa mikroregión Hornád zaraďuje medzi veľké mikroregióny na Slovensku. Najviac obyvateľov majú obce Čaňa (5006 obyvateľov) a Valaliky (3923 obyvateľov). Naopak najmenej má obec Vyšná Hutka (366 obyvateľov). Hustota zaľudnenia mikroregiónu je pomerne vysoká a predstavuje 141,2 ob./km². Z hľadiska pohybu obyvateľstva mikroregión zaznamenáva kladné hodnoty v poslednom období, ide hlavne o kladný mechanický pohyb. Dôvodom je blízkosť mesta Košice, kde dochádza k pomalému presunu obyvateľstva smerom na vidiek. Veková pyramída obyvateľstva prechádza postupne od progresívneho typu ku stacionárnemu, kde pomaly dochádza k zúženiu jej základne, čo znamená nižší podiel predproduktívneho obyvateľstva. Tento trend prevláda na území takmer celého Slovenska, s výnimkou niektorých oblastí. Vzdelanostná štruktúra má priaznivý vývoj, kde za posledné obdobie dochádza k zvýšeniu počtu obyvateľov s vysokoškolským a stredoškolským vzdelaním. Najviac ekonomicky aktívneho obyvateľstva pracuje v terciárnom sektore podielom 32,3% a najmenej v primárnom sektore iba 5,4%. Mikroregión charakterizuje vysoká nezamestnanosť, v roku 2001 bola 24,3%. V súčasnosti sa pohybuje okolo 18%.

Poľnohospodárstvo a priemysel je zastúpený viacerými firmami a podnikateľskými subjektami. Ich predmetom záujmu je hlavne obrábanie pôdy a chov dobytká, lesníctvo, ťažba a spracovanie štrkopieskov, výroba betónových výrobkov a iné.

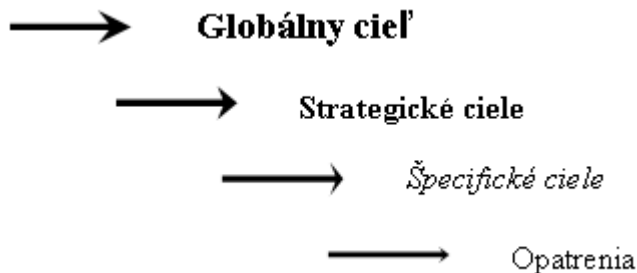
Z hľadiska dopravnej **infraštruktúry** prechádza územím cesta európskeho významu E71 smer Košice-Milhost', hraničný prechod s Maďarskom. Ostatným územím prechádzajú len cesty III. triedy, ktoré sú na viacerých úsekoch v zlom technickom stave. Železničná doprava sa dotýka iba 7 obcí mikroregiónu a to Valaliky, Čaňa, Gyňov, Seňa, Nižná Myšľa, Vyšná Myšľa a Haniska pri Košiciach, no však železničná sieť je využívaná obyvateľmi menej z dôvodu nízkeho počtu jednotlivých spojení a v porovnaní s autobusovou dopravou, menej výhodným harmonogramom spojení a excentrickým umiestnením zastávok v obciach. Cez riešené územie prechádza aj širokorozchodná trať z Ruska, ktorá sa na Slovensku pripája v obci Maťovce a bola vybudovaná z dôvodu dopravovania primárnych produktov pre spracovanie v podniku USS Košice (vtedajšie Východoslovenské železiarne). Veľkým problémom mikroregiónu je chýbajúci vodovod a kanalizácia v obciach, ale v súčasnosti sa už plánuje s ich výstavbou. Informačná infraštruktúra mikroregiónu je na pomerne dobrej úrovni, ale nedostatkom je nefunkčnosť mnohých internetových stránok obcí a tým aj ich slabšia propagácia.

Cestovný ruch mikroregiónu je značne poddimenzovaný. Na území sa nenachádzajú významnejšie zdroje cestovného ruchu, ktoré by svojím charakterom vytvárali či už

významnejší slovenský alebo svetový unikát. Jedine archeologické nálezy z obcí Nižná a Vyšná Myšľa. Rozvoj cestovného ruchu je ovplyvnený viacerými faktormi, spomenuli by sme napríklad blízkosť metropoly Košíc, kde je sústredený zahraničný cestovný ruch a územie Košickej kotliny, ktorá svojím reliéfom vytvára menej atraktívne prostredie na rozvoj cestovného ruchu. V lokalite katastrov obcí Nižná Myšľa a Vyšná Myšľa boli objavené archeologické nálezy európskeho až svetového významu. Myšlianske múzeum v Nižnej Myšli sa nachádza v budove bývalého premonštrátskeho kláštora z 13. stor. Múzeum má k dispozícii 400 m výstavnej plochy a laboratórium na reštaurovanie náleзов. Cieľom múzea je prezentácia a zhromažďovanie archeologických a kultúrnych pamiatok z regiónu, prevažne z vykopávok na lokalite Várhegy. Všetky vykopané artefakty, sú umiestnené v depozitároch. Archeologickú expozíciu dopĺňa etnografická a cirkevná expozícia a vzácna knižnica cirkevnej literatúry. Unikátom múzea je vstup do podzemných chodieb, vybudovaných mníchmi a pracovníkmi kláštora, ktoré ústia až na bývalý lom Skalka.

DEFINOVANIE CIEĽOV A PRIORÍT STRATÉGIE ROZVOJA MIKROREGIÓNU HORNÁD

Hlavným cieľom definovania rozvojovej stratégie je určenie programovej štruktúry, ktorá zachováva postupnosť a logickosť jej jednotlivých krokov. Programovú štruktúru stratégie tvoria:

Pri definovaní stratégie vo všetkých typoch programových dokumentov je dôležité dbať na to, aby jednotlivé ciele na seba nadväzovali a aby opatrenia a aktivity boli koherentné. Podkladmi pre tvorbu stratégie mikroregiónu Hornád boli výsledky predchádzajúcich spracovaných analýz (fyzickogeografická analýza, humánnogeografická analýza, prieskum názorov obyvateľstva mesta Košice a mikroregiónu, SWOT analýza, problémová analýza a hlavné faktory rozvoja). Bol stanovený **globálny cieľ**:

Zvýšenie kvality života obyvateľov mikroregiónu Hornád

Na základe už spomínaných podkladov boli ďalej stanovené tri strategické ciele rozvoja, ktoré zohľadňujú riešenie najdôležitejších problémov obcí mikroregiónu, ktoré spomaľujú ich regionálny rozvoj, znižujú konkurencieschopnosť obcí a zároveň sú dôvodom nízkej kvality života obyvateľov mikroregiónu. Pri definovaní jednotlivých cieľov a opatrení sa prihliadalo na názory všetkých cieľových skupín obyvateľstva, miestnych

podnikateľov, predstaviteľov samosprávy a záujmových združení a organizácií.

V rámci strategických cieľov boli definované špecifické ciele, ktoré svojím charakterom majú napomáhať splneniu strategického cieľa.

Na realizáciu strategických a špecifických cieľov sa ustanovujú **opatrenia**, ktoré v sebe zahŕňajú podstatu jednotlivých cieľov. V praxi sú jednotlivé opatrenia realizované pomocou projektov, programov, aktivít a pod. Opatrenia, ktoré boli vytvorené pre potreby naplňovania cieľov mikroregiónu Hornád sú zoradené podľa príslušnosti k jednotlivým strategickým a špecifickým cieľom. Celkovo v strategickom pláne ich bolo navrhnutých 50 z toho 15 sa nachádza v strategickom ciele 1., 24 je zahrnutých v ciele 2. *Rozvoj a zvyšných 11 je obsiahnutých v ciele 3.*

Strategický cieľ 1: Investície do infraštruktúry a občianskej vybavenosti

Špecifický cieľ 1.1: Dobudovanie a rekonštrukcia základných sietí technickej infraštruktúry

Opatrenie 1.1.1: Dobudovanie a rekonštrukcia obecnej kanalizácie vo všetkých obciach mikroregiónu

Opatrenie 1.1.2: Výstavba vodovodnej siete v obciach Košická Polianka, Belža, Nižná Hutka, Vyšná Hutka

Opatrenie 1.1.3: Vybudovanie a pripojenie kanalizácie na ČOV vo všetkých obciach mikroregiónu

Špecifický cieľ 1.2: Skvalitnenie a zlepšenie dopravy v intravilánoch obcí a medzi obcami

Opatrenie 1.2.1: Vybudovanie spojovacích chodníkov pre peších a pre cyklistov medzi obcami Geča-Čaňa, Košická Polianka-Vyšná Hutka, Čaňa-Ždaňa, Valaliky-Kokšov Bakša

Opatrenie 1.2.2: Rekonštrukcia miestnych komunikácií v rámci intravilánov obcí

Opatrenie 1.2.3: Vybudovanie miestnych chodníkov v intravilánoch obcí

Opatrenie 1.2.4: Vybudovanie cesty na prepojenie s Maďarskom cez hraničné prechody Skároš-Halloháza a Trstené pri Hornáde-Kéked

Špecifický cieľ 1.3: Vybudovanie infraštruktúry na ochranu pred povodňami

Opatrenie 1.3.1: Výstavba ochrannej protipovodňovej hrádze medzi obcami Ždaňa- Nižná Myšľa a Košická Polianka-Vyšná Hutka-Nižná Hutka

Opatrenie 1.3.2: Rekonštrukcia mosta cez Torysu v obci Košická Polianka a Vyšná Hutka

Špecifický cieľ 1.4: Výstavba, rekonštrukcia a modernizácia objektov občianskej vybavenosti

Opatrenie 1.4.1: Rekonštrukcia budov ZŠ a ich transformácia na multifunkčné zariadenia v obciach Valaliky, Košická Polianka, Ždaňa, Seňa

Opatrenie 1.4.2: Výstavba a transformácia budov na domovy dôchodcov a hospic v obciach Skároš, Čaňa, Kokšov-Bakša a Vyšná Hutka

Opatrenie 1.4.3: Rekonštrukcia a rozšírenie zdravotného strediska v obci Čaňa

Špecifický cieľ 1.5: Spracovanie a aktualizácia územno-plánovacej dokumentácie, rozvojových programov obcí a angažovanosť pri tvorbe projektov na podporu regionálneho rozvoja mikroregiónu

- Opatrenie 1.5.1: Spracovanie a aktualizácia územno-plánovacej dokumentácie v obci Čaňa, Kokšov-Bakša, Košická Polianka, Sokolany, Valaliky, Belža, Nižná Hutka, Vyšná Hutka
- Opatrenie 1.5.2: Spracovanie a aktualizácia rozvojových programov vo všetkých obciach mikroregiónu
- Opatrenie 1.5.3: Zvýšiť počet projektov, žiadajúcich o finančné prostriedky na aktivity mikroregiónu

Strategický cieľ 2: Rozvoj cestovného ruchu, športových a kultúrnych aktivít

Špecifický cieľ 2.1: Rekonštrukcia a rozšírenie ponuky ubytovacích a stravovacích zariadení

- Opatrenie 2.1.1: Obnova a revitalizácia rekreačných plôch pri jazerách v Čani a oddychovej zóny „Štrkovňa“ v k.ú. Kokšov-Bakša
- Opatrenie 2.1.2: Vybudovanie nových stravovacích zariadení založených na inovatívnej myšlienke (napr. výstavba lodenice s rybárskymi špecialitami v Trstenom pri Hornáde)
- Opatrenie 2.1.3: Vyčlenenie pozemkov v ÚPD pre možnosť výstavby chatových komplexov

Špecifický cieľ 2.2: Podpora a rozvoj vidieckeho cestovného ruchu

- Opatrenie 2.2.1: Rozvoj agroturizmu v obciach Gyňov a Vyšná Myšľa
- Opatrenie 2.2.2: Podpora regionálnej pálenice a muštárne v Čani
- Opatrenie 2.2.3: Podpora a rozvoj archeoturizmu v okolí obce Nižná Myšľa

Špecifický cieľ 2.3: Rozšíriť ponuku oddychových zón, náučných chodníkov a cyklotrás

- Opatrenie 2.3.1: Vytvorenie lesoparku, oddychovej zóny medzi obcami Valaliky, Geča a Kokšov-Bakša
- Opatrenie 2.3.2: Návrh nového náučného chodníka „Pod Slanskými vrchmi“ spájajúceho obce Vyšná Myšľa, Nižná Myšľa, Skároš, Ždaňa, Trstené pri Hornáde až do Maďarska
- Opatrenie 2.3.3: Návrh Torysko-olšavského okruhu zdravia (pešia turistika, bežky, sieť turistických trás)
- Opatrenie 2.3.4: Vytvorenie cyklotrasy popri rieke Hornád

Špecifický cieľ 2.4: Zriadiť a rekonštruovať obecné múzeá a galérie

- Opatrenie 2.4.1: Výstavba rekonštrukcia prírodného múzea zbraní v Skároši, Múzea roľníckeho domu v Čani a Múzea regionálneho dedičstva vo Valalikoch
- Opatrenie 2.4.2: Podpora výstav v obci Valaliky (maliari, insitné umenie, putovné výstavy)

Špecifický cieľ 2.5: Podpora tradičných obecných a mikroregionálnych slávností

- Opatrenie 2.5.1: Multifunkčný areál v Gyňove - tradícia festivalov modernej hudby
- Opatrenie 2.5.2: Podpora tradičných folklórnych slávností a jarmokov v obciach mikroregiónu

Špecifický cieľ 2.6: Rozšíriť možnosti aktívneho trávenia voľného času

Opatrenie 2.6.1: Vybudovanie a rekonštrukcia športových areálov v obciach mikroregiónu

Opatrenie 2.6.2: Vybudovanie multifunkčných ihrísk v obciach v Trstenom pri Hornáde, Valalikoch, Ždani, Seni

Opatrenie 2.6.3: Vybudovanie regionálneho zimného štadiónu v Čani

Opatrenie 2.6.4: Využitie opustenej budovy ošipárne na športové atrakcie (napr. paintball) v obci Košická Polianka

Špecifický cieľ 2.7: Možnosť ponúkať netradičné miestne atrakcie

Opatrenie 2.7.1: Vybudovanie strediska športov polyfunkčného charakteru pre rôzne využitie (napr. firemné akcie) medzi obcami Ždaňa, Skároš a Nižná Myšľa

Opatrenie 2.7.2: Vybudovanie turistickej rozhľadne nad obcou Skároš

Špecifický cieľ 2.8: Zvyšovať informovanosť o mikroregióne a rozvoj zručností v oblasti informačných technológií

Opatrenie 2.8.1: Optické káble pre celý mikroregión

Opatrenie 2.8.2: Podpora vzdelávania obyvateľstva v oblasti informačných technológií

Opatrenie 2.8.3: Periodické vydávanie regionálnych novín

Opatrenie 2.8.4: Zriadenie a funkčnosť internetových stránok o obciach mikroregiónu a vydanie propagačných materiálov

Strategický cieľ 3: Rozvoj malého a stredného podnikania s využitím endogénneho potenciálu mikroregiónu*Špecifický cieľ 3.1: Rozvoj podnikania založený na miestnych tradíciách a zdrojoch*

Opatrenie 3.1.1: Obnova prevádzkovania remeselných dvorov

Opatrenie 3.1.2: Rozvoj miestnej gastronómie

Opatrenie 3.1.3: Zachovanie poľnohospodárskej výroby v existujúcich spoločnostiach

Opatrenie 3.1.4: Podpora rybného hospodárstva

Špecifický cieľ 3.2: Zvýšiť informovanosť o oblasti možnosti podnikania

Opatrenie 3.2.1: Vytvoriť a zrealizovať vzdelávacie programy pre podnikateľov (napr. vidiecka turistika)

Opatrenie 3.2.2: Vytvoriť a zrealizovať vzdelávacie programy pre nezamestnaných (napr. „Nové možnosti pre ženy“, „Biopoľnohospodár“ atď.)

Opatrenie 3.2.3: Vytvoriť www stránku prezentujúcu aktuálne informácie o možnosti podnikania a získania finančných zdrojov

Špecifický cieľ 3.3: Využitie potenciálu povrchovej a podzemnej vody na komerčné a rekreačné účely

Opatrenie 3.3.1: Využívanie podzemnej vody zo 4 vrtov v obci Skároš, hĺbkového vrtu v Košickej Polianke, 2 termálnych vrtov vo Valalikoch na účely letnej rekreácie, vykurovania a pitnej vody

Opatrenie 3.3.2: Využitie povrchových vôd na malú vodnú elektrárňu v obci Ždaňa

Špecifický cieľ 3.4: Využitie spolupráce na rozvoj malého a stredného podnikania

Opatrenie 3.4.1: Cezhraničná spolupráca s maďarskými obcami a príprava na Program iniciatívy spoločenstva INTERREG

Opatrenie 3.4.2: Využitie verejno-súkromných partnerstiev MR Hornád – Rieč-na koalícia, MR Hornád - U.S.Steel Košice

Stanovenie priorít opatrení

V procese strategického plánovania je dôležité zoradiť jednotlivé navrhované opatrenia podľa ich priority realizácie. Niektoré opatrenia je potrebné realizovať okamžite a niektoré si svojím charakterom nevyžadujú prioritnú pozornosť a možno ich realizovať v dlhšom časovom horizonte. Stanovenie priorít v sebe zahŕňa vysokú mieru subjektivity, a preto je potrebné pri ich hodnotení obsiahnuť širokú škálu účastníkov regionálneho rozvoja pôsobiacich v mikroregióne alebo mimo neho.

Na hodnotení opatrení a následnom určení ich poradia sa v rámci mikroregiónu Hornád podieľalo celkovo 30 zúčastnených. Samospráva bola zastúpená starostami 11 obcí mikroregiónu, podnikateľský sektor reprezentovali zástupcovia šiestich miestnych podnikateľských subjektov, ďalej subjekt študentov bol reprezentovaný 8 účastníkmi a externí spolupracovníci predstavovali 5 zamestnanci štátnej a verejnej správy pôsobiacej na území mesta Košice.

Pri hodnotení poradia opatrení podľa priority realizácie dochádza k subjektívnemu ovplyvňovaniu výsledkov. Aby sa minimalizovala subjektivita pri určovaní poradia dôležitosti stanovených opatrení vo forme priorít je potrebné si stanoviť kritériá, prostredníctvom ktorých budú jednotlivé opatrenia hodnotené. Pri tomto procese evalvácie a určenia poradia dôležitosti opatrení v mikroregióne Hornád boli využité nasledujúce kritériá (upravené podľa Berman, 1998): *vplyv na dosiahnutie strategického cieľa* (1-3 body), *realizovateľnosť* (0-6 bodov), *načasovanie* (1-3 body), *vplyv na investície a tvorbu pracovných miest* (0-3 body) a *nadväznosť na iné opatrenia* (0-3 body). Tieto kritériá boli zvolené tak, aby podporovali konzistenciu a realizovateľnosť strategického plánu vrátane jeho zamerania na rastové stratégie.

V rámci samotnej evalvácie bolo hodnotených 50 opatrení, ktoré boli rozdelené do troch skupín podľa príslušnosti k jednotlivým strategickým cieľom a to: strategický cieľ č.1 *Investície do infraštruktúry a občianskej vybavenosti* (ďalej SC 1), strategický cieľ č.2 *Rozvoj cestovného ruchu, športových a kultúrnych aktivít* (ďalej SC 2) a strategický cieľ č.3 *Rozvoj malého a stredného podnikania s využitím endogénneho potenciálu mikroregiónu* (ďalej SC 3). Jednotlivé subjekty hodnotenia cieľov priradili k danému opatreniu bodovú hodnotu podľa už spomínaných kritérií. Následným spriemerovaním výsledkov jednotlivých opatrení vznikla výsledná hodnota, ktorá mohla mať maximálnu hodnotu 18. Z tejto bodovej hodnoty potom vyplývalo aj určenie poradia daného opatrenia v rámci celého strategického plánu. Výsledné poradie dôležitosti jednotlivých opatrení bolo následne posudzované a prehodnotené autormi práce.

Podľa poradia opatrení boli určené prioritné opatrenia, ktoré mali najvyššie bodové ohodnotenie. S poklesom výslednej bodovej hodnoty opatrenia sa jeho význam ako priority znižoval a tým aj významnosť a realizovateľnosť v rámci strategického plánu. Opatreniami s úrovňou najvyššej priority boli stanovené opatrenia, ktorých celková bodová hodnota bola vyššia ako 14,40 bodov (80% maximálne možnej hodnoty 18 bodov),

opatrenia s úrovňou strednej priority mali hodnoty v rozmedzí 12,60 bodov – 14,39 bodov (70% - 79,9% možných bodov) a opatrenia s úrovňou štandardnej priority boli ohodnotené bodovou hodnotou 12,59 bodov a menej.

Zo všetkých 50 opatrení v rámci strategického plánu dosiahlo najvyššiu bodovú hodnotu 15,23 bodov opatrenie 1.5.2 Spracovanie a aktualizácia rozvojových programov vo všetkých obciach mikroregiónu a najnižšiu opatrenie 2.6.4 Využitie opustenej budovy ošipárne na športové atrakcie (napr. paintball) v obci Košická Polianka so ziskom 9,26 bodov. Výsledná priemerná hodnota všetkých opatrení bola 12,77.

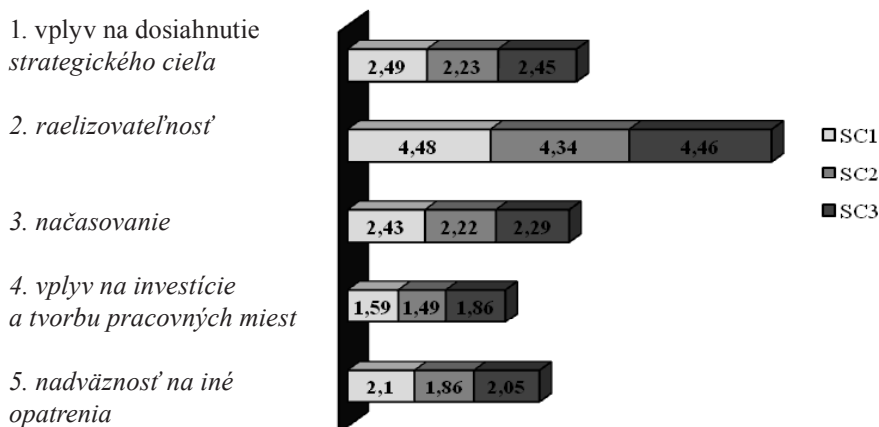
Analýza priorít opatrení celkového hodnotenia podľa strategických cieľov

V priemere bol najlepšie hodnotený *SC 3 Rozvoj malého a stredného podnikania s využitím endogénneho potenciálu mikroregiónu* (13,09 bodov), ale jeho „prvenstvo“ nie je až tak výrazné. Za ním nasledujúci *SC 1 Investície do infraštruktúry a občianskej vybavenosti* získal ohodnotenie 13,08, čo v porovnaní so SC 3 je rozdiel len o 0,01. Z tohto dôvodu je ich postavenie viac menej vyrovnané. Aj v skutočnosti hrajú tieto dva ciele strategickú úlohu pri rozvoji regiónu (graf 1).

SC 3 Rozvoj malého a stredného podnikania s využitím endogénneho potenciálu mikroregiónu získal svoje postavenie iba vďaka najlepšiemu hodnoteniu v jednom kritériu „vplyv na investície a tvorbu pracovných miest“. Rozdiely v ostatných kritériách medzi cieľom SC 3 a SC 1 sú zanedbateľné.

Hoci najlepšie hodnotené opatrenie 3.2.3 Vytvoriť www stránku prezentujúcu aktuálne informácie o možnosti podnikania a získania finančných zdrojov tohto SC 3 sa v celkovom poradí opatrení nachádza až na 2. mieste, pozícia najhoršieho resp. druhého najhoršie hodnoteného opatrenia bola na 47. resp. 38. mieste. Táto skutočnosť poukazuje na relatívnu bodovú vyrovnanosť a tým aj dôležitosť opatrení v rámci tohto strategického cieľa. Podľa rozdelenia do skupín z hľadiska bodového ohodnotenia celkového poradia strategického plánu, v rámci SC3 - 27% opatrení s nachádza na úrovni najvyššej priority, taký istý podiel majú aj opatrenia na úrovni strednej priority a opatrenia na úrovni štandardnej priority sú v tomto strategickom celi zastúpené 46% podielom.

Graf 1: Bodové ohodnotenie opatrení strategických cieľov

Zdroj: výsledky výskumu

Nasledujúcim je už spomínaný **SC 1 Investície do infraštruktúry a občianskej vybavenosti** s priemernou hodnotou opatrenia 13,08 bodov. Tento strategický cieľ je zaradený do strategického plánu z viacerých dôvodov, ale predovšetkým ide o malé množstvo rozvojových programov a projektov, ďalej nespracovaná ÚPD a v neposlednom rade slabo vybudovaná technická infraštruktúra v obciach mikroregiónu. O dôležitosti a nevyhnutnosti jeho zaradenia svedčia opatrenia 1.5.2 Spracovanie a aktualizácia rozvojových programov vo všetkých obciach mikroregiónu a 1.5.1 Spracovanie a aktualizácia územno-plánovacej dokumentácie v obci Čaňa, Kokšov-Bakša, Košická Polianka, Sokolany, Valaliky, Belža, Nižná Hutka, Vyšná Hutka, ktoré sa na základe hodnotenia v rámci celého strategického plánu umiestnili na 1. resp. 3. mieste.

Opatrenie 1.5.2 získalo pozíciu prvenstva vďaka kritériám „načasovanie“ a „vplyv na investície a tvorbu pracovných miest“. Výnimočné postavenie v rámci SC 1 má opatrenie 1.1.2 Výstavba vodovodnej siete v obciach Košická Polianka, Belža, Nižná Hutka, Vyšná Hutka, ktoré má vysoké bodové ohodnotenie kritéria „realizovateľnosti“. Obce, ktorých sa toto opatrenie týka, už majú spracované projekty na realizáciu výstavby, problémom sú momentálne financie. S realizáciou opatrenia by sa malo začať v blízkej dobe.

Podľa rozdelenia do skupín z hľadiska bodového ohodnotenia celkového poradia strategického plánu, v rámci SC 1 - 20% opatrení s nachádza na úrovni najvyššej priority, 40% opatrení je na úrovni strednej priority a taký istý podiel majú aj opatrenia na úrovni štandardnej priority v rámci strategického plánu.

Posledným, ale nie významom je **SC 2 Rozvoj cestovného ruchu, športových a kultúrnych aktivít** s priemerným bodovým ohodnotením 12,14 bodov. Bodová vyrovnanosť jednotlivých opatrení je značne diferencovaná, keď bodový rozdiel medzi najvyššie hodnoteným opatrením 2.8.3 Periodické vydávanie regionálnych novín 14,91 bodov (5. miesto v rámci celého strategického plánu) a najnižšie hodnoteným 2.6.4 Využitie opustenej budovy ošipárne na športové atrakcie (napr. paintball) v obci Košická Polianka 9,26 bodov (najnižšie hodnotenie aj v rámci celého strategického plánu) je až 5,65 bodov. V tom to strategickom ciele sa nachádza aj najväčší počet opatrení, takmer polovica. Preto aj rozdielnosť hodnotenia môže vyplývať z tohto dôvodu.

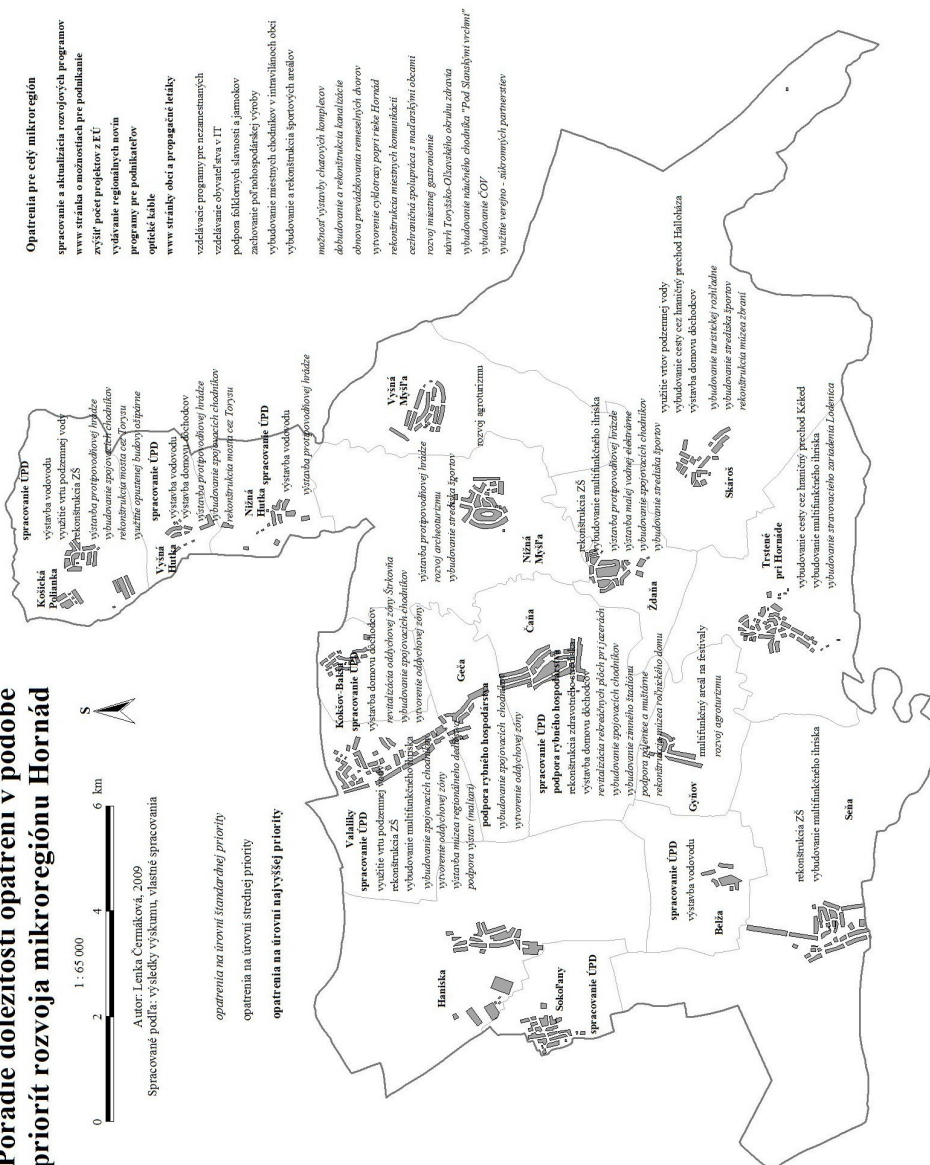
Najnižšie bodové ohodnotenie v rámci SC 2 i celého strategického plánu predstavujú opatrenia 2.6.4 Využitie opustenej budovy ošipárne na športové atrakcie (napr. paintball) v obci Košická Polianka (posledné 50. miesto) a 2.4.2 Podpora výstav v obci Valaliky (maliari, insitné umenie, putovné výstavy) 49. miesto, ktoré „doplňujú“ na nízku mieru realizovateľnosti, načasovania a vplyvu na dosiahnutie strategického cieľa. K týmto negatívnym hodnoteniam na viac ešte pristupuje ich prevažne samostatné postavenie a pomerne malá nadväznosť na iné opatrenia, ktoré vyplynuli z hodnotenia jednotlivých subjektov. Obce mikroregiónu v prvom rade potrebujú základné služby pre život a až neskôr sa pre nich stane dôležitým prilákanie turistov do ich územia. Tieto opatrenia sa môžu realizovať s väčším časovým odstupom.

Podľa rozdelenia do skupín z hľadiska bodového ohodnotenia celkového poradia strategického plánu, v rámci SC 2 – iba 12,5% opatrení s nachádza na úrovni najvyššej priority, 16,7% opatrení je na úrovni strednej priority a až 70,8% opatrení majú úroveň štandardnej priority v rámci strategického plánu. To hovorí aj o významnosti a prioritnom postavení tohto cieľa.

Mapa 2

Poradie dôležitosti opatrení v podobe priorít rozvoja mikroregiónu Hornád

86

Analýza priorít opatrení z hľadiska komparácie hodnotenia autorov a celkového hodnotenia strategického plánu

Predchádzajúce zhodnotenie poradia dôležitosti jednotlivých opatrení vo forme priorít bolo následne porovnávané s poradím opatrení určeným autormi predkladanej práce. Pôvodným zámerom autorov bolo porovnať jednotlivé hodnotenia na základe zmeny poradia v rebríčku hodnotenia. No pri analýze dochádzalo k mnohým chybám, napr. opatrenia, ktoré mali bodovo rovnakú hodnotu boli na výrazne odlišných pozíciách v rámci hodnotenia. Pričom pokles alebo nárast opatrení bol spôsobený bodovo vyššou alebo nižšou hodnotou ostatných opatrení. Z tohto dôvodu autori práce porovnávali bodové hodnoty, ktoré dosiahli opatrenia v oboch hodnoteniach.

Z komparácie vyplýva, 29 opatrení (58%) má v oboch hodnoteniach približne rovnakú bodovú hodnotu, teda aj ich dôležitosť v podobe priorít je relatívne porovnateľná. Výraznejšie rozdiely sú zaznamenané v rámci 21 opatrení, pričom pri 12 z nich sa ich bodová hodnota v rámci konečného poradia zhoršilo a 9 zlepšilo z pohľadu poradia navrhovaného autormi práce.

Pokles v poradí dôležitosti opatrení medzi oboma hodnoteniami zaznamenali tieto opatrenia:

- 1.2.1 *Vybudovanie spojovacích chodníkov pre peších a pre cyklistov medzi obcami Geča-Čaňa, Košická Polianka-Vyšná Hutka, Čaňa-Ždaňa, Valaliky-Kokšov Bakša*– nižšie ohodnotenie vyplýva zo skutočnosti, že aj keď je pre mikroregión potrebné ho riešiť, ale jeho časová realizácia môže byť v dlhšom meradle, nie je pre rozvoj územia „prioritou“;
- 1.2.4 *Vybudovanie cesty na prepojenie s Maďarskom cez hraničné prechody Skároš-Halloháza a Trstené pri Hornáde-Kéked*- význam opatrenia pre rozvoj mikroregiónu sa znižuje v dôsledku toho, že vzájomné vzťahy s Maďarskom nie sú intenzívne, ale len sporadické;
- 1.3.1 *Výstavba ochrannej protipovodňovej hrádze medzi obcami Ždaňa-Nižná Myšľa a Košická Polianka-Vyšná Hutka-Nižná Hutka*- význam opatrenia sa znižuje s dôvodu finančnej náročnosti realizácie opatrenia a nezáujem o environmentálnu infraštruktúru;
- 2.1.2 *Vybudovanie nových stravovacích zariadení založených na inovatívnej myšlienke (napr. výstavba lodenice s rybárskymi špecialitami v Trstenom pri Hornáde)*- nižšie ohodnotenie vyplýva zo skutočnosti, že tento typ opatrenia je prezentovaný najmä ako jedna z atraktivít pre potenciálnych návštevníkov územia a pre domáce obyvateľstvo to nie je prioritné;
- 2.2.2 *Podpora regionálnej pálenice a muštárne v Čani*- pokles opatrenia je z dôvodu je načasovania, patrí medzi opatrenia, ktoré môžu byť realizované v neskoršom období;
- 2.3.4 *Vytvorenie cyklotrasy popri rieke Hornád*- pokles hodnoty opatrenia súvisí s jeho samotnou realizáciou. Keďže sa to nachádza na území biokoridoru nadregionálneho významu v rámci ÚSESu Košického kraja, ide o hodnotné územie s typickou faunou a flórou, kde by sa obťažne presadzovala myšlienka cyklotrasy;
- 2.5.1 *Multifunkčný areál v Gyňove - tradícia festivalov modernej hudby*- zníženie bodovej hodnoty je spojený predovšetkým s náročnosťou realizácie a malým počtom moderných kapiel v mikroregióne;

- 2.6.3 *Vybudovanie regionálneho zimného štadiónu v Čani*- pokles bodovej hodnoty je spôsobený znížením hodnoty všetkých kritérií v porovnaní s celkovým strategickým plánom. Realizácia a chod štadiónu si vyžaduje vysoké finančné náklady a v mikroregióne existujú iné potreby, ktoré sú prioritnejšie;
- 2.6.3 2.6.4 *Využitie opustenej budovy ošipárne na športové atrakcie (napr. paintball) v obci Košická Polianka*- pokles bodovej hodnoty opatrenia má za následok, že územie bývalej ošipárne Košická Polianka je značne znečistené a problémom sú nevysporiadané vlastnícke vzťahy;
- 2.8.1 *Optické káble pre celý mikroregión*- pokles bodovej hodnoty je spôsobený iba v samotnej realizácii. Jednak sú na to potrebné veľké finančné zdroje a máloktorá IT firma má záujem o realizáciu napojenia územia na internet mimo územia väčších miest;
- 2.8.3 *Periodické vydávanie regionálnych novín*- zníženie bodovej hodnoty je spôsobené malým vplyvom na regionálny rozvoj mikroregiónu a realizácia opatrenia môže byť uskutočnená v dlhšom časovom horizonte
- 3.3.2 *Využitie povrchových vôd na malú vodnú elektrárňu v obci Ždaňa*- na realizáciu tohto opatrenia sú potrebné vysoké vstupné investície spojené s výstavbou zariadení využívajúcich povrchovú vodu na energiu, čo si vyžiada finančne solventného investora z územia mimo samotného mikroregiónu

Postup v poradí dôležitosti opatrení medzi oboma hodnoteniami zaznamenali tieto opatrenia:

- 2.1.3 *Vyčlenenie pozemkov v ÚPD pre možnosť výstavby chatových komplexov*- opatrenie nadobúda význam z toho hľadiska, že na území mikroregiónu je veľa nevyužitých pozemkov a záujem o takýto typ oddychu a rekreácie sa zvyšuje;
- 2.2.1 *Rozvoj agroturizmu v obciach Gyňov a Vyšná Myšľa* a 2.2.3 *Podpora a rozvoj archeoturizmu v okolí obce Nižná Myšľa*- posilnenie pozície týchto opatrení vychádza z pomerne dobrej realizovateľnosti, ktorá je spojená s už existujúcimi návrhmi realizácie a výbornými predpokladmi územia;
- 2.5.2 *Podpora tradičných folklórnych slávností a jarmokov v obciach mikroregiónu* – posilnenie tohto opatrenia súvisí s tradíciou festivalov v niektorých obciach a záujmom obyvateľstva o tento druh kultúry. Miestni podnikatelia sú aktívni pri ich organizácii, predovšetkým čo sa týka finančnej stránky a sponzoringu;
- 2.7.1 *Vybudovanie strediska športov polyfunkčného charakteru pre rôzne využitie (napr. firemné akcie) medzi obcami Ždaňa, Skároš a Nižná Myšľa* – nárast významu tohto opatrenia súvisí s potrebou rozšírenia možností aktívneho trávenia voľného času obyvateľov, ale predovšetkým so súčasným trendom organizovania rôznych podujatí pre zamestnancov firiem nachádzajúcich sa v meste Košice;
- 3.1.4 *Podpora rybného hospodárstva* – opatrenie je podporené predovšetkým už s existujúcim využívaním jazier na rybné hospodárstvo, ale potrebné je jeho rozšírenie na ďalšie vodné plochy, ktoré sú v súčasnosti nevyužívané;
- 3.3.1 *Využívanie podzemnej vody zo 4 vrtov v obci Skároš, hĺbkového vrtu v Košickej Polianke, 2 termálnych vrtov vo Valalikoch na účely letnej rekreácie, vykurovania a pitnej vody* – toto opatrenie nadobúda na význame v súvislosti so zvýšeným záujmom obyvateľstva o napr. služby wellness, na čo by sa dali tieto vrty využiť. Problémom je vysoký finančný náklad na ich realizáciu;

- 3.4.2 *Využitie verejno-súkromných partnerstiev MR Hornád-Riečna koalícia, MR Hornád - U.S.Steel Košice* – význam tohto opatrenia vyplýva predovšetkým na získavanie finančných prostriedkov na realizáciu projektov a činností mikroregiónu;

Závery hodnotenia svedčia o tom, že jeho účastníci pridelovali priority uvážlivo a s dobrou znalosťou problematiky, výsledok je kompaktný, logický, dobre pochopiteľný a je možné s ním ďalej pracovať. Pozornosť treba venovať aj rozvoju malého a stredného podnikania a v neposlednom rade netreba zabúdať na prírodný potenciál územia a patrične ho využiť. Výsledok procesu hodnotí mapa

Ciele tohto strategického plánu sú v celku veľmi kompaktné opatrenia a relatívna väčšina sa vyznačuje vysokou mierou realizovateľnosti. Toto stanovenie priorít nenaznačuje, že niektoré ciele nie sú z hľadiska ďalšieho rozvoja mikroregiónu Hornád dôležité. Kritériá a ich „váha“ boli zvolené tak, aby uprednostňovali ciele, ktoré je možné zrealizovať jednoducho a rýchlo, a aby mali čo možno najväčší dopad na základné atribúty ekonomického rozvoja, pracovné miesta a investície.

ZÁVER

Pri príprave a spracovaní strategických dokumentov týkajúcich sa rozvoja vybranej lokality je veľmi dôležitá účasť verejného a súkromného sektora. Hlavnými osobami, ktorí by mali myšlienku strategického plánovania presadzovať sú zástupcovia obce na čele so starostom. Obyvatelia aj miestni podnikatelia by mali byť ubezpečení, že aj ich názor je podstatný a zvyšuje šancu na úspešnú realizáciu plánu. Bohužiaľ, aj teraz sú dôležité dokumenty veľakrát pripravované ľuďmi s nedostatočnými skúsenosťami, či ako sa hovorí „šité horúcou ihlou“.

Predkladaný návrh Stratégie rozvoja vidieckeho mikroregiónu Hornád sa vo svojej strategickej časti zameriava nielen na zlepšenie životných, sociálnych i technických podmienok obyvateľov žijúcich v mikroregióne, ale taktiež na rozvoj podnikateľskej činnosti, ktorá do obce priláka nové voľné pracovné miesta a finančné prostriedky. Realita je ale iná. V skutočnosti stratégia nie je vnímaná ako ukazovateľ možných cieľov, ale ako umelo vytvorený dokument. Možno aj preto nie je nijako zvlášť prezentovaná, k nahliadnutiu je iba na obecných úradoch, či na webovej stránke mikroregiónu.

Na základe názorov starostov, podnikateľov, študentov a v neposlednom rade externých pracovníkov boli jednotlivé opatrenia zoradené podľa dôležitosti do tzv. priorít. Medzi prvoradé ciele patria predovšetkým záležitosti týkajúce sa rozvojových dokumentov obcí a projektov, ktoré žiadajú o nenávratný finančný prostriedok na realizáciu jednotlivých aktivít. Rozvoj územia by sa mal taktiež zamerať na oblasť infraštruktúry, rozvoja ľudských zdrojov, cezhraničnej spolupráce s Maďarskou republikou a zlepšenie stavu poľnohospodárstva a predovšetkým možnosti podnikania v študovanom území.

Na záver jedna myšlienka, aby sa nestratil hlavný zmysel fungovania samotného mikroregiónu, ktorou je združovanie sa a dosahovanie stanovených cieľov spoločnými silami. Nemali by sa do popredia dostávať záujmy väčších obcí, ale pomoc by mala smerovať aj do obcí menších, ktoré si vlastnými silami nevedia pomôcť s riešením svojich problémov. Všetko by sa malo robiť spoločne a záujmy všetkých obcí by sa mali sklbiť do jedného kompaktného celku.

LITERATÚRA

- Atlas krajiny Slovenskej republiky (DVD), Ministerstvo životného prostredia SR, Slovenská agentúra životného prostredia, Bratislava, 2002.
- BAŠOVSKÝ, O., MLÁDEK, J. 1989. *Geografia obyvateľstva a sídel*. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava, s. 221. ISBN 80-223-0026-8.
- BERMAN, L., Norton a kol. 1999. Strategické plánovanie a ekonomický rozvoj. In *Moderní obec*, č. 3. príloha.
- BUČEK, M. a kol. 2001. *Spracovanie dlhodobej stratégie regionálneho rozvoja*. Bratislava: Ekopol, 81 s.
- BUČEK, M. a kol. 1992. *Priestorová ekonomika*. Bratislava: ES EU, Bratislava. 144 s. ISBN 80-225-0406-8.
- GROSPÍČ, J. a kol. 2004. *Úvod do regionálnych vied a verejné správy*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 447 s. ISBN 80-86473- 80-5.
- IVANIČKA, K. 1964. *Geografia rajónu Východoslovenských železiarní*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava. 428 s.
- IVANIČKA, K. 1987. *Základy teórie a metodológie socioekonomickej geografie*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 432 s. ISBN 067-099-87.
- LUKNIŠ, M. 1985. Regionálne členenie SSR z hľadiska jej racionálneho rozvoja. IN *Geografický časopis*. Bratislava: VEDA SAV, roč. 37, č. 2-3, s. 137-163.
- KALIČIAK, M. 1996. *Vysvetlivky ku geologickej mape Slanských vrchov a Košickej kotliny- južná časť*. Bratislava: Vydavateľstvo Dionýza Štúra, 206 s. ISBN 80-85314-58-4.
- KLAMÁR, R. 2007. *Strategické plánovanie rozvoja mikroregiónu Ptava*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, FHPV, 210 s. ISBN 978-80-8068-604-8.
- LAPIN, M., FAŠKO, P., MELO, M., ŠTASTNÝ, P., TOMLAIN, J. 2002. Klimatické oblasti. Mapa 1 : 1 000 000. Atlas krajiny Slovenskej republiky. Ministerstvo životného prostredia Bratislava, Agentúra životného prostredia Banská Bystrica, ISBN 80-88833-27-2.
- LEDNICKÝ, V. 2001. Stratégie územného celku. In *Aktuální problémy managementu*. Vítkovice v Krkonoších, Univerzita Pardubice, s. 50-53. ISBN 80-7194-428-9.
- LEDNICKÝ, V. 2002. Zásady zpracování strategie území. In *Ekonomika, finance a management podniku*. Bratislava, s. 103-107. ISBN 80-225-1616-3.
- LEDNICKÝ, V. 2003. *Tvorba strategického územního celku*. Ostrava: VŠB technická univerzity Ostrava, 143 s. ISBN 80-248-0468-9.
- MAIER, G., TÖDTLING, F. 1998. *Regionálna a urbanistická ekonomika 2. Regionálny rozvoj a regionálna politika*. Bratislava: Elita, 320 s. ISBN 80-8044-049-2.
- MAZÚR, E., LUKNIŠ, M. 1978. Regionálne geomorfologické členenie Slovenska. IN *Geografický časopis*. Bratislava: VEDA SAV, roč. 30, č. 2, s. 101-124.
- MICHAELI, E., 2006, Regionálna geografia Slovenskej republiky 1. časť. Vysokoškolské učebné texty. Prešovská univerzita v Prešove, FHPV, Prešov, 240 s., ISBN 80-8068-482-0.
- PAČENOVSKÝ, S. a kol. 2003. *Kdekoľvek žijeme, žijeme v povodí*. Košice: Vienaľa, 32 s. ISBN 80-88922-75-5.
- PAČENOVSKÝ, S. a kol. 2002. *Oživovanie krajiny*. Košice: Vienaľa, 36 s. ISBN 80-88922-64-X.

- PAČENOVSKÝ, S. a kol. 2000. *Životné prostredie Horného Abova súčasný stav a perspektívy*. Košice: Vienaľa, 78 s.
- REKTOŘÍK, J., ŠELEŠOVSKÝ, J., a kol. 1999. *Strategie rozvoje měst, obcí, regionů a jejich organizací* (ROPO, O.P.S, S.R.O., A.S., SDRUŽENÍ OBCÍ). Brno: Masarykova univerzita, 140 s. ISBN 80-210-2126-8.
- TKÁČOVÁ, A. 1998. *Valaliky od najstarších čias po súčasnosť*. Košice: agentúra HOPE, 201 s. ISBN 80-968010-0-7.
- ŽIGRAI, F. 1995. Integračný význam štúdia využitia zeme v geografii a krajinnej ekológii na príklade modelového územia Lúčky na Liptove. In *Geografické štúdie Nitra*: č. 4, s. 123-135.

Internetové zdroje

- Berman Group [online]. Dostupné na internete: <http://www.bermangroup.cz>.
- Informačný servis VÚPOP [online]. Dostupné na internete: <http://www.podnemapy.sk>.
- Košický samosprávny kraj [online]. Dostupné na internete: <http://www.vucke.sk/apir/sk/Stranky/default.aspx>.
- Mikroregión Hornád [online]. Dostupné na internete: <http://www.region-hornad.sk>.
- Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja mikroregiónu Hornád na roky 2007-2013 [online]. Dostupné na internete: <http://www.regionhornad.sk/files/160.pdf>.
- Slovenská agentúra životného prostredia [online]. Dostupné na internete: <http://www.sazp.sk>.
- SOJKA, L. 2005. Vymedzenie pojmov a oblasti skúmania regionálnej problematiky v rámci programu VEGA. [online]. Dostupné na: <http://www.pulib.sk/elpub/FM/Stefkol/1.pdf>.
- Štatistický úrad SR [online]. Dostupné na internete: <http://www.statistics.sk>.
- Štátny geologický ústav Dionýza Štúra [online]. Dostupné na internete: <http://www.geology.sk>.

DEVELOPMENT STRATEGY OF RURAL MICROREGION HORNAD

Summary

Every villages, microregion or region can be understood as a complicated and developing organism, whose future existence and development requires development strategy . Strategic development plan is one of the most important documents of residential structures, which is based on consensus of public and private sectors and also an active participation of inhabitant.

The main goal of article is creating the development strategy of the microregion Hornád, moreover, it suggests strategic and specific objectives and arrangements. These are subsequently classified according to the priority of its realization, using the Berman Group methodology. Priorities of strategy are than compared with the opinions of the authors. The development strategy of microregion is based on analyzes of natural and human conditions and also the views of inhabitants and mayors of villages. Microregion Hornád is located in the east part of Slovakia, in the Košický region. It is consists of 17 villages

with total population 24 978 and area 176,9 km² It was established in 1992 with the main reason to join forces and resources to promote common goals and interests in various field of development. The most important opportunity of microregion is localization near the city of Košice in, the second largest town of Slovakia. Management of microregion is very active in local development and they try to improve a quality of life in microregion. The main weaknesses of microregion are an unattractive area for tourism development, an aging population, problems with infrastructure and disinterest of some mayors to cooperate. Strategic plan of microregion Hornád development consists of 3 strategic objectives, 17 specific objectives and 50 arrangements. The most important goals for development of microregion are creation of development documents and projects, development of infrastructure and human resources, cross- border cooperation with Hungary, and business opportunities.

Recenzovali: Prof. RNDr. Viliam Lauko, CSc.
RNDr. Monika Ivanová, PhD.

ARKTÍDA V GEOPOLITICKÝCH A POLITICKOGEOGRAFICKÝCH SÚVISLOSTIACH

Robert IŠTOK¹

Abstract: *Aim of the paper is a brief analysis of actual development in the Arctic, which has caused increased interest of the international community in this region. Besides that, it focuses on the position of the Arctic within classical geopolitics thinking and on the issues of political division of this region in the conditions of international law. In this context, perspectives of the North Polar Region are outlined.*

Key words: *political geography, geopolitics, Arctic*

ÚVOD

Význam Arktídy rastie spolu s rozvojom technológií, ktoré umožňujú prekonávať nepriaznivé prírodné podmienky a tiež aj v súvislosti s globálnymi klimatickými zmenami, ktoré v blízkej budúcnosti umožnia širšie ekonomické a dopravné využitie severnej polárnej oblasti. Arktída sa tak môže podľa niektorých autorov stať centrom vyspelého sveta (tzv. „Severu“) a Severný ľadový oceán má perspektívu už v polovici 21. storočia prevziať úlohu, akú v 16. až 20. storočí zohrával Atlantik (Kubiak 2009). Zvýšený záujem o Arktídu je podmienený aj globálnymi hrozbami, akými sú znečisťovanie životného prostredia, stúpanie hladiny svetového oceánu, ohrozenie živočíšnych a rastlinných druhov a i.

Ukazuje sa teda, že dochádza k transformovaniu globálneho vnímania postavenia Arktídy v súvislosti s rozširovaním alternatív komerčného využívania tohto regiónu. Z hľadiska politickej geografie a geopolitiky sa do popredia dostávajú otázky hodnotenia geopolitického významu Arktídy, ako aj jej teritoriálno-politického rozdelenia v kontexte rastúceho počtu štátnych aktérov, usilujúcich sa získať pozície v tejto oblasti.

Arktída je rozsiahly región, pričom dôsledky klimatických zmien, ktoré sa odrazia v zintenzívnení jeho ekonomického využívania, postihnú v najbližšom období iba jeho niektoré časti. Predstavy o podobe Arktídy ako regiónu s celoročnou absenciou ľadovej pokrývky sú v najbližších desaťročiach nereálne. Preto možno brať v blízkej perspektíve do úvahy hlavne sezónne topenie ľadu, ktoré sa bude v podstatnej miere týkať iba niektorých arktických akvatórií. Potrebne je zohľadniť aj ďalšie obmedzenia realizácie ľudských aktivít v Arktíde, prameniace z prírodných podmienok (polárna noc, plávajúce ľadovce, obmedzená hĺbka oceánu), nedostatočného prieskumu (chýbajúce podrobné mapy) a vysokých nákladov na sociálnu a dopravnú infraštruktúru, ako aj na ťažobnú technológiu. Ľudské aktivity budú teda taktiež koncentrované iba na určité územia, v dohľadnej dobe najmä tie, ktoré budú dopravné najprístupnejšie a ekonomicky najrentabilnejšie. Ich význam však bude nepochybne hodnotený v nadväznosti na susedné oblasti Európy, Ázie a Severnej Ameriky. Napriek tomu je potrebné chápať Arktídu ako

1 **Prof. RNDr. Robert Ištók, PhD.,** Katedra geografie a regionálneho rozvoja, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita, Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov, e-mail: robert.istok@unipo.sk

celok a v tomto kontexte analyzovať možnosti jej využívania, ktorého predpokladom je riešenie jej politického rozdelenia a jej medzinárodnoprávného postavenia.

Cieľom príspevku je stručný náčrt aktuálneho vývoja v Arktíde, ktorý sa podieľal na zvýšenej koncentrácii pozornosti medzinárodného spoločenstva na tento región. Okrem toho sa zameriavame na stručnú analýzu postavenia Arktídy v rámci klasického geopolitického myslenia a na problematiku politického rozdelenia tohto regiónu v kontexte medzinárodného práva. V týchto súvislostiach sú načrtnuté aj perspektívy vývoja severnej polárnej oblasti. V príspevku nie sú podrobnejšie analyzované záujmy jednotlivých štátov v arktickej oblasti. Ide teda v podstate o vstup do výskumu tejto problematiky, ktorou sa chceme aj v blízkej budúcnosti zaoberať.

Donedávna nebola venovaná širšia pozornosť na riešenie otázok, ktoré boli špecifické arktickému regiónu. Arktída nebola považovaná za samostatný región, disponujúci vlastnou politickou agendou (Young 2000). Rast významu Arktídy v globálnom meradle, hlavne v kontexte medzinárodnej politiky, svetovej ekonomiky a dopravy, je sprevádzaný rastom počtu publikácií, venovaných tejto problematike, prezentovaných v printovej i elektronickej podobe. V našej štúdii sa opierame iba o obmedzenú časť z nich, ktoré sme z hľadiska ich dostupnosti a v súvislosti s jej cieľom považovali za relevantné.

ZÁKLADNÉ CHARAKTERISTIKY ARKTICKÉHO REGIÓNU V KONTEXTE SÚČASNÉHO VÝVOJA

Z geografického hľadiska za Arktídu považujeme oblasť okolo severného pólu, ktorej južná hranica prebieha zhodne s líniou izotermie $+10^{\circ}$ priemernej teploty v júli. Z vodných plôch zahŕňa celý Severný ľadový oceán, niektoré okrajové časti Atlantického oceánu (časť Nórskeho, resp. Labradorského mora) a Tichého oceánu (väčšinu Beringovho mora). Zo súše sem patria severné pruhy eurázijskej a severoamerickej pevniny, ostrovy a súostrovia Severného ľadového oceánu (Kanadské súostrovie, Špicbergy, Nová Zem, Zem Františka Jozefa, Severná zem, Novosibírske ostrovy a i.), ako aj Grónsko, severovýchodná časť Islandu a Aleuty. V tomto kontexte možno hovoriť o širšom vymedzení Arktídy.

Užšia definícia vymedzuje Arktídu ako oblasť, rozprestierajúcu sa na sever od severného polárneho kruhu, teda od $66^{\circ}33'55''$ severnej geografickej šírky. Jej plocha je viac ako 21 miliónov km^2 (Georgescu 2009). V tomto vyhraničení k Arktíde patria časti pevniny a ostrovov, ktoré sa čiastočne prekrývajú s už spomínaným geografickým hľadiskom. Problémy, súvisiace s nevyjasneným medzinárodnoprávnym štatútom tohto regiónu sa však týkajú výlučne Severného ľadového oceánu (a ostrovov a súostroví, ktoré v ňom ležia). V našom príspevku sa opierame o toto užšie vymedzenie.

Severný ľadový oceán (na niektorých mapách označený ako Arktický oceán) je najmenším zo štyroch oceánov na našej planéte. Meria okolo 13 mil. km^2 , zaberá teda približne iba 4% povrchu morí a oceánov. Okrajovými moriami Severného ľadového oceánu sú Barentsovo, Karské, Laptevovcov, Východosibírske, Čukotské, Beaufortovo a Grónske more.

V oboch spomínaných vymedzeniach môžeme hovoriť o stálom osídlení. Do začiatku 20. storočia dominovalo v tomto priestore pôvodné obyvateľstvo, potom sa začala kolonizácia z jednotlivých arktických krajín, ktorá bola najintenzívnejšia v Rusku (Sovietskom zväze), kde boli založené aj väčšie sídla mestského typu. V súčasnosti tvorí pôvodné

obyvateľstvo menšinu (okolo 10%) v rámci približne štvormiliónovej arktickej komunity (v širšom vymedzení Arktídy, pozri Georgescu 2009). Ide hlavne o Inuitov žijúcich v severných častiach Aljašky a Kanady a v Grónsku, Saamov obývajúcich severné oblasti Škandinávie a o etniká ruského severu (Nenci, Komi, Dolgani, Chantovia, Evenkovia, Naganasania, Jakuti, Čukčovia a i.).

Arktída sa stala predmetom záujmu objaviteľov už v starších historických dobách, výskum sa zintenzívnili po objavení Ameriky a zvlášť po zlepšení technologických možností v druhej polovici 19. storočia. Spolu s objaviteľskými cestami a s následným prenikaním štátnej správy na sever sa v tomto období začali prejavovať aj územné nároky jednotlivých krajín, ktorých teritórium siahalo za severný polárny kruh. Časti akvatória Severného ľadového oceánu, resp. časti Arktídy si postupne nárokovali Rusko (resp. Sovietsky zväz), USA, Kanada (ako domínium Veľkej Británie), Dánsko a Nórsko a do roku 1947 aj Fínsko. Pod pojmom *arktické štáty* v našom príspevku rozumieme tie krajiny, ktorých pobrežie siaha k Severnému ľadovému oceánu a majú možnosť vymedziť svoje nároky v podobe arktických sektorov (Rusko, USA, Kanada, Dánsko a Nórsko). V skutočnosti sa na správe Arktídy v jej užšom vymedzení podieľa aj Švédsko, Fínsko a Island, ale spomínaných päť štátov má dominantný vplyv na správu tohto regiónu.

Po druhej svetovej vojne prebehla výrazná transformácia arktickej i subarktickej oblasti. Došlo k výstavbe vojenských základní, k budovaniu moderných výrobných aktivít, k migráciám obyvateľstva, k transformácii životného štýlu autochtónneho obyvateľstva, ku kolonizácii prísťahovalcami, ako aj k narušovaniu prírodného prostredia. V tomto období vzrástli disproporcie regiónov severu v porovnaní s oblasťami, ležiacimi na juh od nich, prehĺbili sa rozdiely medzi jednotlivými populáciami, ako aj nekompatibilitnosť infraštruktúry susediacich regiónov, najmä tých, ktorí boli oddelené štátnymi hranicami (Apleman 2009).

Až do konca minulého storočia však intenzívnejší rozvoj arktického regiónu brzdili extrémne klimatické podmienky, výrazne dimenzujúce ľudské aktivity v tomto priestore. Kým v nedávnej minulosti bola Arktída súvislou ľadovou plochou, rapidne klimatické zmeny v poslednom období spôsobili úbytok ľadovej pokrývky, pričom tento trend bude pokračovať. V tejto súvislosti sa spomínajú viaceré údaje. Jeden z nich konštatuje, že morská ľadová pokrývka zaujímala v septembri 2010 rozlohu 4,9 mil. km², čo je o 2,14 mil. km² menej, než činil priemer rozlohy ľadového krytu v rokoch 1979 – 2000 (ale zároveň o 0,6 mil. km² viac než v septembri 2007, Janský – Janská 2011).

Sú to práve aktuálne klimatické zmeny a ich následky, ktoré v severnej polárnej oblasti v relatívne blízkej časovej perspektíve vytvárajú možnosti pre rozvoj aktivít, ktoré boli donedávna v tomto priestore nepredstaviteľné. Perspektívy priemyselnej ťažby nerastných surovín a zintenzívnenia dopravného využitia otvorili diskusiu o politickom rozdelení Arktídy, resp. o zakotvení jej medzinárodného režimu.

Vztýčenie ruskej vlajky na dne Severného ľadového oceánu v auguste 2007 ako súčasť plnenia programu expedície *Arktika 2007*, vedenej polárnikom a podpredsedom ruského parlamentu A. Čilingarovom, zaktivizoval pozornosť všetkých arktických štátov o Arktídu. Cieľom expedície bolo hlavne získať vedecké poznatky podporujúce ruské argumenty na rozšírenie oblasti kontinentálneho šelfu podľa priebehu Lomonosovovho a Mendeļevovho chrbta.

Keď spomínaný výskumník na tlačovej konferencii vyhlásil, že „Arktída bola vždy ruská“ (Funk 2009), spôsobilo to bezprostredné negatívne reakcie zo strany Kanady, Dánska i USA. Podľa nich sa táto akcia stala prejavom expanzionizmu, geopolitickým aktom, ktorý vyprovokoval „preteky o Arktídu“. Jednotlivé arktické krajiny prijali vlastné opatrenia v severnej polárnej oblasti v podobe vyslania vedeckých expedícií, výstavby civilných a militárnych zariadení, ako aj manifestácie vojenskej prítomnosti v tomto priestore.

Prejavom zvýšeného záujmu o Arktídu zo strany arktických štátov bolo aj deklarovanie ich arktickej stratégie. Každý z nich vydal alebo aktualizoval strategické, resp. koncepčné dokumenty, zamerané na Arktídu. V roku 2008 aktualizovalo svoju stratégiu v Arktíde Rusko, v tom istom roku zverejnilo podobne zameraný dokument Dánsko, roku 2009 prezentovalo aktualizovanú stratégiu Nórsko a v priebehu roku 2009 deklarovali predstavy o svojich aktivitách v arktickom regióne aj Kanada a USA (pozri Trávníčková et al. 2010). Všetky tieto dokumenty akcentujú Arktídu z globálneho hľadiska ako strategicky významný región, pričom aktivity jednotlivých arktických štátov v tomto priestore sú súčasťou ich národných záujmov.

V súvislosti s Arktídou sa do popredia dostali viaceré aspekty, ktoré v súčasných globálnych geopolitických a ekonomických súvislostiach zohrávajú určujúcu úlohu. V tomto kontexte je potrebné zdôrazniť dva z nich, pričom oba súvisia s predpokladaným vývojom globálnych klimatických zmien, ktoré vplývajú na ubúdanie morského ľadu v Severnom ľadovom oceáne a teda na zvyšovanie možností komerčného ekonomického využívania Arktídy.

Následkom tohto procesu dôjde k zintenzívneniu prieskumu a využívania zásob nerastných surovín, najmä ropy a zemného plynu, ktoré sú v perspektíve považované z globálneho hľadiska za veľmi významné. Popri nich sa v Arktíde nachádzajú aj ložiská železnej rudy, farebných kovov a uhlia. Okrem toho ide aj o „otvorenie sa“ Severného ľadového oceána lodnej doprave. Vytvorenie nových možností pre námornú plavbu nepochybne výrazne ovplyvní konfiguráciu doteraz relatívne stabilných trás. Oba spomenuté faktory sa výrazne podpisujú pod zmenu významu Arktídy v zahraničnej politike nielen arktických štátov, ale aj mocností, ktorých záujmy do arktickej oblasti doteraz nezasaňovali.

Za základné údaje, týkajúce sa prírodných zdrojov regiónu možno považovať odhady Geologickej služby USA z roku 2008, podľa ktorých sa v Arktíde môže nachádzať až 13% doteraz neobjavených svetových zásob ropy (90 miliárd barelov) a 30% doteraz neobjavených zásob zemného plynu (47 biliónov m³), pričom najväčšie očakávania sa týkajú kontinentálneho šelfu priľahlých pevnín (Janský – Janská 2011). Aj keď táto štúdia vznikla na základe analógií a optimistických geologických odhadov, s istými rezervami podáva obraz o budúcom význame Arktídy pre svetovú energetickú bilanciu. Veľmi dôležitú úlohu z hľadiska politického rozdelenia Arktídy bude zohrávať rozmiestnenie ložísk fosílnych palív vo vzťahu k prijatým zásadám takéhoto rozdelenia. Okrem toho absencia definitívneho rozdelenia Arktídy na báze konsenzu bude brániť investíciám jednotlivých korporácií v tomto regióne, ktoré sa zaujímajú o získanie ťažobných koncesíí (Royal Dutch Shell, ExxonMobil, Chevron a i.).

Redukcia ľadovej pokrývky Severného ľadového oceána ovplyvní aj globálne smery lodnej dopravy. Rozšírenie možností plavby v Arktíde vytvorí podmienky pre skrátenie

námorných trás medzi Európou, resp. Severnou Amerikou a priestorom Tichého oceána, na čo nepochybne zareagujú významné obchodné mocnosti (napr. tichooceánske štáty, hlavne Čína, Japonsko a Južná Kórea, ale aj India). Okrem podpory obchodu plavba v arktickej oblasti umožní šetriť energie a znížiť emisie, čím severná polárna oblasť získala potenciál pre zmenu konfigurácie globálnej medzinárodnej výmeny.

POSTAVENIE ARKTÍDY V KLASICKOM GEOPOLITICKOM MYSLENÍ

Problematika Arktídy nebola významnou súčasťou ideí, ktoré vznikli na pôde klasického geopolitického myslenia. Príčinou je skutočnosť, že ťažko dostupné, iba sporadicky obývané a ekonomicky takmer nevyužívané priestory v severnej polárnej oblasti neboli v centre mocenských záujmov veľmocí. Prejavilo sa to najmä v počiatočnej fáze vývoja klasickej geopolitiky. „Objav“ geopolitického významu Arktídy v kontexte globálnej geostratégie je spojený až s rozvojom leteckej technológie a s rastom významu bojových prostriedkov, využívajúcich pre svoje využitie vzdušný priestor.

Arktída zohrávala v dielach klasikov geopolitiky, vychádzajúcich z rivality pozemnej a morskej moci – amerického admirála A. T. Mahana (1840 – 1914), britského geografa H. J. Mackindera (1861 – 1947) a amerického politológa N. J. Spykmana (1893 – 1943) úlohu bariéry, ktorá od severu obmedzovala prístup k pivotnej oblasti (*Pivot Area*) – tzv. *Heartlandu*. Ten bol definovaný ako rozsiahly vnútrozemský región Eurázie, ktorý nemá prístup k nezamŕzajúcemu moru, zároveň však „morské mocnosti“ (za ktoré boli pokladané Veľká Británia a USA) mali iba obmedzenú možnosť potláčať mocenské ambície dominantného štátu Heartlandu, ktorým bolo Rusko (resp. Sovietsky zväz). Heartland totiž siahal k širšiemu pobrežiu otvoreného mora iba v oblasti trvale zamrznutej vodnej plochy Severného ľadového oceána. Určujúca časť Heartlandu však patrila k jeho úmoriu a teda zo strategického hľadiska zohrávalo severné pobrežie pre postavenie pozemnej moci voči morskej moci nenahraditeľnú úlohu.

Rusko ako najvýznamnejšiu kontinentálnu veľmoc hodnotil jeden zo zakladateľov klasickej geopolitiky, americký admirál A. T. Mahan. Vychádzal z obmedzeného prístupu Ruska k otvorenému moru, pričom významnú prekážku vytváral zamrznutý severný oceán. Jediné „okno“ v tomto priestore vytváral podľa neho iba prístav Murmansk, kde sa neskôr koncentrovali hlavné sily ruskej flotily, ktorá mala za úlohu operovať v strategickej oblasti medzi Špicbergami a severnou Škandináviou. Jej úlohou bolo v prípade konfliktu ovládnuť strategicky významný Island s cieľom odrezania komunikačných spojení medzi USA a Európou (Kubiak 2009).

V interpretácii H. J. Mackindera bol Heartland obkolesený dvoma „polmesiacmi“ – vnútorným (*Inner or Marginal Crescent*, zaberajúcim zbytok pevninskej Eurázie) a vonkajším (*Outer or Insular Crescent*), kde patrila ostatná svetová súš a teda aj najvýznamnejšie mocnosti, ktorých postavenie sa opieralo o ovládanie morských trás. Heartland bol považovaný za kľúčovú oblasť, ktorej kontrola, vychádzajúca z vlády nad východnou Európou, zabezpečuje dominanciu vo svete. Arktída (aj podľa často interpretovanej Mackinderovej mapy) predstavovala priestor, trvale pokrytý ľadom, posilňujúci postavenie Heartlandu ako prirodzenej pevnosti, ktorá nemôže byť ovládnutá zo strany morských mocností. Technické možnosti ich vojenského námorníctva neumožňovali prekonať túto bariéru a ohroziť zo severu postavenie štátu, kontrolujúceho Heartland. Zároveň hrala Arktída úlohu „severnej bariéry“, ktorá bola súčasťou stratégie zadržiavania najväčšej kontinentálnej mocnosti – Ruska zo strany morských mocností.

N. J. Spykman revidoval teóriu H. J. Mackindera „presunom“ kľúčovej oblasti sveta do vnútorného polmesiaca, ktorý nazval *Rimland*. Pokiaľ sa podľa neho morským mocnostiam podarí kontrolovať tento priestor majú možnosť ovládnuť Euráziu, resp. obmedziť moc dominantnej krajiny Heartlandu a zabrániť jej preniknutiu k nezamŕzajúcemu, resp. otvorenému moru. V tejto situácii zo strany morských mocností stačilo zadržiavať prenikanie Sovietskeho zväzu v priestore severného Atlantiku medzi Nórskom, Veľkou Britániou, Islandom a Grónskom (pozri Chrástanský – Jenne 2010). Podľa N. J. Spykmana má Arktída, resp. Severný ľadový oceán z hľadiska ľadovej pokrývky integrujúcu funkciu. Aj keď sú všetky kontinenty z hľadiska geografie v skutočnosti ostrovmi, Arktída vytvára z Eurázie a Severnej Ameriky dva polostrovy jednej obrovskej pevniny (pozri Klin 2008).

Tieto myšlienky prezentoval aj americký diplomat a odborník na medzinárodné vzťahy R. Strausz-Hupé (1903 – 2002). Ako píše T. Klin (2008), podľa neho technické schopnosti človeka môžu spôsobiť prevratné zmeny v usporiadaní geografického priestoru. Kedysi sa svet členil na tri „kontinentálne ostrovy“, ktorými boli Amerika, Eurázia-Afrika a Austrália. Výstavba Suezského a Panamského prieplavu ho rozdelila na päť častí. Na druhej strane sú však Severná Amerika a Eurázia spojené do jedného celku, keďže arktický ľad blokuje námornú navigáciu na severe.

Na zmeny v globálnej geostratégii pod vplyvom rozvoja letectva a námorníctva upozornili už v medzivojnovom období taliansky generál G. Douhet (1869 – 1930) a kanadský polárny bádateľ V. Stefansson (1879 – 1930). Ten predpokladal, že vzdušné transarktické trasy a využitie ponoriek vo vodách Severného ľadového oceánu budú mať vplyv na transformáciu bariérovej funkcie Arktídy na funkciu komunikačnú (Graczyk 2010). Tieto idey sa stali predobrazom ďalších úvah o prehodnotení geostrategického významu Arktídy na poli geopolitického myslenia.

Podľa C. Jeana (2003) však za zakladateľa zohľadnenia vzdušného priestoru pri rozložení síl a jeho využitia v geopolitickom myslení možno považovať amerického geografa G. T. Rennera (1900 – 1955), ktorý svoju koncepciu prezentoval v podmienkach americko-ruského spojenectva v roku 1942 v publikácii *Human Geography in the Air Age*. V nej konštatoval, že dlhodobé pôsobenie morskej moci oslabilo tradičné protiklady medzi pevninou a morom a vznikla nová situácia, v ktorej existujú dva pivočné územia – v Eurázii a v Severnej Amerike. Ich vzájomné spojenie, ale aj potenciálne ohrozenie vzdušnou cestou vedie cez Severný ľadový oceán. G. T. Renner to demonštroval na príklade alternatívy ohrozenia územia USA nemeckým diaľkovým letectvom z oblastí za severným polárnym kruhom počas druhej svetovej vojny.

Arktída sa podľa neho stala zjednocujúcim priestorom, ktorý vytvoril predpoklady pre vznik nového, integrovaného Heartlandu severnej pologule ako hlavného centra svetovej moci. Kontrola Arktídy je tak prezentovaná ako kľúč k jeho ovládnutiu a zároveň na získanie svetovlády. G. T. Renner využil mapu s centrom na severnom póle, ktorá umožňovala formuláciu viacerých prelomových záverov nielen z hľadiska zmien vo svetovej komunikácii, ale aj ich vplyvu na globálne rozloženie síl. Takáto mapa umožňovala vymedziť niekoľko sústredných pásiem (centrálne, priľahlé a periférne), pričom v každom z nich sa nachádzajú strategické body globálneho významu (Graczyk 2010).

Význam postavenia Arktídy v globálnej geopolitike prezentoval aj americký letecký expert ruského pôvodu A. N. P. de Seversky (1894 – 1974). Ako prvý začal v podmien-

kach začínajúcej studenej vojny systematicky analyzovať geostrategické usporiadanie, ktorého centrom bol severný pól (jeho hlavná práca *Air Power: Key to Survival* vyšla v roku 1950). Na rozdiel od H. J. Mackindera a N. J. Spykmana vychádzal z významu letectva ako samostatnej „moci“, ktorá je aktuálnou konkurenciou moci pozemnej a morskej. V jeho interpretácii sa Arktída stala oblasťou stretu oboch supervelmocí studenej vojny – USA a Sovietskeho zväzu. Kartografická interpretácia jeho teórie v podobe mapy sveta azimutálnej projekcie so stredom na severnom póle vyzdvihuje význam Arktídy ako priestoru najkratšieho spojenia medzi Euráziou a Severnou Amerikou. Podľa A. N. P. de Severského americkí vojenský plánovači musia opustiť predstavu, že Sovietsky zväz leží na východ od atlantického pobrežia USA (ako vtedajšieho demografického a ekonomického ťažiska krajiny). Strategická projekcia pozície USA vzhľadom k protivníkovi sa musí opierať o severnú orientáciu (*Polar Projection*).

Arktída sa v tejto koncepcii stala určujúcou súčasťou „oblasti rozhodnutia“ (*Area of Decision*), vymedzenej A. N. P. de Severským ako prieniku priestorov leteckej dominancie USA a ZSSR. Kontrola tejto oblasti rozhoduje o možnostiach ohrozenia, resp. eliminácie protivníka prostredníctvom leteckých síl. Arktída by sa v prípade konfliktu stala jeho epicentrom. V Arktíde je teda potrebné vybudovať základne s letectvom, ktoré je schopné z kvalitatívneho i kvantitatívneho hľadiska odraziť, resp. eliminovať útok nepriateľa. Táto požiadavka sa týka najmä tzv. pásma rozmiestnenia (*Deployment Belt*), rozkladajúcom sa v polárnych a subpolárnych oblastiach Severnej Ameriky.

Táto teória mala značný vplyv na americkú vojenskú doktrínu počas studenej vojny. Pozornosť geostrategov sa prvý raz obrátila na sever, hlavne do arktickej a subarktickej oblasti, kde boli vybudované základne leteckých síl (neskôr aj iných nosičov jadrových zbraní) a protileteckej (resp. protiraketovej) obrany. Tak vznikli viaceré vojenské bázys západného bloku na Aljaške, v severnej Kanade a Grónsku, na Islande a v severnom Nórsku. Táto aktivita viedla k zvýšenej pozornosti vlád na oboch stranách železnej opony o Arktídu, čo viedlo k zintenzívneniu výskumu a ekonomického využitia tohto priestoru, pričom tieto aktivity boli spojené s budovaním infraštruktúry.

Koncepcie G. T. Rennera a A. N. P. de Severského boli podrobené kritike, pričom sa poukazovalo na ich príliš obmedzené zameranie, resp. ako píše C. Jean (2003), na nadmernú koncentráciu pozornosti na vzdušný priestor, pričom politická realita bola ponechávaná bokom. V tomto kontexte možno hovoriť o *aerokracii*, ako jednej z doktrín geostrategie, podľa ktorej hlavným nástrojom pre získanie svetovej dominancie je prevaha vo vzduchu (Sykulski 2009).

Francúzsky generál A. Beaufre (1902 – 1975) sa vo svojej koncepcii odstrašovania (ktorá bola typická pre francúzsku vojenskú doktrínu) a v analýzach strategickej situácie vo svete zaoberal aj významom Arktídy v alternatívach vplývajúcich na svetový vývoj. V určitej miere nadviazal na závery A. N. P. de Severského. Zdôraznil význam Arktídy vo vývine geostrategickej situácie vo svete, ktorú rozdelil na štyri fázy, pričom pripomína vzájomné bezprostredné ohrozenie supervelmocí zo smeru od severného pólu (pozri Graczyk 2010).

Môžeme konštatovať, že geopolitická interpretácia významu Arktídy sa v ideách G. T. Rennera a A. N. P. de Severského opierala o jej centrálnu polohu medzi hlavnými svetovými veľmocami, pričom jej geostrategický význam vzrástol v období studenej vojny. Súviselo to bezprostredne s rozvojom vojenskej technológie, ktorá umožňovala

využívať tento priestor (ako súš, tak aj vody) na militárne účely, v zdôvodnení lokalizácie leteckých a raketových síl, ako aj prostriedkov protivzdušnej obrany, resp. systémov včasného varovania. Aj A. Beaufre zdôrazňuje globálny geostrategický význam Arktídy a to v kontexte smeru napadnutia, rozmiestnenia ponoriek a lokalizácie báz včasného varovania.

Do súčasnosti dominoval geostrategický význam Arktídy, pričom jej geopolitické postavenie bolo iba marginálne. Súviselo to s jej strategickým využitím ako miesta rozmiestnenia vzdušných bojových prostriedkov, ako aj potenciálnym priestorom smerov ich premiestnenia k cieľom. Rast významu Arktídy, keď je potrebné v blízkej budúcnosti popri geostrategických faktoroch zohľadniť aj faktory geopolitické (v kontexte rastu ekonomického a dopravného významu tejto oblasti), dokumentuje parafráza známej tézy H. J. Mackindera v podobe „kto kontroluje Arktídu, ovláda oblasť rozhodnutia (de Severského *Area of Decision*), kto kontroluje „oblasť rozhodnutia“ ovláda severnú pologuľu a kto kontroluje severnú pologuľu vládne svetu“ (Graczyk 2010).

V súvislosti s koncepciou H. J. Mackindera je potrebné konštatovať, že redukcia ľadovej pokrývky Severného ľadového oceánu otvára morským mocnostiam prístup k Heartlandu zo severu. Na druhej strane sa v kontexte tejto teórie môžeme zamyslieť, či táto transformácia globálnej konfigurácie nespôsobí postupnú premenu Ruska na morskú mocnosť. Ako píše K. Artim (2010), rastúca dostupnosť Arktídy spolu s jej zdrojmi a morskými trasami bude prispievať k transformácii Ruska na morskú veľmoc, ktorá bude mať sprvu iba regionálny význam. V budúcnosti však dôjde k jeho rastu a „morské“ Rusko vstúpi do systému spolupráce a partnerstva s ostatnými morskými krajinami.

F. Chrástanský a D. Jenne (2010) okrem toho tvrdia, že je potrebné upraviť aj geopolitickú koncepciu N. J. Spykmana v zmysle rozšírenia Rimlandu o arktické oblasti. V tejto súvislosti je však potrebné podľa nášho názoru zohľadniť rozdiely „pôvodného“ Rimlandu a Arktídy z hľadiska jej demografického a hospodárskeho významu (jej riedke zaľudnenie a v budúcnosti jednostranne zameraná ekonomika, ktorých zmeny si vyžadujú dlhodobé úsilie). Ako píše K. Kubiak (2009) premena Arktídy na subekumenu si vyžaduje veľmi vysoké finančné náklady, ako aj prístup k príslušným technológiám.

Od 90. rokov minulého storočia, teda po skončení studenej vojny, geostrategický význam Arktídy poklesol. Naďalej si zachovala nezastupiteľné miesto v kontexte rivality najsilnejších jadrových mocností, ich hlavná pozornosť však bola presunutá do iných regiónov (Chrástanský – Jenne 2010). Súčasný geopolitický myslenie musí v kontexte s problematikou Arktídy reagovať na nové skutočnosti, resp. na perspektívny vývoj regiónu. Zásadné zmeny, ktoré možno očakávať v nasledujúcich desaťročiach, spôsobia ďalšie zintenzívnenie záujmu o využívanie priestoru Arktídy. Prejavuje sa to v koncipovaní expertíz a úvah na oficiálnej i neoficiálnej úrovni, ktoré obsahujú geopolitické aspekty. Takéto štúdie vznikajú nielen na pôde arktických štátov, ale sú iniciované sú aj v médiách iných aktérov, usilujúcich sa získať vplyv v arktickom regióne. Ich analýza nepochybne prinesie zaujímavé závery.

PROBLEMATIKA POLITICKÉHO ROZDELENIA ARKTÍDY A JEJ MEDZINÁRODNOPRÁVNEHO STATUSU.

Táto otázka je v rámci medzinárodného práva a politiky riešená v rámci teórie medzinárodných režimov. Tie by mali odrážať „praktickú aplikáciu rôznych oblastí medzinárodných vzťahov, hlavne medzinárodného práva, politických, diplomatických, ekonomických a bezpečnostných vzťahov medzi štátmi a zahraničnej politiky štátu“ (Trávníčková et al. 2010).

Arktída je v súčasnosti posledným priestorom na našej planéte, ktorého status nie je z hľadiska medzinárodného práva vymedzený. Regulovaný bol iba prostredníctvom zákonodarstva arktických krajín a niekoľkými medzinárodnými dohodami (napr. zmluva o Špicbergoch z roku 1920). Na rozdiel od južnej polárnej oblasti, ktorá predstavuje z hľadiska medzinárodného práva na základe uzavretých medzištátnych zmlúv medzinárodný priestor, Arktída takýmto statusom nedisponuje. Za medzinárodný priestor sa totiž považuje taká oblasť zemského povrchu (ale aj mimo neho), ktorá nepodlieha jurisdikcii žiadneho štátu, je považovaná za tzv. „spoločné dedičstvo ľudstva“ a teda žiadny štát si ju nemôže privlastniť, všetky majú právo na jej využívanie (pozri Ondřej 2004).

Ani v najbližšej budúcnosti nemožno očakávať, že bude uzavretá zmluva, ktorá bude riešiť režim Arktídy. Aj keď tento návrh bol prezentovaný, myšlienka uzavretia Arktickej zmluvy (napr. v zmysle posilnenia právomocí Arktickej rady, pozri ďalej) nie je podporovaná ani jednotlivými arktickými štátmi. Riešenie v podobe schválenia režimu, ktorý by bol inšpirovaný Antarktickým zmluvným systémom je taktiež považované v súčasnosti za nereálne, podobne aj ďalšie návrhy nenachádzajú širšiu podporu (bližšie pozri Hořejšová et al 2010). V súvislosti vzťahu oboch polárnych oblastí Zeme niektorí autori predpokladajú opačný efekt, teda že riešenie problému Arktídy môže ovplyvniť súčasný medzinárodnoprávny status Antarktídy (Kubiak 2009). Celkovo možno konštatovať, že podstatná transformácia doterajšieho vládnutia v severnej polárnej oblasti nie je v záujme arktických štátov a ich zhoda na skoncipovaní nového režimu (s ohľadom na záujmy ďalších aktérov) nie je v blízkej budúcnosti reálna.

Arktída teda nie je považovaná za medzinárodný priestor, aj keď disponuje vlastným režimom. Ten sa však neopiera o jednotný zmluvný základ, skôr možno hovoriť o viacerých medzinárodných režimoch. Tie upravujú aktivity v hlavných problémových oblastiach (územné nároky na pevninu a morské dno, využívanie vôd, ochrana životného prostredia, postavenie pôvodného obyvateľstva a i., Trávníčková et al. 2010).

Regionálne vládnutie sa v arktickom regióne realizuje hlavne na úrovni Arktickej rady (*Arctic Council*), ktorá bola založená podpisom deklarácie zástupcami USA, Kanady, Dánska, Nórska, Švédska, Fínska, Islandu a Ruska v roku 1996 v Ottawe (tieto štáty sú niekedy označované ako A8). Za kritérium členstva v tomto zoskupení je teda považovaná poloha v priestorovom rámci vymedzenia Arktídy ako oblasti, rozprestierajúcej sa na sever od severného polárneho kruhu. Okrem týchto štátov sa získalo status stálych členov aj šesť organizácií zastupujúcich pôvodné obyvateľstvo arktického regiónu. Arktická rada je v podstate o medzivládne fórum, zamerané najmä na spoluprácu členských štátov v oblasti udržateľného rozvoja a ochrany životného prostredia. Táto organizácia teda nerokuje o problémoch politického rozdelenia Arktídy. Napriek tomu je potrebné konštatovať, že Arktická rada predstavuje významnú autoritu v otázke riešenia problémov severných polárnych území. Svedčí o tom aj záujem viacerých aktérov o podiel na jej

činnosti v podobe štatútu stáleho pozorovateľa, ktorým v súčasnosti disponujú Veľká Británia, Francúzsko, Nemecko, Španielsko, Poľsko a Holandsko. Toto postavenie bolo zamietnuté viacerým štátom, ako aj Európskej únii (spolu s Čínou, Japonskom, Južnou Kóreou a Talianskom má štatút pozorovateľa *ad hoc*).

Ako sme už spomenuli, na teritória ako aj na akvatóriá na sever od severného polárneho kruhu postupne vznieslo územné nároky päť štátov (nazývaných aj A5) – Rusko, Kanada, USA, Dánsko (Grónsko) a Nórsko, z ktorých väčšina v prvej polovici 20. storočia konsenzom uznala rozdelenie Arktídy na polárne sektory. Tie sú chápané ako sférické trojuholníky, ktorých vrcholom je severný pól a základňou časť pevninského pobrežia štátu, priliehajúca k Severnému ľadovému oceánu. Strany sektora predstavujú poludníky, prebiehajúce krajnými bodmi priebehu severnej časti štátnej hranice krajiny na jej západnej a východnej strane. Tak vzniklo v Arktíde päť polárnych sektorov, pričom ostrovy a súostrovia ležiace v Severnom ľadovom oceáne sú ich súčasťou.

Využitie princípu sektorov (*Sector Principle*) navrhol v roku 1925 Kanada, ku ktorej sa v roku 1926 pridal Sovietsky zväz. Na rozdiel od nich USA neuznali teóriu sektorov za základ pre priestorové vymedzenie nárokov arktických krajín (Zenderowski 2006). Aplikácia sektorového prístupu v Arktíde sa opiera o skutočnosť, že na rozdiel od Antarktídy severné polárne územia ležia v bezprostrednej blízkosti štátov na pobreží Severného ľadového oceánu, pričom väčšina ostrovov je z geologického hľadiska pokračovaním pevniny. Teritórium (pevnina) arktických štátov siaha za severný polárny kruh, kým v prípade Antarktídy takúto podmienku nespĺňa žiadny štát. Okrem toho na severnej poglobuli neexistuje v polárnej oblasti žiadna pevnina (Ištók 2004). S rozvojom medzinárodného zákonodarstva však teória sektorov stráca na význame.

Zvláštny medzinárodnoprávny štatút má súostrovie Špicbergy. V roku 1920 osem štátov (Veľká Británia, Francúzsko, USA, Nórsko, Dánsko, Švédsko, Holandsko a Japonsko) podpísali v Paríži dohodu, podľa ktorej uznali nórsku suverenitu nad ostrovmi, zároveň však zakotvili ich večnú neutralitu a slobodu prístupu k nim. Nórsko toto územie inkorporovalo v roku 1925. Ako píše R. Zenderowski (2006), Sovietsky zväz až do roku 1935 presadzoval uplatnenie tradícií ruských pretenzií na Špicbergy. Vtedy došlo k dohode, podľa ktorej uznal suverenitu Nórska nad ostrovmi, presadil si však právo na ťažbu uhlia na tomto území. V súčasnosti je v súvislosti s možnosťami exploatacie fosílnych palív problém v interpretácii dohody z roku 1920. Podľa Nórska sa voľný prístup týka iba pevniny a teritoriálnych vôd (do 12 morských míľ od pobrežia), ostatní signatári ho vzťahujú aj na výlučnú ekonomickú zónu, ako aj na kontinentálny šelf (Trávníčková et al. 2010).

Tieto pásma sú vymedzené na základe globálnej dohody, ktorá vymedzuje pravidlá rozdelenia svetového oceánu. Po podpise Konvencie OSN o morskom práve (*United Nations Convention on the Law of the Sea*, UNCLOS) v roku 1982 (ktorá vstúpila do platnosti v roku 1994), sa totiž pri posudzovaní teritoriálnych nárokov na priestor Arktídy začali uplatňovať zásady, ktoré sú v nej zakotvené. Táto významná medzinárodná norma rieši osobitne medzinárodný režim vôd a morského dna. V prípade Arktídy je potrebné zdôrazniť, že okrem teritoriálnych vôd a priľahlého pásma pobrežný štát môže vymedziť do vzdialenosti od pobrežnej čiary pevniny (a tiež ostrovov) aj tzv. výlučnú ekonomickú zónu vo vzdialenosti 200 morských míľ od pobrežnej čiary. V tomto pásme má pobrežný štát o. i. právo na exploataciu živých a neživých zdrojov vody, morského dna i podzemia.

Situáciu komplikuje skutočnosť, že USA doteraz Konvenciu neratifikovali. V roku 1982 ju síce podpísali, ale doteraz nebola schválená Senátom. Zástancovia tohto kroku argumentujú jeho strategickou nevyhnutnosťou, ak si USA chcú zaistiť prístup k nerastným zdrojom Arktídy. Inak totiž nemôžu vzniesť požiadavky na rozšírenie svojho kontinentálneho šelfu (Hořejšová et al. 2010).

Snaha o uplatnenie UNCLOS vytvorila medzi arktickými štátmi viaceré spory, týkajúce sa niektorých arktických teritórií a akvatórií. Medzi ne patria:

- spor o ostrov Hans, ktorú si nárokujú Kanada a Dánsko,
- spor Kanady a USA o hranice v Beaufortovom mori,
- spor USA a Ruska o hranice v Čukotskom mori a v Severnom ľadovom oceáne, a i.

Za úspech v procese politického rozdelenia Arktídy možno považovať dohodu medzi Ruskom a Nórskom, uzavretú v septembri 2010, ktorá vyriešila spor týchto krajín o príslušnosť časti ekonomickej zóny o rozlohe 175 000 km². Podľa nej bolo sporné územie rozdelené približne na polovicu medzi oba štáty.

Aplikácia UNCLOS vytvára okrem toho alternatívu využívania kontinentálneho šelfu. Ten si podľa znenia zmluvy môže pobrežný štát za určitých podmienok nárokovať morské dno aj za hranicou 200 morských míľ od pobrežnej čiary (maximálne do vzdialenosti 350 morských míľ). Táto možnosť je v kontexte predpokladaných ložísk nerastných surovín výzvou pre arktické štáty a preto sa ju snažia využiť.

Takéto nároky má posudzovať Komisia pre vymedzenie kontinentálneho šelfu (*Commission on the Limits of the Continental Shelf*, CLCS), ktorá bola ustanovená po podpise UNCLOS. Predložené požiadavky musia byť podopreté vedeckými argumentmi v podobe geologických, geomorfologických a barymetrických analýz. Teda proces predkladania nárokov je pre jednotlivé štáty, ašpirujúce na vymedzenie kontinentálneho šelfu odborne, časovo a finančne veľmi náročný.

V roku 2001 podalo tejto inštitúciu žiadosť Rusko, ktoré si nárokovalo 1,2 mil. km² kontinentálneho šelfu Severného ľadového oceánu v oblasti Lomonosovovho a Mendelejevovho chrbta (Trenin 2010). Táto požiadavka bola Komisiou odmietnutá s výzvou na doplnenie vedeckých argumentov podporujúcich ruský nárok. V roku 2003 bol Komisiou zamietnutý aj návrh Dánska, pričom jeho náklady na vypracovanie podporných argumentov boli vo výške 25 miliónov USD (Kijewski 2009).

Naproti tomu návrh Nórska na uznanie vonkajších hraníc svojho kontinentálneho šelfu, podaný v roku 2006, Komisia o tri roky v princípe schválila. Nórsko sa tak stalo prvým severským štátom, ktorého požiadavky na vymedzenie vonkajších hraníc kontinentálneho šelfu boli Komisiou prijaté (Hořejšová et al. 2010). Rusko má svoje nároky predložiť do roku 2013, očakáva sa, že v tom istom roku tak urobí aj Dánsko a o rok neskôr Kanada. Je možné, že sa predstavy týchto troch krajín o vymedzení svojho kontinentálneho šelfu môžu prekrývať.

Problémom sa môže stať aj dohoda o štatúte vôd Severného ľadového oceánu, ležiacich mimo spomínaných pásiem a kontinentálneho šelfu. Podľa UNCLOS ide o tzv. voľné more, ktoré je priestorom slúžiacim pre využívanie všetkých štátov. Jeho dno je považované za spoločné dedičstvo ľudstva. Prírodné zdroje dna voľného mora spravuje Medzinárodná organizácia morského dna (*International Sea-Bed Authority*). Táto inštitúcia uzatvára kontrakty na exploatáciu zdrojov pod dnom voľného mora s jednotlivými

štátmi, resp. medzinárodnými podnikmi. Je otázne, či arktické krajiny budú rešpektovať toto ustanovenie UNCLOS.

Hlavnú úlohu pri riešení otázok politického rozdelenia severnej polárnej oblasti sa teda usilujú hrať arktické štáty. Uzavretie konsenzu je v ich záujme, pretože sa tým môže predísť medzinárodnoprávnemu zasahovaniu „nearktických“ štátov do konštrukcie režimu Arktídy. V roku 2008 došlo k stretnutiu ich predstaviteľov v Osle. Podporu riešenia problému politického rozdelenia Arktídy uznaním uplatňovania zásad morského práva (UNCLOS sa v tomto kontexte priamo nespomína) deklarovalo päť arktických štátov v máji 2008 podpisom deklarácie v Ilulissat v Grónsku. Odvtedy sa uskutočnili viaceré stretnutia predstaviteľov týchto štátov na rôznej úrovni. Istú komplikáciu v riešení politického rozdelenia Arktídy, ako aj v koncipovaní jej medzinárodného režimu vytvára práve otázka budúcnosti Grónska. Po referende v roku 2008 môže Grónsko jednostranne rozhodnúť o svojej nezávislosti. V prípade uskutočnenia tohto kroku by Dánsko stratilo postavenie arktického štátu a nebolo by ani členom Arktickej rady.

Proti dominantnej úlohe arktických štátov v severnej polárnej oblasti vystupujú Island, Švédsko a Fínsko (ako súčasť A8), ako aj viaceré „mimoarktické“ štáty. Niektoré z nich (napr. Čína a Veľká Británia) podporujú prijatie osobitného medzinárodného režimu Arktídy podľa vzoru Antarktického zmluvného systému. Uzavretie osobitnej medzinárodnej zmluvy, týkajúcej sa režimu severnej polárnej oblasti podporujú aj USA (Trenin 2010). Aktívny vstup nových aktérov do Arktídy možno očakávať s otvorením dopravného prístupu do tohto regiónu, ktorý možno očakávať v polovici tohto storočia (Kubiak 2009). Medzi ne budú pravdepodobne patriť Európska únia, Japonsko, Čína, Južná Kórea a azda aj India.

Akcelerácia úsilia o vyriešenie problému politického režimu Arktídy súvisí s jej perspektívou ako dodávateľa fosílnych palív a s jej potencionálnou dopravnou funkciou. V marci 2010 svoj záujem o tento región vyjadrila Čína, ktorá spochybnila dominanciu arktických štátov vo vyhlásení, že Arktída patrí všetkým (Trávníčková et al. 2010). Napriek podobným tendenciám v politike ďalších „nearktických“ štátov voči Arktíde, je najviac pravdepodobné, že utvárajúci sa režim v tomto regióne bude dominantne ovplyvnený piatimi arktickými krajinami (v nadväznosti na UNCLOS), pričom je potrebné zohľadniť, že medzi nimi sú také významné globálne mocnosti ako USA a Rusko.

V súvislosti s politickým rozdelením Arktídy je potrebné spomenúť aj problém využitia vôd Severného ľadového oceána na medzinárodnú plavbu. V súvislosti s redukciou ľadovej pokrývky sa otvárajú možnosti zintenzívnenia lodnej dopravy v Arktíde. Z hľadiska medzinárodného práva sú najcitlivejšími vodnými cestami Severozápadný priechod (ktorý vedie arktickými vodami Severnej Ameriky), resp. Severovýchodný priechod (nazývaný aj Severná morská cesta), ktorý vedie pozdĺž severného pobrežia Ruska.

Na kontrolu týchto námorných trás aspirujú Kanada a Rusko. Kanada prezentovala svoje nároky na Severozápadný priechod (ktorý prebieha prielivmi medzi pevninou a niektorými ostrovmi Kanadského súostrovia) v zmysle jeho postavenia ako súčasti jej vnútorných vôd. S týmto návrhom nesúhlasia USA a niektoré ďalšie štáty. Donedávna bol však status tejto vodnej cesty ako trasy pod suverenitou Kanady všeobecne uznávaný. Zmena postoja k tejto otázke súvisela s roztopením ľadu v prielivoch Kanadského súostrovia v lete roku 2008.

Podobne nie je riešená otázka medzinárodnoprávného statusu Severnej morskej cesty, perspektívne splavnej v celej dĺžke pozdĺž severného pobrežia Ruska (od 70. rokov bola sezónne využívaná medzi prístavmi Murmansk a Dudinka). Dodnes je však navigácia po Severnej morskej ceste nepredvídateľná a závisí od klimatických faktorov. Celoročná splavnosť oboch vodných ciest sa v závislosti od klimatických podmienok očakáva v priebehu budúcich 20 až 30 rokov.

ZÁVER

Aktuálny vývoj v oblasti za severným polárnym kruhom spôsobil zintenzívnenie vedeckého výskumu arktickej oblasti. Tento výskum je zameraný na mapovanie morského dna, súvisiace s uplatňovaním nárokov na kontinentálny šelf. Takáto aktivita však vyžaduje obrovské finančné investície, ktoré by mali vytvoriť argumenty o príslušnosť jednotlivých častí Arktídy k jednotlivým štátom.

Nemožno zabudnúť aj na ďalšie aspekty zintenzívnenia činnosti človeka v Arktíde. Ochranské inštitúcie prejavujú obavy z vízie Arktídy ako regiónu s ropnými terminálmi na pobreží, teda s ekonomikou opretou o využívanie fosílnych palív, s intenzívnou námornou dopravou a teda hrozbou narušenia prírodného prostredia.

Osobitný problém, ktorý sa klimatickými zmenami a s ich následkami v podobe zintenzívnenia ekonomických, dopravných, resp. turistických aktivít v Arktíde vyhróti predstavuje otázka postavenia pôvodného obyvateľstva. Ich tradičný spôsob života je ohrozený nielen prírodnými vplyvmi, ale aj potencionálnym rozširovaním ťažby nerastných surovín, budovaním prístavných zariadení a turistických centier. V roku 1993 bola v Nuuku (Grónsko) podpísaná Nuukská deklarácia, ktorá sa zameriava o. i. na ochranu pôvodného obyvateľstva severných polárnych oblastí.

Okrem toho v apríli 2009 prijal Inuitský polárny výbor (*Inuit Circumpolar Council*) Inuitskú polárnu deklaráciu arktickej suverenity (*A Circumpolar Inuit Declaration on Sovereignty in the Arctic*). Podľa nej sa pôvodné obyvateľstvo hlási k svojej príslušnosti k jednotlivým arktickým štátom, ale zároveň vyjadruje požiadavku, aby sa nároky jednotlivých krajín na využívanie arktickej oblasti riešili v spolupráci s pôvodným obyvateľstvom, pričom sa musia zohľadňovať jeho práva (Trávníčková et al. 2010).

Problematika Arktídy obsahuje aj vojensko-bezpečnostné dimenzie. Po skončení studenej vojny došlo k prechodnému oslabeniu vojenskej prítomnosti v tomto regióne. V poslednom desaťročí však došlo k zintenzívneniu militárnych aktivít v regióne, ktoré sú podporované vládami arktických štátov. Keďže absentuje komplexný medzinárodnoprávny režim severnej polárnej oblasti, možno pripustiť aj alternatívu postupného zosilňovania militarizácie Arktídy.

Ukazuje sa teda, že riešenie otázky využívania Arktídy a vytvorenia príslušného medzinárodného režimu, akceptovateľného jednotlivými štátnymi aktérmi je zložitým problémom. Napriek tomu môžeme pozorovať zvýšenie medzinárodného úsilia o spoluprácu v arktickej oblasti a dosiahnutie dohody o jej režime. Konferencia *Arctic Frontiers*, ktorá sa konala v januári 2010 v Tromsø (Nórsko) prebiehala v duchu spolupráce za účasti štátnych predstaviteľov, vedcov i podnikateľov. V septembri 2010 sa v Moskve konalo medzinárodné fórum *Arktida: teritórium dialógu*, ktorého sa zúčastnili predstavitelia 15 štátov a viacerých významných medzinárodných organizácií. Jeho cieľom bolo položiť základ pre komplexnú spoluprácu v regióne. V roku 2020 by sa mala pod záštitou OSN konať svetová konferencia, ktorá bude zameraná na riešenie problémov Arktídy.

Z hľadiska Slovenskej republiky je potrebné zdôrazniť, že arktická problematika sa prostredníctvom Európskej únie týka aj presadzovania slovenských záujmov. Od novembra 2008 má Európska únia vymedzené východiská a hlavné ciele arktickej politiky v dokumente *Európska únia a arktická oblasť*. Tým sa zaradila medzi aktérov, ktorí deklarovali svoje vízie a požiadavky v arktickom regióne a dala na vedomie záujem podieľať sa na utváraní jeho režimu. V decembri 2009 preložila Rada EÚ dokument *Závery k otázkam súvisiacim s arktickou oblasťou*, v ktorom deklarovala základné princípy arktickej politiky tohto zoskupenia (zmierňovanie klimatických zmien, posilnenie mnohostrannej správy, náväznosť na UNCLOS a ďalšie medzinárodné zmluvy, ohľad na unikátnosť arktickej oblasti vrátane zohľadnenia záujmov pôvodného obyvateľstva, zachovanie mieru a stability (pozri Trávníčková et al. 2010). Arktída predstavuje pre Európsku úniu významný priestor z hľadiska geopolitických záujmov (o. i. skrátenie dopravných trás do priestoru Tichého oceánu), ako aj z hľadiska zaistenia energetickej bezpečnosti (využívanie zdrojov ropy a zemného plynu). Preto možno v najbližšom období očakávať ďalšie kroky európskych inštitúcií v aktivizácii arktickej politiky Spoločenstva.

Vývoj v Arktíde v blízkej budúcnosti ukáže, či sú zainteresovaní aktéri schopní spolupracovať pri prijímaní dohôd, týkajúcich sa tohto regiónu a jeho využívania, alebo či pôjdu cestou konfrontácie. Doterajšie skúsenosti nasvedčujú tomu, že aj keď v posledných dvadsiatich rokoch dochádza k zintenzívneniu spolupráce medzi zúčastnenými aktérmi na rôznych úrovniach, zároveň však možno pozorovať aj rast rivality a vznik konfliktných situácií. V najbližších rokoch pôjde v podstate o skúšku schopností medzinárodného spoločenstva riešiť problémové situácie, ktoré vznikajú v súvislosti s klimatickými zmenami, pričom ich počet a intenzita môžu v blízkej perspektíve narastať.

Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu KEGA č. 024PU-4/2012 „Geokonfliktológia – koncepcia výučby nového predmetu a vypracovanie vysokoškolskej učebnice“ (vedúci projektu: prof. RNDr. Robert Ištók, PhD.) a grantového projektu VEGA č. 1-0346/12 „Priestorovo-politické systémy na začiatku 21. storočia a perspektívy ich vývoja“ (vedúci projektu: prof. RNDr. Robert Ištók, PhD.).

LITERATÚRA

- APLEMAN, L. (2009): Stosunki Wschód – Zachód z punktu widzenia Arktyki. In: Kuźelewska, E. – Stefanowicz, K. (eds.): *Wybrane problemy globalnej i regionalnej polityki międzynarodowej*. Toruń, 254-268
- ARTIM, K. (2010): Novaja sudochodnaja Arktika. *Rossija v global'noj politike*, 2010, 5. <http://www.globalaffairs.ru/number/Novaya-sudokhodnaya-Arktika-15013>
- CLAES, D. H. – ØSTERUD, Ø. (2010): *The New Geopolitics of the High North*. <http://www.arcticgovernance.org/the-new-geopolitics-of-the-high-north.4760662-142902.html>
- CHŘÁŠŤANSKÝ, F. – JENNE, D. (2010): Geopolitika Arktidy. *Global Politics: časopis pro politiku a mezinárodní vztahy*. 17. 7. 2010. <http://www.globalpolitics.cz/clanky/geopolitika-arktidy>
- EBINGER, CH. K. – ZAMBETAKIS, E. (2009): The geopolitics of Arctic melt. *International Affairs*, 85, 6, 1215-1232
- FUNK, M. (2009): Arktický zábor země. *National Geography Česko*, 2009, 5, 60-77.

- GEORGESCU, I. (2009): *Arctic Geopolitics – Time for a New Regime*. Nice
- GRACZYK, P. (2010): Arktyka i geopolityka. Obszar Arktyki w perspektywie wybranych koncepcji geopolitycznych a geostrategicznych. *Przegląd geopolityczny*, 2010, II, 121-141
- HOŘEJŠOVÁ, T., JANSKÝ, B., VLKOVÁ HINGAROVÁ, V., ŠÍR, J. (2010): *Význam arktické oblasti v mezinárodních vztazích pro záujmy ČR*. Praha.
http://www.mzv.cz/file/625949/RM_03_02_10_Arktická_oblast.pdf
- INGIMUNDARSON, V. (2010): *The Geopolitics of Arctic Natural Resources*. Bruxelles.
<http://tepsa.be/Valur%20Ingimundarson.pdf>
- IŠTOK, R. (2004): *Politická geografia a geopolitika*. Prešov
- JANSKÝ, B. – JANSKÁ, E. (2011): Vplyv klimatických zmien na Arktickú oblasť. *Geografické rozhledy*, 2010-2011, 5, 22-25
- JEAN, C. (2003): *Geopolityka*. Wrocław
- KIJEWSKI, T. (2009): Rywalizacja o surowce energetyczne w Arktyce. *Bezpieczeństwo narodowe*, 2009, 9-10, 272-288
- KLIN, T. (2008): *Wizje ładu międzynarodowego w niemieckiej i anglosaskiej myśli geopolitycznej w okresie II wojny światowej*. Toruń
- KUBIAK, K. (2009): *Interesy a spory państw w Arktyce*. Wrocław
- MYCHAJLYSZYN, N. (2008): *The Arctic: Geopolitical Issues*. <http://www.parl.go.ca/Content/20P/researchpublications/prb0806-e.htm>
- ONDŘEJ, J. (2010): *Právní režim mezinárodních vztahů*. Plzeň
- SAVELJEVA, S. B. – ŠIJAN, G. N. (2010): Arktika: uкрепление геополитических позиций и экономическое развитие. *Vestnik MGTU*, 13, 1, 115-119
- SYKULSKI, L. (2009): *Geopolityka. Słownik terminologiczny*. Warszawa
- TRÁNIČKOVÁ, Z. – CIBULKOVÁ, P. – HAVLOVÁ, R. – KNOTKOVÁ, V. (2010): Arktická politika Evropské unie v mezinárodním kontextu. *Současná Evropa*, 2010, 2, 3-23.
- TRENIN, D. (2010): Arktika – novyj fasad, a ne novyj front. In: Trenin, B., Bajev, P. (eds.): *Arktika: vzgljad iz Moskvy*. Moskva, 7-13
- YOUNG, O. R. (2000): *The Structure of Arctic Co-operation Solving Problems/Seizing Opportunities*. http://www.arctic.parl.org/files/images/conf4_sac.pdf
- ZENDEROWSKI, r. (2006): *Stosunki międzynarodowe*. Vademecum. Wrocław

THE ARCTIC IN GEOPOLITICAL AND POLITICAL GEOGRAPHICAL CONTEXT

Summary

The importance of the Arctic grows together with the development of technologies that permit to overcome unfavourable natural conditions and they also rise in connection with global climatic changes, which will enable broad economic and transportation utilisation of the North Polar Region in the near future. Last decennium has indicated a shift in the global perception of the position of the Arctic in relation to growing alternatives of commercial utilisation of the region. From the viewpoint of political geography and geopolitics, issues of geopolitical importance of the Arctic as well as its territorial-political division are coming to the forefront.

Ideas on the image of the Arctic as a region without permanent ice coverage are in the nearest decennium unrealistic. Hence seasonal ice cap reduction could be taken into consideration in the near outlook, which will in considerable degree affect only some of the Arctic aquatories. Human activities will be therefore concentrated only on certain territories. Despite the fact, it is necessary to perceive the Arctic as whole and in this context to analyse the possibilities of its exploitation. Main precondition is a solution to its political division and its international position.

The contribution deals with a brief outline of the actual development in the Arctic, in the context of growing interest of the international community in this region. Besides, it focuses on a brief analysis of the position of the Arctic within classical geopolitical thinking and on the issues of political division of this region in the conditions of international law. In this context, perspectives of the North Polar Region are outlined.

As a consequence of the ice cap reduction, exploration and exploitation of mineral resources such as earth oil and natural gas that are from global viewpoint considered as very perspective will be more intensive. Besides that, the Arctic Ocean will actually "open" to the sea transport. Emergence of new possibilities for the sea transport will undoubtedly influence configuration of so far relatively stable water routes. Both mentioned factors are markedly subscribed under the change in the importance of the Arctic in the foreign policy of not only the Arctic states but also of the world powers which have not been interested in the region so far.

Question of the Arctic has not been an important part of the classical geopolitical thinking. It has been caused by the fact that these hardly accessible, sparsely populated and economically almost non-exploited areas in the North Polar Region were not in the centre of the world powers' interest. It has been demonstrated in the initial phase of classical geopolitics development. "Discovery" of the geopolitical importance of the Arctic in the context of global geostrategy is connected mainly with the development of aero technologies and the growth of the importance of airspace munitions.

Geostrategic importance of the Arctic has dominated so far, while geopolitical position of the Arctic was only marginal. It was related to its strategic utilisation as an area for airspace munitions deployment, as well as a potential space of their replacement towards the targets. Therefore it is necessary to take into consideration not only geostrategical factors but also the geopolitical ones.

The Arctic is currently the last space on our Earth, status of which is not from the perspective of international law delimited. It was regulated only by the means of the system of law of the Arctic states as well as by several international agreements. It cannot be expected that a treaty complexly solving the regime of the Arctic will be concluded in the nearest future. Although this proposal was presented, not even the individual Arctic states support an idea of such Arctic treaty.

It appears that an answer to the question of the Arctic utilisation and creation of appropriate international regime accepted by the states is rather problematic. In spite of that we can observe acceleration of the international effort to cooperate in the Arctic and to achieve an agreement on its regime.

Development in the Arctic in the near future will prove whether involved actors are able to cooperate on the achievement of the agreements concerning the region and its utilisation, or whether they will follow the path of confrontation. Forthcoming years will test the

abilities of the international community to solve problematic situations, which emerge in relation to climatic changes, while their number and intensity could in the nearest perspective grow.

Recenzovali: *Prof. RNDr. René Matlovič, PhD.*
 Doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD.

PUBLIKOVANIE VLASTNÝCH GEOGRAFICKÝCH INFORMÁCIÍ POMOCOU TECHNOLOGIE GOOGLE EARTH

Martin JEDLÁK¹

Abstract: *Since its inception the Internet has served to share information among its first users. Ever increasing number of Internet users, its global reach and the emergence of the phenomenon of social networks greatly encouraged the emergence of technologies for information sharing. With the development of techniques for mapping the Earth's surface and their digitalization all the spatial information was moved to the Internet. Originally passive viewing of maps is now replaced by the possibility of creating user's own content to the maps located on the online server and unlimited sharing with other Internet users. Google Earth is one of the leading technologies that support this process.*

Key words: *Google Earth, content creating, content publishing, spatial information*

ÚVOD

Internet zaujal verejnosť najmä od svojho masového rozšírenia v roku 1993. Ako sieť existoval už podstatne skôr, avšak v spomínanom roku bol vydaný prvý grafický internetový prehliadač Mosaic, ktorý umožňoval zobrazovanie WWW stránok. Od tohto okamihu zaznamenáva internet neustály rast a postupne sa vyvinul do najsilnejšieho a najvplyvnejšieho média, aké ľudstvo pozná. V súčasnom svete predstavuje informačný zdroj číslo jedna. Ktokoľvek s prístupom do internetu má na dosah ruky miliardy internetových stránok naplnených rôznymi informáciami.

Rozvoj v oblasti informačných technológií zasiahol okrem iného samozrejme aj oblasť kartografie. Prvým výrazným zlomom bol vznik geografických informačných systémov a geoinformatiky v období tzv. kvantitatívnej revolúcie v geografii v 60-tych rokoch 20. storočia. Išlo o prvé využitie počítačov na prácu s kartografickými údajmi. (Hofierka, 2003) Druhý prelom zaznamenala kartografia v už spomínanom roku 1993 vďaka možnosti distribúcie máp prostredníctvom internetu. Spočiatku využívali kartografi prostredie internetu na publikovanie jednoduchých statických máp. Dôvodom bola absencia jednotného formátu a štandardov pre popis kartografických informácií a nízka prenosová rýchlosť vtedajšej internetovej infraštruktúry. Ďalším významným impulzom pri šírení máp v prostredí internetu bola štandardizácia v oblasti geografických dát. (Čerba, 2006) Ide hlavne o iniciatívu organizácie OGC z roku 2000, ktorá zaviedla:

- GML (formát pre prácu s geografickými dátami)
- katalogizačné služby (myšlienka geografických metadát a ich vyhľadávania)
- OpenGIS Web Map Server Specification (špecifikácia komunikačných protokolov webmapových aplikácií na báze klient – server).

Práve myšlienka geografických metadát a ich vyhľadávania predchádzala zavedeniu direktívy INSPIRE v rámci EU. Jej cieľom je vytvorenie infraštruktúry priestorových

¹ **Mgr. Martin Jedlák**, Katedra geografie a regionálneho rozvoja FHPV PU v Prešove,
Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: martin.jedlak@gmail.com

informácií na úrovni EU. INSPIRE vstúpila do platnosti 14. marca 2007 a k jej plnej implementácii by malo dôjsť do roku 2019. Mala by umožniť zdieľanie priestorových informácií o území v rámci organizácií verejného sektora a zjednodušiť prístup verejnosti k priestorovým informáciám v rámci celej Európy. Direktíva INSPIRE je založená na niekoľkých spoločných princípoch:

- údaje sú zozbierané iba raz a na takej úrovni, kde sa to deje najefektívnejšie,
- možnosť bezproblémovo kombinovať priestorové údaje z rôznych zdrojov a zdieľať ich medzi mnohými užívateľmi a aplikáciami,
- priestorové údaje vytvárané na jednej úrovni štátnej správy a používané ďalšími úrovňami,
- priestorové údaje budú dostupné za podmienok, ktoré nebudú obmedzovať ich rozsiahle používanie,
- jednoduchšie vyhľadávanie dostupných priestorových údajov, vyhodnotenie vhodnosti ich použitia na daný účel a sprístupnenie informácie, za akých podmienok je možné tieto údaje použiť.

INSPIRE má teda za úlohu zefektívniť prácu s priestorovými údajmi na celoeurópskej úrovni a upraviť podmienky ich využívania. (INSPIRE SR, 2011) Konkrétna právna úprava týkajúca sa tejto direktívy sa nachádza v Smernici Európskeho Parlamentu a Rady 2007/2/ES. Článok 15 tejto smernice rieši zriadenie a prevádzkovanie geoportálu Inspire (<http://www.inspire-geoportal.eu/>), ktorý má slúžiť na prístup k priestorovým údajom a článok 17 upravuje podmienky zdieľania dát členských štátov. (Smernica INSPIRE, 2011)

Táto právna úprava sa však týka prevažne štátnej správy a publikovania geografických informácií na úrovni štátnych (resp. poverených) organizácií. Tvorba a publikovanie takýchto údajov radovými užívateľmi však zostávali v úzadí. Prudký rozvoj internetu a geoinformatiky mal za následok vznik stále sofistikovanejších riešení prezentácie geografických informácií na internete. Spočiatku internet vplýval na vývoj GIS-ov len ako médium na distribúciu softvéru a komunikácie medzi užívateľmi. (Hofierka, 2010) Neskôr to boli statické mapy, od ktorých sa prešlo k mapám rozdeleným na „klikateľné“ diely s odkazmi k pridruženému informačnému obsahu. Ďalším podstatným míľnikom v procese prelínania internetu a GIS-ov bol vznik a rozmach WebGIS serverov, ktoré už prinášali radovým užívateľom nástroje podobné geografickým informačným systémom v online prostredí. (Neteler a Mitasova, 2004) Rozvoj digitálnych máp bol poháňaný najmä potrebami priemyslu (napr. ťažby), manažmentu prírodných zdrojov a výskumu. Služieb tohto typu existuje v súčasnosti veľké množstvo a disponujú rôznymi úrovňami zložitosti a množstva informácií, ktoré ponúkajú. (Kropla, 2005) Zdieľanie a tvorenie týchto dát však zostáva doménou administrátorov týchto systémov. Situácia sa zmenila v roku 2005, kedy spoločnosť Google Inc. uvoľnila softvér Google Earth. Táto aplikácia bola prelomová vo viacerých ohľadoch. Najdôležitejšími vlastnosťami sú možnosti zobrazenia 3D objektov v krajine (povrch, budovy) a tvorba a zdieľanie geografických informácií bežnými užívateľmi. (Hofierka, 2011)

APLIKÁCIA GOOGLE EARTH

Google Earth predstavuje pokročilý nástroj na zobrazovanie povrchu Zeme zachyteného na satelitných a leteckých snímkach. Oproti Google Maps obsahuje podstatne viac údajových vrstiev, ktoré je možné naložiť na podkladovú mapu. Jednou z mimoriadne

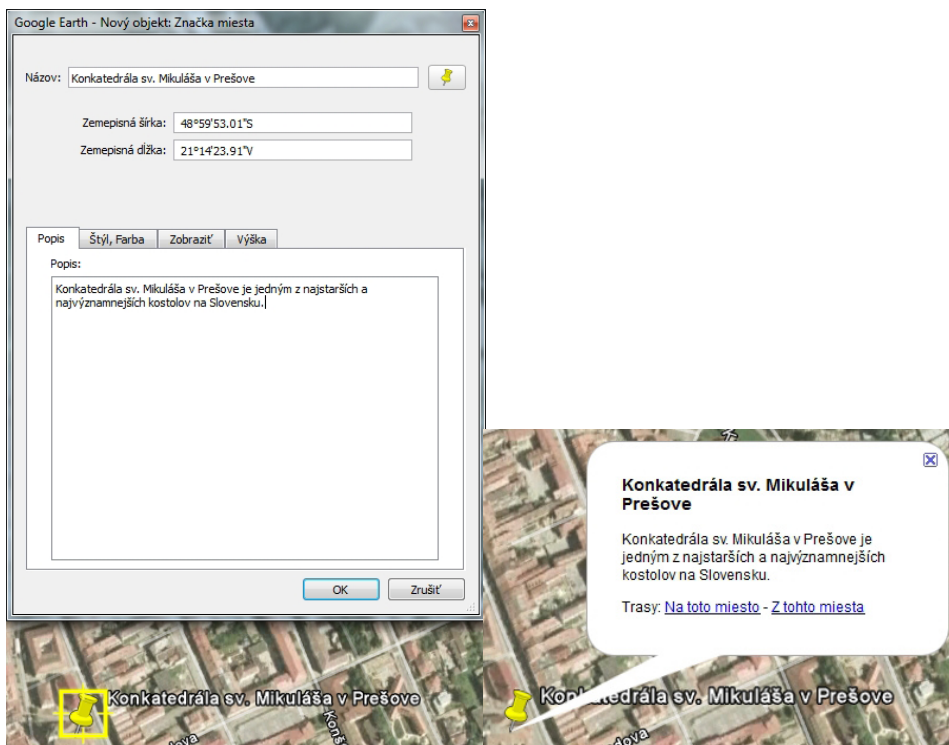
silných stránok Google Earth, ktoré sa zaslúžili o masové rozšírenie tejto aplikácie medzi užívateľmi, patrí možnosť tvorby vlastného obsahu v podobe vlastných údajových vrstiev a 3D zobrazenie povrchu Zeme a budov. Je potrebné uviesť, že tvoriť vlastný obsah je možné aj v službe Google Maps, aplikácia Google Earth však v tejto oblasti poskytuje podstatne viac možností.

Prezentácia geografických informácií v Google Earth

Užívateľ, ktorý sa rozhodne vytvoriť vlastný obsah, má k dispozícii tvorbu bodových, líniových a plošných dát. Najjednoduchším prvkom, ktorý je do mapy možné pridať, je tzv. značka miesta (*Placemark*). Tento nástroj sa využíva na označenie zvoleného záujmového bodu. Značky miesta môžu obsahovať viacero rôznych typov informácií:

- text,
- obrázok,
- hypertextové odkazy,
- YouTube video,
- špecializovaný webový obsah.

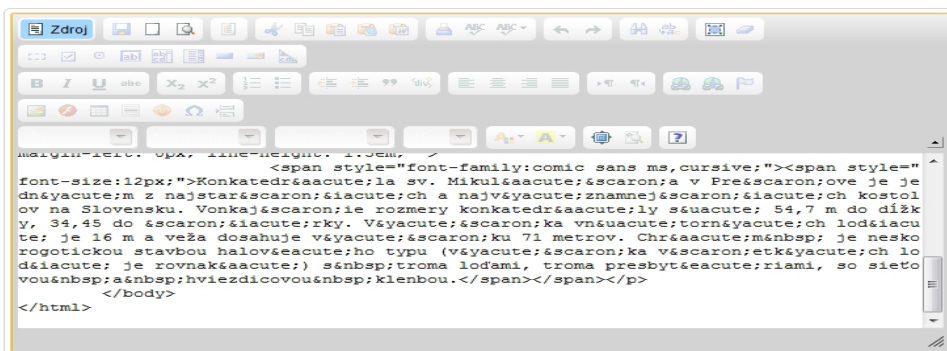
Vytvorenú a umiestnenú značku je potrebné pomenovať. Zemepisné súradnice tohto bodu určí Google Earth automaticky z polohy „špendlíka“ na mape. Tento údaj je však možné upraviť aj ručne. Pri vytváraní geografického objektu v mape máme k dispozícii aj nástroj na tvorbu multimediálneho popisu. Ide o informáciu, ktorá sa zobrazí pri kliknutí na daný objekt v mape.

Obr. 1: Pomenovanie a jednoduchý popis bodu v aplikácii Google Earth

Využitie HTML kódu pri formátovaní popisu dát

Problémom pri tvorbe popisu v Google Earth môže byť skutočnosť, že dané pole neobsahuje žiadne nástroje na formátovanie textu (veľkosť, farba, písmo, zarovnanie a pod.) (Obr. 1). Tvorcovia tejto aplikácie sa rozhodli pre podobné úpravy využiť HTML kód priamo v popise objektov v mape. To umožňuje, okrem spomínaného formátovania, aj pridávanie rôzneho multimediálneho obsahu. Ak chce užívateľ vytvoriť zaujímavý popis a neovláda HTML kód, môže využiť niektorý z online HTML editorov, ktoré sa nachádzajú voľne prístupné na internete. Tieto služby umožňujú vytvoriť formátovaný text s odkazmi, obrázkami (ako klasická internetová stránka) a hotový ho „preložiť“ do HTML kódu.

Obr. 2: Online HTML Editor – HTML kód vytvoreného obsahu

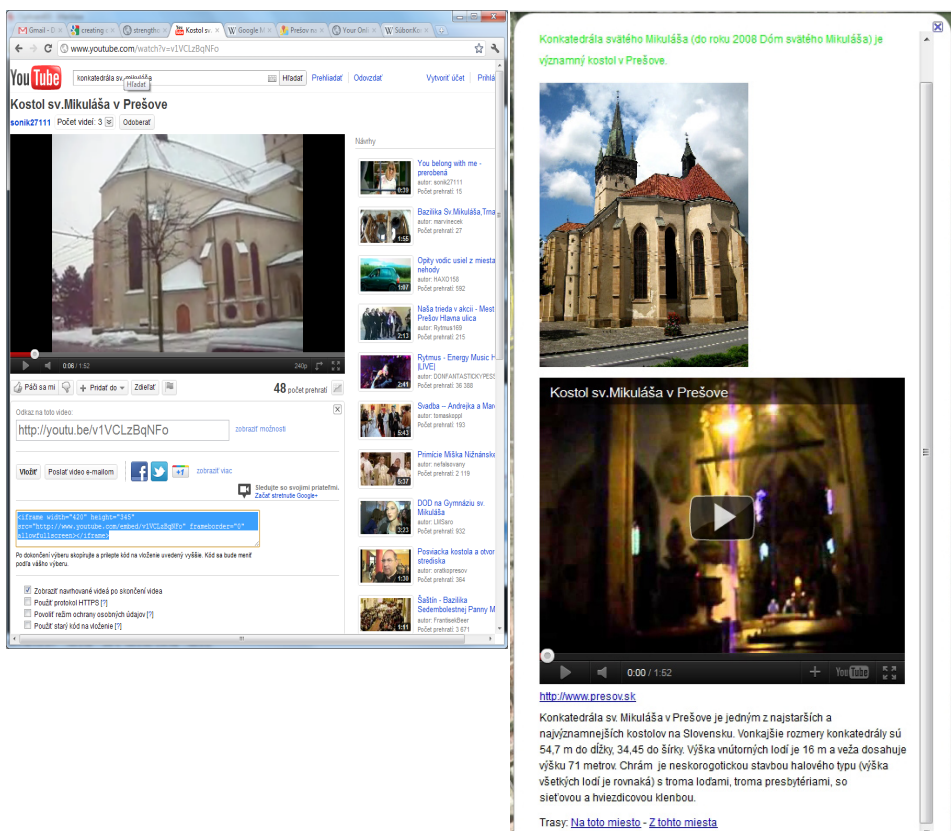
Vygenerovaný kód následne stačí skopírovať do poľa s popisom objektu v Google Earth a tento popis sa zobrazí rovnako ako stránka, ktorú sme vytvorili v editore. Ako môžeme vidieť na obr. 3, napriek tomu, že pole popisu neobsahuje žiadne nástroje na úpravu textu, výsledný popis má zmenenú farbu písma, obsahuje obrázok a hypertextový odkaz na externú internetovú stránku. Využitie HTML kódu na formátovanie popisu geografických objektov teda prináša veľmi široké možnosti a neobmedzuje užívateľa na zopár nástrojov dostupných priamo v aplikácii.

Obr. 3: Hotový popis vytvorený pomocou HTML kódu

Zaujímavým a v súčasnosti veľmi rozšíreným typom multimediálneho obsahu sú videoklipy nachádzajúce sa na serveri YouTube.com. Tieto je možné vložiť do popisu objektu v aplikácii Google Earth rovnako (obr. 4), ako iné informácie. Internetové video sa so zrýchľovaním internetového pripojenia stáva stále viac propagovaným médium a predpokladá sa, že táto forma prezentácie videoklipov postupne nahradí fyzické médiá (DVD, Blu-Ray disky). Možnosť využiť toto médium pre obohatenie geografickej informácie je teda mimoriadne aktuálna a poskytuje obrovský potenciál pri prezentácii geografických dát.

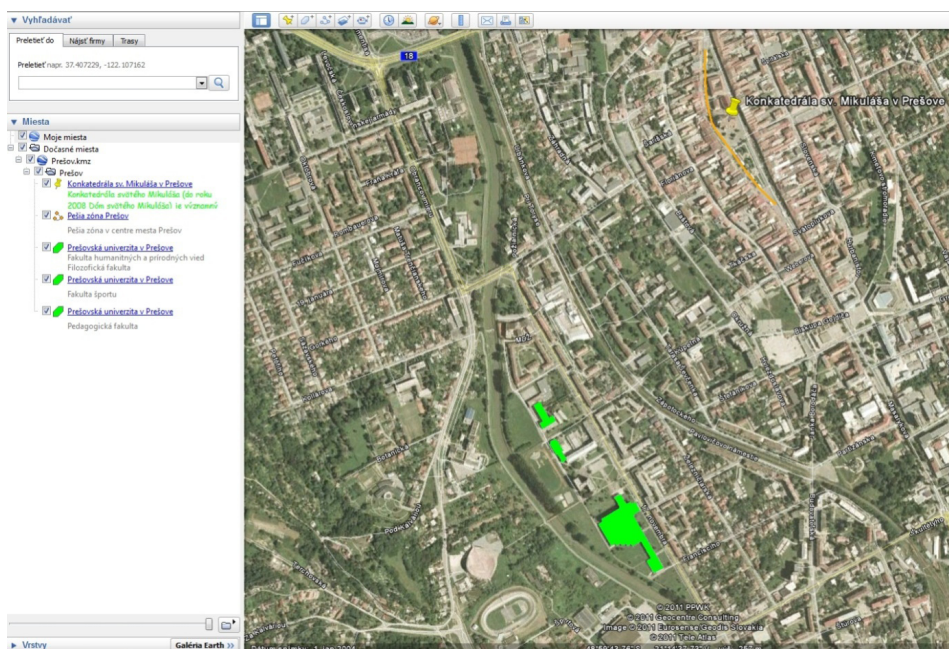
Na predchádzajúcom príklade sme si stručne ukázali, ako je možné využiť aplikáciu Google Earth na priradenie vlastného obsahu v podobe textu, obrázkov a videa k záujmovému bodu. Tento postup však nie je viazaný výhradne na bodové údaje. Pomocou nástrojov určených na pridávanie prvkov mapy si môže užívateľ do mapy okrem bodu pridať mnohouholník pre označenie plôch, líniu pre líniové útvary, tzv. prekryvný obrázok pre naloženie grafiky na mapový podklad a posledným z nástrojov je možné vytvoriť videoprehliadku zvoleného územia. Všetky prvky môžeme popísať pomocou uvedeného postupu.

Obr. 4: Videoklip zo serveru YouTube.com vložený do popisu objektu v Google Earth

Zdieľanie vytvorených dát

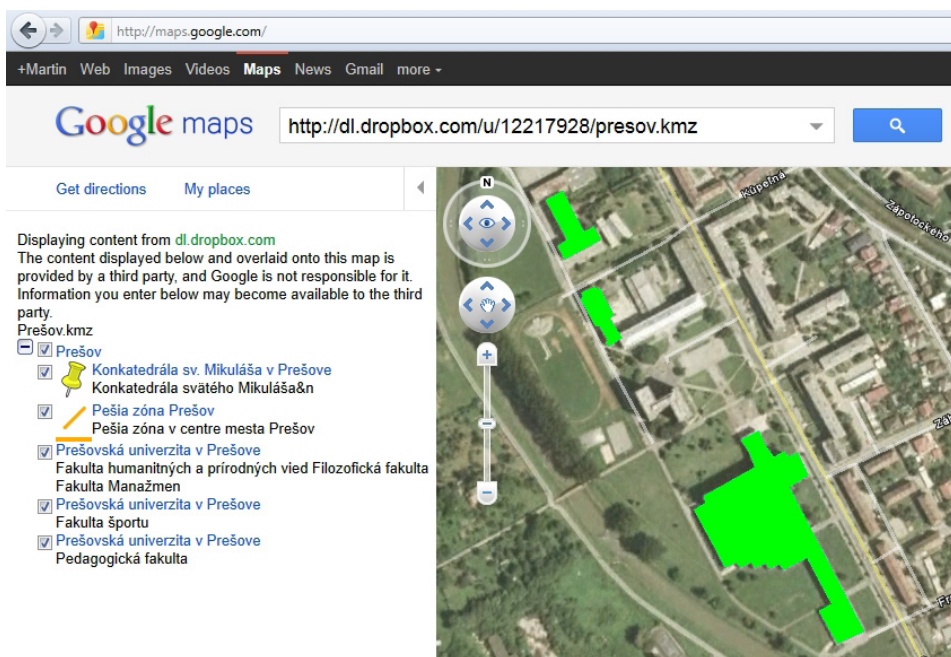
Dôležitou funkciou v aplikácii Google Earth je tvorba tzv. priečinkov, do ktorých umiestňujeme vytvorené údajové vrstvy. Týmto spôsobom dokážeme v jednej údajovej vrstve skombinovať bodové, líniové a mnohoúhelníkové údaje. Priečinky výrazne uľahčujú zdieľanie a prezentáciu geografických informácií na internete. Na obr. 5 je zobrazený priečnik s názvom „Prešov“, do ktorého sme pridali bod – Konkatedrála sv. Mikuláša v Prešove, líniu – pešia zóna v centre mesta Prešov a tri mnohoúhelníky – budovy fakúlt Prešovskej univerzity nachádzajúce sa vo vysokoškolskom areáli na ulici 17. novembra.

Obr. 5: Bodové, liniové a plošné údaje združené do jedného prierečinka v Google Earth.

Údaje nachádzajúce sa v prierečniku môžeme následne uložiť ako súbor na disk, ktorý je jednoducho prenosný a ľahko sa zdieľa. Aplikácia Google Earth ukladá údajové vrstvy vo formáte *.kmz. Vygenerovaný súbor je spustiteľný iba aplikáciou Google Earth. Jeho spustenie na inom počítači zobrazí pôvodné údaje s ich presnou polohou a multimedialným obsahom. Tento spôsob zdieľania je však obmedzený potrebou inštalácie aplikácie Google Earth.

Údaje vytvorené v Google Earth môžeme zdieľať aj s užívateľmi, ktorí nemajú nainštalovanú túto aplikáciu. Postup zdieľania je pomerne jednoduchý a jediným problémom, ktorý je s týmto procesom spojený, je umiestnenie vytvoreného kmz súboru na ľubovoľnom mieste na internete (napr. v ftp priestore vlastnej internetovej stránky, prípadne s pomocou niektorej služby určenej na zdieľanie súborov na internete). Po uložení kmz súboru v online prostredí nám stačí zistiť jeho presnú adresu a odkaz na súbor skopírovať do vyhľadávacieho poľa v službe Google Maps. Týmto spôsobom môžeme zdieľať naše priestorové údaje s kýmkoľvek, kto má prístup k internetu. Obr. 6 znázorňuje odkaz na súbor vo vyhľadávaní Google Maps a výsledok vyhľadávania.

Obr. 6: Zobrazenie kmz súboru prostredníctvom služby Google Maps

Pokročilé možnosti tvorby obsahu v Google Earth

Revolučnou črtou Google Earth na poli online mapových technológií je práca s trojrozmernými údajmi. Táto aplikácia umožňuje užívateľovi zobraziť nielen „plochú“ mapu záujmového územia. Ukážka povrchu Zeme je obohatená o 3D reliéf krajiny so všetkými jej prvkami – vymodelované sú tu pohoria, kotliny, rokliny a pod. Aby sme mohli tieto možnosti využiť naplno, aplikácia Google Earth nám umožňuje nazerať na povrch Zeme v rôznych uhloch a náklonoch.

Skutočná sila Google Earth však spočíva v tvorbe 3D modelov budov. Priamo v sebe obsahuje nástroj na umiestnenie a zdieľanie týchto modelov širokej verejnosti. Na prípravu 3D modelu slúži oddelená aplikácia spoločnosti Google Inc. pod názvom Google SketchUp prípadne online riešenie dostupné na interne pod názvom Google Building Maker (<http://sketchup.google.com/3dwh/buildingmaker.html>). Proces tvorby modelu budovy je pomerne prácny a obmedzený počet zamestnancov spoločnosti Google Inc. by nestačil na 3D mapovanie ani najvýznamnejších budov sveta. Práve vďaka zapojeniu verejnosti do tvorby 3D modelov budov došlo k výraznému nárastu počtu modelov, ktoré sa v súčasnosti nachádzajú online prístupné v Google Earth. Vďaka tejto technológii môže prakticky ktokoľvek vytvoriť 3D model akejkoľvek budovy vo svete alebo vo svojom okolí a zverejniť ho na internete. Samozrejme, spoločnosť Google kontroluje, či každý vytvorený model spĺňa ich kritériá a až po tejto kontrole nasleduje jeho umiestnenie do databázy Google Earth.

ZÁVER

Súčasný internet je stále viac zameraný na zdieľanie informácií a multimediálneho obsahu medzi jeho každodennými užívateľmi. V poslednom období sa výrazne rozmohlo zdieľanie priestorových informácií. Ľudia na sociálnych sieťach radi ukazujú svojim známym miesta, kde bývajú, kam vycestovali na dovolenku, prípadne vytvárajú verejne dostupné geografické informácie o miestach, ktoré vo svojom živote doteraz navštívili.

Aplikácia Google Earth predstavuje mimoriadne silný nástroj na zobrazovanie geografických informácií na zemskom povrchu. Široké spektrum možností zobrazovania okolitého sveta prostredníctvom informačných technológií disponuje obrovským potenciálom v oblasti výučby geografických predmetov na školách, pri prezentácii podnikateľských zámerov, developerských aktivít, prípadne pri územnom plánovaní na úrovni miest a obcí. Schopnosť umiestniť do tejto aplikácie vlastné priestorové údaje spomínaný potenciál výrazne posilňuje. Vďaka veľkému rozšíreniu tejto technológie medzi užívateľmi internetu je dnes už možné prostredníctvom jednoduchej konverzie dát využívať v aplikácii Google Earth aj dáta desktopových GIS-ov (napr. ArcView, GRASS GIS), čo poskytuje takmer neobmedzené možnosti ich vizualizácie.

V oblasti trojdimenzionálnej reprezentácie skutočnosti sa s príchodom 3D modelov budov a Google Earth mimoriadne rozšírilo zdieľanie 3D údajov o budovách a krajine okolo nás. Technológie Google Earth, Google SketchUp a ich možná prepojitelnosť s analytickými nástrojmi akými sú GIS-y ArcGIS (v rámci neho 3D Analyst) alebo slobodný softvér GRASS GIS, ponúkajú obrovský potenciál využitia 3D modelov miest a budov pre priestorové analýzy využiteľné v praxi.

Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0272/12: "Priestorové analýzy a modelovanie pre 3D GIS".

LITERATÚRA

- ČERBA, O. (2006): *Úvod do počítačové kartografie*, Vysokoškolské učebné texty. Západočeská univerzita v Plzni, dostupné online: <http://gis.zcu.cz/studium/pok/Materialy/>
- HOFIERKA, J. (2003): *Geografické informačné systémy a diaľkový prieskum Zeme*. Vysokoškolské učebné texty. Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, Prešov, p. 116.
- HOFIERKA, J. (2010): *Geopriestorové a kartografické technológie v regionálnom rozvoji*. In: MICHAELI, E., MATLOVIČ, R., IŠTOK, R. (eds.): *Regionálny rozvoj pre geografov*. Vysokoškolská učebnica. Prešovská univerzita v Prešove, Prešov, s. 225-292, ISBN: 978-80-555-0065-2.
- HOFIERKA, J. (2011): *Nové možnosti komunikácie geografickej informácie pomocou geopriestorovej internetovej technológie Google Maps a Google Earth*. Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis. Prírodné vedy, Folia Geographica 17, pp. 100-108.
- INSPIRE SR (2011): *INSPIRE, Infrastructure for Spatial Information in Europe*, dostupné online: <http://inspire.gov.sk>
- KROPLA, B. (2005): *Beginning MapServer: Open Source GIS Development*, Apress, Berkeley

- NETELER, M., MITASOVA, H. (2004): *Open source GIS: A GRASS GIS Approach*, Springer, New York
- SMERNICA INSPIRE (2011): *Smernica Európskeho Parlamentu a Rady 2007/2/Es*, dostupné online: <http://inspire.gov.sk/o-inspire/smernica-o-inspire>

PUBLISHING OWN GEOGRAPHIC INFORMATION USING THE GOOGLE EARTH TECHNOLOGY

Summary

Google Earth brings creation and sharing of spatial information to ordinary users. It allows to place on Google Earth map data point, line and polygon features, or images, photos and videos. To every feature we can assign a description enriched with HTML code. There are freely available HTML editors on the Internet for beginners who do not know HTML code. It is possible to easily share created geographic information online using Google Earth and even show on Google Maps service without having to install Google Earth.

Fig. 1: Naming and simple description of placemark in Google Earth

Fig. 2: Online HTML Editor – HTML code of created content

Fig. 3: Final description made using HTML code

Fig. 4: Movie clip from YouTube.com embedded to placemark description in Google Earth

Fig. 5: Point, line and polygon features combined in one folder in Google Earth

Fig. 6: Displaying kmz file using Google Maps service

Recenzovali: *Doc. Mgr. Jaroslav Hofierka, PhD.*
 Ing. Igor Gallay, PhD.

OFERTA TURYSTYCZNO – LECZNICZA WYBRANYCH UZDROWISK KARPACKICH POGRANICZA POLSKO-SŁOWACKO-UKRAIŃSKIEGO

Małgorzata BUCZEK-KOWALIK¹, Radoslav KLAMÁR²

Abstrakt: *V príspevku sú predstavené zmeny v prístupoch k turisticko-liečebnej ponuke v kúpeľoch regiónu Karpát: Iwonicz Zdrój (Poľsko), Truskawiec (Ukrajina) a Bardejovské Kúpele (Slovensko). Problematika sa zameriava na hodnotenie prírodných podmienok, infraštruktúry turizmu a marketingovú činnosť. Vo svetle ekonomických zmien spojených so spôsobom financovania kúpeľných pobytov je zaznamenané rozširovanie ponuky súvisiace s novými skupinami pacientov. Je zaznamenaný nárast v činnosti v oblasti reklamy s cieľom získať klientov nielen domácich, ale aj zahraničných. Dôležitou iniciatívou bolo i vytvorenie klastra: „Uzdrowiska-Perły Polski Wschodniej”.*

KLúčové slová: *kúpele v Karpatoch, turisticko-liečebná ponuka, marketingová činnosť*

WSTĘP

Na początku XXI wieku na świecie wzrosło zainteresowanie ludzi własnym zdrowiem oraz poprawą samopoczucia fizycznego i psychicznego. W związku z tym na szeroką skalę rozwinęła się turystyka zdrowotna, lecznicza oraz turystyka uzdrowiskowa. Oprócz tego istotny wpływ na rozwój tej formy podróżowania miał fakt starzenia się wielu społeczeństw europejskich (seniorzy stanowią większość uczestników ruchu uzdrowiskowego), wzrost zamożności oraz rozwój komunikacji i liberalizacja ruchu granicznego.

Stosunkowo nowym zjawiskiem było pojawienie się mało aktywnej grupy kuracjuszy - ludzi młodych, przeważnie z wyższym wykształceniem. Osoby te zainteresowane są nie tyle lecnictwem uzdrowiskowym sensu stricto, ale profilaktyką, zabiegami relaksacyjnymi, regenerującymi oraz upiększającymi. Przyjeżdżają do uzdrowisk głównie po to, aby aktywnie spędzić czas, zregenerować zdrowie psychiczne i zmienić styl życia. W związku z tym uzdrowiska „zmuszone” zostały do kreowania nowego produktu uzdrowiskowego dostosowanego do tej grupy odbiorców, który związany jest z nowoczesnym sposobem życia, zorientowanym na zachowanie dobrego samopoczucia, urody, sprawności fizycznej i psychicznej.

Trendy ogólnoeuropejskie mają swoje odzwierciedlenie także w uzdrowiskach polskich, słowackich i ukraińskich. We wszystkich tych państwach turystyka uzdrowiskowa stanowi jeden z priorytetowych produktów markowych, który jest szczególnie promowany na rynkach zagranicznych.

1 **Dr. Małgorzata Buczek-Kowalik.** Wydział Wychowania Fizycznego, Uniwersytet Rzeszowski, ul. Towarnickiego 3, 35-310, Rzeszów, mail: malgorzatabuczek1@wp.pl

2 **Doc. RNDr. Radoslav Klamár, PhD.** Katedra geografie a regionálneho rozvoja, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, mail: radoklamar@gmail.com

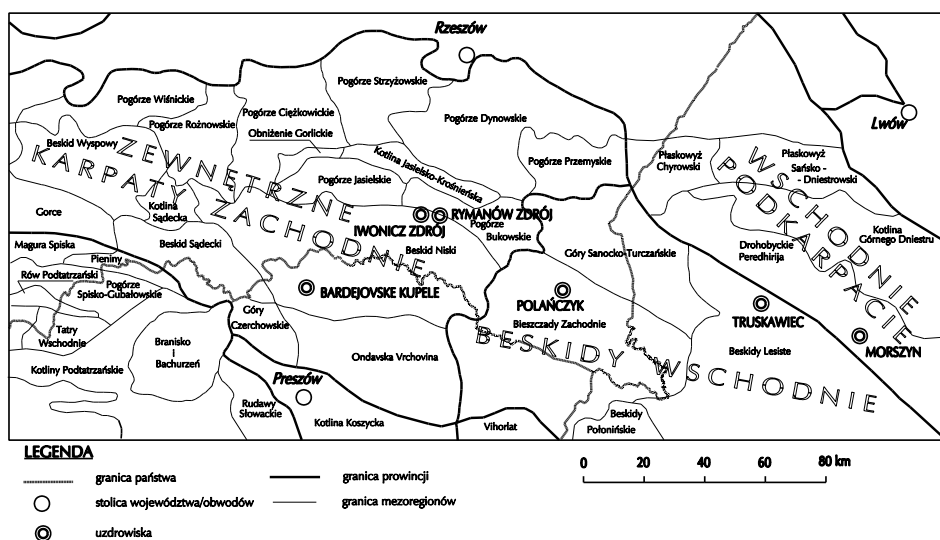
Na początku lat 90. XX wieku na terenie Polski, Słowacji i Ukrainy doszło do przemian społeczno-politycznych związanych z przejściem od gospodarki socjalistycznej do wolnorynkowej. Zachodzące przeobrażenia dotknęły także uzdrowisk i wiązały się ze zmianami finansowania, zarządzania, organizacji lecznictwa uzdrowiskowego. Trudna sytuacja, a szczególnie spadek dofinansowywania pobytów kuracjuszy przez państwo, wymusiły pozyskiwanie nowych klientów na zasadach komercyjnych. Konieczne stało się poprawienie jakości i standardu oferowanych usług, przeprowadzenie remontów obiektów sanatoryjnych, rozwinięcie bazy zabiegowej. W związku z zachodzącymi zmianami uzdrowiska zaczęły przekształcać się w ośrodki wielofunkcyjne, w których poza tradycyjnym lecznictwem uzdrowiskowym, rozwijają się także różne formy turystyki, w tym turystyka uzdrowiskowa.

Przedmiotem dalszych analiz będą uzdrowiska Iwonicz Zdrój (Polska), Truskawiec (Ukraina) oraz Bardejowskie Kupele (Słowacja).

OBSZAR BADAŃ

Analizowane uzdrowiska w regionalizacji fizyczno-geograficznej według Kondrackiego (2000) należą do obszaru Karpat Wewnętrznych. Uwzględniając jednostki niższego rzędu – makroregiony uzdrowiska położone są w Beskidach Wschodnich i Beskidach Środkowych. Miejscowości: Iwonicz Zdrój i Bardejowskie Kupele leżą w mezoregionie Beskid Niski, a Truskawiec - w Beskidach Lesistych (ryc.1).

Pod względem administracyjnym uzdrowisko Iwonicz Zdrój położone jest w województwie podkarpackim, ukraiński Truskawiec należy do obwodu lwowskiego. Natomiast uzdrowisko słowackie – Bardejowskie Kupele do kraju (województwa) prešovskiego.

Ryc.1: Położenie uzdrowisk na tle podziału fizyczno-geograficznego Karpat (opracowanie własne wg. Kondrackiego 2000)

Iwonicz Zdrój liczący ponad 2000 mieszkańców jest ośrodkiem miejskim i siedzibą gminy Iwonicz Zdrój. Uzdrowisko usytuowane zostało w dolinie Potoku Iwoniczkiego na wysokości 390-470 m n.p.m. Profil leczniczy uzdrowiska obejmuje choroby ortopedyczne, neurologiczne, reumatologiczne, laryngologiczne, dermatologiczne, ginekologiczne oraz urologiczne. W Iwoniczu Zdroju leczy się także otyłość i osteoporozę (www.nfz.gov.pl). Jest największym i najstarszym (początki działalności uzdrowiskowej przypadają na XVI) uzdrowiskiem w województwie podkarpackim.

Truskawiec jest największym uzdrowiskiem obwodu lwowskiego i jednym z najpiękniejszych na Ukrainie. Liczy ponad 30 000 mieszkańców, leży około 90 km na południe od Lwowa, w Dolinie Kwaśnego Potoku. Rozwój działalności leczniczo-uzdrowiskowej w Truskawcu przypada na przełom wieku XVIII/XIX. Profil leczniczy uzdrowiska obejmuje choroby nerek i układu moczowego, choroby układu pokarmowego, schorzenia ginekologiczne i dermatologiczne.

Bardejowskie Kupele są największym uzdrowiskiem we wschodniej Słowacji. Leżą około 5 km na północ od Bardejowa w kraju preszowskim. Lecznicze wody mineralne (szczawiny bardejowskie) znane były już od wieku XIII, jednak początek funkcjonowania właściwego uzdrowiska przypada na połowę wieku XVIII. Obecnie w Bardejowskich Kупelach leczy się choroby układu krążenia, układu trawiennego, oddechowego, moczowego oraz choroby onkologiczne i kobiece (menopauza).

PRZYRODNICZE PODSTAWY ROZWOJU FUNKCJI UZDROWISKOWEJ

Warunkiem przydatności środowiska przyrodniczego do celów leczniczych i profilaktycznych oraz podstawą rozwoju funkcji uzdrowiskowej są walory krajobrazowe i naturalne czynniki lecznicze, w tym także korzystne właściwości bioklimatu. Podkreślone jest to w ustawodawstwie polskim, słowackim i ukraińskim. Według Ustawy z dnia 28 lipca 2005 roku *O lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej* (Dz.U. z 2005 r., nr 167, poz.1399) ustawy *Pro kurorty* (Widomosti Werhownoj Rady Ukrainy-2000 – Nr 50-St.435) oraz ustawy o *Opiece zdrowotnej* (Zdravotna starostlivost c.277/1994) do naturalnych surowców leczniczych, wykorzystywanych w działalności uzdrowiskowo-leczniczej należą:

- Klimat i mikroklimat
- Wody mineralne i termalne
- Gazy lecznicze
- Peloidy
- Ozokeryt
- Woda morską
- Krajobraz

Uzdrowiska karpackie w swojej działalności leczniczo-rehabilitacyjnej wykorzystują klimat i mikroklimat, wody mineralne i termalne, peloidy oraz ozokeryt.

Mikroklimat jest jednym z ważniejszych czynników leczniczych stosowanych w profilaktyce i rehabilitacji. Bodźce klimatyczne wyrażają się przez wartości przekraczające ustalone progi lub przez wartości skrajne poszczególnych elementów klimatycznych. Na podstawie natężenia bodźców atmosferycznych wpływających na funkcjonowanie człowieka wyróżnia się cztery główne typy bioklimatu: słabo bodźcowy, łagodnie bodźcowy, umiarkowanie bodźcowy, silnie bodźcowy (Gołembski, 2001). Natężenie bodźców odzwierciedla się w zmianach w funkcjonowaniu różnych organów wewnętrznych.

O charakterze warunków klimatycznych decydują: położenie geograficzne, rzeźba terenu, rodzaj podłoża oraz stosunki wodne. Według podziału bioklimatycznego uzdrowisk (Kozłowska-Szczęsna i in. 2002) analizowane miejscowości karpackie położone są na wysokości od 300 do 500 m n.p.m. i należą do umiarkowanie ciepłego piętra klimatycznego, którego górną granicę wyznacza przebieg izotermy 6°C. W dnach dolin i obniżeń sięga ona do wysokości 460 m n.p.m, a na formach wypukłych do wysokości 620 m n.p.m (Hess i in, 1977).

Przy analizie warunków klimatycznych uzdrowisk szczególną uwagę zwraca się na: usłonecznienie, zachmurzenie, temperaturę, wilgotność powietrza, opady, mgły, wiatr (Kozłowska-Szczęsna i in. 2002, Kolesar, 1989, Eliasova, 2007).

Tab.1: Wybrane charakterystyki klimatyczne w uzdrowiskach

Charakterystyka	Iwonicz Zdrój	Truskawiec	Bardejowskie Kupele
Wysokość w m.n.p.m	390-470	350-400	325-430
Usłonecznienie (godz)	1255	1800	1550
Średnia temp. I (°C)	-5,3	-6,0	-5,5
Średnia temp. VII (°C)	16,8	20,0	19,8
Średnia temp. roczna (°C)	7,1	8,5	8,2
Suma opadów rocznych (mm)	858	770	700
Wilgotność powietrza (%)	69	76	69

Źródło: Kozłowska-Szczęsna i in. 2002, Nawczalno-krajeznawczyj...1997, Eliasova 2007, Krawczyk ..1999a)

Średnia roczna suma usłonecznienia waha się od 1 255 godzin (Iwonicz Zdrój) do 1800 godzin (Truskawiec). W zakresie usłonecznienia tylko Iwonicz Zdrój nie spełnia normy przyjętej dla uzdrowisk środkowoeuropejskich (1500 godz). Niedobór energii słonecznej w Iwoniczu Zdroju można wiązać z dolinno-zboczowym położeniem i zasłonięciem horyzontu od strony południowo-zachodniej przez stoki Góry Przedziwnej.

Średnia roczna temperatura powietrza w analizowanych uzdrowiskach waha się od 7,1°C w Iwoniczu Zdroju do 8,5°C w Truskawcu. Najzimniejszym miesiącem jest styczeń z temperaturą w zakresie -6,0°C w Truskawcu – -5,3°C w Iwoniczu Zdroju, a najcieplejszym lipiec od 16,8°C w Iwoniczu Zdroju do 20,0°C w Truskawcu (tab.1). Uzdrowiska charakteryzują się ciepłą suchą jesienią, łagodnymi zimami i niezbyt gorącym latem. Suma opadów rocznych w analizowanych uzdrowiskach waha się od 700 mm w Bardejowskich Kupelach do 858 mm w Iwoniczu Zdroju. Przeważają opady w półroczu letnim. Podobne zróżnicowanie wykazuje wilgotność powietrza osiągając najniższą wartość – 69% w Iwoniczu Zdroju a najwyższą w Truskawcu – 76% (tab.1.)

Wody mineralne analizowanych uzdrowisk (Iwonicz Zdrój, Truskawiec, Bardejowskie Kupele) związane są z morskimi utworami fliszowymi i mają charakter reliktowy. Głównymi warstwami wodonośnymi są serie piaskowcowe. Skład wód ulegał wielokrotnym przeobrażeniom pod wpływem czynników fizycznych i chemicznych (Matolycz 2003, Kamiński Mackoś 1998). Charakter wybranych wód mineralnych przedstawiono w tabeli 2.

Tab.2: Charakterystyka wód mineralnych w uzdrowiskach

Uzdrowisko	Nazwa źródła	Charakterystyka
Iwonicz Zdrój	Emma	0,66% woda chlorkowo-wodorowęglanowo-sodowa, jodkowa, borowa
	Elin 7	0,61% woda kwasowęglowa, chlorkowo-wodorowęglanowo-sodowa
	Zofia 6	1,29% woda kwasowęglowa, wodorowęglanowo-chlorkowo-sodowa, bromowa, jodkowa
	Klimkówka 27	1,30% woda kwasowęglowa, wodorowęglanowo-chlorkowo-sodowa, bromowa, jodkowa
	Iza 19	0,09% woda borowa
Truskawiec	Naftusia	Woda 0,6-0,8 słabozmineralizowana, wodorowęglanowa, magnezowo-wapniowa, specyficzny naftowy zapach
	Józia	Woda 4,0-20,0 siarczanowo-chlorkowo-sodowa
	Lypky	Woda 4,5 siarczanowo-wapniowo-sodowa
	Maria	solanka
	Zofia	Chlorkowo-sodowa
Bardejowskie Kupele	Hlavný	Średniozmineralizowana, wodorowęglanowo-sodowa, żelazista, z zawartością boru
	Lekarský	Wysokozmineralizowana, wodorowęglanowo-sodowa, borowa
	Anna	Średniozmineralizowana, wodorowęglanowo-sodowa, żelazista
	Napoleon	Średniozmineralizowana, wodorowęglanowo-sodowa, żelazista, borowa
	Kolonadný	Wysokozmineralizowana, wodorowęglanowo-sodowa, żelazista, borowa

Źródło: badania terenowe 2006

W Iwoniczu Zdroju właściwości lecznicze wód znane były już w XVI wieku. Najstarszym źródłem charakteryzującym się samoczynnym wypływem nadano nazwy: Karol, Józef i Amelia. Nadmierna eksploatacja wód przyczyniła się do ich demineralizacji. Obecnie wodę wydobywa się z czternastu ujęć, z których każde posiada odmienne cechy fizyko-chemiczne (tab.2). Wody mineralne występują w piaskowcach ciężkowi-ckich, z których największe znaczenie posiadają wody z warstwy II i III (Kamiński, Mackoś, 1998).

Truskawieckie wody mineralne znane były już w XVI wieku. Jednak dopiero w roku 1820 przy eksploatacji złóż ropy naftowej natrafiono na źródło wody mineralnej, które stało się podstawą rozwoju uzdrowiska. W kolejnych latach rozpoczęto eksploatację wód m.in. ze źródeł Maria, Zofia, Anna. Obecnie wodę mineralną eksploatuje się z trzynastu źródeł. Wody charakteryzują się zróżnicowanym składem chemicznym i właściwościami leczniczymi. Reprezentują trzy grupy – słabo, średnio i wysokozmineralizowane. Najbardziej znana jest odkryta w roku 1935 Naftusia o specyficznym zapachu nafty (Torochtyn, Denisuk, 1975, Fedun, 1999, Kłopotowskyj, 2006).

Pierwsze wzmianki o wodach mineralnych w Bardejowskich Kupelach pochodzą z XIII wieku, natomiast kabiny do kąpeli leczniczych zostały wybudowane dopiero w wieku XVI. Obecnie leczniczą wodę mineralną eksploatuje się w dziesięciu ujęciach. Są to wody wodorowęglanowo-chlorowo-sodowe z zawartością m.in. związków żelaza. Największe znaczenie posiadają wody ze źródeł Hlavný, Lekarský, Herkules (Eliasova, 2007) (tab.2).

Do najczęściej stosowanych peloidów zalicza się borowiny. Obejmują one części masy torfowej, która w wyniku składu botanicznego i na skutek zaawansowanego rozkładu materii organicznej wykazuje stosowne właściwości fizyczne i chemiczne (Kucharski, Szymak, 1993).

Borowiny są powszechnie stosowane w badanych uzdrowiskach. W Iwoniczu Zdroju do celów leczniczych wykorzystuje się rocznie ponad 500 m³ borowiny (Kamiński, Mackoś, 1998). Lokalne złoża borowinowe występujące na Borowinowej Górze wykorzystywano do połowy wieku XX. Następnie korzystano ze złóż w Targowiskach k. Krosna. Ich zasobność szacowano na 229 tys m³ (Kamiński, Mackoś, 1998). Jednak w wyniku nieprawidłowej gospodarki ściekowej złoża to zostało skażone bakteriologicznie i zaprzestano jego eksploatacji. Obecnie wykorzystuje się borowiny ze złoża Wola Chorzelowska.

W Truskawcu wykorzystuje się borowiny pochodzące ze złóż torfu typu niskiego (Obolonskie, Nynińskie, Grabnyk). Złoża te znajdują się w okolicach uzdrowiska Morszyn. Są to największe w rejonie karpackim pokłady torfu (239 tys. m³) o odczynie pH 3,7-4. Poza tym złoża torfów zlokalizowane są w okolicach Nemirowa, Szkła oraz Lubinia Wielkiego i we wsi Czercze (Fedun 1999, Krawczyk, 1999b).

Złoża borowin w Bardejowskich Kupelach występują w odległości 1-2 km od centrum uzdrowiska. Zasoby złóż są niewielkie, a ich eksploatacja jest nieefektywna. Do zabiegów leczniczych wykorzystuje się borowiny ze złóż zlokalizowanych w pobliżu uzdrowisk Bojnica i Smrdaky (Eliasova, 2007).

Ozokeryt zwany inaczej woskiem górskim jest wykorzystywany w lecznictwie głównie w Truskawcu. Pierwsze wzmianki o tym „darze natury” pochodzą z początku wieku XIX (Szymonko, 1987). Genetycznie jego występowanie jest związane ze złożami ropy naftowej. Największe i najcenniejsze pokłady ozokerytu znajdują się w okolicy Borysławia. Corocznie wydobywa się tutaj ponad 700 ton tego surowca, a jego zapasy przy dotychczasowym poziomie eksploatacji oszacowano na ponad 100 lat (Krawcow i in. 1995). Przeprowadzone badania fizyko-chemiczne potwierdzają, że zawiera on cenne makro i mikroelementy – siarkę, żelazo, sód, tytan, cynk. W zależności od składu chemicznego ozokeryt może mieć różny kolor od żółtego, zielonego aż po ciemny, zbliżony do czarnego. Po odpowiedniej obróbce przypomina plastyczny pszczeli wosk z charakterystycznym naftowym zapachem. Badania wykazały, że mimo termicznej obróbki nie traci swoich właściwości i może być wykorzystywany w leczeniu różnych schorzeń nawet do szesnastu razy. Balneolodzy są przekonani, że ozokeryt jest lepszy niż paleoidy w terapii chorób reumatologicznych, dermatologicznych, a także ortopedycznych (Gerencuk, 1968, Szymonko, 1989, Fedun, 1999).

STAN PODSTAWOWYCH ELEMENTÓW INFRASTRUKTURY TURYSTYCZNEJ

Baza noclegowa

W trzech analizowanych uzdrowiskach baza noclegowa wykazuje zróżnicowany obraz zarówno pod względem charakteru obiektów jak i ich wielkości (tab.3). Pod względem liczby obiektów noclegowych jak i liczby miejsc noclegowych wyróżnia się Truskawiec. W roku 2006 w mieście funkcjonowało 69 obiektów noclegowych, z których 36 stanowiły sanatoria, należące do Truskawieckurort S.A oraz do gestorów prywatnych. Łączna liczba miejsc noclegowych wynosiła ponad 13 000. Cechą charakterystyczną był ponad 90% udział miejsc noclegowych w obiektach sanatoryjnych (tab.3). W Iwoniczu Zdroju struktura bazy noclegowej wykazywała większe zróżnicowanie. W uzdrowisku działały sanatoria stanowiące część Uzdrowiska Iwonicz S.A i należące do prywatnych właścicieli, pensjonaty, hotele oraz kwatery prywatne, które łącznie oferowały ponad 2300 miejsc noclegowych. Najmniejszą liczbą obiektów (37) i najmniejszą liczbą miejsc noclegowych dysponowały Bardejowskie Kupele (tab.3).

Tab.3: Struktura obiektów noclegowych w uzdrowiskach w 2006 roku

L.p.	Obiekty	Iwonicz Zdrój				Truskawiec				Bardejowskie Kupele			
		Liczba obiektów	%	Liczba miejsc noclegowych	%	Liczba obiektów	%	Liczba miejsc nocleg.	%	Liczba obiektów	%	Liczba miejsc nocleg.	%
1.	Obiekty sanatoryjne	11	20	1499	63,3	36	53	11942	91,6	32	86	1032	71,6
2.	Hotele	3	5	135	5,7	10	14	548	4,2	3	8	385	36,7
3.	Pensjonaty	15	27	348	14,7	11	16	358	2,7	1	3	15	1,1
5.	Ośrodki wypoczynkowe	7	13	288	12,2	0	0	0	0	0	0	0	0
7.	Kwatery prywatne i pokoje gościnne	20	35	98	4,1	0	0	0	0	1	3	6	0,6
10.	Pozostałe	0	0	0	0	12	17	189	1,5	0	0	0	0
	Łącznie	59	100	2368	100	69	100	13037	100	37	100	1438	100

Źródło: badania terenowe 2006

Baza towarzysząca

Istotą funkcjonowania infrastruktury towarzyszącej jest możliwość sprzedaży ofert turystycznej, a także zagospodarowania czasu wolnego w przypadku niesprzyjających warunków pogodowych. Dotyczy to zarówno mieszkańców jak i turystów odwiedzających uzdrowiska (Harasimiuk i in. 2007).

Analizowane uzdrowiska wykazują duże zróżnicowanie w zakresie stanu infrastruktury turystycznej (tab.4). Do najważniejszych elementów infrastruktury turystycznej należą szlaki turystyczne, szlaki rowerowe oraz baza sportowo-rekreacyjna. Obejmuje ona: baseny i kąpieliska, sale sportowe, wypożyczalnie sprzętu sportowego, boiska a także inne obiekty tj. korty tenisowe, pola golfowe, dyskoteki (tab. 4).

W skład bazy turystycznej w Iwoniczu Zdroju wchodzi m.in. oznakowane szlaki turystyczne. Do najciekawszych należą: m.in. fragment Głównego Szlaku Beskidzkiego (znaki koloru czerwonego), którym można dojść przez Pasma Bukowicy do Komańczy i dalej w Bieszczady oraz przez Cergową, Pustelnię Św. Jana i Magurski PN do Krynicy. Uzupełnieniem szlaku PTTK są szlaki gminne: mi. in. z Iwonicza Zdroju przez Przemyarki do Rymanowa Zdroju, z Iwonicza Zdroju przez Klimkówkę do Rymanowa, przez Piekłiska do Klimkówki oraz na Bełkotkę i Winiarską.

Poza szlakami znakowanymi dużą popularnością cieszą się przejścia nieoznakowane: przez Bałuciankę do Jaślisk, przez Lubatową do Trzciany, przez Lubatówkę do Dukli i inne (Michalak, 2001).

Tab.4: Wybrane elementy infrastruktury turystycznej w analizowanych uzdrowiskach

Elementy infrastruktury turystycznej	Iwonicz Zdrój	Truskawiec	Bardejowskie Kupele
Szlaki turystyczne	+	-	+
Szlaki rowerowe	+	-	+
Ścieżki spacerowe	+	+	+
Trasy narciarstwa biegowego	+	-	-
Wyciągi narciarskie	+	-	+
Kąpieliska/baseny	+	+	+
Korty tenisowe	+	+	+
Wypożyczalnie sprzętu sportowego	+	+	+
Boiska sportowe	+	+	+
Pole do mini golfa	-	-	+
Parki	+	+	+
Place zabaw dla dzieci	+	+	+
Centra odnowy biologicznej	+	+	+
Jaskinie solne	+	+	+
Kino	+	+	+
Biblioteki i czytelnie	+	+	+
Dyskoteki	+	+	-
Kasyno	-	+	-
Muzea	-	+	+

Źródło: badania terenowe 2006

Na terenie uzdrowiska i pobliskich okolic wytyczono kilka szlaków rowerowych dla rowerów górskich i spacerowych. Są to: szlak przez stoki Przedziwnej i Winiarskiej do Lasu Grabińskiego i Iwonicza (oznakowany zielonymi kółkami na białym tle, o długości 17 kilometrów), szlak przez Turkówkę, Wólecką Górę do dzielnicy pensjonatowej (oznakowany niebieskimi kółkami na białym tle i ma długość 12 kilometrów) oraz szlak biegnący z Iwonicza Zdroju przez Klimkówkę, Rymanów, Królik Polski, Bałuciankę do Iwonicza Zdroju (oznakowany białymi strzałkami, ma długość 27 kilometrów) (Michalak, 2001).

W leczeniu kuracjuszy, zwłaszcza w terenoterapii, ważną rolę odgrywają ścieżki spacerowe. W Iwoniczu Zdroju w latach 70. XX wieku zostało wykonanych około 20 km

ścieżek zdrowia i ścieżek przyrodniczych wokół uzdrowiska, w parku zdrojowym oraz między sąsiednimi miejscowościami: Rymanowem, Klimkówką, Lubatową i Lubatówką. Dużą popularnością cieszy się otwarta w 2000 roku ścieżka spacerowo-przyrodnicza do źródła „Bełkotka”. Na jej trasie wyznaczono i opisano stanowiska dotyczące funkcjonowania ekosystemu leśnego.

W uzdrowisku istnieją sprzyjające warunki dla rozwoju różnych form turystyki zimowej. W sezonie zimowym w Iwoniczu Zdroju działa wyciąg narciarski (orczykowy) zlokalizowany na stoku Góry Winiarskiej wyposażony w sztuczne oświetlenie, o długości trasy 350 metrów oraz wytyczone trasy narciarstwa biegowego m.in. na wzniesieniach Przedziwniej i Winiarskiej, przejście od Borowinowej Góry przez Piekłiska do Klimkówki, przejście między Przedziwną a Żabią Górą, czy od Przedziwniej przez Winiarską w stronę Ispaku.

Od kilku lat w uzdrowisku nie funkcjonuje już pływalnia odkryta, która jest zlokalizowana w Dolinie na Kawalcach. W Iwoniczu Zdroju działają pływalnie kryte w sanatorium Stomil-Ziemowit, Sanvit, KRUS, Excelsior.

Przy niektórych obiektach sanatoryjnych tj. sanatorium Wisła-Margot i szpital uzdrowiskowy Excelsior znajdują się korty tenisowe oraz boiska do gry w koszykówkę czy siatkówkę (sanatorium Wisła-Margot, Biały Orzeł, Zespół Szkół Gastronomiczno-Hotelarskich). Korzystanie z tych urządzeń umożliwia funkcjonujące w uzdrowisku wypożyczalnie sprzętu sportowego. Przy parkingu strzeżonym można wypożyczyć rowery górskie, a na stoku Winiarskiej w sezonie zimowym sprzęt narciarski. Sanatoria dysponują również stołami bilardowymi, piłkami do koszykówki, siatkówki i innym sprzętem sportowym. Większość sanatoriów oferuje także możliwość wypożyczenia kijków do Nordic Walking.

Dla dzieci urządzone przy pensjonatach i niektórych ośrodkach sanatoryjnych place zabaw. Uatrakcyjnieniu pobytu kuracjuszy służyły także centra odnowy biologicznej i spa (m.in. sanatorium Górnik), oraz jaskinie solne (Zakład Przyrodolecznicy, sanatorium Górnik). Ważnym elementem infrastruktury turystycznej w Iwoniczu Zdroju jest także Gminna Biblioteka Publiczna oraz kino Wczasowicz, będące także miejscem organizacji występów teatralnych, muzycznych lub koncertów.

W Truskawcu głównym miejscem spacerów i terenoterapii jest park zdrojowy zlokalizowany w zachodniej części uzdrowiska. Znajdują się w nim rzeźby, pomniki oraz obmurowane źródła wód mineralnych.

Na terenie Truskawca działają kryte pływalnie zlokalizowane m.in. w kompleksie sanatoryjnym Dnipro-Beskid oraz hotelu Riksos.

Uzupełnieniem bazy turystyczno - sportowej są boiska sportowe oraz stadiony (dzieścić), a także korty tenisowe (osiem) z których mogą korzystać turyści jak i ludność miejscowa. Przy sanatoriach dziecięcych (Junist) urządzone place zabaw.

W niektórych sanatoriach, pensjonatach można wypożyczyć sprzęt sportowy np. piłki do gry w koszykówkę, siatkówkę czy piłkę nożną oraz zestawy do gry w tenisa stołowego i ziemnego.

Podobnie, jak w uzdrowiskach polskich, w Truskawcu funkcjonuje także jaskinia solna oferująca seanse lecznicze i relaksacyjne w sprzyjającym mikroklimacie. W ostatnich latach coraz częściej otwiera się w mieście centra odnowy biologicznej i rozrywki. Największym uznaniem wśród kuracjuszy cieszy się kompleks wypoczynkowy Bohema, kulturalno - rozrywkowe centrum Milenium.

Uzdrowisko posiada rozwiniętą sieć bibliotek i czytelni. Bogaty księgozbiór zgromadzony jest w Głównej Bibliotece Uzdrowskiej, bibliotece dla dzieci oraz siedemnastu bibliotekach zlokalizowanych w sanatoriach.

Kuracjusze w czasie wolnym mogą skorzystać z seansów filmowych wyświetlanych w kinie Złata i Czerwona Kalina. Są to nowoczesne obiekty wyposażone w sprzęt i aparaturę umożliwiającą odbiór wysokiej klasy. Na tle innych uzdrowisk Truskawiec wyróżnia się posiadaniem na swoim terenie trzech muzeów – Muzeum Twórczości M. Biłasa, Muzeum Eparchialne oraz najbardziej znane i najczęściej odwiedzane Muzeum Miasta-Uzdrowiska, w którym poza stałymi ekspozycjami organizowane są także wystawy czasowe np. wystawa figur woskowych.

Czas spędzony w uzdrowisku umilić może wyjście do kasyna Flesz. Jest to atrakcja, która nie występuje w pozostałych miejscowościach.

W Bardejowskich Kupelach turystyczna baza towarzysząca jest dobrze rozwinięta i urozmaicona. Przez obszar uzdrowiska przebiega kilka znakowanych szlaków turystycznych np. szlak czerwony – Barejów - Bardejowskie Kupele - Stebnicka Magura - Zborow - Kurimka oraz szlak żółty – Bardejowskie Kupele - Zborowski hrad - Dlha Luka oraz Mnichowski Potok – przełęcz Czereśnia - Bardejowskie Kupele.

Sieć oznakowanych tras uzupełniają ścieżki spacerowe – wyznaczone są na terenie uzdrowiska, sprzyjają uprawianiu joggingu, Nordic Walking, łączna długość ścieżek wynosi ok. 25 km. Jedną z ciekawszych jest ścieżka dydaktyczna biegnąca na trasie Bardejowskie Kupele - Čeršľa - Zborowski hrad - Dlha Luka - Bardejowskie Kupele. Na ścieżce o długości 8 km wyznaczono sześć przystanków prezentujących najciekawsze obiekty historyczno-przyrodnicze.

Jedną z najciekawszych tras rowerowych nie tylko Bardejowskich Kupeli, ale także północno-wschodniej Słowacji jest trasa Bardejów - Zborów - Regetowka - Becherów - Ondawka - Nižna Polanka - Jedlinka - Zborów - Bardejowskie Kupele - Bardejów prezentująca miejsca o szczególnych walorach historycznych i przyrodniczych.

W zimie narciarstwo zjazdowe uprawiać można na stoku narciarskim, który ma długości 520 m i przewyższeniach około 115 m (Darmochwał, 1999).

W lecie największą atrakcję stanowi kąpielisko odkryte. Zlokalizowane w północnej części uzdrowiska, na jego terenie znajduje się brodzik dla dzieci, a woda w basenie w miarę konieczności jest podgrzewana.

Bazę sportową uzupełniają korty tenisowe, boiska sportowe, pole do mini golfa, a także centrum relaksacyjno-rehabilitacyjne w hotelu Ozon. Sprzęt potrzebny do uprawiania różnych dyscyplin sportowych można wypożyczyć w willi Matylda.

W czasie niepogody skorzystać można z seansów filmowych wyświetlanych w godzinach popołudniowych w kinie Zriedlo oraz księgozbioru zgromadzonego w bibliotece uzdrowskiej mieszczącej się w willi Melania.

W uzdrowisku działalność prowadzi Muzeum Architektury Ludowej prezentujące zabudowania gospodarcze, obiekty mieszkalne różnych grup etnicznych z regionu Górnego Szarisza oraz północnego Zemplina. Było to pierwsze muzeum takiego typu na Słowacji. Budowano je w latach 1960-1965. Poza tym w willi Rakoczy znajduje się ekspozycja strojów ludowych, wyrobów rzemieślników ludowych, a także wystawa dotycząca historii Bardejowskich Kupeli.

Oferta zabiegowo – lecznicza jako element produktu turystycznego uzdrowisk

Oferta zabiegowo-lecznicza stanowi ważny element produktu turystycznego uzdrowisk. Charakter i zakres oferty stanowią czynnik przyciągający kuracjuszy, zwłaszcza pełnopłatnych, przyjeżdżających bez skierowań lekarskich. Przemiany ilościowe i jakościowe oferowanych usług zdrowotnych mogą stanowić wskaźnik dostosowania się do warunków gospodarki rynkowej. W dalszej części przedstawiono ofertę na przykładzie spółek uzdrowiskowych (Iwonicz S.A, Truskawekurort S.A, Bardejowskie Kupele S.A).

Cechą charakterystyczną uzdrowisk jest wykonywanie zabiegów w oparciu o różnorodne metody lecznicze (tab.5).

Oferta zabiegowa jest zróżnicowana i urozmaicona. We wszystkich uzdrowiskach stosuje się zabiegi oparte na balneoterapii, klimatoterapii, kinezyterapii oraz fizykoterapii. Uzupełnieniem tego jest stosowanie odpowiednich diet. Poza tym w niektórych uzdrowiskach stosuje się m.in. leczenie homeopatyczne (Iwonicz Zdrój), aromatoterapię (Iwonicz Zdrój, Truskawiec, Bardejowskie Kupele), apifitoterapię (Truskawiec). W uzdrowiskach ukraińskich w lecnictwie wykorzystuje się także ozokerytoterapię (tab.5).

Tab.5: Metody lecznicze stosowane w uzdrowiskach

Metody lecznicze	Iwonicz Zdrój	Truskawiec	Bardejowskie Kupele
Balneoterapia	+	+	+
Klimatoterapia	+	+	+
Kinezyterapia	+	+	+
Fizykoterapia	+	+	+
Leczenie dietetyczne	+	+	+
Akupunktura	-	+	-
Homeopatia	+	-	-
Ozokerytoterapia	-	+	-
Aromatoterapia	+	+	+
Apifitoterapia	-	+	-

Źródło: badania terenowe

W Uzdrowisku Iwonicz S.A zabiegi lecznicze wykonywane są w Zakładzie Przyrodolecznictwa zlokalizowanym w centrum uzdrowiska. Zakład świadczy usługi nie tylko dla kuracjuszy Spółki, ale także dla pacjentów innych sanatoriów i pacjentów ambulatoryjnych. Zakład Przyrodolecznictwa jest obiektem przystosowanym do przyjmowania osób niepełnosprawnych. Mieszczą się w nim następujące działy: kinezyterapii, fizykoterapii, hydroterapii, masaży, zabiegów borowinowych oraz odnowy biologicznej. W ramach tych działów możliwe jest wykonywanie trzydziestu czterech rodzajów zabiegów. Lista proponowanych zabiegów obejmuje m.in. kąpiele (wirowa, mineralna, zmiennocieplna, kwasowęglowa, perełkowa, ozonowa), trzy rodzaje inhalacji (zbiorowe, indywidualne, ultradźwiękowe), masaże (pneumatyczny, ręczny, podwodny), różnego rodzaju lampy (Solux, Biotron), Intedryn, galwanizację, diatermię, diadynamik, a także gimnastykę ogólnoustrojową w basenie i na sali gimnastycznej.

Na podstawie w/w zabiegów Uzdrowisko Iwonicz S.A przygotowało pakiet leczniczy trwający minimum czternaście dni w ramach, którego istnieje możliwość skorzystania z Ośrodka Diagnostyki i Leczenia Kobiet pod Patronatem Kliniki Ginekologii Akademii Medycznej w Lublinie oraz Ośrodka Diagnostyki i Leczenia Osteoporozy pod Patronatem Kliniki Ortopedii Akademii Medycznej w Lublinie. W Starych Łazienkach działa także poradnia ortopedyczna i reumatologiczna, laboratorium analityczne krwi, moczu oraz badań hormonalnych. Uzdrowisko opracowało program pobytów leczniczych dla chorych z łuszczycą, z osteoporozą i dla kobiet po mastektomii.

Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom rynku Spółka Uzdrowisko Iwonicz S.A poza zabiegami typowo leczniczymi oferuje zabiegi kondycyjno-rekreacyjne i zabiegi kosmetyczno-pielęgnacyjne (np. ćwiczenia na siłowni, peeling ciała, zabiegi hydroterapeutyczne, zabiegi fitomineralne, masaże, zabiegi detoksykująco – ujędrniające, zabiegi limfodrenujące, zabiegi kosmetyczne twarzy). Zabiegi kosmetyczno-pielęgnacyjne są wykonywane w oparciu o wykorzystanie alg, glinki, minerałów morskich oraz czekolady w centrum spa&wellness otwartym w roku 2003. Do grupy tych zabiegów należą m.in. peeling czekoladowy, zabieg detoksykująco-relaksujący redukujący cellulit, zabieg solny liftingująco-wyszczuplający, czy zabieg detoksykująco-nawilżający. Zabiegi przeznaczone są dla osób przemęczonych, z dolegliwościami niewymagającymi pomocy medycznej. Celem zabiegów jest wzmocnienie, regeneracja organizmu oraz poprawa samopoczucia. Z kombinacji różnych zabiegów opracowano specjalne pakiety pobytowe dla kobiet i mężczyzn w różnym wieku np. dzienne programy odnowy biologicznej dla kobiet i mężczyzn, 3 - dniowe pakiety Gorąca czekolada, Gorączka Złota, Coffee Spa, 7 - dniowy program zapobiegający cellulitowi. Poza tym w ofercie są także 14 - dniowy turnus antystresowy oraz turnus modelujący sylwetkę oraz kondycyjno – odchudzający. W skład takiego pakietu wchodzi odpowiednio dobrane zabiegi, zakwaterowanie, całodienne wyżywienie w postaci specjalistycznej diety oraz całodobowa opieka lekarsko-pielęgniarska. Wszystkie zabiegi wykonywane są na bazie wyłącznie kosmetyków i preparatów naturalnych, pochodzących z własnej oferty produkcyjnej. W ramach spa&wellness funkcjonuje także Podkarpacki Ośrodek Terapii Solnej oferujący zabiegi haloterapii i aromafitoterapii stosowane w przypadku przemęczenia, otyłości, zaburzeń metabolizmu oraz nerwicach. Wszystkie zabiegi wykonywane są przez wyszkolony personel z użyciem nowoczesnych urządzeń (Komornicki, 2010).

Kolejną ofertą pobytową są wczasy wypoczynkowe trwające minimum cztery dni. Cena obejmuje m.in. nieodpłatne korzystanie z basenu, kuracji pitnej i jednego seansu w jaskini solnej.

W uzdrowisku w połowie XIX wieku opracowano metodę pozyskiwania soli jodobromowej iwoniczkiej, a od l.20. XX wieku produkuje się borowinową kostkę iwoniczką. Są to tradycyjne preparaty lecznicze produkowane w Iwoniczu Zdroju. Na ich bazie Uzdrowisko Iwonicz S.A. jako jedyna polska firma uzdrowiskowa zaczęła produkować kosmetyki. Obecnie są one produkowane w kilku seriach: „Naturalne Źródło Urody” (sole kąpielowe, solankowe płyny kąpielowe), „Kuracja SPA” (peeling do ciała z leczniczą solą iwoniczką, żel pod prysznic kojąco-nawilżający, balsam do ciała ujędrniająco – nawilżający z leczniczą solą iwoniczką), „Prosto z Natury” (antycellulitowa emulsja do ciała ujędrniająco – wzmacniająca, kojący szampon przeciwłupieżowy z leczniczą solą

i nanomiedzią, lawendowa sól odświeżająca do zmęczonych stóp z nanomiedzią i olejkami eterycznymi). Seria ta została nagrodzona I miejscem w Ogólnopolskim Konkursie na Najlepszy Kosmetyk Naturalny roku 2009 i Medalem Złota Pieczęć Natury. Ostatnią serię stanowią Kremy z Uzdrowiska Iwonicz (wzmacniający krem do rąk i paznokci z solą iwoniczą, d-pantenolem i krzemem oraz zmiękczający krem do szorstkiej skóry z solą iwoniczą, Mediolanem i allantoiną) (Komornicki, 2010).

Uzdrowisko Truskawiec specjalizuje się w leczeniu schorzeń nerek i dróg moczowych, chorób ginekologicznych, układu pokarmowego, układu krążenia, osteoporozy oraz układu nerwowego. Uzdrowisko posiada bardzo dobrze rozwiniętą bazę leczniczą. Funkcjonuje tu ponad czterdzieści laboratoriów wykonujących specjalistyczne badania. Na terenie uzdrowiska wykonuje się ponad dziewięćdziesiąt różnego rodzaju zabiegów, zgrupowanych w trzy główne działy: hydroterapeutyczny, balneoterapeutyczny, fizjoterapeutyczny. Zabiegi hydroterapeutyczne (kąpiele, natryski) wykonywane są m.in. w sanatoriach: Szachtar, Kryształowy Pałac, Karpaty, Perła Przedkarpacia i wodolikarni (lecznicy wodnej) nr 1. Zabiegi z grupy balneoterapeutycznych oferują balneoozokerytolecznice nr 1 i 2, sanatoria: Karpaty, Dzeroło, Perła Przedkarpacia, Szachtar, Sanatorium Wojskowe, Mołodowa, Przedkarpacie, Dnipro-Beskid, Truskawiec, Kryształowy Pałac. Poza tym w każdym sanatorium znajdują się gabinety masażu, kinezyterapii oraz gabinety psychologa. Większość sanatoriów oferuje usługi z zakresu profilaktyki i leczenia stomatologicznego. Wszystkie zabiegi świadczone są w oparciu o nowoczesną aparaturę medyczną. W uzdrowisku działalność lecznicza prowadzona jest pod patronatem kilku znanych ukraińskich uczelni medycznych np. oddziału Eksperymentalnej Balneologii Instytutu Fizjologii im. O. Bohomolca, Instytutu Problemów Rehabilitacji Medycznej, Truskawieckiego Balneologicznego Centrum Innowacji, czy Uzdrowskiego Naukowo-Rehabilitacyjnego Centrum Karpaty-Czarnobyl.

Spółka Truskawekurort S.A. w oparciu o wykonywane zabiegi lecznicze opracowała specjalne programy lecznicze dla różnych grup zawodowych. W ofercie możemy znaleźć program zdrowotny przeznaczony m.in. dla kierowców, dla kierowników i pracowników państwowych, program dla pracowników przemysłu metalurgicznego, czy program dla nauczycieli i górników. W skład takiego programu wchodzi m.in. odpowiednio dobrane zabiegi, dietetyczne wyżywienie, opieka lekarska a także w miarę potrzeby spotkanie z psychologiem.

Poza ofertą dla grup zawodowych skorzystać można z programów leczących różne schorzenia np. bezpłodność, parodontozę, nadwagę, drogi żółciowe, cukrzycę i osteoporozę (trzydzieście tego typu programów). Dodatkowo, w ostatnich latach wprowadzono ofertę pobytową dla osób, które chcą poprawić swoją kondycję fizyczną i psychiczną. Służą temu 7- lub 14 - dniowe pobyty antystresowe, kosmetyczne oraz odmładzające organizm. Na taki program składają się przede wszystkim zabiegi relaksacyjne – aromaterapia, kąpiele, masaże, seanse psychologiczne, zajęcia na siłowni.

Poza zabiegami leczniczymi w niektórych obiektach działają centra spa, a w nich łaźnia i fińska łaźnia, siłownia, salon masażu, jaskinia solna, solarium, a także gabinet kosmetyczny. Można tu skorzystać z muzykoterapii, aromaterapii, koloroterapii czy innych metod relaksacyjnych.

Profil leczniczy Bardejowskich Kupeli obejmuje choroby układu krążenia, układu trawiennego, choroby przemiany materii, schorzenia dróg oddechowych, nerek i dróg

moczowych oraz osteoporozę, klimakterium, schorzenia kręgosłupa, a także choroby onkologiczne. Baza zabiegowa jest dobrze rozwinięta i obejmuje ponad czterdzieści pięć rodzajów zabiegów leczniczych i rekreacyjnych wykonywanych w zakładzie przyrodolecznictwem. Do najbardziej popularnych należą masaże (podwodny, klasyczny, aromaterapeutyczny, chiński, kamieniami), kąpiele (mineralna, perełkowa, wirowa, rozmarynowa, lewandowa), inhalacje, oksyterapia, a także drenaż limfatyczny czy sauna fińska i parowa. W uzdrowisku istnieje możliwość skorzystania z haloterapii w znajdującej się tutaj jaskini solnej. Niedawno wprowadzoną nowością jest leczenie przez stawianie baniek oraz suchą kąpiel. Wszystkie te zabiegi podzielone są na dwie grupy – dostępne na podstawie skierowania lekarskiego i dostępne za dodatkową opłatą.

Zarząd uzdrowiska na bazie wykonywanych zabiegów przygotował różnego rodzaju ofert pobytowe. Pierwszą grupę stanowią pobyty lecznicze w ramach, których kuracjuszm oferuje się pobyt seniorski, leczniczo – prewencyjny, regeneracji dróg oddechowych, a także pobyt dla osób odchudzających się. W skład takiego pakietu wchodzi m.in. zakwaterowanie, odpowiednio dobrane wyżywienie, określone przez lekarza zabiegi lecznicze. Dodatkowo pobyt uzdrowskiowy – leczniczy extra zawiera wykonanie dodatkowych badań lekarskich (EKG, spirometria), wyżywienie w formie szwedzkiego stołu, wizytę w zakładzie kosmetycznym i fryzjerskim, a także wolny wstęp na mini-golfa lub do fitness klubu. Drugą grupę stanowią pakiety relaksacyjne, które można wykupić bez skierowania lekarskiego. Głównym elementem tych pakietów są zabiegi relaksacyjno-kondycyjne tj. masaże, kąpiele, aromaterapia, wizyty w saunie czy fitness. Uzupełnieniem tego są diety witaminowe, owocowe i inne. Trzecią, ostatnią grupę stanowią pakiety specjalne tj. pobyty wakacyjne i świąteczne dla dzieci i dorosłych. Atrakcją przy pobytach świątecznych był np. konkurs pisanek, udział w specjalnie przygotowanym wieczorze, czy wspólne śpiewanie kolęd. W Bardejowskich Kupelach, podobnie jak w innych wcześniej opisanych uzdrowiskach, od kilku lat oferowane są zabiegi spa & wellness (m.in. masaże, kąpiele relaksacyjne, zabiegi pielęgnacyjne na twarz i ciało, zabiegi w basenie).

Działalność marketingowo – reklamowa

Okres transformacji i nowe zasady korzystania z turystyki uzdrowskiej zintensyfikowały działania marketingowo-reklamowe w celu pozyskania kuracjuszy, zwłaszcza komercyjnych.

W uzdrowiskach polskich, w tym w Iwoniczu Zdroju, głównym świadczeniobiorcą lecznictwa uzdrowskiego jest Narodowy Fundusz Zdrowia, jednakże zawierane kontrakty nie wykorzystują w pełni zaplecza hotelowo-zabiegowego. W związku z tym zarządcy podejmują różnorodne działania mające na celu pozyskanie klientów indywidualnych oraz finansowanych z innych źródeł (firmy ubezpieczeniowe, Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie, fundacje itp.). Zmieniająca się orientacja społeczeństwa w postrzeganiu uzdrowisk zwiększyła obszar pozyskiwania nowych klientów korzystających nie tylko z leczenia ale także z profilaktyki, rehabilitacji czy pro-zdrowotnych form spędzania czasu. Korzystne położenie uzdrowiska blisko granicy ze Słowacją i Ukrainą stworzyło możliwość pozyskania klientów z tych państw. Sanatoria w Iwoniczu Zdroju podjęły współpracę w zakresie sprzedaży usług uzdrowskich z dystrybutorem działającym na Ukrainie. Poza tym w centrum zainteresowania Uzdrowiska Iwonicz S.A stały się

pobyty klientów polonijnych, dlatego nawiązano współpracę z Ośrodkami Polonijnymi oraz biurami podróży działającymi za granicą.

Poza rozwijaniem działalności marketingowej wielu dyrektorów zaczęło budować program lojalnościowy, który ma sprawić, że pozyskany klient stanie się stałym klientem i będzie polecał świadczone mu usługi uzdrowiskowe innym. Spółka zarządzająca obiektami przygotowując program marketingowy przeprowadzają wśród gości m.in. badania ankietowe dotyczące warunków pobytu w sanatoriach, oczekiwań i ewentualnych niedostatków związanych z pobytem.

Do najważniejszych działań marketingowo-promocyjnych należały do nich m.in.

- Udział w targach i giełdach turystycznych oraz rozpowszechnianie materiałów informacyjnych w kraju i za granicą m.in. na targach zagranicznych ITB w Berlinie, w Moskwie, krajowych targach turystycznych i kosmetycznych w Łodzi, Bydgoszczy, Katowicach, Warszawie, Szczecinie, targach SPA & Wellness
- Zamieszczenie reklam w publikacjach turystycznych i medycznych krajowych oraz zagranicznych np. w Ogólnopolskim Informatorze Osoby Niepełnosprawnej, Turystyce, na mapach turystycznych Iwonicza Zdroju, Rymanowa Zdroju i Polańczyka
- Współpraca z mediami – prasą krajową i zagraniczną (Nowiny, Super Nowości, Życie Warszawy), telewizją regionalną, krajową (TVP Polonia, TVP Rzeszów), rozgłośniami radiowymi (radio Fan FM, Radio Rzeszów)
- Rozbudowa informacji internetowej, która w dzisiejszych czasach stanowi ważne źródło informacji. Uzdrowisko Iwonicz S.A. prowadzi stronę internetową w języku polskim i angielskim. Na stronie dostępne są informacje dotyczące historii uzdrowiska, charakterystyki obiektów sanatoryjnych, proponowanych zabiegów leczniczych, oferty pobytowej w centrum spa oraz produktów uzdrowiskowych. są dane kontaktowe. Uzupełnieniem prezentacji są zdjęcia umieszczone w galeriach
- Współpraca z biurami podróży – Uzdrowisko Iwonicz S.A. posiada ponad siedemdziesiąt pięć umów o współpracy (pozyskanie klientów głównie na pobyty z odnową biologiczną). Na uwagę zasługuje umieszczenie oferty sanatorium Pod Jodłą w katalogu firmy Neckermann Polska.
- Współpraca z instytucjami zajmującymi się sprzedażą zorganizowanych pobytów rehabilitacyjnych i leczniczych np. Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie, Kluby Amazonki
- Współpraca z zakładami pracy i instytucjami np. z Ministerstwem Zdrowia w Warszawie, Akademią Medyczną w Lublinie, Halagardą Spółką Jawną w Krakowie, UMCS w Lublinie. W ramach takiej współpracy Spółka sprzedaje swoje usługi po preferencyjnych cenach, z bonifikatą dla zatrudnionych przez Polecającego pracowników i członków ich rodzin
- Wydawanie ulotek i materiałów informacyjnych w języku polskim i językach obcych
- Ustawienie tablic informacyjnych przy drogach dojazdowych
- Zmiany w stałych ofertach wczasów leczniczych oraz pobytach leczniczych – skrócenie wymaganych dni pobytu, rozszerzenie usług przy zachowaniu ceny

- Wprowadzenie nowej, specjalistycznej oferty (oferta związana z odnową biologiczną)
- Stosowanie Hotelowej Karty Stałego Klienta, Srebrnej i Złotej Leczniczej Karty Stałego Klienta, Srebrnej i Złotej Karty Klubu Kuracjusza Uzdrowiska Iwonicz,
- Utworzenie przez Uzdrowisko Iwonicz S.A sklepu internetowego
- Wspólna promocja w ramach „Uzdrowisk Galicyjskich”
- Kreowanie marek „Uzdrowisko Iwonicz” S.A i „Iwoniczanka” w celu zwiększenia zaufania wobec produktów
- Organizowanie spotkań promocyjnych dla dystrybutorów, bezpośrednio prezentacje oferowanych produktów (marketing bezpośredni)
- Udział w klastrze „Uzdrowiska – Perły Polski Wschodniej” – projekt realizowany jest od 1.01.2010 do 31.12.2011 r., celem jest rozwój powiązań pomiędzy podmiotami działającymi w branży leczniczej, zdrowotnej i uzdrowiskowej. Ważną rolę w realizacji powyższego celu jest szeroka współpraca przedsiębiorców, ośrodków naukowych i instytucji około biznesowych z regionalnymi i lokalnymi samorządami oraz organizacjami turystycznymi. Do projektu przystąpiły m.in. uczelnie wyższe (Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie – koordynator, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Rzeszowie), instytucje okołobiznesowe (Stowarzyszenie Promocji Przedsiębiorczości w Rzeszowie, Centrum Wspierania Biznesu Sp.z.o.o w Rzeszowie), gminy uzdrowiskowe (Iwonicz Zdrój, Rymanów, Krasnobród, Horyniec – Zdrój, Solec – Zdrój), przedsiębiorstwa (Uzdrowisko Iwonicz S.A, Uzdrowisko Rymanów S.A, Uzdrowisko Busko-Zdrój S.A, Sanatorium Uzdrowiskowe „Amer-Pol”, Sanatorium Uzdrowiskowe „Atrium”, Hotel „Pod Świerkiem” , Hotel „EwKa”, Hotel Restauracja „Jaś Wędrowniczek”, Ośrodek Leczniczo-Rehabilitacyjny NATURA - Busko-Zdrój i inne). Głównymi celami kooperacji w ramach klastra jest wykreowanie innowacyjnych kompleksowych produktów turystycznych, zgodnych z wymogami tzw. „rynku doznań”, wypromowanie wspólnej marki produktów, upowszechnienie pozytywnego wizerunku uzdrowisk Polski Wschodniej, wymiana doświadczeń, upowszechnienie najlepszych praktyk oraz promocja idei klasteringu. Ważną rolę odgrywa rozszerzenie współpracy z uzdrowiskiem Bardejowskie Kupele na Słowacji, Truskawiec na Ukrainie oraz Druskienniki na Litwie (Hermianiuk 2010).

Uzdrowisko Truskawiec działania promocyjno-reklamowe ukierunkowuje przede wszystkim na pozyskanie klientów pełnopłatnych z krajów byłego ZSRR, a szczególnie z republik nadbałtyckich. Swoją ofertę kierują głównie poprzez:

- Udział w targach turystycznych krajowych i zagranicznych
- Zamieszczanie reklam w specjalistycznych czasopismach medycznych i turystycznych
- Opracowanie w roku 2005 filmu promującego uzdrowisko Truskawiec oraz jego walory lecznicze i turystyczne. Płyte z tą prezentacją przygotowano także wersjach obcojęzycznych (angielskiej, polskiej, rosyjskiej i niemieckiej). Zawarte są na niej informacje o historii uzdrowiska, sanatoriach należących do spółki, diagnostyce i metodach leczniczych

- Strony internetowe - Spółka Truskawekurort S.A. posiada stronę internetową, na której są informacje o obiektach należących do niej, zabiegach leczniczych oraz innych oferowanych usługach. Strona przygotowana jest w języku ukraińskim, rosyjskim i angielskim. Oprócz tego informacje o poszczególnych sanatoriach można znaleźć m.in. na oficjalnej stronie miasta (www.truskavets-city.gov.ua), czy agencji internetowej uzdrowiska Truskawiec (www.truskavets.in.ua)
- Drukowanie i rozpowszechnianie materiałów i folderów promocyjnych, które dostępne są m.in. w recepcjach hotelowych, sklepach
- Nawiązanie kontaktów z zagranicznymi biurami np. w Polsce, Rosji, Słowacji, które sprzedają oferty pobytowe
- Wprowadzenie nowych, specjalistycznych ofert np. program leczniczy dla wybranych grup zawodowych, pobyt relaksacyjny itp.

Uzdrowiska słowackie, w tym Bardejowskie Kupele, także w ostatnich latach zintensyfikowały działania marketingowo-promocyjne. W uzdrowisku prowadzi się anonimowe badania ankietowe, w których każdy turysta może wyrazić swoją opinię na temat usług noclegowych, leczniczych, gastronomicznych czy organizacji wolnego czasu. Oprócz tego dział marketingu prowadzi bezpośrednie rozmowy z klientami na specjalnie przygotowanych spotkaniach. Działania te umożliwiają wybór optymalnych form promocji i reklamy. Należą do nich m.in.

- Udział w targach i wystawach turystycznych na Słowacji oraz Pradze, Berlinie, Lipsku, Wiedniu (w sumie w roku 2006 uzdrowisko było prezentowane w dwudziestu czterech miastach)
- Reklama w prasie, szczególnie w miejscach, z których zanotowano wzrost liczby przyjeżdżających kuracjuszy (Koszyce, Bratysława, Nitra, Poprad), telewizji (Zilina, Nitra) i radio
- Promocja za pośrednictwem strony internetowej przygotowanej czterech językach (słowackim, angielskim, niemieckim, rosyjskim). Strona zawiera m.in. informacje o zakwaterowaniu, zabiegach leczniczych, położeniu uzdrowiska uzupełnione galeriami ze zdjęciami
- Produkcja filmu DVD o uzdrowisku
- Akcja promocyjna na bilbordach prowadzona od roku 2004
- Organizacja wyjazdów studyjnych dla przedstawicieli biur podróży oraz kooperantów z Rosji, Ukrainy, Litwy, Białorusi, Estonii
- Opracowanie nowego logo i folderów dostosowanych do różnych grup klientów, które mają promować „Nowe Bardejowskie Kupele”
- Reklamy w komunikacji autobusowej, na liniach krajowych i zagranicznych wyjeżdżających z Preszowa i Koszyc
- Ustawienie na wszystkich drogach wjazdowych do Bardejowa tablic informacyjnych
- Wprowadzenie nowej oferty dla managerów, seniorów, pobytu bez skierowań

Duży nacisk położono na pozyskanie klientów pełnopłatnych z Niemiec, Polski, Izraela, Ukrainy, Białorusi, Rosji, a także Danii i Holandii. Dla nich zarząd uzdrowiska opracował dodatkowe formy promocji.

PODSUMOWANIE

W świetle przeprowadzonych analiz można zauważyć, że wybrane uzdrowiska karpackie (Iwonicz Zdrój, Truskawiec, Bardejowskie Kupele) wykazują aktywność w zakresie kreowania nowego produktu turystycznego. Na bazie uwarunkowań przyrodniczych, społecznych, ekonomicznych tworzą określoną ofertę leczniczo-turystyczną. We wszystkich badanych uzdrowiskach uwidacznia się stałe poszerzanie oferty i dostosowanie jej do nowej grupy kuracjuszy – ludzi młodych, pełnopłatnych, którym zależy przede wszystkim na poprawie kondycji fizycznej i psychicznej. W Iwoniczu Zdroju, Truskawcu jak i w Bardejowskich Kupelach coraz więcej zwolenników zyskują zabiegi wykonywane w studiach spa&wellness. Są to przede wszystkim różnego rodzaju masaże, zabiegi relaksacyjne, seanse w jaskiniach solnych, zabiegi pielęgnacyjne na twarz i ciało, modelujące czy korygujące. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom klientów na bazie tych zabiegów stworzono specjalne pakiety lecznicze, pobytowe czy wypoczynkowe (1,3, 5, 7, czy 14-dniowe). Tempo zachodzących przemian w zakresie kreowania nowej oferty jest zróżnicowane. Najszybciej zmiany te zachodzą w Uzdrowisku Iwonicz S.A, które jako pierwsze w Polsce poza tradycyjną ofertą zabiegową oferuje także swoim klientom tradycyjne preparaty lecznicze oraz kosmetyki produkowane na ich bazie. W stosunkowo niedługim czasie zyskały one uznanie wśród gości odwiedzających uzdrowisko, ale także wśród profesjonalistów, którzy jedną z serii nagrodzili I miejscem w Ogólnopolskim Konkursie na Najlepszy Kosmetyk Naturalny roku 2009 i Medalem Złota Pieczęć Natury. Poza tym warto odnotować, że w uzdrowiskach coraz większą rolę odgrywa prowadzenie działalności marketingowej. Zmiany systemu finansowania pobytu w uzdrowiskach przyczyniła się do poszerzania akcji reklamowych. Warto podkreślić pomysł utworzenia klastra „Uzdrowiska – perły Polski Wschodniej” jako jednej z form działalności promocyjnej o znaczeniu nie tylko regionalnym, ale i międzynarodowym.

BIBLIOGRAFIA

- DARMOCHWAŁ, T. (1999): Beskid Niski Polski i Słowacki. Wyd. Agencja TD, Białystok, 384
- ELIASOVA, D. (2007): Kupelnictvo. Ochrana Prirodných Liečebných kupelov v Slovenskej Republike. Vydateľ'sto EKONOM, Bratislava, 141 s.
- FEDUN, O. (1999): Balneologiczni resursy Peredkarpattja. WNTL, Lviv.
- GERENCUK, K.I (red). (1968): Priroda ukrajskich Karpat. Lvivskij Uniwersytet, Lviv
- GOŁEMBSKI, G. (2001): Kompendium wiedzy o turystyce. PWN, Poznań, s. 357-371.
- HARASIMIUK, M., ŚWIECA, A., KRUKOWSKA, R., TUCKI, A. (2007): Analiza potencjałów rozwojowych gminy Sosnowica - Potencjał i uwarunkowania rozwoju funkcji turystycznych i rekreacyjnych w gminie Sosnowica. Lublin (maszynopis).
- HERMANIUK, J. (2010): Innowacyjny Klastr Zdrowie i Turystyka „Uzdrowiska - Perły Polski Wschodniej” – cele, działania, rezultaty [w:] Hermaniuk J, Krupa J (red.), Współczesne trendy funkcjonowania uzdrowisk – klastering. Wyd.Institut Gospodarki WSiIZ, Rzeszów, s. 85-103
- HESS, M., NIEDŹWIEDŹ, T., OBRĘBKA-STARKŁOWA, B. (1977): Stosunki termiczne Beskidu Niskiego. Prace Geograficzne IGiPZ nr 123, PAN, Warszawa, 101 s.

- KAMIŃSKI, J., MACKOŚ, W. (1998): Naturalne zasoby lecznicze Iwonicza Zdroju i ich wykorzystanie. Iwonicz Zdrój. Rocznik Stowarzyszenia Przyjaciół Iwonicza Zdroju, t.1. Chemigrafia, Krosno, s. 66-83
- KLOPOTOWSKYJ, O. (2006): Kurorty zapadnoj Ukrainy. Wydательство Музыkalnyj Talizman, Truskavec, 109 s.
- KOLESAR, J. (1989): Humania bioklimatologia a klimatoterapia. Vydavateľstvo Osveta, Martin, s.185-186
- KOMORNICKI, P. (2010): Uzdrowisko XXI wieku – innowacje w uzdrowiskach na przykładzie „Uzdrowiska Iwonicz” S.A. [w:] Hermaniuk J, Krupa J (red.), Współczesne trendy funkcjonowania uzdrowisk – klastering. Wyd.Institut Gospodarki WSiIZ, Rzeszów, s.37-55
- KOZŁOWSKA-SZCZĘSNA, T., BŁAŻEJCZYK, K., KRAWCZYK, B., LILANÓWKA, D. (2002): Bioklimat uzdrowisk polskich i możliwości jego wykorzystania w lecznictwie. Monografie - Polska Akademia Nauk. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyńskiego, t.3, IGiPZ PAN, Warszawa, 605 s.
- KONDRACKI, J. (2000): Geografia regionalna Polski. PWN, Warszawa, 441 s.
- KRAWCOW, W.S, EWDOKYMENKO, W.K, GABREL, M.M, KOPACZ, M.W. (1995): Rekreacyjna polityka w Karpatskomu regionie: pryncypy formowania, szlajchy realizacji. Prut, Czerniwci, 72 s.
- KRAWCZYK, B. (1999): Lecznicze i turystyczne zasoby Regionu Karpackiego (Ukraina) ukraińskiego [w:] Obszary szczególnej troski i nowych możliwości rozwoju na przykładzie Polski i Ukrainy. Europa XXI. Centrum Studiów Europejskich nr 3. IGiPZ PAN, Warszawa, s.26-39
- KUCHARSKI, M., SZYMAK, M. (1993): Złóża torfów leczniczych (borowina) w Polsce. Wyd. MZiOŚ oraz Balneoprojekt, Warszawa, 66 s.
- MATOLYCZ, B.M. (2003): Mineralni wody ta kurorty Lvivszczyny. Wydawnictwo Palmira Druku, Lviv, 96 s.
- MICHALAK, J. (2001): Iwonicz Zdrój i okolice. Przewodnik turystyczno-krajoznawczy. Roksana, Krosno, 184 s.
- Nawczalno-krajoznawczyj atlas Ivivskoj oblasti, 1977, Lviv
- SZYMONKO, U.T (red). (1987): Kurort Truskawec. Zdorowj`a, Kiev, 142 s.
- TOROHTYN, M.D, DENISUK, W.G. (1975): Zdravnicy Karpat. Putewoditel-sprawocznik. Izdatelstwo Karpaty, Užgorod, s.56-75.
- Ustawa z 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz gminach uzdrowiskowych (Dz.U. Nr 167, poz. 1399)
- Zdravotna starostlivost c.277/1994.
- Zakon „Pro kurorty”, 5.10.2000 r „Nr 2026-III. Widomosti Werhownoy Rady Ukrainy -2000 – Nr 50-St.435.
- www.nfz.gov.pl,
www.truskavets-city.gov.ua,
www.truskavets.in.ua

TURISTICKO-LIEČEBNÁ PONUKA VYBRANÝCH KÚPEĽOV V KARPATOCH NA POĽSKO-SLOVENSKO-UKRAJINSKOM POHRANIČÍ

Zhrnutie

V poslednom období je vo svete zaznamenaný nárast záujmu ľudí o vlastné zdravie a zlepšenie psychickej a fyzickej pohody. V súvislosti s tým sa v mnohých regiónoch v širokom meradle rozvinula zdravotná resp. kúpeľná turistika. Rozvoj tejto formy aktivity je spojený s faktom starnutia obyvateľstva, nárastom bohatstva a liberizácie na štátnych hraniciach v priestore krajín EÚ. Dôležitým javom bol aj nárast podielu novej skupiny pacientov – mladých ľudí, ktorí sa zaujímajú o zlepšenie svojej psychickej a fyzickej kondície z dôvodu súčasného spôsobu života.

Uvedené zmeny sa dotkli aj kúpeľných miest na slovensko-poľsko-ukrajinskom pohraničí. Ťažká situácia a celkovo pokles spolufinancovania liečebných pobytov zo strany štátu donútili mnohé kúpeľné zariadenia získavať nových klientov na komerčnom základe. Tento fakt do veľkej miery vyvolal tlak na zlepšenie kvality a štandardu ponúkaných služieb, investície do opravy objektov a zariadení v kúpeľných strediskách. Načrtnutý trend je predmetom analýz v predkladanom príspevku, pričom boli porovnávané tri vybrané kúpeľné strediská – Iwonic Zdrój (Poľsko), Truskawiec (Ukrajina) a Bardejovské Kúpele (Slovensko).

Iwonicz Zdrój majúci viac ako 2000 obyvateľov je centrom gminy Iwonicz Zdrój. Hodnotené kúpele sú lokalizované v doline Iwonického potoku v nadmorskej výške 390-470 m n. m. Kúpele sú zamerané na liečbu ortopedických, neurologických, reumatologických, laryngologických, dermatologických, gynekologických a urologických ochorení. V Iwonicz Zdrój sa taktiež lieči obezita a osteoporóza. Kúpele sú najväčšími a najstaršími (vznik približne 16. storočie) v Podkarpatskom regióne.

Truskawiec (30 000 obyv.) je najväčším kúpeľným centrom Lvovského obvodu a jedným z najkrajších na Ukrajine. Leží približne 90 km južne od Lvova v doline Kvasného potoku. Rozvoj kúpeľno-zdravotnej činnosti v Truskawci sa datuje do prelomu 18. a 19. storočia. Kúpele sa zameriavajú na liečbu obličiek a močových ciest, chorôb tráviaceho traktu, gynekologické a dermatologické ochorenia.

Bardejovské Kúpele (časť mesta Bardejov – 35 000 obyvateľov) sú najväčšími kúpeľmi na východnom Slovensku. Ležia 5 km severne od Bardejova v Prešovskom kraji. Liečivé minerálne vody boli známe už v 13. storočí a samotné fungovanie kúpeľov spadá do 18. storočia. Všeobecne sa v Bardejovských Kúpeľoch liečia choroby obehového systému, tráviaceho, močového, choroby onkologické ako aj ženské.

Vo všeobecnosti kúpeľné centrá v Karpatoch v rámci svojej liečebno-rehabilitačnej činnosti využívajú makro a mikroklimu, minerálne a termálne vody, peloidy a ozokeryt. Iwonicz Zdrój, Truskawiec a Bardejovské Kúpele spĺňajú klimatické normy pre kúpele ležiace v miernom pásme.

V každom z vymenovaných kúpeľov sa využívajú minerálne vody, najčastejšie sú to vody zviazané s flyšovými morskými útvarmi a majú reliktný charakter. Hlavnými vodonosnými vrstvami sú série pieskovcov. Celkovo sa využíva 14 žriediel v Iwonicz Zdrój, 13 v Truskawci a 10 Bardejovských Kúpeľoch. Sú to vody v rôznom stupni mineralizácie, teploty a obsahu mikro a makro živín. Sú využívané v kúpeľných procedúrach, inhaláciách a pitnej kúre.

V rámci analýzy vybraných kúpeľných centier je taktiež hodnotený stav vybraných elementov podpornej infraštruktúry.

V troch analyzovaných kúpeľoch vykazuje ubytovacia báza rôzny charakter zariadení a ich veľkosť. Z hľadiska počtu ubytovacích objektov a počtu lôžok výrazne vystupuje Truskawiec. V roku 2006 v tomto centre fungovalo 69 ubytovacích zariadení, z ktorých bolo 36 sanatórií. Celkový počet ubytovacích miest bol viac ako 13 000. Charakteristickým bolo to, že viac ako 90% ubytovacích miest bolo v sanatóriách (tabuľka 3). V Iwonicz Zdrój vykazovala štruktúra ubytovacej bázy väčšiu diferenciáciu. V týchto kúpeľoch fungovalo 59 objektov: sanatória, penzióny, hotely a privátne ubytovania, ktoré celkovo ponúkali viac ako 2300 miest na ubytovanie. Najmenším počtom objektov (37) a zároveň najmenším počtom lôžok disponovali Bardejovské Kúpele.

Analyzované kúpele vykazujú veľké odlišnosti v rozsahu stavu turistickej infraštruktúry. Medzi najdôležitejšie elementy tejto infraštruktúry patria: turistické chodníky, cyklotrasy a športovo-rekreačná báza. Zahŕňa: bazény, športové haly, požičovne športových potrieb, ihriská a tiež iné objekty (tenisové kurty, golfové ihriská a diskotéky).

Liečebno-pobytová ponuka predstavuje dôležitý element turistického produktu kúpeľov. Charakter i rozsah ponuky je dôležitým faktorom v priťahovaní pacientov zvlášť samoplatcov, ktorí prichádzajú bez lekárskeho odporúčania. Zmeny v kvalite a v kvantite ponúkaných zdravotných služieb môžu mať veľký vplyv na podmienky lokálnej ekonomiky. Liečebná ponuka je pestrá a rôznorodá. Vo všetkých kúpeľoch sa využíva liečenie založené na balneoterapii, klimatoterapii, kineziterapii, a fyzikoterapii. Okrem tradičnej liečebnej ponuky sa objavujú aj pobyty relaxačné. Na báze kúpeľov sa vytvárajú špeciálne kúpeľné balíčky. Dobrým príkladom týchto zmien sú kúpele Iwonicz Zdrój, ktoré ponúkajú pobyty 1,3,5,7,14 – dňové pre mužov i ženy. Podobne je to možné využívať aj v Truskawci (špeciálne liečebné balíčky) a v Bardejovských Kúpeľoch (široká ponuka relaxačno-kozmetických procedúr). Navyše kúpele Iwonicz Zdrój S.A. ako jediná kúpeľná spoločnosť v Poľsku priniesla na trh vlastnú kozmetiku vytvorenú na báze prírodných liečiv.

Aby bolo možné získavať nových klientov zvlášť tých komerčných musel manažment všetkých troch kúpeľných centier investovať do zintenzívnenia marketingových akcií. Svoju ponuku kúpele prezentujú najčastejšie na turistických veľtrhoch prostredníctvom svojich agentov a spolupracovníkov, domácimi i zahraničnými združeniami, vydávaním letákov a informačných materiálov (prezentačných filmov). Dôležitú úlohu zohráva taktiež budovanie vernostných programov, ktorých cieľom je zachovanie stálych klientov. V súčasnom období komputizácie sa dôležitým stáva internet, kde možno nájsť potrebné informácie o ponuke a cenách pobytov. Čoraz častejšie sú k dispozícii už aj online rezervácie liečebných pobytov. Novou a veľmi dôležitou iniciatívou bolo nadviazanie spolupráce medzi podnikateľmi spojenými s kúpeľníctvom v rámci klastra „Uzdrowiska-Perły Polski Wschodniej”. Tento projekt sa realizuje v Poľsku v období v 1.1.2010 do 31.12.2011, ale je možnosť rozšíriť spoluprácu aj so zahraničím (Truskawiec, Bardejovské Kúpele a Druskienniki). Cieľom projektu je vytvorenie spoločnej značky a širokej prezentácie kúpeľov a zdravotnej turistiky v Poľsku i za hranicami.

Recenzovali: Doc. PaedDr. Peter Čuka, PhD.

Mgr. Anton Fogaš, PhD.

POTENCIÁL KRAJINY PRE LESNÉ HOSPODÁRSTVO (na príklade mikroregiónu Minčol)

Lucia KUNÁKOVÁ¹

Abstract: *This paper deals with the evaluation of landscape potential for forestry in Minčol microregion, which is here understood as the capability to provide high quality wood material while maintaining its functional structures. The objective of paper is to analyze the landscape potential of Minčol microregion for forestry in homogeneous square grid based on the methodology of the degree determination of significance and standardization (weighting) of 5 main classification features (types of the current landscape, forest age structure, production ability of soils, forest categorization and real inclination of geo-relief). On that basis, determine the degree of suitability of this potential and its spatial differentiation within the microregion.*

Key words: *landscape potential for forestry, microregion, Minčol, landscape*

ÚVOD

Krajina je životným priestorom človeka, ktorý ju chápe z pozície antropocentrizmu, z hľadiska ponuky pre život. Ponuka je podľa Čecha, Drdoša (2009) základom, z ktorého sa vyvinul pojem prírodného zdroja a z neho pojem krajinného potenciálu. Pojem krajinného potenciálu je založený na integračnom geoekologickom prístupe k prírodnému zdroju, ktorý interpretuje z environmentálneho a humanistického hľadiska. Rieši využívanie krajiny z hľadiska toho, aby nedošlo k nepriaznivým zmenám v krajine.

Pojem potenciál bol sformulovaný v geografickej (resp. geoekologickej) literatúre najprv v nemeckej geografickej škole (Neef 1966, Neef et al. 1973, Haase 1978, Mannsfeld 1983 a pod.) spočiatku ako ekonomický, resp. prírodno-priestorový (fyzickogeografický) potenciál. Neskôr sa na Slovensku ujal pojem krajinný potenciál (Drdoš et al. 1979, 1980; Mazúr 1980; Tarábek 1980; Zelenský 1980; Lehotský 1981; Drdoš 1982; Huba 1982; Oťaheľ 1982; Mazúr, Drdoš 1984; Zelenský 1984; Mazúr et al. 1985; Michaeli, Kandráčová 1985; Oťaheľ, Poláčik 1987; Mičian, Zat'ko 1990; Lehotský 1991; Drdoš 1992; Tremboš 1993; Michaeli, Ivanová 2005; Škrabuláková-Ivanová 2005; Škrabuláková, Valek 2005; Drdoš 2006; Valek, Ivanová 2006; Bucher 2007, 2009 a pod.). Pojem krajinného potenciálu prekračuje rámec pojmu prírodný (fyzickogeografický) potenciál. Neohraničuje sa výlučne na vlastnosti prírodných zložiek krajiny, ale zahrňuje aj sociálno-ekonomické aspekty, t.j. zakladá sa na geografickom pojme krajiny (Čech, Drdoš 2009).

Podľa autorov Oťaheľ, Poláčik (1987) krajinný potenciál je „ponuka, schopnosť, resp. vhodnosť krajiny poskytovať a plniť rôzne funkcie s cieľom uspokojovať potreby spoločnosti v súlade s harmonickým fungovaním funkčných väzieb krajinného systému. Výskum potenciálu zahrňuje hľadanie jeho kvalitatívnych hodnôt, výber potenciálových funkcií, ako aj ich kvantifikáciu, hľadanie pozitívnych hodnôt a poznanie limitov“.

¹ **RNDr. Lucia Kunáková**, Katedra geografie a regionálneho rozvoja, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita, ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov,
e-mail: lkunakova@gmail.com

Uvedení autori rozlíšili 10 druhov krajinného potenciálu s cieľom analyzovať ich lokáciu a podľa metódy hlavných komponentov hierarchizovať ich významnosť v študovanom území ako návrh funkčného riešenia.

Pri hodnotení potenciálu pre lesné hospodárstvo v Liptovskej kotline vychádzali Oťaheľ, Poláčik (1987) zo štruktúry súčasnej krajiny, orientovali sa na primárnu funkciu lesného hospodárstva-produkciu drevnej hmoty. Základom členenia bola funkčná klasifikácia lesných porastov, ktorá bola pokladaná za hlavné kritérium. Diferencuje lesy na produkčné a neprodukčné (ochranné a environmentálne). Dôležitá bola aj kvalita pôdneho fondu a druhové zloženie.

Lehotský (1991) hodnotil potenciál krajiny pre lesné hospodárstvo na území Štiavnických vrchov ako jeden z významných v danom území, s cieľom vyriešiť kompatibilitu vybraných potenciálov pre ich racionálnu organizáciu. Určil potenciál drevnej biomasy zvlášť pre najčastejšie sa vyskytujúce dreviny: potenciál na produkciu dubovej biomasy, potenciál na produkciu bukovej biomasy a potenciál na produkciu smrekovej biomasy. Autor vymedzil kritéria relevantné pre daný druh potenciálu: rubný vek drevin, hrúbku stredného kmeňa, dĺžku čiastkovej rubnej doby, výhľadové zastúpenie drevín a prirodzená obnova porastu. Neuvažoval o pestovaní lesa na ornej pôde, lúkach, či zastavanej ploche.

Pri hodnotení potenciálu krajiny mikroregiónu Minčol pre lesné hospodárstvo sa brala do úvahy primárna funkcia lesa, t. j. produkcia drevnej hmoty. Tento potenciál je chápaný ako schopnosť krajiny poskytovať kvalitnú drevnú hmotu pri zachovaní jej funkčných štruktúr. Cieľom predloženého príspevku je analyzovať potenciál krajiny mikroregiónu Minčol pre lesné hospodárstvo v homogénnej štvorcovej mriežke na základe metodiky stanovenia stupňa významnosti a normovania (váhovania) 5 hlavných klasifikačných znakov (typy súčasnej krajiny, vekové zloženie lesa, produkčná schopnosť pôd, kategórie lesa a reálny sklon georeliéfu). Na základe toho určiť stupeň vhodnosti tohto potenciálu a jeho priestorovej diferenciácie na území mikroregiónu.

METODIKA

Metodika hodnotenia potenciálu krajiny pre lesné hospodárstvo vychádza zo starších prác autorov Oťaheľ, Poláčik (1987); Lehotský (1991) s modifikáciou pre pomery mikroregiónu Minčol. V prostredí GIS bola vytvorená základná štvorcová hodnotiacia mriežka (rozmery štvorca 0,5 km²) pri rozlohe mikroregiónu 126 km². Táto mriežka bola následne pridaná ako ďalšia vrstva k jednotlivým analytickým mapám, pričom v rámci každého štvorca boli priradené normované bodové hodnoty jednotlivým atribútom, ktorých hodnotenie je relevantné pre tento druh potenciálu krajiny. Stanovenie stupňa významnosti hlavných klasifikačných znakov a výpočet ich normovanej váhy bolo spracované v zmysle metodiky Říhu (1995a,b). Klasifikačné znaky, ktorých hodnotenie je podstatné pre daný druh potenciálu boli z hľadiska významnosti zoradené nasledovne (tab.1): typy súčasnej krajiny, vekové zloženie lesa, produkčná schopnosť pôd, kategória lesa, reálny sklon georeliéfu. Nasledoval výpočet váhy jednotlivého klasifikačného znaku (W_j^n v tab. 1), ktoré boli násobené hodnotou jednotlivých intervalov každého klasifikačného znaku (tab. 2-6).

Najvyššia významnosť z hľadiska klasifikačných znakov bola priradená typom súčasnej krajiny s najvyšším normovaným bodovým hodnotením pri type krajiny so za-

meraním na produkciu drevnej hmoty. Nasleduje vekové zloženie lesa, kde optimálna rubná doba väčšiny drevín dosahuje hodnôt 100 rokov a viac (podľa NLCSK Zvolen). Produkčná schopnosť pôd bola hodnotená podľa Džatka (1980).

Spočítaním bodových hodnôt v každom štvorci sa získala sumárna bodová hodnota, ktorá bola zaradená do päťstupňovej škály vhodnosti potenciálu krajiny pre lesné hospodárstvo (1 – potenciál veľmi nepriaznivý, 2 – potenciál nepriaznivý, 3 – potenciál stredne priaznivý, 4 – potenciál priaznivý, 5 – potenciál veľmi priaznivý).

Tab.1: Výpočet hodnoty váhy vybraných klasifikačných znakov

klasifikačný znak	x_i	x^s	W_j	$W_j^n = W_j / \sum W_j$
a. typy súčasnej krajiny	1	1	5	0,333
b. vekové zloženie lesa	2	2	4	0,267
c. produkčná schopnosť pôd	3	3	3	0,200
d. kategórie lesa	4	4	2	0,133
e. reálny sklon georeliéfu	5	5	1	0,067

Vysvetlivky: x_i – jednoduché poradie znaku, x^s – štandardizované poradie znaku, W_j – váha znakov, W_j^n – normovaná váha znakov

Tab. 2: Typy súčasnej krajiny

klasifikačný znak a	x_{aj}	x_{aj}^s	W_{aj}	$W_{aj} \cdot W_{aj}^n$
Typ krajiny s existenciou priemyselných areálov a dvorov PD v prevažne poľnohospodárskej krajine	6	11	1,5	0,500
Typ krajiny so sústredenými vidieckymi sídlami s prevažne obytnou funkciou (vrátane prídumových záhrad) s lokalizáciou v horských dolinách a pahorkatinách	6	11	1,5	0,500
Typ krajiny so sústredenými vidieckymi sídlami s prevažne obytnou funkciou (vrátane prídumových záhrad) s lokalizáciou na riečnych nivách a terasách	6	11	1,5	0,500
Typ rekreačnej krajiny s výskytom vodných tokov a plôch	6	11	1,5	0,500
Typ rekreačnej krajiny so sústredenou chalupárskou funkciou	6	11	1,5	0,500
Typ krajiny s prevahou ornej pôdy	5	8	3,5	1,166
Typ krajiny s prevahou trvalo trávnych porastov (lúky, pasienky)	4	6,5	5	1,665
Typ krajiny s prevažne nevyužívanou ornou pôdou	4	6,5	5	1,665
Typ krajiny s prechodnými lesokrovinami na poľnoh. pôdnom fonde	3	5	6,5	2,165
Typ krajiny s prevažne mimoprod. funkciou lesa – ochranné lesy	2	3,5	8	2,664

Typ krajiny s prevažne mimoprod. funk. lesa – lesy osobit. určenia	2	3,5	8	2,664
Typ krajiny so zameraním na produkciu prevažne bukovej drevnej hmoty	1	1,5	11	3,663
Typ krajiny so zameraním na produkciu prevažne smrekovej drevnej hmoty	1	1,5	11	3,663

Tab. 3: Vekové zloženie lesa

klasifikačný znak b	x_{bj}	x_{bj}^s	W_{bj}	$W_{bj} \cdot W_{bj}^n$
5 -20 rokov	6	6	1	0,267
25 – 40 rokov	5	5	2	0,534
45 – 60 rokov	4	4	3	0,801
65 – 80 rokov	3	3	4	1,068
85 – 95 rokov	2	2	5	1,335
100 a viac rokov	1	1	6	1,602

Tab. 4: Produkčná schopnosť pôd (Džatko 1980)

klasifikačný znak c	x_{cj}	x_{cj}^s	W_{cj}	$W_{cj} \cdot W_{cj}^n$
Poľnohosp. pôdy málo produkčné	1	1	3	0,600
Lesné pôdy dobré	2	2	2	0,400
Lesné pôdy menej dobré	3	3	1	0,200

Tab. 5: Kategórie lesa

klasifikačný znak d	x_{dj}	x_{dj}^s	W_{dj}	$W_{dj} \cdot W_{dj}^n$
Ochranné lesy	2	2,5	1	0,133
Lesy osobitného určenia	2	2,5	1	0,133
Produkčné lesy	1	1	2,5	0,333

Tab. 6: Reálny sklon georeliéfu

klasifikačný znak e	x_{ej}	x_{ej}^s	W_{ej}	$W_{ej} \cdot W_{ej}^n$
0 – 3°	1	1,5	5	0,335
3,1 – 7°	1	1,5	5	0,335
7,1 – 12°	2	3	4	0,268
12,1 – 18°	3	4	3	0,201
18,1 – 45°	4	5	1,5	0,101

FYZICKOGEOGRAFICKÉ POMERY MIKROREGIÓNU MINČOL

Územie mikroregiónu Minčol sa nachádza na severe Slovenska, v okrese Stará Ľubovňa, kde zaberá časti geomorfologických celkov Čergova, Ľubovnianskej vrchoviny, a Spišsko-šarišského medzihoria. Mikroregión sa rozprestiera na ploche 125,92 km².

Z hľadiska geologickej stavby ide o pomerne pestré územie. Juhozápadnú časť mikroregiónu budujú horniny vnútrokarpatského paleogénu s dominujúcim litotypom – šambronskými vrstvami. Severnú a východnú časť zaberá flyšové pásmo magurskej tektonickej jednotky zastúpenej krynickou (čergovskou) litofaciálnou jednotkou s čergovským a strihovským súvrstvím. Hranicu medzi nimi v centrálnej časti mikroregiónu vytvára bradlové pásmo s komplikovanou geologickou stavbou so zastúpením hornín paleogénu, kriedy a jury (Nemčok et al. 1990).

Najvyššie položeným miestom je kóta Minčol, v katastri obce Kyjov s nadmorskou výškou 1157 m n.m. a najnižšie položené miesto je v nadmorskej výške 460 m n.m., v katastrálnom území obce Orlov, v mieste kde rieka Poprad opúšťa územie mikroregiónu. Výškový rozdiel medzi najvyšším a najnižším bodom je 697 m. Vzhľadom na pestrú geologickú stavbu sa územie mikroregiónu vyznačuje širokou škálou geomorfologických foriem. V Spišsko-šarišskom medzihorí dominujú formy fluvialné (riečne nivy, terasy, náplavové kužele), doplnené o výrazné spravidla izolované bradlové tvrdoše. V Ľubovnianskej vrchovine a Čergove sú zvyšky stredohorského systému zarovňavania a rozšírenou formou sú denudačné a zlomové svahy na flyši a vápencoch.

Podľa klimatickej klasifikácie (Lapin et al., 2002) sa územie nachádza v dvoch klimatických oblastiach: mierne teplej klimatickej oblasti, okrsku M5 (mierne teplý, vlhký s chladnou až studenou zimou, dolinový/kotlinový) - teplota v januári dosahuje hodnotu pod -3 °C, v júli nad 16 °C, letných dní v roku je menej ako 50. V rámci mikroregiónu zaberá územie tiahnuce sa pozdĺž rieky Poprad. Malá časť územia na juhozápade, v oblasti Hromovca patrí do okrsku M6 (mierne teplý, vlhký, vrchovinový) – teplota v júli dosahuje hodnotu nad 16 °C. Najvyššie časti územia zasahujú do chladnej klimatickej oblasti - okrsku C₁, ktorý je mierne chladný s priemernou teplotou v júli 12-16 °C. Táto klimatická oblasť zaberá podstatnú časť územia Ľubovnianskej vrchoviny a Čergova.

Hydrograficky je územie mikroregiónu súčasťou povodia Popradu a Dunajca, ktoré ako jediné v rámci Slovenska patrí do úmoria Baltského mora. Rieka Poprad je najvýznamnejším vodným tokom mikroregiónu. Má snehovo-dažďový typ vodného režimu. Najvodnatejší je v apríli a najnižšie vodné stavy dosahuje v januári. Celý severný hrebeň Čergova patrí k línii hlavného európskeho rozvodia. Vodné toky z východných svahov Čergova sa cez Topľu dostávajú do Čierneho mora, zo západných svahov cez Poprad do Baltského mora.

Z hľadiska pôdných pomerov v mikroregióne výrazne dominujú kambizeme (najmä Čergov, Ľubovnianska vrchovina), na nive Popradu a väčších vodných tokoch fluvizeme. V bradlovom pásme sa lokálne vyskytujú rendziny a pararendziny. Na extrémne skeletnatých úsekoch litozeme a rankre. Z pôdných druhov hlavne hlinité a piesočnato-hlinité pôdy.

Potenciálna prirodzená vegetácia mikroregiónu zahŕňala nasledovné spoločenstvá (Michalko et al. 1986): spoločenstvo lužných lesov podhorských a horských (zo zväzov *Alnenion glutinoso – incanae*, *Salicion triandrae p.p.*, *Salicion eleagni*), spoločenstvo bukových lesov (najmä zo zväzov *Eu – Fagenion p.p. min. a Eu – Fagenion p.p. maj.*),

lipovo-javorové lesy (zo zväzu *Tilio-Acerenion*), dubovo-hrabové lesy lipové (zo zväzu *Tilio-Carpinnion betuli*).

SÚČASNÁ KRAJINA A TYPY SÚČASNEJ KRAJINY MIKROREGIÓNU MINČOL

Prírodná časť krajiny je v súčasnosti výrazne ovplyvnená antropogénnym faktorom, človek pozmenil väčšinu prírodných zložiek územia za vzniku rozsiahlych plôch priemyselných, obytných, poľnohospodárskych a iných areálov, resp. sietí a bodov. Jeho vplyv v krajine sa reflektuje prostredníctvom pomerne dynamicky sa meniaceho krajinného obrazu, pričom vznikajú štruktúry súčasnej kultúrnej krajiny, ktoré možno zaradiť do určitých typov. Na najvyššom stupni je možné rozlíšiť 4 skupiny typov súčasnej krajiny: priemyselno-sídelná krajina vidieckeho typu, poľnohospodárska krajina, rekreačná krajina a lesná krajina. Tie sa potom delia na konkrétne typy podľa určitých kritérií. Tieto typy boli určené ako rozhodujúce kritérium (klasifikačný znak) pre potreby hodnotenia potenciálu krajiny mikroregiónu Minčol pre lesné hospodárstvo. Sú zoradené v zmysle významnosti pre tento typ potenciálu.

Typ krajiny s existenciou priemyselných areálov a dvorov poľnohospodárskych družstiev v prevažne poľnohospodárskej krajine - tento typ krajiny je priestorovo lokalizovaný na neveliké plochy prevažne v tesnej blízkosti obytných plôch. Priemyselná výroba v mikroregióne sa obmedzuje len na ťažobné aktivity na štrkoviskách Popradu v katastrálnom území Orlova a Plavča. Ťažba štrkopieskov, využívaných v stavebníctve má viacročnú tradíciu, vyťažené lokality sa postupne menia na jazerá s rekreačnou, resp. rybárskou funkciou. Poľnohospodárska výroba napriek poklesu a stagnácii v poslednom období stále predstavuje výrazný prvok v krajine mikroregiónu. Rozsiahlejšie dvory poľnohospodárskych družstiev sa nachádzajú v katastrálnych územiach Šarišského Jastrabia-SPOLAGRO s.r.o. (výroba mlieka a produkcia hovädzieho mäsa), Kyjova-Roľnícka spoločnosť Kyjov s.r.o. (pestovanie pšenice, jačmeňa, repky, kukurice, zemiakov a výroba mlieka), Orlova a Ľubotína - AGROK s.r.o. Topolčianky (pestovanie obilnín a olejovín) a Čirča-AGROČIRČ a.s. (obilniny, krmné zmesi, produkcia hovädzieho mäsa).

Typ krajiny so sústredenými vidieckymi sídlami s prevažne obytnou funkciou (vrátane prídumových záhrad) s lokalizáciou v horských dolinách a pahorkatinách a typ krajiny so sústredenými vidieckymi sídlami s prevažne obytnou funkciou (vrátane prídumových záhrad) s lokalizáciou na riečnych nivách a terasách - ide o dva typy odlišné polohou. V horských dolinách a pahorkatinách sú lokalizované prevažné časti intravilánov Čirča, Obručného, Kyjova, Vislanky. Na riečnych nivách a terasách sú položené intravilány Plavča, Ľubotína, Ďurkovej, Orlova, Šarišského Jastrabia a Ruskej Vole nad Popradom. Všetky sídla mikroregiónu možno pokladať za sídla vidieckeho typu. Celkový počet obyvateľov mikroregiónu dosahuje cca 7700 (r. 2009). Väčšina obcí mikroregiónu vznikla na základe zákupného práva v 13-14. storočí, pričom patrili hradnému panstvu hradov Plaveč, Kamenica, Ľubovňa či Hanigovce, neskôr boli niektoré dosídľované rusínskym obyvateľstvom. Obyvatelia obcí sa živili prevažne poľnohospodárstvom a prácou v lesoch, začiatkom 20. storočia v časoch hospodárskej krízy bolo územie výrazne poznačené vysťahovalectvom do zámoria. Väčšina týchto sídiel má výrazne líniový charakter usporiadania domovej zástavby, sledujúci vodný tok (napr. Čirč), resp. miestnu komunikáciu. Výnimkou sú obce Plaveč a Orlov, rozložené na ľavom brehu Popradu s hromad-

nou zástavbou. Prevládajú jedno až dvojpodlažné obytné rodinné domy s existenciou pridomových záhrad, ktoré sú rozsiahlejšie vo viac otvorených a rovinatejších terénoch. Pestujú sa v nich plodiny pre vlastnú potrebu, z ovocných drevín prevládajú jablone a slivky. Stav rozvoja plynofikácie a kanalizácie sa v jednotlivých obciach liši, vzhľadom na rozpracované projekty a finančné možnosti jednotlivých samospráv.

Typ rekreačnej krajiny s výskytom vodných tokov a plôch - tento typ krajiny nie je priestorovo rozsiahly, možno ho vyčleniť v dvoch malých enklávach: v katastrálnom území Plavča, kde sa vo vytážených priestoroch štrkopieskov vytvorili vodné plochy (rybníky) s rekreačnou a rybárskou funkciou a v miestnej časti Andrejovka v katastrálnom území obce Orlov - tzv. Andrejovský rybník. Uvedené rybníky v katastrálnom území Plavča sa využívajú ako kaprový lovný revír. Ide o sústavu 5 rybníkov s celkovou rozlohou 20 ha. Andrejovský rybník má prevažne rekreačnú funkciu vo svojej východnej časti a rybársku v časti západnej. Využíva sa ako kaprový lovný revír s rozlohou 19 ha. Rekreačná a rybárska funkcia je významná aj pozdĺž celého vodného toku rieky Poprad. Ide tu o lipňový lovný revír s výskytom hlavátky na dĺžke 12 km toku. Na potoku Ľubotinka je pstruhový a lososový lovný revír v dĺžke 7 km.

Typ rekreačnej krajiny so sústredenou chalupárskou funkciou - podobne ako predchádzajúci typ je priestorovo obmedzený na malé enklávy v katastrálnych územiach Orlova a Plavča. V katastrálnom území Plavča bol tento typ zmapovaný v lokalitách Podzámok a Pastovník. V oboch lokalitách je chatová zástavba organizovaná v radoch a prehustená, využíva kombináciu kameňa a dreva ako stavebného materiálu. Došlo tu k postupnej premene opustených domov (najmä lokalita Pastovník) na rekreačné chalupy. Ďalšou lokalitou s týmto typom krajiny je Andrejovský rybník v katastrálnom území Orlova. Chatová zástavba je podmienená výskytom vodnej plochy vhodnej na kúpanie a rybolov, je prevažne neorganizovaná, jednopodlažná a využíva najmä drevený stavebný materiál. Nachádza sa na severnej strane rybníka, v blízkosti rodinných domov. Rekreačné zariadenia väčšieho významu (najmä ubytovacie kapacity) sa v mikroregióne nenachádzajú.

Typ krajiny s prevahou ornej pôdy a typ krajiny s prevahou trvalo trávnych porastov (lúky, pasienky) - tieto typy zaberajú približne polovicu rozlohy mikroregiónu, nakoľko rozloha ornej pôdy je 25,5% a TTP 28,1%. Na jedného obyvateľa mikroregiónu pripadá 1,17 ha poľnohospodárskej pôdy a 0,42 ha ornej pôdy. Najväčšie zastúpenie ornej pôdy je v katastrálnych územiach Ľubotína, Čirča, Šarišského Jastrabia a Plavča, trvalo trávnatých porastoch v katastrálnych územiach Šarišského Jastrabia, Kyjova, Čirča, Orlova, Ľubotína a Ďurkovej na prevažne rovinatom až pahorkatinovom type reliéfu, na kambizemiach, lokálne fluvizemiach. Prevláda pestovanie jačmeňa, pšenice, kukurice, repky, zemiakov. Z hľadiska živočíšnej výroby je dominantný chov hovädzieho dobytká, v katastrálnom území Orlova a Ľubotína aj chov oviec.

Typ krajiny s prevažne nevyužívanou ornou pôdou - tento typ patrí pod poľnohospodársky pôdny fond, zaberá približne 16,5% rozlohy mikroregiónu. Priestorovo najrozsiahlejší je v katastrálnych územiach Ľubotína, Šarišského Jastrabia a Kyjova. V súvislosti s transformáciou poľnohospodárstva došlo k úbytku využívanej poľnohospodárskej pôdy vo viacerých oblastiach, znížila sa jednak jej rozloha ako aj došlo k zmene z hľadiska typu využívania. Časť poľnohospodárskej pôdy sa nechala ležať „ľadom“, resp. sa nevyužíva každý rok. Naďalej je však vedená ako orná pôda.

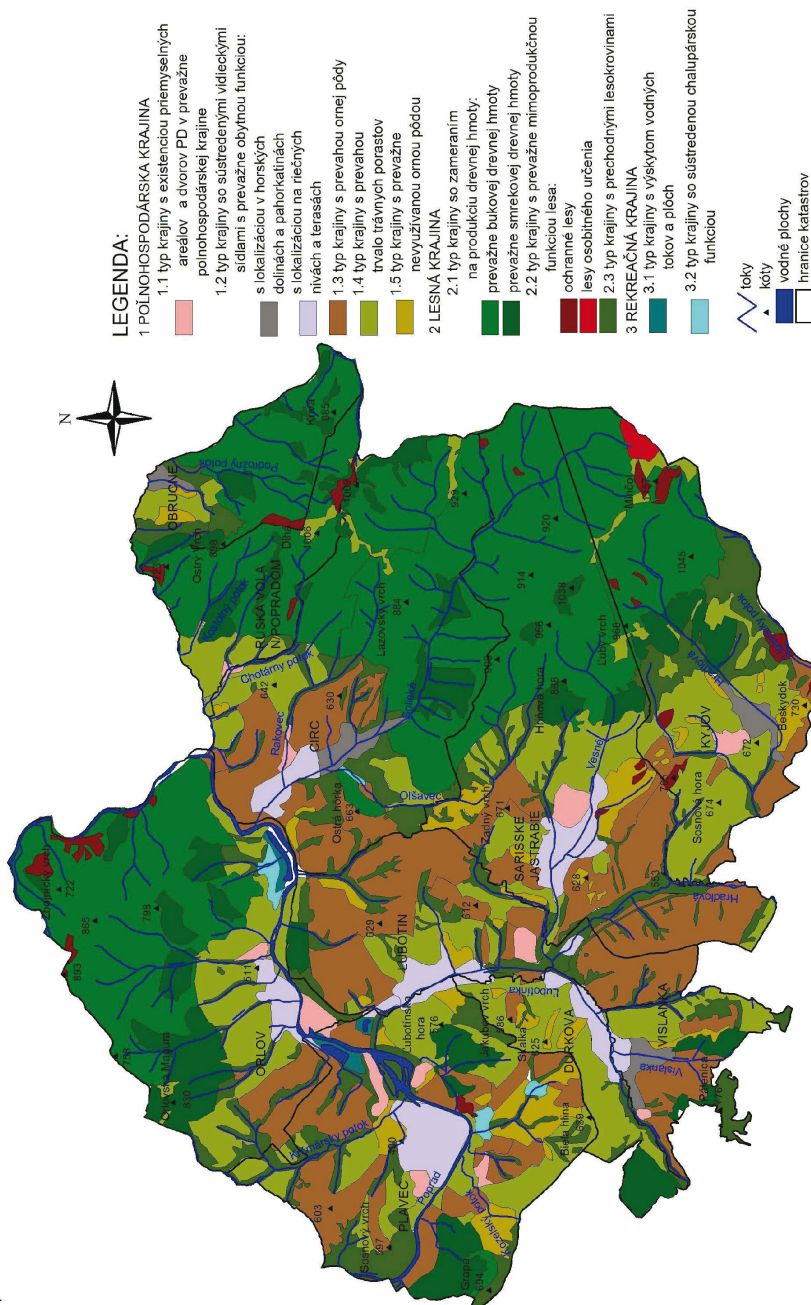
Typ krajiny s prechodnými lesokrovinami na poľnohospodárskom pôdnom fonde - na bývalých obhospodarovateľných poľnohospodárskych pozemkoch došlo po zanechaní hospodárenia k procesom sukcesie a postupnému mimovoľnému zarastaniu vegetáciou náletmi najmä z okolitých lesných porastov. Vytvorili sa tak špecifické formy krajinej pokrývky, charakterizované ako lesokrovinné formácie. Nachádzajú sa ostrovčekovite v jednotlivých katastrálnych územiach mikroregiónu spravidla na okrajoch rozsiahlejších lesných komplexov okolitých pohorí. Z náletových drevín prevládajú pionierske listnaté dreviny. Takéto lesokroviny sa často vyskytujú aj v žľaboch, na dnách úvalín a úvalinovitých dolín, resp. sledujú priebeh výrazných línií (vodných tokov, ciest, železničných tratí). Tento typ je vedený na poľnohospodárskom pôdnom fonde.

Typ krajiny s prevažne mimoprodukčnou funkciou lesa-ochranné lesy a typ krajiny s prevažne mimoprodukčnou funkciou lesa-lesy osobitného určenia - ide o dva typy súčasnej krajiny odlišené funkciou lesa. Ochranné lesy plnia ochrannú, najmä protieróznou funkciu na svahoch so strmým sklonom, na suťoviskách, zosuvných územiach a pod. V mikroregióne zaberajú plochu 107,45 ha, najviac v katastrálnych územiach Ruskej Vole nad Popradom, Obručného, Kyjova, Šarišského Jastrabia a Orlova. Lesy osobitného určenia plnia environmentálne ciele najmä v chránených územiach a ochranných pásmach vodárenských zdrojov. V mikroregióne zaberajú plochu 22, 07 ha. Tento typ sa vyskytuje iba ako súčasť NPR Čergovský Minčol v katastrálnom území Kyjova. Rezervácia bola vyhlásená v roku 1986 za účelom ochrany typickej horskej karpatskej kveteny hôľnych partií Čergova a lesných spoločenstiev najvyšších polôh pohoria so zastúpením východokarpatských druhov. Územie zaberá širšie okolie kóty Minčol (1157 mn.m.) a lúky Poloninky.

Typ krajiny so zameraním na produkciu prevažne bukovej drevnej hmoty a typ krajiny so zameraním na produkciu prevažne smrekovej drevnej hmoty - oba typy odlišené dominantnou ťažobnou drevinou zaberajú rozsiahle lesné komplexy Čergova, Ľubovnianskej vrchoviny a Hromovca. Najväčšiu rozlohu zaberajú oba typy v katastrálnych územiach obcí Orlov, Šarišské Jastrabie a Čirč. Dominuje typ s produkciou bukovej drevnej hmoty (asi 60%), nad typom s produkciou smrekovej drevnej hmoty. Smrekové lesy, spravidla monokultúry sa nachádzajú najmä v okrajových, ľahšie dostupných častiach pohorí. Z listnatých prímiesí je najviac rozšírený javor horský, z ihličnatých smrekovec opadavý, jedľa biela a borovica. Priemerný vek drevín v rámci mikroregiónu je 50 rokov. Vyše polovica lesných porastov z hľadiska veku patrí do intervalu 25-40 a 45-60 rokov. Na území hospodária najmä štátne lesy a súkromníci sústredení najčastejšie v urbáriátoch.

Typy súčasnej krajiny Mikroregiónu Minčol

mapa 1

autor: L. Kunáková

LESY A LESNÉ HOSPODÁRSTVO V MIKROREGIÓNE MINČOL

Lesy plnia isté funkcie, ktoré možno zhrnúť do troch bodov. Prvou a základnou funkciou je hospodárska (produkčná) funkcia, ktorá spočíva v zaistení materiálových hodnôt, čiže drevnej suroviny pre potreby človeka. Lesy vysádzané na nepriaznivých stanovištiach (napr. na svahoch s vysokým sklonom, na suťoviskách, zosuvných územiach, rašeliniskách, mokradiach, brehových svahoch riek ...) z dôvodu protieróznej ochrany plnia tzv. ochrannú (ekologickú) funkciu. Špeciálnu funkciu plnia lesy osobitného určenia (environmentálna funkcia). Ide o lesy v chránených územiach, v ochranných pásmach vodárenských zdrojov, kúpeľné, rekreačné, poľovnícke lesy, lesy určené na lesnícky výskum a výučbu, či vojenské lesy.

Charakteristickou črtou lesov SR je veľká rozrôznenosť podmienok a stanovišť, na ktorých rastú. Na základe ich podrobnej analýzy sa vytvoril typologický systém, ktorý umožňuje vyjadriť rozdielnosť prírodných podmienok (Hronec et al. 2010).

Tab.7: Charakteristika vegetačných stupňov na Slovensku

Vegetačný stupeň	Nadmorská výška (m)	Suma ročných zrážok (mm)	Vegetačné obdobie (dni)	Priemerná ročná teplota (°C)
1. dubový	pod 300	600 a menej	180	8,5 a viac
2. bukovo-dubový	200-500	600-700	165-180	6-8,5
3. dubovo-bukový	300-700	700-800	150-165	5,5-7,5
4. bukový	400-800	800-900	130-160	5-7
5. jedľovo-bukový	500-1000		110-130	4,5-6,5
6. smrekovo-bukovo-jedľový	900-1300	1000-1300	90-120	3,5-5
7. smrekový	1250-1550	1100-1600	70-100	2-4
8. kosodrevinový	1500 a viac	1500 a viac	60 a menej	2,5 a menej

Zdroj: Linderová 2000 in: Hronec et al. 2010

Pred skultúrnym územím človekom, pokrýval krajinu mikroregiónu Minčol súvislý les. Človek pretvoril rozsiahle lesné porasty najmä v kotlinových a dolinových polohách na poľnohospodársku pôdu, horské lúky, či pasienky v pohoriach a takisto na niektorých miestach došlo k zmene druhovej štruktúry lesných porastov vysádzaním smrekových monokultúr (najmä rozšírenie ihličnatých drevín). V rámci mikroregiónu je veľký rozdiel medzi percentuálnym zastúpením ihličnanov a listnáčov súčasnej a potenciálnej vegetácie. Vplyvom vysádzania smreka a smrekovca došlo na niektorých miestach k vytlačeniu pôvodných klimaxových drevín buka a jedle.

Prevažná časť Čergova a Ľubovnianskej vrchoviny zasahuje do štvrtého lesného vegetačného stupňa, s bukom lesným ako dominantnou drevinou. Optimálna rubná doba uvedenej dreviny závisí od viacerých činiteľov (najmä od charakteristiky lokálneho stanovišťa), no v priemere sa v uvedených horských celkoch pohybuje v rozpätí 100-120 rokov. 1/3 lesných porastov tvoria výlučne bukové lesy s monokultúrnou prevahou buka, s výrazne zapojenými korunami a zatieneným podrastom. Rozsah bukových lesov v optimálnej rubnej dobe je v uvedených celkoch nízky, prevládajú vekové kategórie 25-40, 45-60 rokov. Z hľadiska drevinných prímiesí je najpočetnejšie zastúpená jedľa biela, smrekovec opadavý a javor horský. Piaty lesný vegetačný stupeň jedľovo-bukový bol

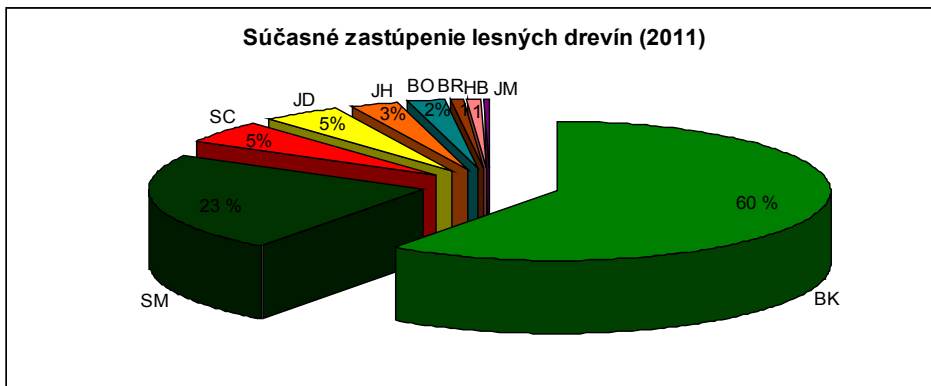
ľudskou činnosťou výrazne ovplyvnený a lokálne zmenený prevažne na bukovú monokultúru. Optimálna rubná doba jedle bielej je 110 rokov, v uvedených horských celkoch prevláda veková kategória 65-80 rokov. Šiesty lesný vegetačný stupeň smrekovo-jedľovo-bukový má približne 50% zastúpenie smreka a buka, s primiešaným smrekovcom. Smrek prirodzene rastie od nadmorskej výšky 900 m n. m., prevažujú však umelo vysadené smrekové monokultúry v nižších polohách, s chudobným a jednotvárnym bylinným podrastom. Optimálna rubná doba smreka obyčajného je 110 rokov, prevažujú vekové kategórie 25-40 a 65-80 rokov. V okrajových častiach pohorí sú v prevažne smrekových monokultúrach aj prímеси iných ihličnatých drevín, najmä smrekovca a borovice. Optimálna rubná doba borovice lesnej je 100 rokov a smrekovca opadavého 110 rokov. Väčšie rozlohy javora horského sa nachádzajú v Lubovnianskej vrchovine, kde tvoria doplnok prevažne bukového lesa, ich veková kategória je prevažne 45-60, 85-95 rokov. Javor horský v Čergove je vzácny, obmedzený väčšinou len na solitérne jedince, jeho optimálna rubná doba je 100-120 rokov. Hrab obyčajný sa súvislejšie vyskytuje ako prímесь bukového lesa v južnej časti Lubovnianskej vrchoviny, vo vekovej kategórii 85-95 rokov, optimálna rubná doba tejto dreviny je 80 rokov.

Celková výmera lesa v mikroregióne je 5 135 ha (stav k roku 2011). Prevládajú lesy hospodárske, lesy osobitného určenia zaberajú plochu 22,07 ha, ochranné lesy 107,45 ha. Najväčšiu rozlohu zaberá lesné spoločenstvo v katastrálnych územiach obcí Orlov, Šarišské Jastrabie a Čirč. Listnatý les má zastúpenie na 64,8% plochy a ihličnatý na 35,2% celkovej plochy lesa v mikroregióne. Druhové zloženie lesa zobrazuje tabuľka 8 a graf 1. Okrem spomenutých drevín sú v nepatrnej miere zastúpené aj: jelša sivá (*Alnus incana*), jelša lepkavá (*Alnus glutinosa*), lipa malolistá (*Tilia cordata*), jaseň štíhly (*Fraxinus excelsior*), vŕba biela (*Salix alba*), duglaska tisolistá (*Pseudotsuga menziesii*), dub zimný (*Quercus petraea*).

Tab. 8: Výmera pre jednotlivé dreviny (v ha) a ich percentuálny podiel

drevina	BK	SM	SC	JD	JH	BO	BR	HB	JM	spolu
hektáre	3047	1162	273	238	134	113	44	44	13	5069
% zastúpenie	59	22,6	5,3	4,6	2,6	2,2	0,8	0,8	0,3	98,2

Zdroj: Interné materiály lesných závodov hospodáriacich v mikroregióne

Graf 1: Súčasné zastúpenie lesných drevín (2011)

Vysvetlivky skratiek:

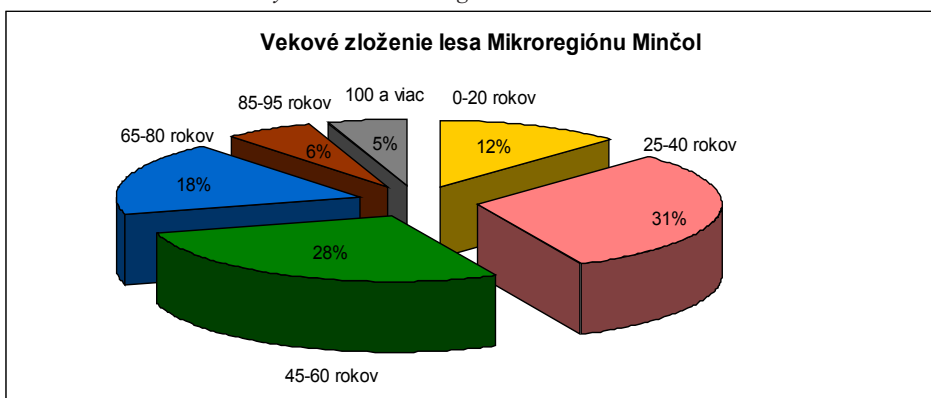
BK - buk lesný (*Fagus sylvatica*), SM – smrek obyčajný (*Picea abies*), BO – borovica lesná (sosna) (*Pinus sylvestris*), BR – breza bradavičnatá (*Betula pendula*), JD – jedľa biela (*Abies alba*), SC – smrekovec opadavý (*Larix decidua*), JH – javor horský (*Acer pseudoplatanus*), HB – hrab obyčajný (*Carpinus betulus*), JM – javor mliečny (*Acer platanoides*)

Priemerný vek drevín v rámci mikroregiónu je 50 rokov. Vyše polovica lesných porastov z hľadiska veku patrí do intervalu 25-40 a 45-60 rokov (tab. 9). Dreviny nad 100 a viac rokov sa vyskytujú v okolí Minčola, Zbojníckeho vrchu a v masíve Dlhej.

Tab. 9: Výmera drevín podľa vekového zloženia (v ha) a ich percentuálny podiel

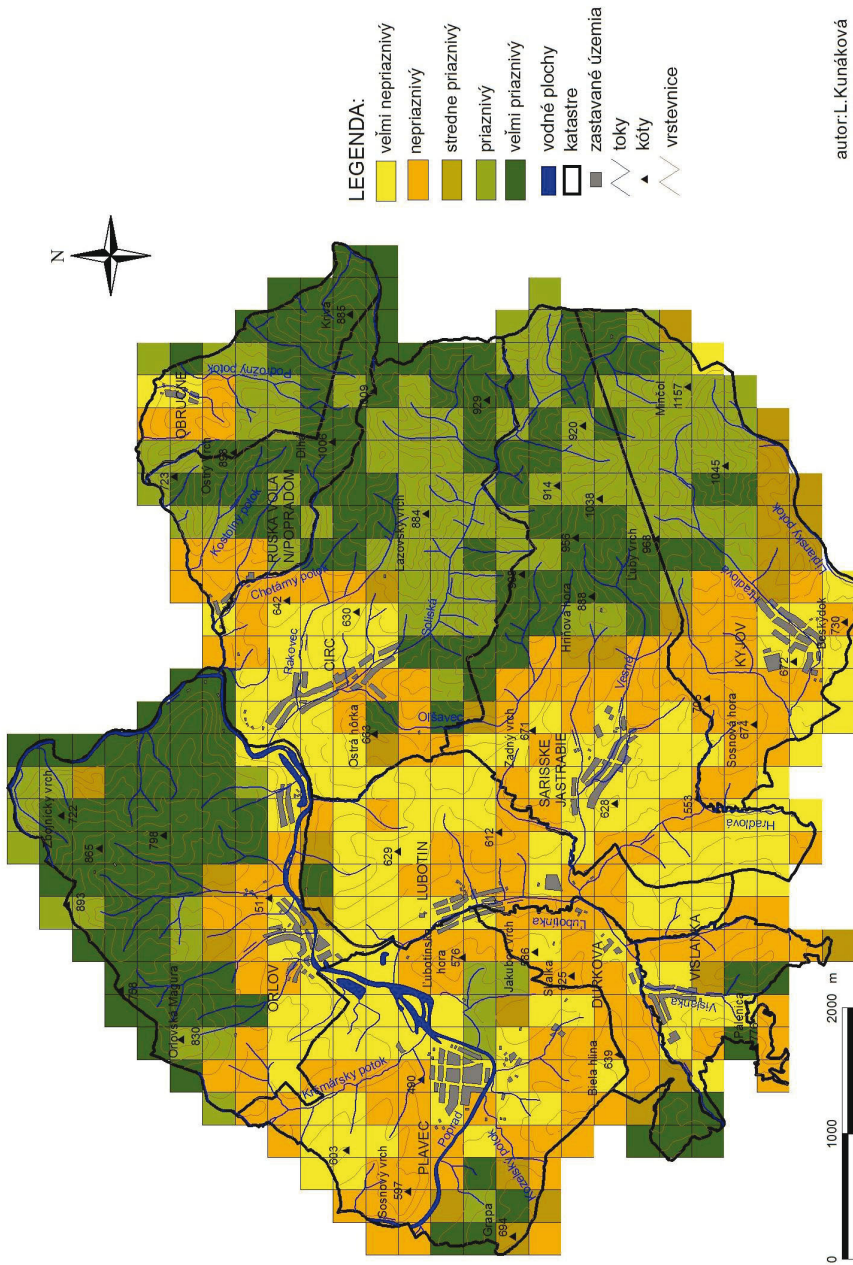
vek drevín	0-20	25-40	45-60	65-80	85-95	100 a viac	spolu
(ha)	625	1590	1426	930	300	264	5135
% zastúpenie	12	31	28	18	6	5	100

Zdroj: Interné materiály lesných závodov hospodáriacich v mikroregióne

Graf 2: Vekové zloženie lesných drevín Mikroregiónu Minčol

Potenciál krajiny Mikroregiónu Minčol pre lesné hospodárstvo

mapa 2

POTENCIÁL PRE LESNÉ HOSPODÁRSTVO

Výsledná sumárna bodová hodnota v každom jednom štvorci prislúcha konkrétnemu stupňu vhodnosti potenciálu krajiny pre lesné hospodárstvo (mapa 2). Potenciál bol rozdelený do piatich stupňov (intervalov):

1. potenciál veľmi nepriaznivý – tento typ potenciálu zaberá v prvom rade intravilány obcí s minimom zelene s prevahou typu krajiny so sústredenými vidieckymi sídlami s prevažne obytnou funkciou. Sklon územia je spravidla v intervale 0 – 7°, lokálne do 10°. Patria tu aj sústredené priemyselné a poľnohospodárske areály (PD Kyjov, PD Šarišské Jastrabie, PD Ľubotín, štrkopiesky Orlov a pod.). Na týchto územiach bol vyčlenený typ krajiny s existenciou priemyselných areálov a dvorov PD v prevažne poľnohospodárskej krajine. Reálny sklon georeliéfu je nízky – maximálne do 10°, lesné porasty absentujú. Rozsiahle plochy s týmto typom potenciálu sa nachádzajú aj v oblastiach s prevahou ornej pôdy (typ súčasnej krajiny s prevahou ornej pôdy). Ide najmä o prevažnú časť katastrov obce Ľubotín, Čirč, Šarišské Jastrabie a Vislanka. Prevláda reálny sklon georeliéfu v intervale 7 – 12°. Na okrajoch ornej pôdy sa lokálne vyskytujú z hľadiska vegetácie lesokroviny, ktoré však vzhľadom na svoj vek a druhové zloženie nemajú hospodársky význam.
2. potenciál nepriaznivý – tento typ potenciálu sa prevažne rozkladá na ornej pôde, trvalo trávnatých porastoch, z časti aj na nevyužívanej ornej pôde s veľmi zriedkavými enklávami lesných porastov. Je priestorovo lokalizovaný prevažne v okrajových častiach Spišsko-šarišského medzihoria na styku s Čergovom a Ľubovnianskou vrchovinou. Ide najmä o katastre obcí Kyjov, Ďurková a Plaveč. Zastúpený je typ krajiny s prevahou ornej pôdy, trvalo trávnych porastov, typ krajiny s nevyužívanou ornou pôdou a v oblasti Pastovníka (miestna časť Plavča) a Andrejovských rybníkov (miestna časť Orlova) aj typ rekreačnej krajiny so sústredenou chalupárskou funkciou a typ rekreačnej krajiny s výskytom vodných tokov a plôch. Prevláda reálny sklon georeliéfu v intervale 3 – 12°. Lokálne sú zastúpené lesokroviny, prípadne výmladkový les s minimálnym hospodárskym významom.
3. potenciál stredne priaznivý – tento typ potenciálu nie je prevažne priestorovo súvislý, jednotlivé štvorce sa nachádzajú v západnej a južnej časti mikroregiónu a na západnom okraji podhoria Čergova. Súvislejšiu plochu zaberá iba východne od intravilánu Kyjova. Zastúpený je typ krajiny so zameraním na produkciu prevažne smrekovej drevnej hmoty, typ krajiny s prechodnými lesokrovinami a typ krajiny s prevahou trvalo trávnych porastov. Reálny sklon georeliéfu sa pohybuje v rôznych intervaloch. Rozloha lesných areálov je v tomto type spravidla malá. Dominuje kategória produkčných lesov, okrajovo je zastúpená aj kategória lesov ochranných. Z hľadiska vekového zloženia lesných porastov dominuje kategória 25 – 40 rokov.
4. potenciál priaznivý – tento typ potenciálu je priestorovo najrozsiahlejší. Zaberá súvislé plochy centrálnej a severnej časti Čergova, v Ľubovnianskej vrchovine a Hromovci. Najväčšiu rozlohu tento typ zaberá vo východnej časti katastrálneho územia Šarišského Jastrabia, Čirča a Ruskej Voly nad Popradom. Zastúpený je jedine typom lesnej krajiny a to: typ krajiny so zameraním na produkciu drev-

nej hmoty, v menšej miere typ krajiny s prevažne mimoprodukčnou funkciou lesa (ochranné lesy a lesy osobitného určenia). Súčasťou tohto typu je aj NPR Čergovský Minčol, ktorý bol vyhlásený za účelom ochrany typickej horskej karpatskej kveteny hôľných partií Čergova a lesných spoločenstiev najvyšších polôh pohoria so zastúpením východokarpatských druhov. Dominantnou drevinnou zložkou lesných porastov v tomto type potenciálu je buk lesný, v menšej miere smrek obyčajný a javor horský. Reálny sklon georeliéfu je v rozmedzí 12 - 45°. Z hľadiska vekového zloženia lesných porastov v pohorí Čergova dominuje interval 25 – 40 rokov a v Ľubovnianskej vrchovine interval 45 – 60 rokov.

5. potenciál veľmi priaznivý – je v rámci mikroregiónu priestorovo druhý najrozsiahljší. Najväčšie plochy zaberá v Ľubovnianskej vrchovine a v okrajových častiach Čergova a Hromovca. Tento typ dominuje najmä v katastroch obcí Orlov, Kyjov a Obručné. V rámci typov súčasnej krajiny je zastúpený typ krajiny so zameraním na produkciu bukovej a smrekovej drevnej hmoty. Z hľadiska drevinového zloženia je dominantnou drevinou buk a smrek, v menšej miere sa ostrovčekovito vyskytujú aj smrekovec opadavý, borovica sosna, jedľa biela a hrab obyčajný. Reálny sklon georeliéfu je rôzny, no prevláda interval 12 – 45°. Dominantnou kategóriou lesa je les produkčný, v malej miere ochranný. V pohorí Čergova z hľadiska vekového zloženia prevláda interval 45 – 60 rokov a v Ľubovnianskej vrchovine 65 – 80 rokov a 85 – 95 rokov. V tomto type sa nachádzajú aj najstaršie, najzachovalejšie lesné porasty s vekovým zložením drevín 100 rokov a viac v ideálnej rubnej dobe, najvhodnejšej pre lesné hospodárstvo.

ZÁVER

Z výsledkov hodnotenia potenciálu pre lesné hospodárstvo v mikroregióne Minčol je zrejmé, že najmenej priaznivý potenciál je sústredený do oblastí intravilánov obcí, patria tu aj sústredené priemyselné a poľnohospodárske areály a oblasti s prevahou ornej pôdy. Aj do budúcnosti je takmer nulový predpoklad zvýšenia potenciálu v týchto areáloch, vzhľadom na obytnú a priemyselnú funkciu, resp. existenciu najkvalitnejšej ornej pôdy. Druhý stupeň-nepriaznivý potenciál sa prevažne rozkladá na ornej pôde, trvalo trávnatých porastoch, z časti aj na nevyužívanej ornej pôde s veľmi zriedkavými enklávami lesných porastov (resp. lesokrovín). Do budúcnosti je predpoklad zvýšenia stupňa potenciálu za predpokladu zmeny využívania krajiny a postupného zarastania trvalo trávnatých porastov a nevyužívanej ornej pôdy najmä náletovými drevinami, resp. umelou výsadbou. Stredne priaznivý potenciál sa nachádza najmä v Spišsko-šarišskom medzihorí, je priestorovo najmenší, obmedzený na menšie enklávy prevažne smrekového lesa, súvislejších lesokrovín a trvalo trávnatých porastov na styku so súvislými lesnými porastami. Je možný predpoklad zvýšenia potenciálu rozšírením lesných areálov najmä na úkor trvalo trávnatých porastov, resp. premenou lesokrovín na les. Štvrtý a piaty stupeň vhodnosti potenciálu (potenciál priaznivý a veľmi priaznivý) zaberá horské oblasti Čergova, Ľubovnianskej vrchoviny a Hromovca s prevahou lesnej krajiny. Do budúcnosti je malý predpoklad zníženia potenciálu v týchto oblastiach zmenou využívania krajiny.

Z hľadiska jednotlivých katastrálnych území má najväčšie zastúpenie areálov s priaznivým a veľmi priaznivým potenciálom vzhľadom na rozlohu katastrálneho územia Orlov a Ruská Voľa nad Popradom. Potenciál veľmi nepriaznivý a nepriaznivý je vzhľadom na rozlohu najviac zastúpený v katastrálnych územiach Plavča a Ľubotína.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu KEGA 050PU-4/2011 na Katedre geografie a regionálneho rozvoja Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity. Vedúci projektu: RNDr. Vladimír Čech, PhD.

LITERATÚRA

- BUCHER, S. (2007): Zhodnotenie poľnohospodárskeho potenciálu v okrese Senec. Študentská vedecká konferencia, Zborník príspevkov-2 zväzok, Bratislava, s. 203-205.
- BUCHER, S. (2009): Kvantitatívne ukazovatele poľnohospodárskeho potenciálu a ekologickej kvality katastrálnych území mesta Košice. Baláž, I. et al. (eds.) Mladí vedci 2009 : zborník vedeckých prác doktorandov, mladých vedeckých a pedagogických pracovníkov. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, s. 952-961. ISBN 978-80-8094-499-5
- ČECH, V., DRDOŠ, J. (2009): Geoekológia a environmentalistika I : náuka o krajine, jej predmet a metodika skúmania. 1. vyd. - Prešov : Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, 2009. 181 s. ISBN 978-80-8068-981-0.
- DRDOŠ, J. (1982): Krajinná syntéza pre modelové riešenie Tatranskej Lomnice a jej zázemia. Zborník prác o Tanape, 23, s. 233-256.
- DRDOŠ, J. (1992): Prírodné prostredie-zdroje-potenciály-únosnosť-hazardy-riziká. Geografický časopis, 44, 1, s. 30-39.
- DRDOŠ, J. (2006): Krajinný potenciál: integračná téma geografie? Prírodné vedy. Folia geographica 10. Prešov : Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, s. 112-122, ISSN 1336-6157.
- DRDOŠ, J., URBÁNEK, J., MAZÚR, E. (1979): Landscape Syntheses and Their Role in Environmental Protection. Proceedings from the International Symposium on "Geography and Integrated Landscape Research". Bratislava (GgÚ SAV).
- DRDOŠ, J., MAZÚR, E., URBÁNEK, J. (1980): Landscape Syntheses and their Role in Solving the Problems of Environment. Geografický časopis, 32, 2-3, s.119-129.
- DŽATKO, M. (1980): Bonita pôdy. Mapa 1: 1 500 000. In: Atlas SSR, Bratislava: VEDA, s. 76.
- HAASE, G. (1978): Zur Ableitung und Kennzeichnung von Naturpotentialen. Petermann's Geographische Mitteilungen, 122, s. 113-125.
- HRONEC et al. (2010): Manažment a oceňovanie prírodných zdrojov. 1 vyd. Skalica: Stredoeurópska vysoká škola, 200 s. ISBN 978-80-89391-19-6
- HUBA, M. (1982): Štrnásť krokov na ceste za krajinným plánom. Geografický časopis, 34, 2, s. 145-158
- LAPIN, M. et al. (2002): Klimatické oblasti. 1: 1 000 000. In: Atlas krajiny. Prvotná krajinná štruktúra. Ovzdušie. Bratislava: MŽP, s. 95.
- LEHOTSKÝ, M. (1981): Evaluácia krajiny z hľadiska jej potenciálu pre poľnohospodársku výrobu a prognóza jeho využitia. Geografický časopis, 33, 2, s. 180-196.
- LEHOTSKÝ, M. (1991): Funkčné štruktúry krajiny (Štiavnické vrchy). 1. vyd. Bratislava: VEDA SAV, 152 s. ISBN 80-224-0114-5
- MANNSELD, K. (1983): Landschaftanalyse und Ableitung von Naturraumpotentialen. Akademie Verlag, Berlin. 112 s.
- MAZÚR, E. (1980): Funkčná delimitácia krajiny podľa potenciálu. Mapa 1:500 000. In: Atlas SSR, Bratislava: VEDA, s. 294-295.

- MAZÚR, E., DRDOŠ, J. (1984): Conception of Resources, or Conception of Landscape Potential in the Geographical Research? *Geografický časopis*, 36, 4, s. 305-315.
- MAZÚR, E., DRDOŠ, J., BUČKO, Š., HUBA, M., OŤAHEL, J., OČOVSKÝ, Š., TARÁBEK, K. (1985): *Krajinná syntéza oblasti Tatranskej Lomnice*. 1. vyd. Bratislava: VEDA SAV, 106 s.
- MÍČIAN, E., ZATKO, M. (1990): Geoekologické (fyzickogeografické, prírodno-krajinne) komplexy východnej časti Horehronia a náčrt ich niektorých potenciálov. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica* 28, s. 3-24.
- MICHAELI, E., KANDRÁČOVÁ, V. (1985): Racionálne využívanie potenciálu krajiny na príklade Šarišských Michalian. *Geografický časopis*, 37, 4, s. 394-412.
- MICHAELI, E., IVANOVÁ, M. (2005): Regionálna geoekologická štruktúra krajiny a primárny rozvojový potenciál Prešovského samosprávneho kraja. *Prírodné vedy. Folia geographica* 8. Prešov : Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, s. 116-142, ISSN 1336-6157.
- MICHALCO, J. et al. (1986): *Geobotanická mapa ČSSR. Slovenská socialistická republika. Mapová časť. 1:200 000*. SAV Bratislava, 1984.
- NEEF, E. (1966): Zur Frage des gebietswirtschaftlichen Potentials. *Forschungen und Fortschritte*, 40, s. 65-96.
- NEEF, E., RICHTER, H., BARSCH, H., HAASE, G. et al. (1973): Beiträge zur Klärung der Terminologie in der Landschaftsforschung. *Dodatok - Práce a materiály z biológie krajiny pre III. Medzinárodné sympóziu v Smoleniciach*, 20, Bratislava (ÚBK SAV).
- NEMČOK, J. et al. (1990): *Vysvetlivky ku geologickej mape Pienín, Čergova, Ľubovnianskej a Ondavskej vrchoviny, 1:50 000*, Geologický ústav Dionýza Štúra, Bratislava
- OŤAHEL, J. (1982): Krajinný potenciál Liptovskej kotliny a návrh jeho využitia. In: *Geografia a životné prostredie*. Drdoš, J. red. Prešov: SGS SAV, p. 62-72.
- OŤAHEL, J., POLÁČIK, Š. (1987): *Krajinná syntéza Liptovskej kotliny*. 1. vyd. Bratislava: VEDA SAV, 120 s.
- ŘÍHA, J. (1995a): Hodnocení vlivu investic na životní prostředí. *Vícekritériální analýza a EIA*. Nakladatelství ACADEMIA Praha, 348 s.
- ŘÍHA, J. (1995b): Objektívizace vah kritérií v procesu EIA. *Stavební obzor*, 1, s. 22-26.
- ŠKRABULÁKOVÁ-IVANOVÁ, M. (2005): Potenciál Vinného pre letný cestovný ruch a rekreáciu. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae. Geographica. Supplementum No. 3 [elektronický zdroj]*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 593-603, ISBN 80-223-2144-3.
- ŠKRABULÁKOVÁ, M., VALEK, E. (2005): Potenciál Nižných Ružbách pre rozvoj zimného cestovného ruchu a rekreácie. *VI. vedecká konferencia doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov*, Nitra: Fakulta prírodných vied UKF, s. 293-296, ISBN 80-8050-813-5.
- TARÁBEK, K. (1980): Landscape potential in Slovakia from the climate influence view point on the agriculture. *Geografický časopis*, 32, 2-3, s.148-155.
- TREMBOS, P. (1993): Potenciál krajiny, jeho hodnotenie a využitie v územnoplánovacej praxi. *Životné prostredie*, 27, 1, s. 41-43.
- VALEK, E., IVANOVÁ, M. (2006): Evaluation of the natural potential of selected locations for the summer tourist industry and recreation and its impact on the environ-

- ment. Globalisation and its impact to society, regions and states. Ostrava: University of Ostrava, s. 297-301. ISBN 80-7368-256-7.
- ZELENSKÝ, K. (1980): Potenciál poľnohospodárskej krajiny. Mapa 1:500 000. In: Atlas SSR, Bratislava: VEDA, s. 290-291.
- ZELENSKÝ, K. (1984): Landscape types of Slovakia from the agricultural potential stand point. Geografický časopis, 36, 4, s. 378-391.

LANDSCAPE POTENTIAL FOR FORESTRY (on the example of Minčol microregion)

Summary

According to the authors O'ahel', Poláčik (1987) the landscape potential is "the offer, the ability or suitability of the landscape for providing and fulfilling different functions, aiming to satisfy society's needs, while the relations within the landscape ecosystem remain functional. Research on the landscape potential comprises searching for its qualitative values, defining the functions of potential (and quantifying those functions), defining its positive values and identifying its limits."

There are several types of landscape potentials, one of them being the landscape potential for forestry. When assessing the Minčol microregion potential for forestry, the primary forest function, i.e. the raw wood material production, was taken into consideration. The potential is understood as the ability of the landscape to produce raw wood materials of good quality while the functional structures of the landscape remain sustainable.

Methodology for assessment of the potential landscape for forestry is based on earlier work O'ahel', Poláčik (1987); Lehotský (1991) earlier work, with modifications of Minčol microregion conditions. Evaluating the basic square grid (dimensions 0.5 x 0.5 square km) in an area of 126 km² microregion was created in the GIS environment. This grid was then added as an additional layer to individual analytical maps, and within each square point values were assigned to each standard attribute which is relevant to the assess for this kind of landscape potential. The degree determination of significance of the main character classification and calculation of standardized scales was treated in accordance with the Řiha's methodology (1995a,b). Classification characters, whose evaluation is essential for the type of potential in terms of significance were ranked as follows (Table 1): the current landscape types, forest age structure, production ability of soils, forest categorization, real inclination of georelief. This was followed by calculation of the weights of the individual classification numbers (W_{jn} in Table 1), which were multiplied by the value of each interval for each classification code (Table 2-6).

By counting up the points in each square the final score for each square was obtained, and this score was consequently assigned to one of the five score categories (1 – very limited potential, 2 – limited potential, 3 – medium-favourable potential, 4 – favourable potential, 5 – very favourable potential):

1 – very limited potential – areas with this potential type are mostly located in the intra-villans, as well as in the compact agricultural or industrial areas. Large areas with this potential type can also be found where the arable soil prevails.

2 – limited potential – this potential type is mostly located in the arable soil areas, areas of permanent grasslands, and partly in the non-utilised areas with occasional tree bunches. It is located in those marginal areas of Spišsko-šarišské medzihorie where it meets Čergov and Lubovnianska vrchovina.

3 – medium-favourable potential – this potential type is mostly not compact, its individual squares occur in the western and southern part of the microregion. The compact occurrences exist only between the intravillans of Ďurková and Lubotín, eastwards and northwards from Kyjov, and southwards from Vislanka.

4 – favourable potential – the most extensive type, which is found in the compact areas of central and northern Čergov, in Lubovnianska vrchovina and Hromovec. Its largest areas exist in the eastern side of Šarišské Jastrabie, Čirč, and Ruská Voľa nad Popradom.

5 – very favourable potential – the second most extensive type, its largest areas are in the Lubovnianska vrchovina and in the marginal parts of Čergov and Hromovec.

Recenzovali: Prof. RNDr. Ján Otáhel', CSc.
Prof. RNDr. Eva Michaeli, PhD.

PLACE BRANDING - VÝZNAM A MOŽNOSTI VYUŽITIA V ROZVOJI ÚZEMÍ

Kvetoslava MATLOVIČOVÁ¹ - Jana KOLESÁROVÁ²

Abstract: *Realizing the importance of a strong brand and all the benefits it brings in current competitive environment, branding has become a phenomenon spread across all areas of our lives. As globalisation intensifies, the territory or nation is no exception and also places compete with other places and they have to build their own brand. In such a case a strong brand can act as a useful tool that sustains the community, attracts and retains the people, businesses, events, visitors and institutions that the place needs in order to grow and thrive. Given paper illuminates in detail the reasons why it is important for a place to pay attention to place branding and explains the necessity to shape and direct a brand identity. Secondly, it discusses how we can influence the target groups to gain competitive advantage and also deals with key aspects of successful place brand management.*

Key words: *brand, place brand, branding*

ÚVOD

*„V minulosti sme zarábali na tom,
že dokážeme v dôsledku nízkych nákladov ušetriť peniaze.
Dnes však musíme peniaze zarábať ich miňaním, prostredníctvom investovania
do našej značky.“
Eric Yu, CFO, BenQ (Roll 2006)
(spoločnosť produkuje spotrebnú elektroniku, Taiwan)*

Nie je to tak dávno, čo z úst niektorých Slovenských politikov, posmelených vysokým medziročným ekonomickým rastom Slovenskej predkrízovej ekonomiky, zazneli odvážne prirovnania našej krajiny k „ázijským tigrom“. Takéto vyhlásenia nepochybne splnili svoju úlohu ako súčasť politického marketingu, avšak súčasná a za posledných päť rokov aj stále klesajúca pozícia v rebríčku konkurencieschopnosti (Schwab 2011) ukazuje, že išlo skôr o zbožné želanie ako reálnu, no hlavne udržateľnú možnosť priblížiť sa k ich naplneniu. Mechanické kopírovanie postupu, ktorý dnes už vyspelým ázijským ekonomikám priniesol v minulosti úspech, čelí výhradám zo strany odborníkov. Napokon ako naznačuje citát z úvodu, aj samotné ázijské obchodné spoločnosti si uvedomujú limity stratégie nízkych výrobných nákladov vo vzťahu k ambicióznym plánom udržať rast ekonomiky na súčasnej úrovni.

Stále častejšie sa v súvislosti s potrebou zvyšovania konkurencieschopnosti štátov, resp. území rozličných mierkových úrovní, zdôrazňujú tzv. mäkké lokalizačné fakto-

1 **RNDr. Kvetoslava Matlovičová, PhD.,** Katedra geografie a regionálneho FHPV PU v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: kveta.matlovicova(.)gmail.com

2 **Mgr. Jana Kolesárová,** Katedra geografie a regionálneho rozvoja FHPV PU v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: jkolesarova(.)yahoo.com

ry (napr. imidž územia, značka územia, podnikateľská klíma, kvalita života, mentalita obyvateľov, kultúrne atribúty a i.). Uvedomenie si narastajúceho vplyvu mäkkých lokalizačných faktorov na podnikateľské rozhodnutia, viedlo predovšetkým vo vyspelých krajinách k zvýšenej aktivite rozličných súkromných, ale aj verejných subjektov, vedúcej k ovplyvňovaniu percepcie územia ako miesta ich pôsobenia, či záujmu. Napriek tomu, že ide o ťažko uchopiteľné, kvalitatívne, viac menej subjektívne a nehmotné atribúty územia, ponúkajú istý potenciál pre diferenciáciu území, ktoré vykazujú z pohľadu mnohých tradičných lokalizačných faktorov stále vyššiu mieru podobnosti. Ako poznamenáva Olins (2009): „*ak sú všetci konkurenti rovnako dobrí, zvíťazí ten, ktorý ma lepšiu povest*“, pretože inovácie aj keď sú zásadné, nedokážu nadlho zabezpečiť konkurenčnú výhodu. Obvykle ich možno napodobniť a to veľmi rýchlo (Olins 2009). Vo svete s dominanciou americkej obchodnej kultúry, tak pravdepodobnosť straty aktuálnej trhovej pozície územia a jeho následné „nahradenie“ inými, neustále narastá.

CIELE PRÍSPEVKU

Jednu z možností ako čeliť tejto hrozbe je investovanie do značky územia. Fenomén značiek sa postupne stal neuveriteľne silným kultúrno-spoločenským javom, účinne pôsobiacim na podvedomie človeka v procese voľby. Komerční producenti objavili silu obchodnej značky už dávno a používajú *branding* ako účinný prostriedok pre odlišenie od ostatných konkurenčných aj keď fyzicky takmer rovnakých produktov, čo im následne umožňuje predat' „značkové“ výrobky drahšie ako ich generické varianty (Ashworth 2009).

Cieľom predkladaného príspevku je prediskutovať možné benefity z vedomej tvorby a cieleného formovania značky územia pre jeho následný rozvoj.

Pokúsime sa odpovedať na nasledujúce otázky:

Prečo by mali územia venovať pozornosť svojmu *brandingu*?

V čom spočíva podstata strategického prístupu k manažmentu značky územia?

Aké atribúty by mala spĺňať stratégia formovania značky územia?

Ktoré sú základné skupiny použiteľných plánovacích inštrumentov *place branding* vo vzťahu k územiám rovnakej mierky?

ZNAČKA - JEJ TVORBA A FORMOVANIE

Vo vyššie naznačenom kontexte by sa mohlo zdať, že aplikácia aktívnej politiky budovania a posilňovania značky na územia (tzv. *place branding*) je niečo nové, čo tu doteraz nikdy nebolo. Avšak ako potvrdzuje Olins (2009) nejde o žiadnu novinku, nové je len označenie „značka“. V kontexte jej priradenia územiám či národom, označuje javy, ktoré sú staré ako samotné národy. Toto tvrdenie potvrdzuje autor podrobným popisom celého radu príkladov - od zámku Versailles ako symbolu absolútnej moci Burbonovcov, cez „preznačkovanie“ Bismarkove Nemecko až po príklad z prostredia Britskej kráľovskej rodiny, keď popisuje účelovú zmenu rodného mena Karla V. v priebehu vojny s Nemeckom, z nemecky znejúceho Saxe-Coburg-Gotha na anglické Windsor.

Od čias kedy prvý farmár vypálil značku (angl. *brand* pravdepodobne bolo odvodené zo staronórskeho *brandr*, čo znamená „vypáliť“) svojim zvieratám za účelom ich identifikácie, sa tento spôsob diferenciácie rozšíril prakticky do všetkých oblastí nášho života.

Sme obklopení značkami natoľko, že niektorí autori ich dokonca označujú za hlavný znak súčasného ekonomického života a proces ich tvorby a formovania, t.j. branding za kľúčovú aktivitu kapitalizmu (Lury 2004 in Pike 2011; Arvidsson 2005 in Pike 2011). Niet pochýb, že procesy *brandingu* už dávno prekročili hranice obchodu a to do takej miery, že dnes je už naozaj pomerne ťažké nájsť taký trhoví priestor, ktorý by zostal nimi nepokrytý.

Podstata značky sa však časom zmenila. Kým kedysi predstavovala relatívne nemenné označenie bežných produktov, ktoré často nemuseli súťažiť o priazeň zákazníkov s ich alternatívnou verziou, v súčasnosti „ponúka ilúziu voľby a pôsobí na city zákazníkov a otvára ich peňaženky“, čím „predstavuje účinný nástroj na zarábanie peňazí“ (Olins 2009). Podstatu obľuby značiek preto možno vidieť v prirodzenej snahe sebaaprezentácie a diferenciacie čohokoľvek, čo môže byť jej nositeľom, ktorá sa uskutočňuje cez súbor atribútov, vysielajúcich ľahko pochopiteľné posolstvo významu jedinečnosti. Značka vytvára dojem a je prísľubom, teda nepredstavuje len symbol, ktorý odlišuje jeden produkt od iného, ale je súborom rozličných atribútov, ktoré sa nám vynoria v mysli, keď sa nad ňou zamyslíme (Moilanen, Rainisto 2009). Uvedené atribúty môžu mať rôznu povahu, tak hmotných ako aj nehmotných, psychologických, ale aj sociologických charakteristík vzťahujúcich sa k značke (Kapferer 1997 in Moilanen, Rainisto 2009). Značka je teda zmyslovým produktom. Ak vezmeme v úvahu jej charakter ako aj možný priestor uplatnenia, tak predstavuje síce ťažko merateľný, ale silný a v mnohých smeroch aj strategický nástroj ovplyvňovania cieľového publika.

Ak sa pozrieme na mapu sveta všetky krajiny, ktoré sa usilujú o rozvoj a prosperitu lákajú potenciálnych investorov, návštevníkov, nových obyvateľov a pod. prostredníctvom vychvaľovania svojich predností a zdôrazňovaním, že práve oni sú tie najlepšie a najatraktívnejšie. Niet pochýb, že každé územie v sebe ukrýva mnohé jedinečné atribúty, lákavé či naopak aj neprijateľné pre konkrétne cieľové skupiny. Objektívne informácie o „iných“ územiach sú však často zo subjektívnych alebo objektívnych dôvodov limitované. Neraz sú preto nahrádzané existujúcimi stereotypmi, mýtmi či fámami. Okolitý svet ich vníma, vyhodnocuje a napokon aj v určitej podobe akceptuje, čím sa formuje značka príslušného územia.

Značka územia je v tomto smere akýmsi pokusom o vytvorenie asociácií súvisiacich s miestom, pričom samotný proces ako aj jeho výsledok nemožno v plnom rozsahu kontrolovať. Podľa Simona Anholt (2009) územie značku nemôže jednoducho vytvoriť, ale môže ju len nadobudnúť, pretože to čo v konečnom dôsledku znamená, je v značnej miere závislé na tom, ako ľudia spracujú a prijímajú územím vysielané informácie.

Samotný koncept cieľného *place branding* je potrebné chápať v širšom slova zmysle ako proces vytvárania značky územia vychádzajúci zo stanovenej stratégie. Jeho hlavným cieľom je odlíšiť územie prostredníctvom zdôraznenia tých prvkov alebo jeho súčastí, ktoré ho robia jedinečným. (Matlovičová 2009) Je tiež definovaný ako strategická sebaaprezentácia, zameraná na vytvorenie istého reputačného kapitálu prostredníctvom ekonomickej, politickej a sociálnej propagácie záujmov územia doma i v zahraničí (Anholt 2009).

Prečo by teda mali územia venovať pozornosť svojmu *brandingu*? Kvôli zjednodušeniu použijeme výpočet na príklade územia vymedzeného jeho administratívnymi hranicami ako štát, ktoré uvádza Anholt (2007c, 2007d):

- pretože v súčasnosti už *branding* krajín nie je len voľbou, ale priam nevyhnutnosťou pre prežitie štátu s jeho národnými záujmami na svetovej scéne, v súboji s narastajúcou konkurenciou;
- pretože efektívny *nation branding* nepochybne pozitívne prispieva k dobrej značke a reputácii krajiny, čím pomáha naplniť jej ciele pri prilákaní turistov, v stimulovaní investícií a zvyšovaní exportu, pri lákaní talentov, kvalifikovanej pracovnej sily, študentov a podobne;
- pretože *nation branding* je nositeľom aj ďalších benefitov ako napríklad: zvýšenie menovej stability, navrátenie medzinárodnej kredibility a dôvery investorov, zvrátenie úpadku, zvýšenie medzinárodného politického vplyvu, stimulovanie silnejších medzinárodných partnerstiev, posilnenie národnej uvedomelosti, sebavedomia, hrdosti, harmónie a jednoty národa;
- pretože napomáha pri prekonávaní mylných predstáv a stereotypov o krajine;
- pretože stanovením jasných cieľov a strategickým prístupom k jeho uplatňovaniu, môže krajina vytvoriť vhodné podmienky pre inovácie, pozitívnejší *country-of-origin* efekt pre svoje produkty, získať vážnosť a rešpekt, jednoduchší prístup k nadnárodným či globálnym orgánom a asociáciám, a v neposlednom rade aj vyššiu akceptáciu v medzinárodných inštitúciách.

V našich podmienkach sa však stále stretávame s nedôverou alebo skôr s ignorovaním zjavných benefitov, ktoré cielene budovanie a investovanie do značky územia prináša. Pričom sme sa už neraz presvedčili, že pokiaľ nebudeme riadiť identitu značky sami, bude riadiť ona nás, prostredníctvom pribúdajúcich negatívnych „nálepiek“ a stereotypov, ktorých následné prekonanie je nesmierne náročným, nákladným, ale predovšetkým dlhotrvajúcim procesom.

V prípade mnohých území sa však natíska aj otázka či je vôbec účelné začať s procesom branding, v prípade, že ich realita vyvoláva odpudivý dojem. Olins (2009) na margo takejto situácie poznamenáva: „*ak je skutočnosť biedna, sú predstavy cudzincov ešte horšie*“ a popisuje príklad Ukrajiny, pri ktorej si väčšina ľudí vybaví haváriu elektrárne v Černobyli, čo rozhodne nevytvára pozitívny *country-of-origin* efekt pre jej produkty. Žijeme totiž v globálnom svete, v ktorom ak aj sú naše preferované značkové produkty vyrobené v krajine pôvodu, vôbec nie je isté, že ich vyrobili miestni obyvatelia, respektíve nevieme z akej krajiny pochádzajú jednotlivé komponenty. Naša dôvera pramení z poznania a vnímania imidžu krajiny ako tradičného výrobcu daného sortimentu. Anholt (2009) teda v tomto smere považuje imidž krajiny za najdôležitejšie aktívum a dodáva, že imidž značky, ako aj imidž krajiny je kontext, v ktorom odovzdávame ľuďom na celom svete svoje komunikačné posolstvá. Krajinu teda možno svojim spôsobom považovať za značku, ktorá dáva všetkému čo z nej pochádza istú reputáciu, ktorá v prípade že je pozitívna všetko uľahčuje. Ak už sa teda krajina rozhodne začať s aktívnym *brandingom*, mal by byť bezpodmienečne založený na reálnom stave. Rozhodne sa neodporúča klamať či predstierať, že je realita lepšia ako v skutočnosti je. V prípade krajín s nepriaznivým východiskovým stavom, je lepšie zamerať sa a zdôrazňovať budúce príležitosti ako prikrášľovať existujúce nevyhovujúce podmienky. Takto postavená stratégia budovania značky, má následne potenciál stať sa katalyzátorom zmeny. Dôležitým predpokladom však je, aby to bol proces cieľavedomý, koordinovaný, premyslený, aby mal nosnú myšlienku, ktorá by mala byť výsledkom konzultácii s názorovými vodcami, presne definované cie-

ľové skupiny a vyhľadávajúce všetky možné vhodné príležitosti pre komunikáciu s okolím (Olins 2009).

Budovanie značky územia je na rozdiel od rýchlo sa meniacej reality dlhotrvajúci proces. Preto po istom čase aj silná a pozitívne vnímaná značka stráca na svojej aktuálnosti, nezodpovedá skutočnosti, je zastaralá a nedokáže naďalej účinne podporovať ekonomické, politické, či rozvojové ciele krajiny. V takých prípadoch sa často pristupuje k *re-brandingu* územia. Aby sa však predišlo vytvoreniu negatívnych asociácií spojených so značkou, je efektívnejšie ak sa prípadnému zhoršeniu imidžu značky predchádza preventívnou zmenou, t.j. ešte predtým ako k zaostávaniu dôjde. To je možné dosiahnuť strategickým prístupom k manažmentu značky územia. Anholt (2007c) popisuje tri fázy v procese strategického manažmentu, ktoré výstižne zhrnul do zodpovedania na nasledujúce otázky:

- Kto sme, kde sme? - v kontexte krajín to znamená zistiť, ako ľudia v skutočnosti vidia územie dnes a porozumieť, prečo ich vlastný pohľad odrádza od aktívneho záujmu, rešpektu, obdivu, investovania prostriedkov a trávenia času v tejto krajine.
- Kam sa chceme dostať? - vytvoriť jasnú predstavu toho, ako by územie chcelo, aby ho ľudia vnímali a konali vyššie spomenuté.
- Ako sa tam dostaneme? - vypracovať efektívnu stratégiu a postupnosť, ktorými sa dostane od súčasného stavu k budúcemu. Na čom chceme našu stratégiu postaviť, ktoré jej zložky a ako budú dominantné.

Tvorba výnimočnej, inšpiratívnej a motivujúcej stratégie značky krajiny je jedným zo základných predpokladov jej budúceho úspechu a konkurenčnej výhody na trhu území. Avšak na zabezpečenie konkurencieschopnosti a príťažlivosti aj za hranicami územia, pravdivosť samotná nestačí. Okrem stanovenia správnych atribútov, je potrebné v súlade s nimi vytvoriť takú stratégiu, ktorá bude jednak pravdivá, ale predovšetkým výrazne zaujímavejšia, ako bola pôvodná (v prípade *re-brandingu*), originálnejšia a pútavejšia ako sú stratégie konkurentov, čo územiu zabezpečí aspoň na nejaký čas konkurenčnú výhodu (Anholt, 2007a). Dobrá stratégia by mala spĺňať nasledujúce kritériá – mala by byť:

- kreatívna (prekvapivá, šokujúca, zapamätateľná) – t.j. všetko to, čo je v protiklade s nudnou a čo zaručí, že bude krajina povšimnutá aj na rušnom a preplnenom globálnom trhu;
- osvojiteľná (jedinečná, kredibilná, nezameniteľná) – vlastnosti stratégie majú byť kombináciou pravdivosti internej a externej kredibility a odlišnosti od konkurencie;
- ostrá (vysoko špecifická, nie odvodená a všedná) – aj dobré myšlienky a nápady o ktoré sa však nikto nezaujíma, sú čistým mrhaním vynaloženého úsilia a prostriedkov. Silné idey polarizujú názory, ale zároveň pozdvihnú stratégiu nad úroveň všednosti. Odvážna a výrazná stratégia vzbudí záujem a pritiahne pozornosť publika;
- motivujúca (príťahuje ľudí k zmene správania) – kým úlohou predošlých vlastností bolo najmä upútať, pritiahnuť pozornosť a zmeniť postoj, motivácia je práve tým faktorom, ktorý má v sebe hybnú silu k zmene správania;
- relevantná (zmysluplný sľub pre spotrebiteľa) – musí priniesť určitú zmyslupnosť pre externé publikum, dôvod „prečo“ kúpiť, investovať atď.;
- elementárna – jednoduchá, použiteľná, praktická a dostatočne mohutná, pre mno-

ho ľudí, v rôznych situáciách, v dlhodobom časovom horizonte a s možnosťou praktickej implementácie do každodenných aktivít všetkých jej nositeľov. (spracované podľa Anholt 2007a)

Ani takto stanovená stratégia však nemôže zaručiť úspech u všetkých tých, ktorých zasiahne, ale rozhodne bude na úžitok ak vzbudí záujem a vyvolá diskusiu, pretože neraz je úroveň reakcie dôležitejšia ako samotné akceptovanie myšlienky.

Tak, ako každý človek, aj každé územie je jedinečné. Preto by bolo iluzórne domnievať sa, že je možné vytvoriť nejaký univerzálny spôsob *brandingu* území, ktorý by mohol efektívne fungovať pre akékoľvek územie. Existujú však isté spoločné znaky, ktoré viac či menej zaručujú úspech pri realizácii procesu budovania a udržiavania značky:

1. ustanovenie pracovnej skupiny s príslušnými právomocami;
2. zistenie aktuálnej percepcie územia a jej vyhodnotenie;
3. stanovenie nosnej myšlienky *brandingu* a SWOT analýza územia;
4. oslovenie názorových vodcov územia a preskúmanie rôznych variant nosnej myšlienky;
5. určenie a definovanie cieľových skupín;
6. vytvorenie príručky a vizualizácia značky;
7. vytvorenie systému koordinácie správy (systém styčných pracovníkov kt. budú vyhľadávať všetky príležitosti pre komunikáciu);
8. spustenie spojeneckého systému. (upravené podľa Olins 2009)

Z uvedeného teda vyplýva, že podstatou v súčasnosti pomerne širokej medzinárodnej diskusie o *place branding*, nie je ani tak hľadanie jeho výhod, ale skôr odpovedí na otázku ako ho robiť tak, aby prinášal spomenuté benefity. Aj napriek jedinečnosti každého územia sú v odbornej literatúre popísané aj isté spoločné viac menej univerzálne použiteľné nástroje *place branding* vo vzťahu k územiám rovnakej mierky.

V tomto smere Ashworth (2009) popisuje tri skupiny plánovacích inštrumentov, menovite:

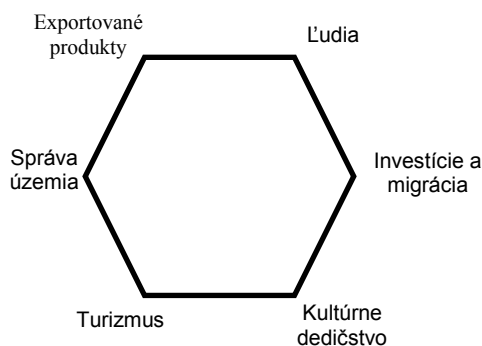
- a) Personálne asociácie – kedy sa jedinečné kvality jednotlivca (osobnosti spojenej s územím) prenášajú na územie a sú s ním asociované. Tento postup je často označovaný ako „*Gaudi gambit*“ (Gudiho taktika), podľa vzoru personálneho *brandingu* použitého v 80. rokoch minulého storočia v Barcelone, ktorý natrvalo spojil mesto cez mimoriadne príznačnú architektúru a dizajn s Gaudim. Ako príklad tu možno uviesť aj mesto Salzburg spájané s Mozartom alebo Memphis spájaný s Elvisom Presleym. Popularitu kráľa Artuša sa dokonca snaží využiť hneď niekoľko miest: Winchester v Hampshire, ale tiež s Tintagel v Cornwalle, Caerleon v Gwente či Cadbury Castle v Somersete. Môže však ísť aj o postavy ešte menej reálne ako napr. Santa Claus, ktorý má celý rad poštových adries vo Fínsku či na Aljaške.
- b) Charakteristické stavby a dizajn – v tomto prípade Ashworth rozlišuje tri možné prípady *brandingu*:
 - prostredníctvom pozoruhodných, nápadných a pozornosť priťahujúcich stavieb tzv. *flagship building* ako sú najvyššie budovy sveta napr. Burj Khalifa v Dubaji alebo v minulosti CN tower v Toronte, ale aj historické stavby ako sú pyramídy v Gize, Koloseum v Ríme alebo pozoruhodné stavby ako Guggenheimovo

múzeum Franca Geriho v Bilbao či Pompidouvo Centrum v Paríži alebo aj budova opery Oper House v Sydney.

- prostredníctvom charakteristického dizajnu – zmesou súvisiacich budov, priestorov, architektonických prvkov spolutvoriacich vzhlád ulíc (ako dlažba, typ osvetlenia, lavičky a pod.) vytvárajúci koherentný celok, ktorý tak uvedené mesto zreteľne odlišuje od iných na rovnaký účel súžiacich verejných miest. Ako príklad tu Ashworth uvádza mesto Groningen, kde sú početné budovy, príslušné verejné priestory a ulice postavené v jednotnom „talianskom“ štýle do takej miery, že sa v rokoch 1995-2000 dokonca hovorilo o „*Bolonizácii*“ holandských miest.
- prostredníctvom charakteristických mestských častí - vytvorenie špecifických mestských častí, ktoré plnia pre mesto ako celok príznačnú funkciu. Je to príznačný fenomén pre verejný konzum kultúry, ktorý však nie je ničím novým. Už v 19. storočí európske mestá koncentrovali určitú infraštruktúru napr. múzeá, galérie, divadlá a pod. vo vzájomnej blízkosti nie len z dôvodu vytvorenia kultúrnych klastrov ale aj z propagačných dôvodov. Ich koncentrácia uľahčuje tzv. „*district branding*“ (formovanie značky mestskej časti). Ďalším príkladom môže byť novovytváraná postmoderná mestská časť Londýna v okolí „*London Eye*“, alebo obchodná štvrť „*Dockland*“.

c) Charakteristické podujatia - ide o organizáciu rôznych kultúrnych, športových, komerčných (veľtrhy, výstavy) či politických podujatí (medzinárodné summity, stretnutia významných politikov a pod.). Môžu mať charakter miestny, regionálny, národný, medzinárodný až po megapodujatia ako Olympijské hry. Ich organizáciou územie dosiahne to, že je neskôr prostredníctvom tejto udalosti identifikované, ale demonštruje aj spôsobilosť príslušné podujatie zorganizovať. Okrem priamych a nepriamych finančných benefitov z ich usporiadania, v prípade pravidelne sa opakujúcich kultúrnych podujatí, získava aj atmosféru „mesta kultúry“. Zorganizovanie hlavne mega-podujatí však nesie v sebe aj isté riziko z neúspechu a následnú stratu reputácie územia.

Nech už sa územie rozhodne pre jednu z uvedených možností alebo pre ich kombináciu, to či napokon uspeje bude závisieť od celého komplexu podmienok a okolností, pretože ide o veľmi zložitý proces, vyžadujúci koordináciu veľkého množstva subjektov. Jeho komplikovanosť sa zvyšuje s veľkosťou územia a následným narastajúcim počtom aktérov, ktorí doň vstupujú. Navyše samotná značka, ako už bolo naznačené v úvode, je vnútorne heterogénna, čo zložitnosť celého procesu len umocňuje. Simon Anholt (2007, 2007b) ju napríklad na národnej úrovni prirovnáva k chemickému vzorcu (tzv. „*Anholtov hexagon národnej značky*“) a popisuje šesť základných substancií, ktoré sa v nej miešajú: turizmus, export výrobkov a služieb, správa krajiny a vládna politika, investície a migrácia a kultúrne dedičstvo (obrázok1).

Obrázok 1: 1: Anholtov hexagón národnej značky

Zdroj: Anholt (2007a)

Základ úspešného fungovania celého systému vidí Anholt (2007a, 2007b) v komunikácii, ktorú chápe ako vzájomné spolupôsobenie všetkých zložiek Hexagónu. Každá z nich je nositeľom nejakého posolstva. Za výsledok celej komunikácie považuje hlavné, spoločné posolstvo, v ktorom sú zakomponované odlišné posolstvá jednotlivých substancií uvedeného hexagónu. Imidž značky sa následne tvorí prostredníctvom komunikácie územia s jeho okolím prostredníctvom:

- turizmu - vlastné skúsenosti návštevníkov s územím predstavujú najdôležitejší článok pri vytváraní imidžu územia;
- exportu výrobkov a služieb - výrobky a služby pochádzajúce z daného územia, môžu pôsobiť ako nositelia posolstva o mieste ich pôvodu, ktoré je na nich explicitne vyjadrené;
- správa územia - ovplyvňuje priamo život rezidentov daného územia, a prostredníctvom ľudí samotných ako aj prostredníctvom médií či iných komunikačných kanálov formuje predstavy o mieste samotnom. Na úrovni štátu tu zasa možno zaradiť zahraničnú politiku a diplomaciu, prostredníctvom ktorej sa šíria informácie do okolitého sveta.
- investícií - ide o schopnosť územia prilákať záujem investorov ale aj vhodnú pracovnú silu, vysokokvalifikovaných, renomovaných odborníkov a záujem zo strany zahraničných spoločností teda tých, ktorí sa budú podieľať na ďalšom rozvoji územia;
- kultúry - prostredníctvom kultúrnych aktivít a exportu kultúrnych produktov akými sú národná opera, film, výtvarné umenie a pod.;
- obyvateľov územia – obyvatelia sú nositeľmi istých kultúrnych atribútov, t.j. ako sa správajú, keď sú mimo územia svojho pobytu, aký je ich postoj a vzťah k návštevníkom, kto ich reprezentuje (národné osobnosti, vodcovia, športové či mediálne hviezdy a pod.) (upravené podľa Anholt 2007a)

ZÁVER

Vo vzťahu k *brandingu* vo všeobecnosti je potrebné spomenúť aj veľmi častý a nedôslednými mediálnymi posolstvami aj stále živený omyl, ktorý spočíva v jeho stotožňovaní len s jeho vizuálnymi atribútmi akými sú logo, značka alebo pútavý slogan. Aj keď ide o najviditeľnejšie súčasti *brandingu*, samotnú značku nemožno úspešne budovať či formovať len prostredníctvom propagačných brožúr, internetovej stránky, či televízneho spotu. Ako naznačil náš príspevok, je to komplikovaný a dlhotrvajúci proces, pri ktorom možno len ťažko predpokladať okamžitú zmenu na základe zmeny textu či loga. O to viac, ak vo vzťahu k územiu sú už vytvorené u okolia isté predsudky. Ich prekonávanie znamená pre územie obrovskú výzvu. Tento problém je možné ilustrovať na príklade amerického Chicaga, ktoré sa v 20.-30. rokoch minulého storočia neslávne preslávilo gangstrami. Túto nálepku sa mestu aj napriek úpornej snahe ani za tak neuveriteľné dlhé obdobie nepodarilo prekonať, hoci dnes podľa štatistík patrí medzi mestá s najnižšou kriminalitou v rámci veľkých amerických miest (Avraham 2004). Podobný príklad uvádza Burgess (1982), keď popisuje problémy s ktorými zápasí Škótsko pri prekonávaní predsudkov týkajúcich sa spôsobu ich života, pretrvávajúcich od 19. storočia.

Reputáciu možno vnímať ako fenomén, ktorý akoby prechádzal zo starých rodičov na ich deti a deti ich detí. Preto má národná značka obrovskú hodnotu. Nie je to len chvíľková záležitosť, ale pôsobí ako držiteľ tradície, dlhovekej orientácie, ako pokračovanie histórie, garant istých hodnôt a právo na nosenie hrdého oprávnenia (Anholt, 2010).

Poznámka: Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0611/09 *Koncept miesta v regionálnogeografickej analýze a syntéze a teritoriálnom marketingu: teoreticko-metodologický rámec a aplikácia na vybrané modelové územia* (ved. projektu prof. R. Matlovič).

LITERATÚRA

- ANHOLT, S. (2007a): *Brands and Branding*. [online] [citované 2010- 3- 28] Dostupné na: <http://www.simonanholt.com/Publications/publications-other-articles.aspx>
- ANHOLT, S. (2007b): *Competitive Identity*. Palgrave Mcmillan. New York. 2007. ISBN 978-0-230-50028-0
- ANHOLT, S. (2007c): *Competitive Identity :Budovanie značky krajiny*, *ProgressLetter* 20/2009. [online] [citované 2010- 3- 2]. Dostupné na: <http://www.eprogress.sk/post/budovanie-znacky-krajiny-380/>.
- ANHOLT, S. (2007d): *Competitive Identity: Kde sa berie značka krajiny*, *ProgressLetter* 11/2009 [online] [citované 2010- 3- 2]. Dostupné na: <http://www.eprogress.sk/post/kde-sa-berie-znacka-krajiny-295/>
- ANHOLT, S. (2009): Prednáška z Konferencie Nation Branding: Marketing krajiny - II., *ProgressLetter* 1/ 2009. [online] [citované 2010- 3- 4]. Dostupné na: <http://www.eprogress.sk/post/marketing-krajiny-ii-125/>.
- ANHOLT, S. (2010): *Places. Identity, Image and Reputation*. Palgrave Mcmillan. New York. 2010. ISBN 978-0-230- 23977-7
- ASHWORTH G. J. (2009): The Instruments of Place Branding: How is it Done?, *European spatial research and policy*, Vol. 16, No 1, s: 9-22

- AVRAHAME E. (2004): *Media strategies for improving an unfavorable city image*, Cities, Vol. 21, zv. 21, č. 6, s. 471-479, Elsevier Ltd., Great Britain, s. 471-479
- BURGESS J. (1982): Selling places: environmental images for the executive. *Regional Studies* 16, s. 1-17
- KOLEŠÁROVÁ, J. (2010): Turistický priemysel Thajska, Diplomová práca.
- MOILANEN T., RAINISTO S. (2009): *How to Brand Nations, Cities and Destinations, A Planning Book for Place Branding*, Palgrave Macmillan, UK, ISBN-13: 978-0-230-22092-8, 202 s.
- MATLOVIČOVÁ K. (2009): What is the Colour of Prešov? An Analysis of Colour Associations in the Population Evoked by a Geographical Area as the Foundation for Creating an Acceptable City Brand, *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy, Folia Geographica*, 14, ISSN 1336-6149, ISSN 1336-6157, PU Prešov, s. 167-179, [online] dostupné na: <http://www.fhvp.unipo.sk/~matlovicova/publikacnacinost.htm>
- MATLOVIČOVÁ K., MATLOVIČ R. (2009): Analýza obyvateľmi preferovaných komunikačných kanálov, vo vzťahu k územnej samospráve (príklad mesta Prešov), *Acta oeconomica* No 26, Úloha územných samospráv v regionálnom rozvoji, Ekonomická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica, ISBN 978-80-8083-916-1, [online] dostupné na <http://www.fhvp.unipo.sk/~matlovicova/publikacnacinost.htm>
- MATLOVIČOVÁ K., NÉMETHYOVÁ B., MATLOVIČ R. (2009): City Branding of Bratislava: History and the Present, *International Journal of Euro-Mediterranean Studies*, Vol. 2, 2009, No 2, ISSN: 1855-3362, EMUNI University, Slovenia and University of Nova Gorica, Slovenia, EMUNI Press, Portorož, Slovenia, pp.: 215-234, [online] dostupné na: <http://www.fhvp.unipo.sk/~matlovicova/publikacnacinost.htm>
- MATLOVIČOVÁ K. (2010): Place branding as a useful tool of place competitiveness, *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Geographica*, Vol. 41, No. 1, 2010, ISSN 1212-2157, pp. 5-14, [online] dostupné na: <http://www.fhvp.unipo.sk/~matlovicova/publikacnacinost.htm>
- MATLOVIČOVÁ K., MATLOVIČ R. (2010): Percepcia sieťovania miest ako nástroja zvýšenia ich konkurencieschopnosti (empirický príklad Košíc a Prešova), in Fňukal M., Frajer J., Hercik J. (eds.): *Sborník příspěvků z konference, 50 let geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Palackého v Olomouci*, 2010, ISBN 978-80-244-2493-4, s. 429-442, [online] dostupné na: <http://www.fhvp.unipo.sk/~matlovicova/publikacnacinost.htm>
- MATLOVIČOVÁ K., MATLOVIČ R., NÉMETHYOVÁ B. (2010): City Branding as a Tool of the Local Development (Case study of Košice, Slovakia), in Proceedings of Educons University for social science, book 1., *The first science symposium with international involvement of Educons University at Sremska Kamenica – Business Economics in Transition*, ISBN: 978-86-87785-20-5, pp.:127-136, [online] dostupné na: <http://www.fhvp.unipo.sk/~matlovicova/publikacnacinost.htm>
- MATLOVIČOVÁ K. (2011): Analýza interného imidžu mesta Prešov, *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy, Folia Geographica*, 17, Ročník LII, ISSN 1336-6149, ISSN 1336-6157, PU Prešov, s. 217-241, [online] dostupné na: <http://www.fhvp.unipo.sk/~matlovicova/publikacnacinost.htm>

- MATLOVIČOVÁ K., KOLESÁROVÁ, J. (2011): Vývoj cestovného ruchu v Thajsku, s dôrazom na stratégie prekonávania krízových situácií, Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy, *Folia Geographica*, 17, Ročník LII, ISSN 1336-6149, ISSN 1336-6157, PU Prešov, s. 241-254, [online] dostupné na <http://www.fhvp.unipo.sk/~matlovicova/publikacnacinnost.htm>
- OLINS W. (2009): *O značkách*, nakladatelství Dokořán, Praha, ISBN: 978-80-7363-261-8, 253 s.
- PIKE A. (2011): Placing Brands and Branding: a Socio-spatial Biography of Newcastle Brown Ale, transactions of the Institute of British Geographers, *New Series*, Vol 36/2, ISSN: 0020-2754, s. 206-222
- ROLL M. (2006): *Asian Brand Strategy, How Asia Builds Strong Brands*, Palgrave Macmillan. Great Britain, ISBN-13: 978-1-4039-9279-6, 254 s.
- SCHWAB K. (ED.) (2011): *The Global Competitiveness Report 2011–2012*, World Economic Forum Geneva, Switzerland 2011, ISBN-13: 978-92-95044-74-6, ISBN-10: 92-95044-74-6. 527 s.

PLACE BRANDING - THE IMPORTANCE AND POSSIBILITIES OF ITS USE AT DEVELOPMENT OF PLACES

Summary

Examples listed above demonstrate that place branding appears to be an important instrument of place management in today's competitive environment. However, we cannot forget that branding is not only about brochures, web pages or TV spots, but it is rather complex, long termed process which helps as to influence the target groups and to gain competitive advantage. The brand spreads through the set of attributes an easily understandable message about uniqueness and builds a reputation which can ensure a strong market position among equally good competitors. In case of successful place brand management, the brand acts as a useful tool that sustains the community, attracts and retains the people, businesses, events, visitors and institutions that the places need in order to grow and thrive.

As globalisation intensifies, it is necessary for places to build their own strong brand to differentiate themselves from otherwise often fairly similar places, so they could support own economic development. This fact explains why the issue of place branding should not be underestimated nowadays, but seriously considered by responsible authorities.

Recenzovali: Prof. RNDr. René Matlovič, PhD.
Doc. Piotr Pachura, PhD.

TURIZMUS HOLANDSKA

Analýza vybraných ukazovateľov

**Kvetoslava MATLOVIČOVÁ,¹ – Ivana SOVIČOVÁ,²
– Boris MALINOVSKÝ³**

Abstract: *The Netherlands is not one of the typical seaside tourist destinations, also known as “SSS” destinations (Sand, Sun and Sea), however, tourism is an important part of the economy, contributing to GDP with around 2,9% (in 2008) (OECD 2010). This study analyzes essential characteristics of inbound, outbound and domestic tourism of the Netherlands, in order to produce same statistical information database for possible comparison in relation to another tourist destinations.*

Key words: *The Netherlands, Inbound Tourism, Outbound Tourism, Domestic Tourism*

ÚVOD

Jednou z príznačných črt postindustriálnej fázy vývoja územia je dôraz na rozvoj turizmu, ktorý predstavuje dôležitú a významom kontinuálne narastajúcu súčasť ich ekonomiky. K popularite turizmu nepochybne prispieva fakt, že dokáže generovať množstvo pracovných príležitostí pri relatívne nízkych vstupných nákladoch a zabezpečiť tak územiu rozvoj. Jeho zástancovia poukazujú aj na jeho príspevok k zvyšovaniu kvality urbánneho prostredia, prostredníctvom zlepšovania podmienok pre trávenie voľného času miestnych obyvateľov (Shaw, Williams 1994). Okrem tejto skupiny, ktorá idealizuje jeho sociálny a kultúrny vplyv s akcentom na zvyšovanie blahobytu miestnych komunit, existuje aj opačné spektrum názorov. Jeho zástancovia naopak vplyv turizmu demonizujú a považujú ho za ničiteľa prostredia a odvolávajú sa pri tom na gentrifikáciu, urbánnu polarizáciu a istý druh neslobody miestneho spoločenstva (napr. Smith 2005; Shaw, Williams 2004).

Napriek mnohým výhradám má turizmus schopnosť stimulovať alebo oživiť ekonomický rast a v prípade, že je súčasťou diverzifikácie miestneho hospodárstva aj prispieť k posilneniu odolnosti územia voči eventuálnym otrasom, či krízovým situáciám a to bez ohľadu na to, či ide o ekonomiku rozvíjajúcu sa alebo ekonomiku vyspelú.

Hlavným cieľom príspevku je popísať prístup k rozvoju turizmu, na príklade vyspelej krajiny, v ktorej je jeho pozícia chápaná ako podstatná a posilňujúca súčasť zvyšovania rozmanitosti v odvetvovej štruktúre národného hospodárstva. Za vhodného reprezentanta takejto krajiny sme zvolili Holandsko, kde turizmus postupne získal dôležitú pozíciu a stal sa neodmysliteľnou súčasťou ekonomiky krajiny.

V predkladanej štúdii sa zameriame na analýzu hlavných ukazovateľov turizmu a v závere načrtujeme aj možnú perspektívu jeho ďalšieho smerovania v budúcnosti.

1 **RNDr. Kvetoslava Matlovičová, PhD.,** Katedra geografie a regionálneho FHPV PU v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: kveta.matlovicova(.)gmail.com

2 **Mgr.Ivana Sovičová,** Katedra geografie a regionálneho rozvoja FHPV PU v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: ivana.sovicova(.)gmail.com

3 **Mgr.Boris Malinovský,** absolvent Katedry geografie a regionálneho rozvoja FHPV PU v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov.

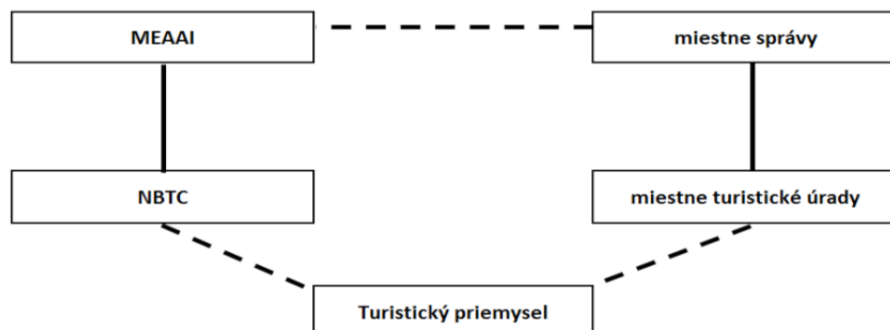
TURIZMUS HOLANDSKA – ZÁKLADNÉ CHARAKTERISTIKY

Napriek tomu, že Holandsko nepatrí medzi typické prímorské turistické destinácie označované aj ako „SSS“ destinácie (*Sand, Sun a Sea*), turizmus predstavuje dôležitú súčasť jeho ekonomiky, podieľajúcu sa na tvorbe HDP približne 2,9% (stav k 2008) (OECD 2010). Podobne ako iné krajiny aj Holandsko zaznamenalo v dôsledku ekonomickej recesie pokles, ktorý začal v roku 2008 a v tomto roku sa odhaduje úroveň podielu v rámci HDP krajiny na úrovni 2,1% (WTTC 2011). Podľa správy o turizme, trendoch a politike v oblasti turizmu OECD (2010) vychádzajúcej zo Satelitného účtu turizmu Holandska za rok 2007, predstavovala celková spotreba vnútorného cestovného ruchu (CR) Holandska spolu približne 35,5 miliárd EUR, pričom spotreba domáceho cestovného ruchu sa na tomto čísle podieľa takmer 61%. Celková bilancia krajiny v tomto smere je pozitívna na úrovni 2,8 miliardy EUR (celková hodnota spotreby príjazdového cestovného ruchu predstavovala 11,1 miliardy EUR a spotreba výjazdového CR hodnotu 13,9 miliárd EUR). Ďalším ekonomickým ukazovateľom je celkový podiel na zamestnanosti, ktorý v turizme (priamo) predstavoval 3,7% (stav k 2007) a spolu so súvisiacimi pracovnými pozíciami dosahoval úroveň 5,9% (v absolútnom vyjadrení to predstavuje 394 000 zamestnaných priamo alebo nepriamo v odvetviach turizmu Holandska) (OECD 2010).

Tak ako väčšinu krajín aj Holandsko zasiahla hospodárska recesia a odrazila sa v poklese výkonnosti turistického priemyslu. Podľa dostupných štatistických údajov strávili celkovo turisti v Holandsku 84,5 milióna lôžkodní (v r. 2009) čo je porovnateľné množstvo s rokom predošlým. Isté rozdiely v medzироčnom porovnaní vykazujú hotelové ubytovacie zariadenia, ktoré zaznamenali v roku 2009 pokles o 3,5% na úroveň 31 milióna lôžkodní oproti roku 2008. V počte rezervácií to predstavovalo pokles o 3,4% u domácich a 3,6% u zahraničných návštevníkov. Túto stratu však kompenzoval nárast cenovo najlacnejšej formy ubytovania v kempoch, kde bol zaznamenaný vzostup o 6,8% (čo predstavovalo 20 miliónov prenocovaní). V tomto prípade vzrástol počet prenocovaní zahraničných turistov o 11,3% v porovnaní s rokom 2008. (Yearbook 2010)

Najrozšírenejšou formou turizmu v rámci Holandska je mestský turizmus. Medzi najnavštevovanejšie mestá patrí Amsterdam, Den Haag, Rotterdam a Utrecht. Hlavnými turistickými atrakciami Amsterdamu sú tzv. *grachten* (početné splavné kanály), „*Red Light District*“, múzeum Van Gogha, národné múzeum *Rijksmuseum*, múzeum rodného domu Rembrandta – *Rembrandt House Museum*, dom židovskej obete holokaustu Anny Frank (*Anne Frank House*) ale aj návšteva *coffeeshopov*, s kontroverzne vnímanou toleranciou k užívaniu mäkkých drog. Úspešná marketingová stratégia zameraná na propagáciu Holandska ako krajiny veterných mlynov a tulipánov priťahuje záujem turistov navštíviť tulipánové záhrady v *Keukenhofe* a múzeum veterných mlynov v *Zaanse Schans* a v *Kinderdijku*. Veľkej obľube sa teší aj prímorský rezort *Scheveningen*, neďaleko Den Haagu a múzeum miniatúr *Madurodam*. (NBTC 2011)

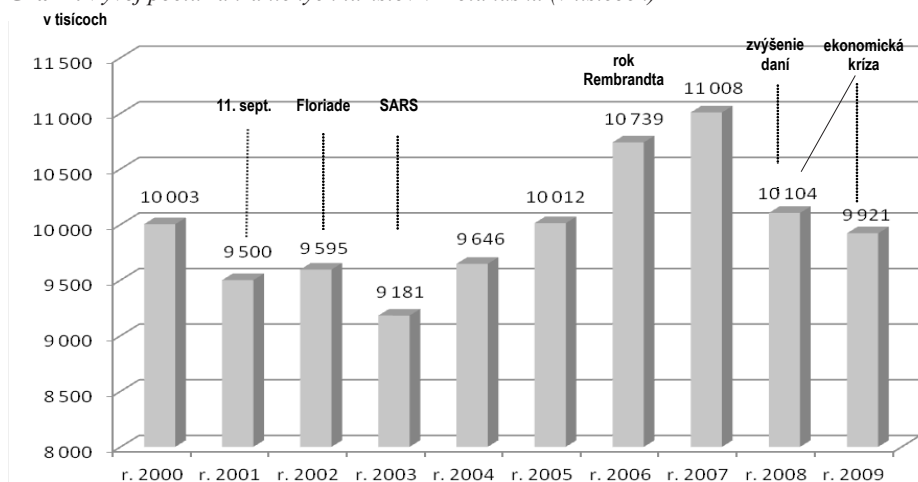
Zodpovednosť za otázky spojené s turizmom spadá pod pôsobnosť Ministerstva ekonomických záležitostí, poľnohospodárstva a inovácií (*Ministry of Economic Affairs, Agriculture and Innovation* - MEAAI), ktoré má okrem iných za cieľ aj zvýšenie konkurencieschopnosti turizmu. Pre uvedený účel je zriadená *Netherlands Board of Tourism and Conventions* (NBTC), ktorá len v r. 2008 vynaložila na marketingové aktivity a na propagáciu Holandska ako turistickej destinácie približne 50 miliónov EUR (obrázok 1). (OECD 2010)

Obrázok 1: Organizácia turizmu Holandska

Zdroj: OECD (2010)

PRÍJAZDOVÝ A VÝJAZDOVÝ CESTOVNÝ RUCH HOLANDSKA

Vývoj príjazdového cestovného ruchu v Holandsku bol poznačený viacerými udalosťami (graf 1). V roku 2003 zaznamenalo Holandsko pokles návštevnosti, čo bolo spôsobené vojnou v Iraku a tiež hrozbou ochorenia SARS. V nasledujúcich rokoch však došlo k jeho opätovnému vzostupu a to až na úroveň 10 miliónov v roku 2005. Vzrastajúci trend pokračoval až do roku 2007, kedy prekročil počet 11 miliónov. (NBTC 2009b) Nasledujúce dva roky priniesli v dôsledku ekonomickej recesie rekordný pokles a to až o takmer 10% (2009) oproti roku 2007. Uvedené štatistiky zahŕňajú len oficiálne registrovaných turistov, ktorí strávili v akomkoľvek type registrovaného ubytovacieho zariadenia minimálne jednu noc. Okrem toho v roku 2006 navštívilo Holandsko aj asi 12 miliónov jednodňových návštevníkov, najmä z Belgicka a Nemecka (Most, Nieuwhof 2006).

Graf 1: Vývoj počtu zahraničných turistov v Holandsku (v tisícoch)

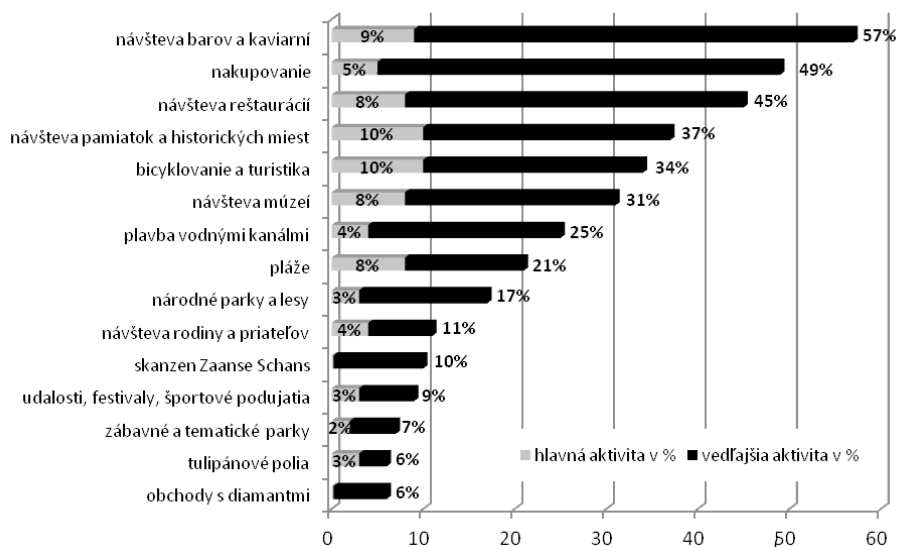
Zdroj: spracované na základe údajov z NBTC (2009b)

Nosné trhové segmenty v rámci Európy predstavujú turisti z Veľkej Británie, Nemecka, Belgicka a Francúzska, ktorí tvoria spolu viac ako 60% (t.j. 6 miliónov; údaj z roku 2008) z celkového počtu zahraničných návštevníkov krajiny (OECD 2010). V skladbe zahraničných turistov Holandska podľa dostupných údajov z roku 2005 dominovali Nemci (26%) a turisti z Veľkej Británie (18%). Z ostatných európskych krajín to boli najmä turisti z Belgicka, Francúzska, Talianska, Španielska a škandinávskych krajín. Viac ako dva milióny turistov v r. 2005 pochádzalo z mimoeurópskych krajín. Najväčšiu skupinu tvorili turisti z Ameriky (hlavne USA) a Japonska. Priemerná dĺžka pobytu zahraničných turistov v Holandsku v roku 2005 predstavovala 2,5 noci. Z hľadiska typu ubytovacích zariadení patrili v rovnakom období medzi najviac preferované typy ubytovania hotely (81%) a prázdninové domy (10%). Za hlavnú turistickú sezónu v Holandsku sú považované jarné a letné mesiace, pričom najväčší počet turistov navštevuje krajinu dlhodobo v júli a auguste (Most, Nieuwhof 2006).

Najčastejšie uvádzaným motívom pre návštevu Holandska je rekreácia počas voľného času, ktorý uvádza až 70% prichádzajúcich, čo znamená, že sedem z desiatich opýtaných podľa prieskumu NBTC (2009b) prichádza primárne, ako sami uvádzajú, do Holandska „dovolenkovať“. 26% uvádza ako hlavný motív pracovné povinnosti. Až 45% zahraničných turistov strávi dovolenku v jednom zo štyroch najviac navštevovaných miest: v Amsterdame, Rotterdame, Den Haagu či Utrechte (NBTC 2009b).

Najčastejšie uvádzanou vedľajšou aktivitou turistov v roku 2005, bola návšteva barov a kaviarní (57%). Zábavné a tematické parky uviedlo ako hlavnú aktivitu len 2% turistov, no spolu s tými pre ktorých je to sekundárna aktivita (5%) je to ročne až 7% turistov (graf 2) (Most, Nieuwhof 2006).

Graf 2: Štruktúra aktivít zahraničných turistov v Holandsku (2005)

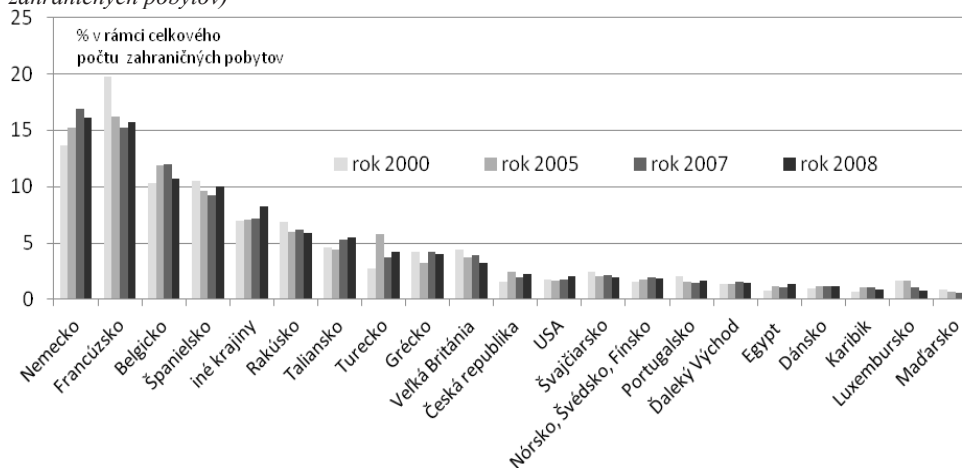
Zdroj: spracované na základe Most, Nieuwhof(2006, s. 24)

Podľa dostupných údajov z roku 2005 minul jeden zahraničný turista v Holandsku v priemere 181 € denne, čo v celkovom vyčíslení predstavuje sumu 3,5 miliárd EUR, ktoré prinieslo do krajiny približne 10 miliónov turistov – nerezidentov. V tomto smere najviac minuli turisti z Veľkej Británie (spolu 870 miliónov EUR) a Nemecka (spolu 628 miliónov EUR čo v priemere znamená 99 EUR denne) (Most, Nieuwhof 2006). V roku 2009 sa celkové výdavky zahraničných hostí podstatne zvýšili a dosiahli hodnotu štyri miliardy EUR. Priemerne to predstavovalo 182 EUR na jednu osobu a deň. Aj naďalej sa medzi najviac utrácajúcich radili v r. 2009 Nemci a Briti, pričom došlo len k výmene ich vzájomného poradia (Nemci – spolu 780 miliónov EUR, Briti – 545 miliónov EUR, Belgičania – 305 miliónov EUR) (NBTC 2009b). Celkové príjmy zo zahraničného turizmu v roku 2008 činili 9,094 miliárd EUR, na čom sa najviac podieľali už spomenutí turisti z Nemecka (3,414 miliárd EUR) a turisti z Veľkej Británie (1,243 miliárd EUR). (CBS 2009)

V rámci výjazdového cestovného ruchu uskutočnili Holanďania v roku 2008 až 18,458 milióna turistických výjazdov do zahraničia, čo predstavuje takmer 33% nárast oproti roku 2000. Ich celkové výdavky predstavovali hodnotu približne 13 miliárd EUR (2008), ktorá sa za osem rokov zvýšila o takmer 63% (oproti roku 2000). Priemerné výdavky v zahraničí na jedného holandského turistu vzrástli z 595 EUR (2000) na 680 EUR (2008). (Yearbook 2010)

Medzi najviac navštevované turistické destinácie od roku 2000-2008 patria Nemecko a Francúzsko (graf 3). V prvej päťke sa pomerne dlhodobo nachádzajú aj Belgicko, Španielsko a Rakúsko (Yearbook 2010). Uvedený stav sa nezmenil ani v nasledujúcom roku (2009), kedy najvyšší podiel strávených dovolení holandských turistov v zahraničí bol v Nemecku (33%), Belgicku (30%), Francúzsku (16%) a Veľkej Británii (17%) (CBS 2009).

Graf 3: Štruktúra zahraničných dovolenkových destinácií Holanďanov (% v rámci celkového počtu zahraničných pobytov)

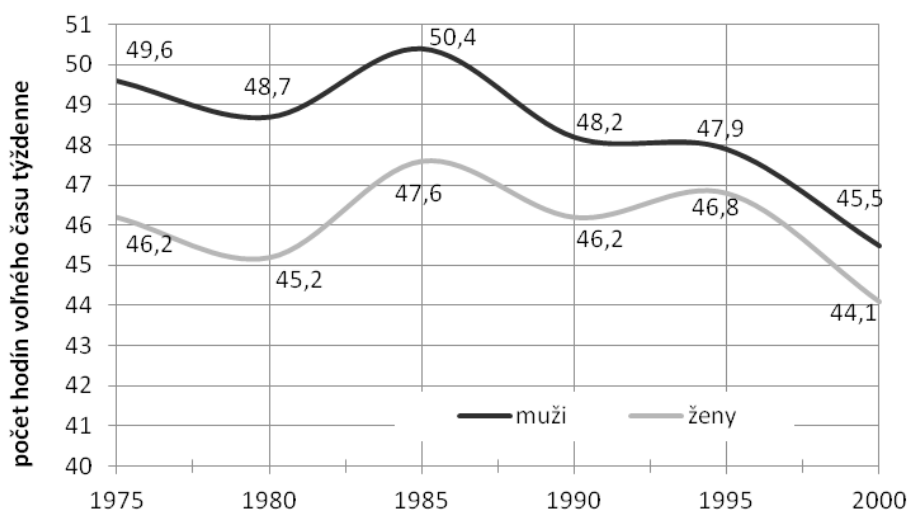

Zdroj: spracované na základe údajov z Yearbook (2010)

DOMÁCI TURIZMUS A VOĽNO-ČASOVÉ AKTIVITY

Jedným zo základných predpokladov realizácie cestovného ruchu je disponovanie voľným časom. Ak opomenieme diskusiu na tému jeho vymedzenia (čo nie je našim zámerom), v ktorej sa zdôrazňuje aspekt procesu „voľby“ a jeho chápanie skôr ako spôsob myslenia než miera času, faktom zostáva, že vzťah medzi voľným časom a prácou ako jej protikladom sa za posledné desaťročia výrazne zmenil a to vo väčšine častí sveta. Priemyselná revolúcia zapríčinila prehĺbenie kontrastu medzi domácim, pracovným a voľnočasovým prostredím, ktoré sa spolu so zdokonaľovaním možností prepravy, stávali stále viac a viac oddelenými. Príznačnou zmenou sú aj zmeny životného tempa, ktoré sa v predindustriálnych spoločnostiach riadilo skôr ročnými obdobiami a príznačnými obmedzeniami v možnostiach mobility. Dnes vo väčšine postindustriálnych krajín, medzi ktoré patrí aj Holandsko, sa stretávame nie len s tendenciou skracovania disponibilného voľného času (graf 4) ale aj s problémom zotierania obvyklých hraníc medzi prácou a voľným časom, čo v dôsledku fenoménu tzv. „24/7 culture“ prináša narušenie tradičnej rovnováhy v ich načasovaní.

Graf 4: Vývoj týždenného disponibilného voľného času v Holandsku

Zdroj: Kennisplatform 2006, s. 4

Ďalším trendom na ktorý upozorňujú Jorritsma, Boumans (2004) je, že aj samotné voľnočasové aktivity sú čoraz viac internacionálne. Aj pôvodne domáce spoločnosti majú dnes v rukách zahraničné firmy, ktoré zvädzajú boj v silnej konkurencii ostatných európskych poskytovateľov voľnočasových aktivít. V tomto zápase sú nútené zavádzať nové, vždy atraktívnejšie produkty a rozširovať tak aj štruktúru svojho podnikania. V rámci turizmu to potom vedie k vzniku nových voľnočasových a turistických aktivít (napr. nákupno-zábavné strediská, staré priemyselné továrne zrekonštruované na moderné obchodné domy či kultúrne centrá, športovo-zábavné komplexy a i.) (Jorritsma, Boumans 2004).

Uvedené trendy významne vplývajú aj na územné plánovanie. Len v Holandsku vytvára stále sa rozširujúci trh voľnočasových aktivít enormný tlak na záber pôdy, čo je vzhľadom k hustote zaľudnenia krajiny nesmierny problém. Vidiek, periférne oblasti miest a mestské centrá sú transformované a vytvárajú sa v rámci nich tzv. „priestory zážitkov“. Napriek nepriaznivému poklesu výmery plôch poľnohospodárskej produkcie je možné na vidieku badať aj neutíchajúci záujem o agroturizmus a pokračujúci nárast počtu víkendových a prázdninových domov, ktoré čiastočne prispievajú k zvyšovaniu verejného povedomia o dôležitosti zachovania produkčných poľnohospodárskych plôch.

Na okrajoch miest sa budujú obrovské komplexy a prímestské turistické klastre, ponúkajúce rôzne druhy voľnočasových aktivít koncentrované na jednom mieste (napr. športové aktivity, multiplexy kinosály, koncertné sály, maloobchodné predajne a rôzne stravovacie zariadenia). Mestá sa snažia o vytvorenie unikátneho profilu prostredníctvom zlepšenia podmienok pre trávenie voľného času tak, aby prilákali čo možno najviac obyvateľov, návštevníkov, ale aj iných poskytovateľov týchto služieb. Okrem prímestských tak vznikajú aj vnútromestské centrálné odpočinkové zóny, situované najčastejšie priamo v centre mesta („inner city leisure landscape“). (Jorritsma, Boumans 2004).

Aj napriek aktuálne nepriaznivému trendu poklesu počtu hodín disponibilného voľného času v Holandsku (v roku 2000 predstavoval priemer 44,8 hodín voľného času týždenne, čo bolo o 3 hodiny menej ako pred 25 rokmi; graf 4) (Kennisplatform 2006, s. 4), tento trend sa výraznejšie neodráža v holandských štatistických ukazovateľoch o počte realizovaných dovoleniek.

V roku 2005 realizovali Holanďania celkovo 4,6 mld. voľnočasových aktivít mimo svojho domova (v rámci domáceho CR), čo v prepočte na jedného obyvateľa predstavuje 300 aktivít ročne. Tieto aktivity zahŕňajú prechádzky, bicyklovanie, vodné športy, účasť na športových podujatiach, saunovanie, návštevu zábavných a tematických parkov, rôznych podujatí, múzeí, nakupovanie a trávenie voľného času v rôznych podnikoch. Polovica z týchto aktivít bola uskutočnená v dosahu piatich kilometrov od miesta bydliska. Návšteva rôznych podujatí, zábavných a tematických parkov sa v priemere realizuje do priemernej vzdialenosti 27,7 – 36,7 km. (Kennisplatform 2006, s. 4) Celkovo minuli Holanďania na dovolenkách viac ako 15 miliárd EUR (2008), pričom len v rámci domácich pobytoch to bolo takmer 3 miliardy EUR (tabuľka 1). (CBS 2009)

Tabuľka 1: Základné ukazovatele holandského turizmu

	2005	2008
Počet dovoleniek Holanďanov (celkovo) (v mil.)	34,4	35,9
Z toho v Holandsku (v mil.)	17,3	17,4
Z toho krátkych dovoleniek (v%)	83%	85%
Z toho dlhých dovoleniek (v%)	17%	15%
Z toho zahraničné dovolenky (v mil.)	17,1	18,5
Z toho krátkych dovoleniek (v%)	49%	48%
Z toho dlhých dovoleniek (v%)	51%	52%
Výdavky Holanďanov (celkovo) (v mld. €)	12,739	15,255
Z toho výdavky v Holandsku	2,482	2,699
Z toho výdavky v zahraničí	10,257	12,555

Zdroj: CBS (2009)

Ako ďalej vyčísluje Kennisplatform (2006) vo voľnom čase spolu Holanďania ročne uskutočnia 6,6 miliárd transferov (vrátane prechádzok, bicyklovania), s celkovou vzdialenosťou 82 miliárd km počas 2,5 miliárd hodín. Prerátane na jedného Holanďana to predstavuje 150 hodín a cez 5000 km za rok. Najčastejšie uvádzaným dôvodom voľnočasovej mobility Holanďanov je návšteva priateľov a známych. Druhou hlavnou príčinou opustenia domova je rekreácia, ktorá zahŕňa outdoorové aktivity ako prechádzky, bicyklovanie, rekreačné výlety autom, návšteva tematických parkov a zoologických záhrad.

Najviac využívaným dopravným prostriedkom v rámci výletov je automobil (viac ako polovica transferov a 80% všetkých najazdených kilometrov; v r. 2008). Druhým najpopulárnejším spôsobom transferu je jazda bicyklom, ktorý je v Holandsku veľmi populárnym dopravným prostriedkom využívaným nie len vo voľnom čase. Využitie konkrétneho dopravného prostriedku je však závislé od vzdialenosti cieľového miesta realizácie voľnočasovej aktivity (Kennisplatform 2006). V prípade domácich dovolenkových pobytov prevažuje automobilová doprava (90%). Podiel vlakovej dopravy predstavuje 5% a cyklistickej približne 2% (CBS 2009).

Z pohľadu časovej diferenciacie voľnočasových aktivít v rámci týždňa sa najviac voľnočasových výjazdov uskutočňuje v nedeľu (asi 1/4) a v sobotu (1/5) (v r. 2005). Najvyšší počet transferov sa uskutočňuje počas víkendových popoludní. V sobotu a v nedeľu dosahuje svoj vrchol (1,4 – 2 mil. transferov) v čase medzi 14:00 – 15:00. Počas pracovných dní sú voľnočasové výjazdy realizované nepravidelne, počas viacerých dní a v rôznych časových intervaloch, pričom sa tu v neprejavujú štatisticky významné extrémne hodnoty (Kennisplatform 2006, s. 6).

PROPAGÁCIA HOLANDSKA AKO TURISTICKEJ DESTINÁCIE

Na podporu a propagáciu Holandska bolo len v r. 2008 vyčlenených 50 miliónov EUR (OECD 2010). Ako sme už naznačili v úvode príspevku, zodpovednosť za otázky spojené s turizmom spadá pod pôsobnosť Ministerstva ekonomických záležitostí, poľnohospodárstva a inovácií (*Ministry of Economic Affairs, Agriculture and Innovation* - MEAAI), ktoré pre tento účel zriadilo *Netherlands Board of Tourism and Conventions* (NBTC). Tento úrad je zodpovedný za tvorbu a implementáciu *Strategického marketingového plánu* krajiny, ktorý koordinuje marketingové aktivity Holandska, s cieľom ich efektizácie. Cieľom marketingových aktivít je motivácia potenciálnych turistov k návšteve krajiny, prostredníctvom prísľubu zážitku a zabezpečenie naplnenia očakávaní pre pozitívny zážitok z krajiny. Samotný turistický produkt je založený na „*prísľube osobného obohatenia*“, ktoré v rámci marketingovej komunikácie zdôrazňuje:

- nečakané množstvo prekvapení z holandských miest;
- potešenie z rozličných regiónov;
- zaručenú zábavu, ktorú zažije turista na vidieku;
- vitalitu, ktorú prináša slnko, more, vietor a voda pozdĺž holandského pobrežia;
- údiv, že typické holandské ikony evokujú realitu;
- obchodnú a osobnú energiu, ktorá je prinášaná pomocou súladu okolia, ktoré je súčasťou „*štátu umenia*“ . (NBTC 2007)

Stratégia tvorby turistického produktu Holandska je postavená na kombinácii subproduktov, ktoré umožňujú diferencovať cieľové skupiny podľa nimi preferovaných atribútov turistickej destinácie. Jednotlivé subprodukty sú propagované ako balíky, ktoré

NBTC označuje ako „*Product-Market-Partner Combinations* (PMPC)“. Príslušné kategórie produktov sú vytvárané nielen z hľadiska funkcie, ale aj z hľadiska emocionality, rešpektujúc motívy potenciálneho cestujúceho. Konkrétne je ponúkaný nasledujúci súbor dovolenkových a biznis balíkov (NBTC 2007, NBTC 2011):

a) dovolenkové balíky:

1. *Holland Classics* – zahŕňa návštevu Kinderdijku, Keukenhofu, Volendamu, Zaanse Schans a iných miest, ktoré umožnia návštevníkom spoznať klasické symboly Holandska ako sú tulipány, dreváky, veterné mlyny a syry;
2. *Holland City Style* – ponúka všestrannú kultúru, štýlový životný štýl, nakupovanie a príjemné zážitky v holandských mestách ako Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Den Haag, Maastricht a i.;
3. *Holland Beach Life* – zhŕňa širokú paletu zariadení pozdĺž pobrežia, more, pláže, pieskové duny, zábavný program, wellnes centrá a atrakcie orientované na rodiny s deťmi (Madurodam, Duinrell a Neeltje Jans).
4. *Holland Country Fun* – predstavuje univerzálne produkty v prírode a vo vidieckych oblastiach, v zelenom vnútrozemí pozdĺž východných a južných hraníc Holandska, hlavne pre Nemcov, Belgičanov ako aj pre miestnych obyvateľov. Ide hlavne o krátkodobé pobyty zahŕňajúce jazdu na bicykli, prechádzky a návštevy rodinných atrakcií ako sú napr. zoologické záhrady, zábavné a tematické parky a detské ihriská. Hlavným obdobím pre takúto krátku dovolenku býva obdobie tesne pred a tesne po hlavnej letnej sezóne;
5. *Holland the Good Life* – balík zameraný na tú cieľovú skupinu turistov, ktorí si aktívne vychutnávajú život prostredníctvom kulinárskych špecialít (kvalitného jedla a nápojov) ale aj pešou turistikou, cykloturistikou a v centrách zdravia a krásy.

b) biznis balíky:

1. *Holland Let's Meet* – zameraný na medzinárodné obchodné stretnutia (firemné stretnutia, školenia, rokovania a i.), ktoré vychádzajú vždy z iniciatívy samotnej spoločnosti;
2. *Holland Be Inspired* – zameraný na zdieľanie a výmenu informácií a poznatkov jednotlivých spoločností. Stretnutia sú realizované prostredníctvom ponúk holandských združení a firemných kongresov.

Podľa NBTC (2011) sú jednou z najdôležitejších cieľových skupín (hlavne v rámci balíka *Holland Country Fun*) mladé rodiny s deťmi. Za účelom ich oslovenia NBTC odštartovala kampaň s názvom „*Lekker weg met jonge kinderen*“ čiže „*Pod'me von s malými deťmi*“, ktorá má za cieľ osloviť práve rodiny s malými deťmi. V Holandsku žije asi 870 tisíc rodín s deťmi vo veku do 6 rokov, ktoré každoročne uskutočnia 6,2 milióna dovoleníek a v rámci nich sa až 59% uskutočňuje doma, v Holandsku. Cieľom tejto kampane je poskytnúť mladým rodinám prehľad o možnostiach cestovného ruchu ponúkaných v Holandsku, pretože práve táto skupina chce viac ako priemerní turisti počas dovoleníek a prázdnin vypnúť a relaxovať.

Jedným z cieľov kampane je vytvoriť u potenciálnych turistov predstavu o Holandsku ako o krajine ideálnej pre rodiny s malými deťmi. V reklamných spotoch je pre tento účel vytvorenia žiaducich asociácií s krajinou, využívaná vizuálna podpora „*malých ľudí*“, ktorých kreslí *Dick Bruna*. Multimediálna kampaň lákajúca rodiny s deťmi na návštevu

tematických a zábavných parkov, využíva všetky dostupné komunikačné kanály najmä však tlač, internet a televíziu (NBTC 2011).

ZÁVER

Turizmus je dnes považovaný za významný spoločensko-ekonomický fenomén, ktorý po obchode s ropnými produktmi a po automobilovom priemysle patrí vo svetovom meradle k tretiemu najväčšiemu exportnému odvetviu (Hesková 2006). Aj v rámci Holandska patrí medzi dynamicky sa rozvíjajúcu oblasť v rámci ekonomiky, ktorá ako potvrdila aj aktuálna ekonomická recesia, veľmi citlivo reaguje na akékoľvek zmeny či už ekonomické, politické, sociálne, technické, ekologické a pod. Z uvedeného si nedovolíme predpovedať jeho budúci vývoj, no v každom prípade bude štruktúra portfólia ponúkaných produktov zo strany holandských poskytovateľov turistických služieb aj v budúcnosti reflektovať dopyt potenciálnych spotrebiteľov vychádzajúci zo zmien ich správania sa.

Nové trendy pravdepodobne zasiahnu celé spektrum ponúkaných turistických aktivít. Podľa Európskej cestovnej komisie (TTE 2006) možno očakávať dopyt po kombinácii kultúrnych, voľnočasových a zábavných aktivít, nárast počtu turistov zo vzdialených trhov s vízovou povinnosťou, posilnenie internetového predaja turistických produktov ako aj rastúci dopyt po dobrodružnom cestovaní a vzrušujúcich zážitkoch, v rámci ktorých bude naďalej rásť dopyt po účelovo vytváraných miestach s koncentrovanou infraštruktúrou pre zábavu (napr. rôzne zábavné a tematické parky), čím sa bude zvyšovať masovosť turistickej ponuky a vzhľadom k skracovaniu voľného času, sa bude aj zvyšovať dopyt po tzv. „kondenzovaných“ produktoch, ktorých popularita vzrastá už v súčasnosti.

Všetky tieto globálne trendy nájdeme vo väčšej či menšej miere odraz aj v turizme Holandska. Preto sa krajina už teraz na ne pripravuje, o čom svedčí aj stále väčší dôraz a následná popularita produktov *Holland Country Fun*, *Holland City Style* a *Holland Beach Life*.

Poznámka: Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0611/09 *Koncept miesta v regionálnogeografickej analýze a syntéze a teritoriálnom marketingu: teoreticko-metodologický rámec a aplikácia na vybrané modelové územia (vedúci projektu prof. R. Matlovič).*

LITERATÚRA

- BUČEKOVÁ I., OTRUBOVÁ E. (2001): Vybrané spôsoby získavania informácií v geografii cestovného ruchu. *Geografia*, Roč. 9, č. 1, Bratislava pp.27-29.
- CBS (Central Bureau voor de Statistiek) (2009): Toerisme en recreatie in cijfers 2009. [online] Den Haag: OBT bv. 2009. 188 s. dostupné na: <<http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/CF6D75E3-B5CC-4310-A782-0CAAEE88C9B1/0/2009g82pub.pdf>> citované: 6.1.2011
- ČUKA, P. (2007): *Priestorová dynamika infraštruktúry cestovného ruchu v Banskej Bystrici a jej rekreačnom zázemí*, Geografické štúdie Nr. 14, FPV, Banská Bystrica, ISBN: 978-80-8083-417-3, 99 s.
- HESKOVÁ, M. a kol. (2006): *Cestovní ruch*. Pro vyšší odborné a vysoké školy. Praha: Fortuna, 2006, ISBN 80-7168-948-3, 223 s.

- JORRITSMA, P. BOUMANS, A. (2004): Tourism and transport in time and space: The Netherlands as leisure-land. [online] AVV Transport Research Centre, Ministry of Transport, Public Works and Water Management, The Netherlands. 15 s. dostupné na: <<http://www.etcproceedings.org/paper/tourism-and-transport-in-time-and-space-the-netherlands-as-leisure-land>> citované: 25.11.2011
- KENNISPLATFORM (2006): Kennisplatform Verkeer en Vervoer a Stichting Recreatie KIC, *A dayout*. [online] Examples of recreational traffic. Utrecht. Den Haag. 23 s. dostupné na: <http://www.kpvv.nl/files_content/KpVVDayout.pdf> cit.: 12.11.2011
- KUREK W., FARACIK R., MIKA M., PAWLUSIŃSKI R., PITRUS E., PTASZYCKA-JACKOWSKA D. (2008): *Turystyka*, Polskie Wydawnictwo Naukowe, Warszawa I. wydanie, ISBN: 978-83-01-15294-9, 541 s.
- LIMBURG, B. (1998): The study of the effect of price on incoming overnight tourism in the Netherlands and Amsterdam – the case of USA tourists, *TourismManagement*, Vol. 19, No. 1, pp. 87-92.
- MALINOVSKÝ B. (2011): Tematické parky ako nástroj regionálneho rozvoja, Diplomová práca, Prešovská univerzita v Prešove, Katedra geografie a regionálneho rozvoja, 129 s.
- MATLOVIČOVÁ K. (2010): Place branding as a useful tool of place competitiveness, *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Geographica*, Vol. 41, No. 1, 2010, ISSN 1212-2157, pp. 5-14, dostupné na: <<http://www.fhvp.unipo.sk/~matlovicova/publikacnacinnost.htm>>
- MATLOVIČOVÁ K., MATLOVIČ R., NÉMETHYOVÁ B. (2009): Perception of the potential of Prešov for recreation and leisure-time activities by its inhabitants / Percepcia potenciálu Prešova pre rekreáciu a voľnočasové aktivity jeho obyvateľmi in *Aktywnosc turystyczno-rekreacyjna w obiektach dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego*, pod redakcją J. Ruta i P. Ruta, Uniwersytet Rzeszowski Wydział Wychowania Fizycznego, Katedra Gospodarki Turystycznej, Rzeszow 2009, ISBN 83-926640-5-5, chapter II, pp.: 170-179, dostupné na: <http://www.fhvp.unipo.sk/~matlovicova/publikacnacinnost.htm>
- MATLOVIČOVÁ K., KOLESÁROVÁ, J. (2011): Vývoj cestovného ruchu v Thajsku, s dôrazom na stratégie prekonávania krízových situácií. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Prírodné vedy, Folia Geographica*, 17, Ročník LII, ISSN 1336-6149, ISSN 1336-6157, PU Prešov, s. 241-254, dostupné na: <<http://www.fhvp.unipo.sk/~matlovicova/publikacnacinnost.htm>>
- MOST, K. v.d. , NIEUWHOF, J. (2006): Destination Holland. A closer look at foreign tourists. [online] Research department NBTC. Netherlands board of tourism&conventions. Uithoorn: Hoogeveen&Klaver B. V. 2006, 38 s. dostupné na: <http://www.nbtc.nl/corporate/nl/marktinformatie/binneninktoerisme/statistiek_logiesaccommodatie.jsp> citované: 14.12.2010
- NBTC (2007): Strategic Marketing Plan. Destination Holland 2008-2010.Summary. [online] 5 s. dostupné na: <<http://pdfcast.org/pdf/strategic-marketing-plan-destination-holland-2008-2010>> cit.: 13.1.2011
- NBTC (2009a): TOP 20 Bezoekers Nederlandse attracties. Dostupné na: [online] <http://www.nbtc.nl/corporate/en/system/Images/Tabel-Top-20-Bezoekers-Nederlandse-attracties---ENG_tcm522-114102.pdf>

- NBTC (2009b): Inbound Tourism Research 2009. Leidschendam: NBTC. 2009. 65 s. [online] dostupné na: <http://www.nbtc.nl/corporate/en/system/Images/brochure_oit_nbtc_tcm522-152584.pdf> citované: 15.3.2011
- NBTC (2011): oficiálna webová stránka Nederlands bureau voor toerisme&congressen. Nederlands bureau voor toerisme&congressen. [online] Dostupné na: <http://www.nbtc.nl/corporate/nl/>, citované: 15.3.2011
- NÉMETHYOVÁ B. (2009): Klastre – nový trend v regionálnom rozvoji, Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie Význam ľudského potenciálu v regionálnom rozvoji, 1, Podhájska 2009, ISBN 978-80-970277-0, pp. 216-224
- OECD (2010): Tourism Trends and Policies, OECD Publishing, OECD Publishing, 2, rue André-Pascal, 75775 Paris CEDEX 16, France, ISBN 978-92-64-07741-6, 344 p.
- SABOLOVÁ, E. (2010): Vybrané predpoklady rozvoja cestovného ruchu v obci Ždiar. Zborník z II. medzinárodnej konferencie doktorandov o geoturizme, Herľany, 18.-19.02.2010 ISBN 978-80-553-0383-3, pp. 29 - 35
- SMITH, A. (2005): Conceptualizing City Image Change: The 'Re-Imaging' of Barcelona, Tourism Geographies, zv. 7, č. 4, s. 398–423
- SHAW, G. & WILLIAMS, A. (1994): Critical Issues In Tourism: A Geographical Perspective (Oxford:Blackwell). , ISBN: 0 631 17676 4, 280 s.
- SHAW, G., WILLIAMS, A. (2004): Tourism and Tourism Spaces, SAGE Publications Ltd, London, ISBN 0 7619 6991 8, 311 s.
- TTE (2006): Tourism trends for Europe [online] European Travel Commission, 10 s., Dostupné na: <http://www.etccorporate.org/resources/uploads/ETC_Tourism_Trends_for_Europe_09-2006_ENG.pdf> citované: 14.1.2011
- YEARBOOK (2010): Statistical yearbook 2010, Statistics Netherlands, OBT bv, The Hague, ISBN: 978-90-357-1779-4, 331 s.
- WTTC (2011): The World Travel&Tourism Council (WTTC), Economic Research, Netherlands, Key Facts at a Glance, dostupné [online] na <http://www.wttc.org/eng/Tourism_Research/Economic_Research/Country_Reports/Netherlands/>, citované: 25.9.2011

THE TOURISM OF THE NETHERLANDS

Summary

One of the characteristic features of the territory development in post-industrial stage is an emphasis on the tourism development, which signifies an important part of their continuously growing economy. The fact that tourism can generate many employment opportunities at relatively low input costs and ensure the development of the territory, undoubtedly contributes to the popularity of tourism. Although the Netherlands is not one of the typical seaside tourist destinations, also known as "SSS" destinations (Sand, Sun and Sea), tourism is an important part of the economy, contributing to GDP with around 2,9% (in 2008) (OECD 2010). The Netherlands, like many other countries, experienced a decline because of economic recession. The decline began in 2008 and tourism country's percentage of GDP was estimated at the level 2.1% for the same year (WTTC 2011). According to a report of tourism, trends, and policy in tourism of OECD (2010), based on Tourism Satellite

Account of the Netherlands for 2007, the total internal tourism expenditures of Netherlands population were about 35.5 billion EUR, while the domestic tourism expenditures represent a share of almost 61%. The most common form of tourism in the Netherlands is an urban tourism and the most visited cities include Amsterdam, Den Hague, Rotterdam, and Utrecht (NBTC 2011). Development of Dutch inbound tourism was marked by several incidents. An increasing trend in tourism arrivals can be seen up 2007, when the number exceeded 11 million. (NBTC 2009b). The following two years recorded because of economic recession a record decline by up to almost 10% (2009) as compared to 2007. Main tourism market segments within Europe represent tourists from Great Britain, Germany, Belgium and France, which together stands for more than 60% (it is 6 million, 2008) of the total number of foreign visitors of the country (OECD 2010). According to available data, foreign tourists spent in the Netherlands in 2005 on average 181 € per day, which is 3.5 billion EUR per year. These were brought to the country by circa 10 million tourists - non-residents. Within the outbound tourism, the Dutch realized even 18.458 million tourist trips abroad in 2008, which represents almost 33% increase as compared to 2000. Their total expenditures were about 13 billion EUR (2008), which has increased for eight years by almost 63% (from 2000). Germany and France belonged among the most popular tourist destinations during the years 2000 -2008. (Yearbook 2010). New trends will probably affect a whole spectrum of offered tourist activities. According to the European Travel Commision (TTE 2006), it can be expected in the future a demand for a combination of cultural, leisure and entertainment activities, increase the number of tourists from distant markets with a visa requirement, strengthening of sale of tourist products by Internet as well as growing of demand for adventure travel and exciting experiences. We can also expect an increasing demand for "condensed" products, whose popularity is already growing.

Recenzovali: *Doc. PaedDr. Peter Čuka, PhD.*
 Mgr. Anton Fogaš, PhD.

VYBRANÉ ASPEKTY ŠTRUKTÚRY RÓMSKÝCH OSÍDLENÍ V OKRESOCH PREŠOVSKÉHO SAMOSPRÁVNEHO KRAJA

Eva MICHAELI¹, Beáta DRAVECKÁ²

Abstract: *After the World War II. the Roma population has recorded the most dynamic social enhancement with respect to its initial situation. Despite of this fact, its social position and mainly the life quality remained very low. In the last two decades the community has reached the very bottom of the society, which was caused except for the traditional reasons (low or no qualification, insufficient moral-volitional characteristics and work habits), mainly by the factors related to the socio-economic transformation of the society after 1989. Currently, the majority of Romanies focus on the lifelong unemployment and financial support from the state. However, from such a low dole it is not possible to feed properly these numerous families and to ensure the reasonable life quality (e.g. housing) for them.*

Key words: *Roma minority, quality of life, Roma settlements*

ÚVOD

Rómovia tvoria veľkú časť slovenskej populácie. Podľa odhadov je na Slovensku asi 430 000 Rómov (8% slovenskej populácie), z toho asi dve tretiny v produktívnom veku. Zo všetkých školopovinných detí na Slovensku je Rómov viac ako jedna sedmina.

Rómska menšina sa odlišuje od zvyšných menšín žijúcich na Slovensku, ako aj od majoritnej populácie svojim pôvodom, jazykom, spôsobom života, historicko-spoločenskou zaostalosťou, sociálno-triednou štruktúrou i antropologicky. Je to obyvateľstvo mimoeurópskeho pôvodu, bez domovského štátu. Zrušenie kočovného spôsobu života a usadenie rómskeho etnika bolo menej, či viac úspešným cieľom predchádzajúcich politických režimov, ale Rómom nevyhovovalo. Tento fakt sa odráža aj v ich súčasnom spôsobe života v osadách, kde väčšina stavieb má provizórny, akoby prechodný charakter a mnoho prvkov v ich skladbe indikuje na kočovný spôsob života. Väčšina Rómov sa ani za niekoľko storočí neprispôbila trvalému bývaniu na zodpovedajúcej úrovni. Pre nich je to neprirodzený spôsob života, ktorému sa jednoducho nevedia prispôbiť, napriek permanentnej snahe vlády a mimovládnych organizácií na viacerých úrovniach o zlepšenie tejto situácie.

Pasivita Rómov, ale aj neochota prispôbiť sa občianskej spoločnosti je charakteristická pre všetky regióny Slovenska. Nazdávame sa, že nie je možné a ani potrebné, aby sa Rómovia prispôbovali vo všetkých oblastiach svojho života, týka sa to najmä prejavov rómskej kultúry, ktorá je špecifickou črtou rómskeho etnika, napriek tomu je

1 **Prof. RNDr. Eva Michaeli, PhD.** Katedra geografie a regionálneho rozvoja, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita, Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov, e-mail: michaeel@unipo.sk

2 **Mgr. Beáta Dravecká,** Gymnázium J. Francisciho - Rimavského Kláštorská 37, 05401 Levoča, e-mail: beatadravecka@zoznam.sk

potrebné konštatovať, že prispôsobenie sa občianskej spoločnosti je nevyhnutné a zabrániť marginalizácii tejto skupiny obyvateľstva. Ak berieme do úvahy počty Rómov, oficiálne prihlásených v Slovenskej republike pri sčítaní obyvateľstva k svojmu etniku, tak z tohto aspektu národnostná menšina Rómov a jej problémy strácajú u nás spoločenskú závažnosť (Michaeli, Matlovič, Klamár, 2002).

Cieľom príspevku je poukázať na charakter rómskych sídel a jednotlivých usadlostí v okresoch Prešovského kraja na základe literárnych prameňov a terénneho výskumu vo vybraných polygónoch kraja. Príspevok predstavuje pokus o kategorizáciu vyššie uvedení entít. Kvalita bývania je jednou zo základných kategórií, od ktorej sa odvíja kvalita života, a s ktorou súvisí aj sociálny status obyvateľstva. Kvalita bývania rómskej populácie v Prešovskom kraji je prevažne veľmi nízka, v niektorých lokalitách stav bývania Rómov považujeme za alarmujúci.

KVANTITATÍVNA A KVALITATÍVNA CHARAKTERISTIKA RÓMSKÝCH V PREŠOVSKOM SAMOSPRÁVNOM KRAJI

V rokoch 2003/2004 sa uskutočnilo v Slovenskej republike rozsiahle mapovanie rómskych osídlení. Zisťovali sa informácie o ich lokácii, kompletnosti infraštruktúry, vysporiadanosť/nevysporiadanosť pozemkov atď.

V rámci výslednej štúdie sa zistilo, že približne 60 % Rómov žije rozptýlene medzi obyvateľstvom majority, zvyšných 40 % v mestských alebo vidieckych zoskupeniach a osadách koncentrovane. Zo štúdie tiež vyplýva, že 19 % osád má kanalizáciu, 41 % plyn, 63 % vodovod a 93 % elektrinu. Prístup k technickej infraštruktúre nevyužívajú všetky rómske domácnosti. Iba 13 % z nich je napojených na kanalizáciu, 15 % na plyn, 39 % na vodu, 89 % na elektrinu (www.eeagrants.sk/3554/list-faktov.php). Približne 20 % rómskych osád má zhoršený prístup k cestnej infraštruktúre (chýba komunikácia alebo osada je od komunikačnej infraštruktúry oddelená umelou, či prírodnou bariérou). Na Slovensku je 149 segregovaných rómskych osád, z toho 80 % na vidieku (Prípadová štúdia, 2009). Väčšina z nich sa nachádza v Prešovskom a Košickom samosprávnom kraji. Z hľadiska typu bývania asi 55,5 % Rómov žije v tehlových rodinných domoch, 26 % v bytových domoch, 16,4 % v provizórnych domoch, zvyšok v neštandardných chatrčiach, stanoch a iných prístreškoch. Mnohé rómske osídlenia sú lokalizované na ekologicky nevhodnom mieste a v záujme ochrany zdravia obyvateľstva by mali byť zrušené. Pálčivým problémom lokalizácie obydli je majetková vysporiadanosť/nevysporiadanosť pozemkov. Kvalita bývania je determinovaná materiálnymi podmienkami, osobnosťou človeka, charakterom práce a v spoločnosti prevažujúcim životným štýlom (Prípadová štúdia, 2009).

Spoločenská a ekonomická transformácia po roku 1989 mala dopad na celú spoločnosť vrátane Rómov. Rómovia sa oveľa ťažšie vyrovnávali a vyrovnávajú so zmenami v sociálno-ekonomickej oblasti. Rómovia boli medzi prvými, ktorí prišli o svoje zamestnanie v dôsledku nízkej úrovne vzdelania. Spoločenské zmeny sa dotkli vo veľkej miere aj oblasti bývania. Právo na bývanie už nebolo garantované a získanie bytu sa stalo osobnou zodpovednosťou. Odkúpenie bytu bolo problémom pre sociálne najslabšie skupiny, ku ktorým Rómovia patria (Prípadová štúdia, 2009). Ďalšie zmeny sa týkali decentralizácie kompetencií štátnej správy na miestnu samosprávu. Obce rozhodli ako bude naložené s nájomnými bytmi. Obce sa stali orgánmi zodpovednými za rozhodnutia

o územnom plánovaní a o metódach a postupoch rozvoja bývania a rozvoja infraštruktúry. Vláda si ponechala, napr. iba kontrolu nad príspevkami zo štátneho rozpočtu pre miestne samosprávy.

Mnohé rómske rodiny žili a dodnes žijú v bytových jednotkách, ktoré nespĺňajú požiadavky týkajúce sa zdravia a hygieny. Vzhľadom na zvyšujúce sa životné náklady sa skupiny Rómov ocitli v bytoch a obydliach s malými, či žiadnymi režijnými nákladmi. V posledných rokoch však miestne samosprávy majú záujem riešiť situáciu výstavbou nájomných bytov pre sociálne slabšie rodiny, medzi ktorými je väčšina rómskych rodín. Negatívne hodnotené sú rozhodnutia o lokalizácii týchto bytov, často na okraji miest, resp. vidieckych obcí kde takto vznikajú getá. Ich obyvateľstvo stráca kontakt so spoločnosťou a jeho život sa vyvíja v uzavretom priestore.

Slovenská republika za zaviazala v medzinárodných dokumentoch, napr. „Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach“, že zabezpečí právo každého jednotlivca na primeranú životnú úroveň. V dokumente absentuje atribút primeranosti bývania, t.j. kultúrna vhodnosť. Tá vyjadruje spôsob, akým je bývanie postavené, aké stavebné materiály boli použité ap. Kultúrna vhodnosť by mala umožniť vyjadriť kultúrnu identitu jedinca. Vláda SR v roku 2004 schválila dlhodobú koncepciu bývania pre marginalizované skupiny obyvateľstva a model jej financovania. Dokument vychádzal z monitoringu rómskych osídlení a na jeho príprave sa podieľali viaceré inštitúcie (Ministerstvo financií SR, Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Ministerstvo hospodárstva SR, Ministerstvo pôdohospodárstva SR a Úrad splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity). Zaoberá sa hlavne problémami bývania Rómov, ale nie ich riešením, chýba tu návrh na skutočnú reformu bývania Rómov (Hojsík, 2008).

Rómske osídlenia sú najčastejšie charakterizované svojou konkrétnou lokáciou voči stabilným vidieckym a mestským sídlam a rozptýlom, resp. koncentráciou osôb rómskeho etnika. Na základe týchto parametrov sme vyčlenili tieto typy rómskych osídlení:

1. Pod integrovaného-rozptýleného osídlenia rozumieme také osídlenie, v ktorom Rómovia žijú rozptýlene, ale integrované medzi obyvateľstvom majority. Vzhľadom na typ osídlenia nemožno toto osídlenie považovať za rómske. Častým znakom rómskeho obyvateľstva v tomto osídlení je snaha o zakrytie vlastnej identity a charakter usadlostí je takmer totožný s usadlosťami majority aj keď určitá odlišnosť tu existuje. Priestorová rozptýlenosť však automaticky nepredstavuje sociálnu integráciu do majoritnej spoločnosti.
2. Integrovaného-koncentrovaného osídlenia je také, ktoré zahŕňa vidiecke a mestské koncentrácie obyvateľstva, v ktorých žije viac ako 80 % Rómov a tvoria ich aspoň tri obydli. Sú to samostatné sídelné útvary predstavujúce ulice alebo štvrte.
3. Osídlenie na okraji vidieckych a mestských sídel je také, ktoré sa vyznačuje koncentráciou Rómov na okraji sídel majoritnej populácie. Miera koncentrácie obyvateľstva je vysoká a osídlenie je súčasťou sídla, resp. je v jeho blízkosti.
4. Osídlenie mimo vidieckych a mestských sídel tvoria zoskupenia obydli, ktoré sú v určitej vzdialenosti od týchto sídel, prípadne sú od nich oddelené nejakou bariérou (najčastejšie lesom, cestou, železnicou) a medzi osídlením a sídlom nie je súvislá zástavba. Do zoskupenia obydli nevedie štandardná prístupová cesta. Ide o tzv. segregované osídlenia s najväčšími problémami v oblasti integrácie do spo-

ločnosti. Kontakt ich obyvateľov s majoritou je najmenší. Tieto osídlenia spravidla vznikli nelegálne na majetkovo nevysporiadaných pozemkoch (Vašečka, 2002).

5. Rómska osada predstavuje taký typ sídla, ktoré tvorí súbor rodín. Jej súčasťou je možné sa stať iba spojením sa s určitou rodinou, ktorá ju obýva.

Tab. 1: Zastúpenie rómskej menšiny v % v samosprávnych krajoch SR (r. 2004)

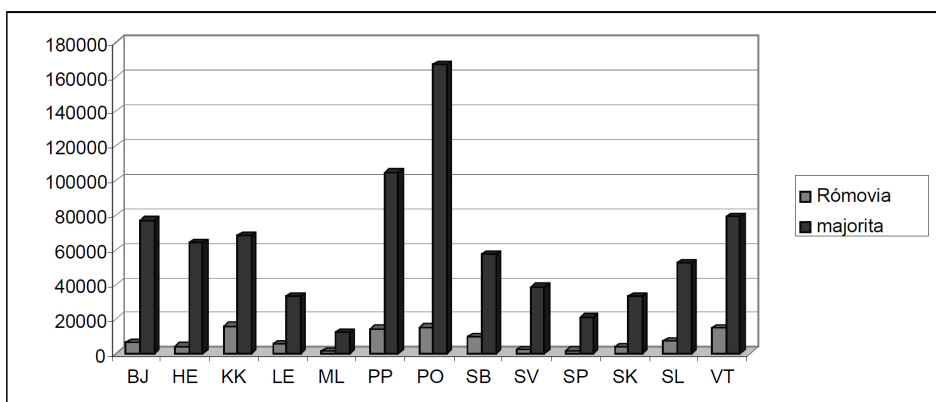
Kraj	Počet obyvateľov	Rómovia* %
Bratislavský	601 132	0,6
Trnavský	553 198	2,7
Trenčiansky	601 392	0,7
Nitriansky	709 350	6,3
Žilinský	694 129	0,9
Banskobystrický	658 368	8,4
Prešovský	796 745	10,8
Košický	775 508	11,2

Zdroj: ŠÚSR, * podľa soc. prieskumu v roku 2004

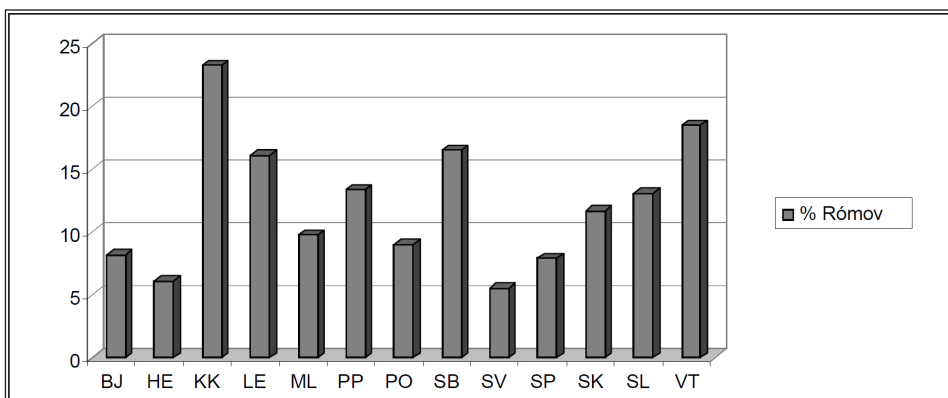
V Prešovskom samosprávnom kraji žije najviac Rómov. Z aspektu národností sú tu Rómovia druhou najpočetnejšou skupinou obyvateľstva (4%) po slovenskej národnosti. Údaje vyplývajú zo sčítania obyvateľstva, ale reálna situácia je diametrálne odlišná (Matlovič, 2005).

Na úrovni okresov v Prešovskom samosprávnom kraji mali Rómovia najvyššie zastúpenie v Kežmarku 8,82% (najviac v kraji), Levoča má 7,14% podiel Rómov, Vranov nad Topľou 6,92%, Sabinov 6,18%, Stará Ľubovňa 3,75%, Poprad 3,23%. Absolútne najvyšší počet Rómov sa pri sčítaní obyvateľstva prihlásil k svojmu etniku v okrese Kežmarok (5 574), Vranov nad Topľou (5 296), Prešov (4 175). Najvyšší podiel Rómov (84%) bol zaznamenaný v obci Jurské v okrese Kežmarok, po ňom nasledovali Dulovo (65,2%), Mirkovce (61,2%), Podhorany (54,0%), (Matlovič, 2005).

Graf 1: Absolútny počet Rómov podľa okresov v Prešovskom kraji (2009)

Graf č.2: Percentuálne zastúpenie Rómov z celkového počtu obyvateľstva v okresoch Prešovského kraja (2009)

Na základe údajov Úradu vlády Slovenskej republiky, ktoré sú výsledkom terénneho výskumu, rómske osady sú v okresoch Prešovského kraja zastúpené (Galbavý, 2009) takto:

V okrese Bardejov je 86 sídel s absolútnym počtom 77 105 obyvateľov. Rómska menšina je zastúpená v 29 obciach (8,2% podielom na obyvateľstve), v ktorých sa nachádza 31 osád s 262 obydliami. Rómske osady nie sú v obciach Becherov, Nižná Polianka a Šášová. Dve osady majú obce Bardejov, Frička, Kurima, Šarišské Čierne a Zborov. Najvyšší podiel na celkovom obyvateľstve dosahujú v obciach Varadka (82 %), Petrová (67 %), Cígeľka (64%) a Frička (63 %).

V okrese Humenné je 61 obcí, z toho v trinástich žije rómska menšina. Celkový počet obyvateľov okresu je 64 032, z toho Rómov 3 908 (6,1 %). V okrese je 14 rómskych osád s 86 obydliami. Osady nie sú v Adidovciach a v Topoľovke. Tri osady sa nachádzajú v Kamenici nad Cirochou a dve v Brekove. Najviac Rómov žije v Humennom (2 347 osôb). Najvyšší podiel na obyvateľstve obce predstavujú v Zbudskom Dlhom (61 %) a ďalej v obciach Nižná Jablonka a Slovenská Volová (30 %).

Najvyšší počet Rómov v Prešovskom samosprávnom kraji je v okrese Kežmarok. Žije tu 68 238 obyvateľov, z toho 15 886 Rómov, teda 23,3 %. K obciam s vysokým podielom Rómov patria: Jurské (99 %), Podhorany (78 %), Stráne pod Tatrami (77 %), Výborná (73 %), Rakúsy (69 %), Holumnica (65 %), Krížová Ves (63 %), Ihľany (61 %) a Toporec (51 %). Absolútny počet Rómov v obciach je nasledovný: 1 600 osôb vo Veľkej Lomnici a v Rakúsoch, 1 500 v Kežmarku, 1 400 v Podhoranoch, 1 170 v Krížovej Vsi, 1 100 v Stráňach pod Tatrami a 960 v Toporci. V okrese je 23 obcí s rómskym obyvateľstvom z celkového počtu 42. Je tu 21 rómskych osád s 271 obydliami. Dve osady sú v katastrálnom území obcí Toporec a Výborná. Najvyšší počet obydlí je v Rakúsoch (60), Huncovciach (48), Veľkej Lomnici (27) a v Stráňach pod Tatrami (20).

Okres Levoča má 33 obcí, Rómovia žijú v desiatich. Celkový počet obyvateľov okresu je 32 892 osôb, z toho 5 290 Rómov (16,1 %). Vysoký podiel Rómov na obyvateľstve je v meste Levoča (19 %). V obci Doľany, ktorej súčasťou je miestna časť Roškovec (obýva ju výhradne rómska menšina) je 66% Rómov. V rámci okresu dosahujú Rómovia vyšší

podiel na obyvateľstve v Jablonove (31 %) a Dlhých Strážach (29 %). V okrese Levoča je dvanásť rómskych osád s 83 obydliami. Tri osady sa nachádzajú na území Levoče. Obce Spišský Štvrtok a Domaňovce majú integrovaných Rómov (nežijú v osadách).

Okres Medzilaborce je najmenším okresom kraja aj počtom obyvateľov (12 098 osôb). Má 23 obcí, z toho v deviatich žijú Rómovia (z celkového počtu obyvateľov tvoria Rómovia v okrese 9,8 %). Počet obydľí je tu 27. Najvyšší podiel Rómov je v Palote, Brestove nad Laborcom (39 %) a v Čabalovciach (34 %). V Medzilaborciach žije 685 Rómov (10 %). Sformovali sa tu štyri osady. V obciach Brestov nad Laborcom, Radvaň nad Laborcom a Volica Rómovia nie sú skoncentrovaní v osadách.

Do okresu Poprad patrí 29 obcí, v ktorých žije celkovo 104 827 obyvateľov. Podiel Rómov je tu 13,4 % (14 071). V 27 rómskych osadách je 233 obydľí. Na katastrálnom území mesta Poprad sú tri osady. Po dve osady majú obce Jánovce, Liptovská Teplička, Spišské Bystré, Spišský Štiavnik a Švábovce. Najviac Rómov žije v Poprade (5 000, t.j. 9 % z celkového počtu obyvateľov mesta). Najvyšší podiel na obyvateľstve dosahujú v obciach Lučivná (55 %), Jánovce (48 %), Hranovnica (45 %), Mengusovce (42 %) Spišský Štiavnik (35 %).

Okres Prešov má 91 obcí s počtom 166 905 obyvateľov (14 971 Rómov), z čoho Rómovia tvoria 9 %. V okrese je 40 rómskych osád so 425 obydliami. Tri osady sa nachádzajú vo Fričovciach a v Prešove, po dve osady má šesť obcí. V siedmich obciach Rómovia nežijú v osadách. Podiel Rómov na obyvateľstve mesta je 4 %. Z hľadiska absolútneho počtu žije najviac Rómov v obciach Chminianske Jakubovany (1 504), Svinia (913), Varhaňovce (830) a Mirkovce (800). Najvyšší podiel na obyvateľstve dosahujú v nasledujúcich obciach: Chminianske Jakubovany (76 %), Malý Slivník (72 %), Varhaňovce (71 %), Červenica (58 %), Svinia (57 %), Žehňa a Rokycany (52 %).

Okres Sabinov tvorí 43 obcí. Žije v ňom 57 339 obyvateľov. V šestnástich žije aj rómska minorita s počtom 9 441. Ich podiel v okrese je 16,5 %, čo predstavuje tretí najvyšší v kraji. Je tu 18 rómskych osád so 427 obydliami. V Renčišove a v Tichom Potoku Rómovia nežijú v osade. Naopak, po dve osady majú štyri obce (Rožkovany, Šarišské Michaľany, Torysa a Sabinov). Najviac Rómov žije v obciach Jarovnice (4 200) a Ostrovany (1 184). V Sabinove žije 1 374 Rómov s 11 % podielom na obyvateľstve. V Jarovniciach je ich počet najvyšší – 80 %. V Ostrovanoch je ich podiel 67 %.

Okres Snina má 34 obcí s 38 528 obyvateľmi. Tento okres má desať obcí s rómskym obyvateľstvom, ktoré tvorí 5,5 % podiel a patrí medzi najnižší v kraji. V Snine žije 21 247 osôb, z toho 1 025 Rómov (5 %). Najvyšší absolútny počet Rómov žije v Stakčine (480) a za ním nasleduje Ulič (196). Tieto obce dosahujú aj percentuálne najvyššie hodnoty (20 %). V okrese je lokalizovaných desať osád a 18 obydľí. Rómska osada nie je v obci Šmigovec, v Ladomírovej sú dve osady.

V okrese Stará Ľubovňa je 44 obcí s celkovým počtom 52 135 obyvateľov, z toho je 6 834 Rómov (13,1 %). Rómovia žijú v 15 obciach, kde je 16 osád so 167 obydliami. V Starej Ľubovni sú tri osady a počet Rómov je 1 600 (10 %). Najviac rómskeho obyvateľstva žije v Lomničke (2 195), kde je ich podiel takmer 100 % a v Starej Ľubovni. Na treťom mieste sú Jakubany s počtom 800 Rómov t.j. 32 % podiel na obyvateľstve obce.

V okrese Stropkov je 43 obcí s počtom 20 700 obyvateľov. Rómovia žijú v 14 obciach so 7,8 % podielom na obyvateľstve (počet je 1 626). V Stropkove žije 931 osôb rómskej národnosti (9 %). Najviac ich je v Bukovciach 22 % a približne 110 Rómov žije vo

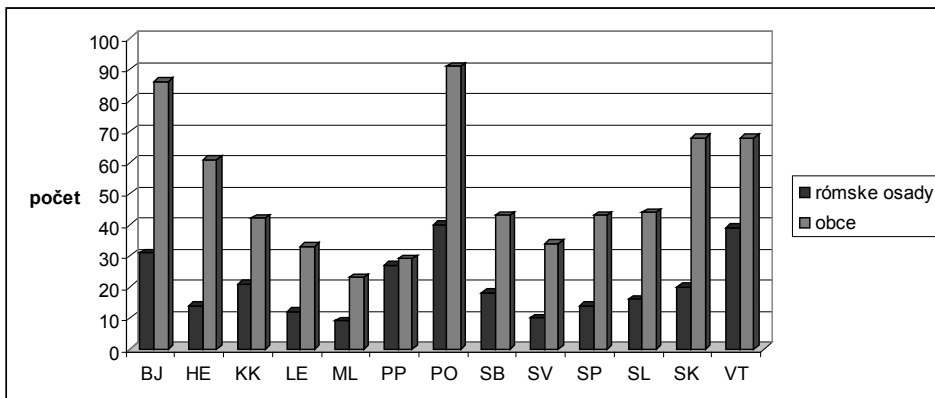
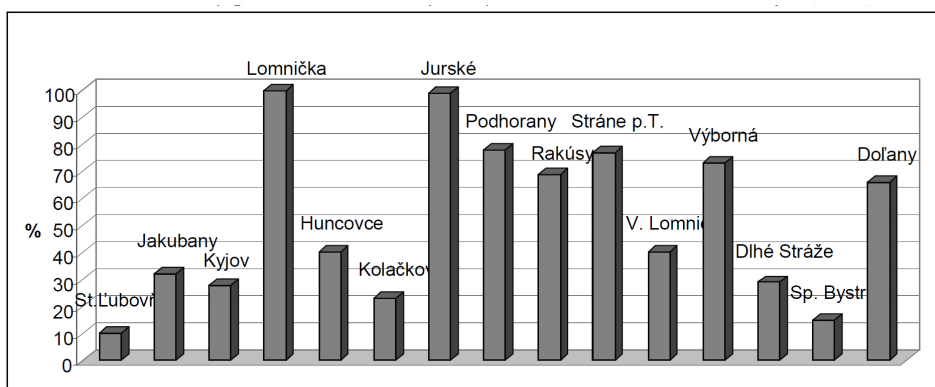
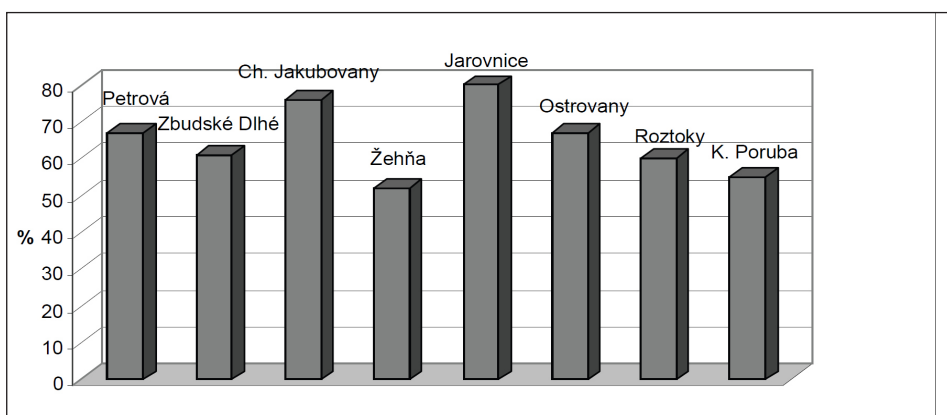
Veľkrope a Vyšnej Olšave. V okrese je 14 rómskych osád, konkrétne v každej obci jedna a 66 obydľí.

Okres Svidník má 68 obcí. Rómovia sú v 21 obciach. Žije tu 33 203 obyvateľov, z ktorých je 3 877 rómskych s podielom 11,7%. Vo Svidníku je 887 Rómov (7 %). Najvyšší počet Rómov je v obciach Giraltovce (745) a Lodomírová (425). Najvyšší podiel na obyvateľstve dosahujú v Roztokoch (60 %), Kružlovej (59 %), Krajnej Bystrej a Kečkovciach (po 50 %). V okrese sa nachádza 20 rómskych osád, z toho po dve sú v Kružlovej a Roztokoch a nenachádzajú sa v Kukovej, Lúčke a v Nižnom Mirošove. V rámci osád je tu 53 obydľí.

V okrese Vranov nad Topľou je 68 obcí. Počet obyvateľov je 79 009, z toho Rómovia žijú v 33 obciach v počte 14 634 a podielom 18,5%. Tento podiel minority je druhý najvyšší v kraji. V obciach sa nachádza 39 osád so 157 obydľami. Rómske osady nie sú v Sečovskej Polianke, Čaklove a Dlhom Klčove. Tri osady sú vo Vranove nad Topľou a v Bystrom, po dve osady majú obce Čičava, Ďurďoš, Hanušovce nad Topľou, Skrabské a Vehec. Vo Vranove nad Topľou žije 23 014 obyvateľov a z toho je 2 100 Rómov (9 %). Najvyšší absolútny počet Rómov je v obciach Zámutov (1 406), Sol' (1 120) a Čaklov (1 015). Najvyšší podiel na obyvateľstve je v obciach Prosačov (64 %), Čičava (60 %), Kamenná Poruba (55 %) a Zámutov (50 %).

Rómske osady predstavujú skupinu domov rôznej kvality, zväčša však nižšieho štandardu, prípadne nespĺňajúce požiadavky pre kvalitné bývanie. V okrese Prešov je najvyšší počet rómskych osád 40, vo Vranove nad Topľou je 39 osád. Ďalej nasleduje okres Kežmarok s 21 osadami. V okrese Medzilaborce je počet osád najnižší (9). Počet príslušníkov v osade vplýva na kvalitu života celej skupiny. Platí, že čím je vyšší počet členov zoskupenia, tým vyššia je miera chudoby. Medzi najchudobnejších patria rómske skupiny z obcí Jakubany, Lomnička, Kolačkov, Jurské, Podhorany, Rakúsy, Stráne pod Tatrami, Veľká Lomnica, Dlhé Stráže a Dol'any (Roškovce) s viac ako 50 % podielom Rómov.

V zvyšných regiónoch kraja žije rómska komunita v najvyššej miere chudoby v obciach: Lascov, Lenartov, Lukov, Petrová, Zborov, Zbudské Dlhé, Hermanovce, Chminianske Jakubovany, Svinia, Šarišská Poruba, Vít'az, Žehňa, Jarovnice, Olejnikov, Ostrovany, Torysa, Roztoky, Banské, Kamenná Poruba, Poša, Sačurov a Sedliská. Rómovia tu majú takmer vo všetkých uvedených sídlach viac ako 50 % podiel na obyvateľstve obcí.

Graf č. 3: Podiel rómskych osád k počtu všetkých sídel v okresoch Prešovského kraja (2009)**Graf č. 4:** Percentuálny podiel Rómov vo vybraných obciach Prešovského kraja (2009)**Graf č. 5:** Percentuálny podiel Rómov vo vybraných obciach Prešovského kraja (2009)

Tabuľka č.2: Rómske osídlenia v Prešovskom samosprávnom kraji

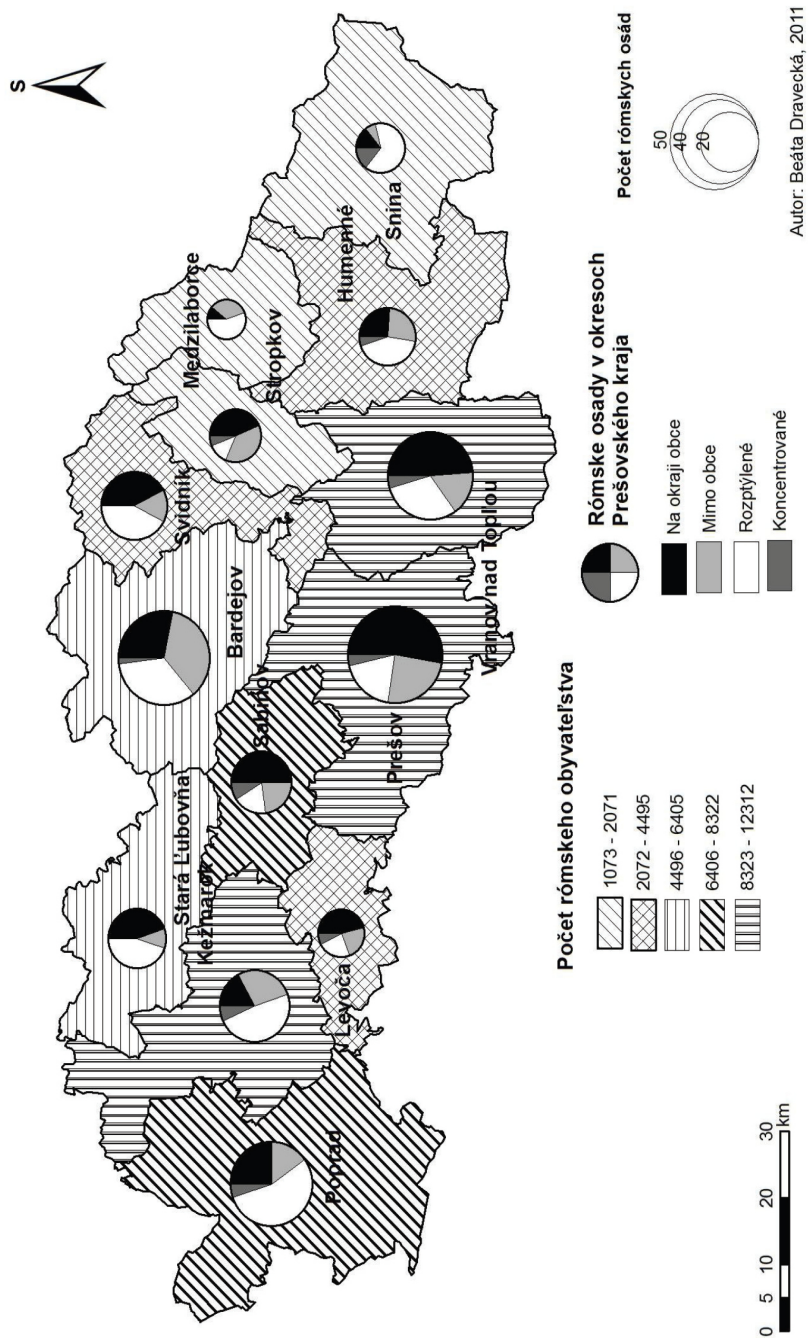
Okres	Počet sídel v okrese	Rómske osídlenia				
		Na okraji obce	Mimo obce	Rozptýlené	koncentrované	Spolu
Bardejov	86	14	18	17	1	50
Humenné	86	5	5	8	1	19
Kežmarok	42	5	8	14	2	29
Levoča	33	6	3	3	1	13
Medzilaborce	23	1	3	5	0	9
Poprad	29	10	6	22	2	40
Prešov	91	28	13	10	2	53
Sabinov	43	11	5	4	2	22
Snina	34	2	1	9	2	14
Stará Ľubovňa	44	9	2	9	0	20
Stropkov	43	7	6	2	1	16
Svidník	67	11	4	11	0	26
Vranov nad Topľou	68	21	7	13	2	43
Spolu	689	130	81	127	16	354

(www.romovia.vlada.gov.sk/3556/regiony.php)

ZÁVER

Z demografického hľadiska predstavuje rómska populácia progresívny typ podľa vekovej štruktúry a počtu narodených detí, ale patrí medzi sociálne slabé obyvateľstvo, ktoré je odkázané na pomoc spoločnosti. Po druhej svetovej vojne zaznamenala u nás s ohľadom na východiskovú situáciu síce najdynamickejší sociálny vzostup, napriek tomu ostala jej sociálna pozícia a najmä životná úroveň veľmi nízka. V ostatných približne dvoch decéniách nastal prepád tejto komunity na dno spoločnosti, v ktorom zohrali dôležitú úlohu, okrem tradičných príčin (nízka alebo žiadna kvalifikácia, nedostatočné morálno-vôľové vlastnosti a pracovné návyky), najmä faktory súvisiace so sociálno-ekonomickou transformáciou spoločnosti po roku 1989. Tieto faktory spôsobili, že väčšina Rómov sa v súčasnosti celoživotne orientuje na poberanie podpory v nezamestnanosti, z ktorej výšky nemožno na zodpovedajúcej úrovni užiť mnohopočetné rodiny a zabezpečiť im primeranú kvalitu života z aspektu jej najdôležitejších faktorov, ktoré ju ovplyvňujú, napr. faktor kvality bývania. Tento je u väčšiny rómskych rodín na nevhodnej úrovni.

Rómske osídlenia v okresoch Prešovského kraja

LITERATÚRA

- DRAGANOVÁ, H. a kol. (2006): Sociálna starostlivosť. Martin: Osveta, 2006, s. 160 – 177, ISBN 978-80-8063-240-3.
- GALBAVÝ, Ľ. (2009): Atlas rómskych komunít 2009. Bratislava, 2009, Úrad vlády SR, Úrad splnomocnenca vlády pre rómske komunity.
- JURÁSKOVÁ, M. (2004): Atlas rómskych komunít. Bratislava: IVO, 2004, ISBN 80-88991-277.
- HOJSÍK, M. (2008): Evaulácia programu obecných nájomných bytov v rómskych osídleniach. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2008, s. 5 – 11.
- MICHAELI, E., MATLOVIČ, R., KLAMÁR, R. (2002): Vybrané regionálnogeografické aspekty rómskeho obyvateľstva v Prešovskom kraji. In: Kuzmišin, P. (ed.): Zborník - Stály rozvoj regiónov. Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied. Katedra verejnej správy. Prešov, s. 85 – 95. ISBN 80 – 89040 – 18 -7.
- MICHAELI, E., MATLOVIČ, R., KLAMÁR, R. (2003): Vybrané aspekty štruktúry rómskej komunity v niektorých regiónoch východného Slovenska. In: Kuzmišin, P. (ed.): Zborník – Podnikateľské prostredie a rozvoj Prešovského samosprávneho kraja. Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied. Katedra verejnej správy. Prešov, s. 56 – 64. ISBN 80 – 89040 – 23 -3.
- MICHAELI, E. (2004): Vybrané regionálnogeografické aspekty rómskej komunity v Slovenskej republike. In: Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Matthiae Belli. Geografické štúdie Nr.12. Banská Bystrica, s. 70 – 75. ISBN 80 – 8083 - 061- 4.
- MATLOVIČ, R., MICHAELI, E. (2004): Specific Features of the Strucrure and the Spatial Distribution of Romanies in Slovakia. In: Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Ostraviensis. Geographia – Geologia , 216 / 9, Ostrava, s. 117 – 130.
- MATLOVIČ, R. (2005): Geografia obyvateľstva Slovenska so zreteľom na rómsku minoritu. Prešov, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity. ISBN 80-8068-348-4.
- MICHAELI, E., VRAVEC, J. (2007): Vybrané aspekty kvality života rómskej komunity v niektorých lokalitách v regióne Prešovského kraja. Zborník referátů z XXI. Sjazdu České geografické společnosti - Česká geografie v evropském prostoru. Juhočeská univerzita, Pedagogická fakulta, České Budejovice, s. 660 – 668. ISBN 978-80-7040-986-2.
- MICHAELI, E., SOLÁR, V. (2008): Rómske etnikum vo Veľkej Lomnici. In: Labuda, V., Šmálik, M. (eds.): Dejiny Veľkej Lomnice, s. 262 - 268. GRAFIK. ISBN 978-80-970053.
- MICHAELI, E., MATLOVIČ, R., DRAVECKÁ, B., HOFIERKA, J., IVANOVÁ, M. (2008): Kvalita života rómskej komunity v meste Levoča. In: Čechurová, M. (ed.): Miscelanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis č.14, Plzeň, s. 129 – 136. ISBN 978 - 80 - 7043 - 663 -9.
- VAŠEČKA, M. a kol. (2002): Rómske hlasy. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, ISBN 80-88935-36-9.
- ZEJDA, M. (2009): Kvalita života z pohľadu rómskych občanů. Diplomová práca. Brno, 2009, s. 9. Prípadová štúdia (2009): Projekty bývania pre Rómov v malých komunitách, Slovensko. Luxemburg: Úrad pre vydávanie úradných publikácií Európskych spoločenstiev, 2009, s. 5-9, ISBN 978-92-9192-581-0.

www.eeagrants.sk
www.premierkasr.sk
www.romovia.vlada.gov.sk/3556/regiony.php
www.psi-liptov.sk
www.unipo.academia.edu/BranislavFrk/Papers/433187/

SELECTED ASPECTS OF LIFE QUALITY OF ROMA IN THE DISTRICTS OF PREŠOV REGION

Summary

About 350 000 – 380 000 Roma live in Slovakia. Most of them live in Presov and Kosice regions. There live about 80 000 Roma in the Presov region. According to the official statistics, there live 4 per cent Roma of Slovak population in Prešov region.. Official number of the statistics from 2001 is about 31 000. The number depends on own opinion. We present Roma community in Presov region, its quality of life. It depends on the possibility to use the service like others. Their quality of life is too low. Many Roma are without the education degree, they are unemployed and without opportunities. Roma minority is like developing communities, because this community has lots of children. Roma settlements are on the periphery, outside the village, diffused or concentrated. The most of them (130) are on the periphery and diffused (127).

Recenzovali: *Doc. RNDr. Alena Dubcová, PhD.*
 RNDr. Jana Mitriková, PhD.

PRIESTOR AKO HLAVNÝ KONCEPT VÝSKUMU GEOGRAFIE. SMEROM KU KRITICKÉMU KONCEPTU PRIESTORU

Miloslav MICHALKO¹

Abstract: *In this paper we will try to conceptualize space from the philosophical as well as from the geographical point of view. Continually we deal with the concept of space through various forms of its perception. Our main aim is to conceptualise space in terms of critical geography. To define the concept of critical-geographic space we use mostly a tripartite concept of space introduced by David Harvey (2005, 2006a, 2006b), a major critical geographer.*

Key words: *space, concepts of space, concepts of critical space, collective memory, David Harvey*

ÚVOD

Pri štúdiu geografických javov, ale tiež ekonomických, sociologických, kultúrnych a iných, keďže sa všetky odohrávajú na istom území, je základnou entitou priestor. Podľa Agnewa a Duncana (1989 in Drobík, 2010) je spoločnosť kľbkom hlbších priestorových štruktúr. Došlo k prepojeniu geografie so sociológiou, ekonómiou a kultúrnou antropológiou. To sa prejavilo v konfrontácii nových priestorových poňatí s tými, ktoré prichádzajú z príbuzných vedných disciplín. Jedná sa napríklad o polohu (*location*) u ekonómov a ekonomických geografov, chápanie priestoru ako daný, merateľný a neutrálny, o lokálnosť (*locale*) danú prepojenosťou každodenných sociálnych interakcií v priestore, ktorú študujú sociológovia a humanistickí geografi, či zmysel miesta (*sense of place*) a jeho vplyv na utváranie identity človeka, čo je doménou štúdia antropológov či kultúrnych geografov. Agnew a Duncan (1989 in Drobík, 2010) tak predstavili geografiu ako výsostne integrujúcu vednú disciplínu a svojim tvrdením tiež podopreli jej dôležitosť v celom systéme spoločenských vied. Ak je niečo, čo poskytuje geografii osobitosť medzi ostatnými vednými disciplínami, potom je to práve možnosť celostnosti pohľadu, hoci sa jedná o nazeranie zdôrazňujúce priestorové/regionálne aspekty vybraných otázok (Novotný, 2004).

V tomto príspevku sa pokúsime uchopiť zložitost' teoreticko-filozofických prístupov nazerania na priestor a následne sa ich pokúsime konfrontovať s kriticko-geografickým pohľadom autorov anglosaskej proveniencie.

PRIESTOR

Medzi základné koncepty výskumu geografie patria **priestor** (*space*), **miesto** (*place*) a **príroda** (*nature*) (Hubbard, Kitchin, Bartley, Fuller, 2005). K základným konceptom sa v súčasnosti pridáva aj kategória času (*time*), ktorú rozvinul T. Hägerstrand a tiež kategória mierky (*scale*). Významnú rolu, a teda druhý základný koncept geografic-

¹ *Mgr. Miloslav Michalko., interný doktorand, Katedra geografie a regionálneho FHPV PU v Prešove, Ul.17. novembra 1, 081 16, Prešov, e-mail: miki.michalko@gmail.com*

kého výskumu zohráva koncept miesta. Matlovič (2007) v diskurze o koncepte miesta tvrdí, že chápanie konceptu miesta sa mení v priebehu vývoja geografického myslenia, ktoré sa často odvíjalo od chápania kategórie priestoru. Toto vyjadrenie implikuje, že medzi miestom a priestorom sú interaktívne vzťahy a nevylučujú sa navzájom. Podľa Jędrzejczyka (2001 in Matlovič, 2007) je teda zrejme, že z geografického hľadiska je kľúčové interpretovať vzájomné vzťahy medzi priestorom a miestom, prípadne aj krajinou. Blažek, Rochovská (2006), Paneli (2004) chápu miesto ako špecifikum a priestor ako možnosť sociálnej činnosti. Konceptu miesta venuje pozornosť Matlovič (2006, 2007). Našu pozornosť obraciame predovšetkým na základnú kategóriu, priestor.

Etymológia slova priestor pochádza z latinského slova *spatium*, čo znamená vzdialenosť alebo úsek. *Spatium* alebo *curriculum* bolo vyjadrením tiež pre jedno kolo v závoze vozov v Antike. V stredoveku zopár autorov používalo termín ako synonymum pre miesto či lokalitu ako kontajner (Elden, 2009). Na priestor, ako základnú entitu výskumu geografických javov, môžeme nazerať z rôznych uhlov pohľadu. Peet (1998) rozoberá otázku priestoru štúdiom vzťahov medzi spoločnosťou (*society*) a prírodou (*nature*). Pod termínom priestor rozumie povrchovú expanziu prírodného prostredia vytvorenú sociálnymi silami v humanizovanej krajine. Tento vzťah (*society-nature*) je podľa Peeta (1998) časťou širšieho a fundamentálnejšieho vzťahu medzi **mysľou** a **hmotou**, alebo **kultúrou** a **prírodou** a poznamenáva, že otázky významu prírodného alebo duchovného pôvodu uvedomenia a charakteru reprezentácie ľudí a Zeme sú zahrnuté v geografickom chápaní. Peet sa teda pýta: „*Ako konceptualizovať priestor a prírodu?*“. Odpoveď hľadá v dualizme medzi idealistickým a realistickým/materialistickým nazeraním na priestor. Chojnicki (1988 in Matlovič, 2007) argumentuje delením na subjektivistický variant (kantovský) a objektivistický variant (newtonovský). **Idealizmus** teda vyžaduje poriadok na svete, ktorého základnou dimenziou má byť priestor. Do tejto koncepcie zapadá Kantovský transcendentálny idealizmus (Peet, 1998). Kantovský priestor neexistuje objektívne, je len vlastnosťou ľudského vedomia. Podľa Kanta je priestor subjektívnou formou vnímania, čiže apriórne danou formou zmyslovosti. Znamená to, že zmyslové vnemy sú umiestňované v predstavách priestoru. Predstava priestoru je akýmsi organizačným skeletom pre zmyslové vnemy (Chojnicki 1988 in Matlovič, 2007). Táto kantovská filozofia priestoru vidí priestor ako kontajner projektovaný myslou ako organizovaný rámec pre objekty a udalosti, je zdrojom dávnejších filozofií regionálnej geografie. Príkladom je Hettnerovsko-Hartshornovská koncepcia regionalizmu a jedinečnosti (Peet, 1998, Matlovič, 2007).

Vo **vedeckom realizme**, naopak, priestor je nezávislá existencia, ktorá poznáva stretnuté objekty v priestore (Peet, 1998). V tomto zmysle, podľa Newtona priestor existuje nezávisle od vecí, ktoré obsahuje, teda je nezávislý od toho, či je pozorovaný alebo rozumovo vnímaný (Chojnicki, 1988 in Matlovič, 2007). Všimnime si, že Newton vníma priestor z pohľadu istej nadradenosti človeka priestoru, a teda tvrdí, že ľudia sú kvázi vyčlenení z priestoru, aj keď ho dokážu popisovať. Kant, opäť, istým „pokorným“ ponímaním vytvára nespočetné množstvo svetov závislých na nás samotných, podobne ako Demokritov koncept Mikrokozmu. Peet (1998) tu vidí dva konceptuálne problémy. Po prvé je to **realisticky-absolútna** koncepcia (Newton), kde veci, javy existujú nezávisle od hmoty. Druhou je **realisticky-relatívna** koncepcia, kde naopak k prvej, existuje relatívny priestor pozostávajúci zo vzťahov medzi hmotou, medzi objektmi s materiálnym

základom. Harvey (1993) argumentuje, že priestor môže byť na jednej strane absolútny, nezávislý od hmoty a na druhej relatívny, kde vzťahy medzi vecami existujú, lebo existujú objekty a súvisia s ostatnými. To odkazuje na **relačnú koncepciu** (Leibnitz), ktorá predpokladá, že priestor predstavuje sieť vzťahov medzi konkrétnymi objektmi a udalosťami. Priestor je teda relatívny a predstavuje poriadok koexistencií. Harvey (1993) však dodáva, že priestor nie je ani absolútny, ani relatívny alebo relačný sám o sebe, ale môže byť jeden, alebo aj viac priestorov, ktoré však závisia na okolnostiach, ktoré sa dejú v iných priestoroch.

Snahu o vyjadrenie pojmového aparátu priestoru mali aj autori slovenskej proveniencie Mazúr, Urbánek (1982), ktorí sa snažili o vyjadrenie princípov, podľa ktorých sa prvky krajiny organizujú do celku. Kriticky sa vyjadrovali ku vtedajším metódam výskumu krajiny a argumentovali, že sa o krajine ako o systéme stále hovorí, no na druhej strane sa skúma stále metódami, ako keby systémom nebola. Pojem „krajinný priestor“ definujú ako pojem vzťahový, ktorý sa vždy vyskytuje v určitom kontexte ako súčasť širšieho systému pojmov. Mazúr, Urbánek (1982) začínajú definovaním absolútneho priestoru ako priestoru geografických súradníc a pohyblivých vecí, ktoré sa nachádzajú v statickom priestore. Podľa Körnera (1970 in Mazúr, Urbánek, 1982) tento priestor nazývajú **schémou vecí**, kde priestor nevystupuje samostatne, ale v koherentnej dvojici vec-priestor. Schéma vecí pripúšťa, aby sa vec v priestore premiestňovala, ale nepripúšťa vplyv priestoru na vec. Tvrdia však, že ak by sme pripustili absolútnu pasívnosť priestoru, tak potom by sme nemohli pripustiť existenciu priestorových závislostí a interakcií medzi prvkami, preto absolútny priestor chápú iba ako priestor matematických výpočtov. Svojou argumentáciou narážajú aj na vtedajší režim, ktorý pri zásahoch do krajiny často nepripúšťal dopady na okolie. Mazúr, Urbánek (1982) ďalej argumentujú, že často sa nerátalo s tým, aby lokalizácia nejakého objektu (mesta, priehrady, poľa či rekreačného strediska) mohla zásadne ovplyvniť jeho vlastnosti, a tým i jeho spoločenskú funkciu. Pri tomto probléme si pomáhajú druhou kategóriou od Körnera (1970 in Mazúr, Urbánek, 1982), **schémou polí**. Táto schéma je podľa Mazúra, Urbánka (1982) „niečím viac“, je nositeľom určitých vlastností a je priestorom relatívnym. Avšak tento priestor možno koncipovať len vo vzťahu k určitému prvku krajiny, inak takýto priestor stráca význam. Mazúr, Urbánek (1982) ho nazývajú **monocentrickým priestorom**. Každý monocentrický priestor má charakter systému zloženého z daného prvku krajiny a príslušného priestoru-poľa. Takto by sme mohli koncipovať každú geografickú disciplínu, ktorej zameranie na určitý prvok krajiny zodpovedá príslušnému monocentrickému priestoru. Potom súbor geografických disciplín zodpovedá súboru týchto systémov (Mazúr, Urbánek, 1982). Ale ani v tomto systéme Mazúr, Urbánek (1982) nevidia definovanie krajinného priestoru, pretože podľa nich mu chýba celostný pohľad, pohľad ktorý by nebol zameraný len na jednotlivé prvky krajiny a súbor monocentrických systémov nestačí. Niekedy sa krajinný priestor stotožní s ekonomickým priestorom, inokedy sa chápe iba ako sieť ekologických priestorových väzieb a pod. (Mazúr, Urbánek, 1982). V závere štúdie koncipujú priestor ako **štruktúrované kontinuum**. Vychádzajú zo schémy polí, kde jednotlivým prvkom priradzujú celostné vlastnosti, a tak umožňujú prvkom „vzťahy medzi vzťahmi“, t.j. synergetickú štruktúru, ktorá predpokladá existenciu priestorových väzieb medzi susediacimi oblasťami (napr. vidiecka krajina, veľkomestská aglomerácia, fluvialna rovina). Takto koncipované vzťahy spájajú siete jednotlivých oblastí do **systému**

sietí. Mazúr, Urbánek (1982) chápu krajinný priestor ako štruktúru. Z tohto štrukturalistického hľadiska sú potom prvoradé procesy skladania a rozkladania štruktúry. Krajinný priestor je preto nutné chápať ako výsledok týchto procesov, ako výsledok kompozície. Preto pojem krajinný priestor ako štruktúrované kontinuum obracia pozornosť geografov predovšetkým ku vzťahom, väzbám, systémom a štruktúram, a tým i k syntetickým metódam výskumu krajiny, ktoré sú nerozlučne späté s uvedenými kategóriami (Mazúr, Urbánek, 1982). Mazúr, Urbánek (1982) sa pokúsili ukázať priestor v podobe vzťahného (relačného) pojmu, ktorý nejestvuje nikdy sám, ale ktorý je vždy súčasťou určitého systému pojmov, v rámci ktorého nadobúda svoj význam a zmysel.

Podľa Drobíka, Šumberovej (2009), staré pasívne poňatie priestoru ako kontajneru, v ktorom sa veci dejú, bolo nahradené výrazným **relačným pohľadom** na priestor ako vytvorený alebo postavený vedľajší produkt týchto vecí. V tomto zmysle Harvey (2006b in Drobík, Šumberová, 2009) poukazuje na **tripartitné delenie** možnosti chápania priestoru, ktorý delí na absolútny, relatívny a relačný, v zmysle ako sme ho spomínali v predošlých odstavcoch. Pracuje so všetkými tromi konceptmi v rovnakom čase a premýšľa nad spoločnosťou, politikou a ekonomikou prostredníctvom interakcie medzi nimi. Keď hovorí o objektoch, tak tvrdí, že všetky sú absolútne, relatívne a relačné v časopriestore. Podľa Drobíka, Šumberovej (2009), táto flexibilná súhra priestorov a entít, stelesnená v takto koncipovanom priestore, umožnila geografovi miešať mierky (*scales*), perspektívu a spôsoby myslenia o politike, kultúre a sociálnych javoch odohrávajúcich sa v priestore. Blažek, Rochovská (2006) tvrdia, že od 70. rokov dochádza k posunu humánnej geografie smerom ku kritickej sociálnej disciplíne a k rekonceptualizácii priestoru. Autori tvrdia, že sociálne zmeny sú kľúčovou črtou spoločenského deja a determinujú zmenu pohľadu na priestor z absolútneho na relatívny a relačný pohľad.

SMEROM KU KONCEPTU KRITICKÉHO PRIESTORU

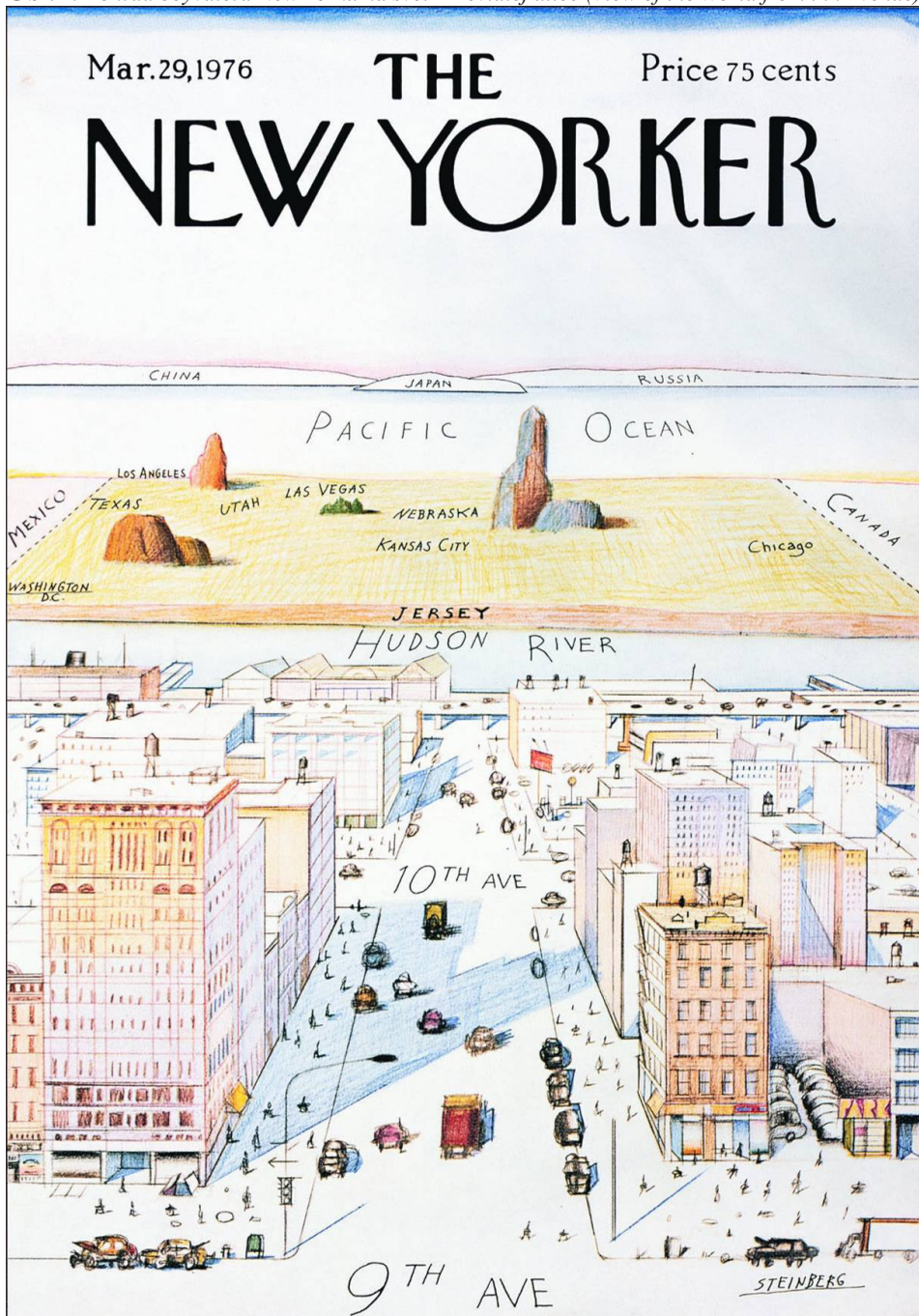
V tomto kontexte Harvey (2005) začína charakteristikou **absolútneho priestoru**, ktorý vidí ako priestor, ktorý je pevný a my v jeho rámci vnímame, alebo plánujeme udalosti. Jedná sa o priestor Newtona a Descarta, a teda je reprezentovaný už ako existujúca a nemenná sieť štandardizovaného merania a kalkulácie. Geometricky je to teda Euklidovský priestor. Sociálne je tento priestor chápaný ako súbor súkromného vlastníctva a iného obmedzeného územného označenia (napr. štáty, administratívne jednotky, plány miest a mestských sietí). **Relatívny priestor** vidí Harvey (2005) ako pojem v kontexte Einsteina alebo neeuklidovského priestoru. Einsteinov argument poukazuje na to, že všetky formy merania závisia od referenčného rámca pozorovateľa a že je nevyhnutné posunúť naše zmýšľanie z priestoru a času na úroveň časopriestoru (*space-time*). V Einsteinovej práci vzťah medzi časom a priestorom nie je koexistenčný, ale práve závislý (Elden, 2009). Harvey (2005) argumentuje, že z prozaickejšieho pohľadu na geografickú prácu vieme, že napríklad priestor dopravných vzťahov vyzerá a je veľmi rozdielny od priestoru súkromného vlastníctva. Jedinečnosť polohy a individuácia² je definovaná ohraničenými teritóriami v absolútnom priestore a umožňuje multiplicitu polôh, ktoré sú rovnako vzdialené od centrálnej polohy mesta. Môžeme vytvárať kompletne rozdielne mapy relatívnych polôh prostredníctvom rozlišovania medzi vzdialenosťami medzi ná-

2 Individuácia je delenie celku na jednotlivosti, odtrhávajúce jednotlivého od všeobecného (Ivanová-Šalingová, Maniková, 1983).

kladmi, časom, modálnym rozdelením (auto, bicykel, skateboard) a dokonca narušením kontinuity pohľadom na siete a topologické vzťahy (optimálna trasa pre poštára) a podobne (Harvey, 2005). Harvey (2005) ďalej tvrdí, že relativita je v podstate zmena uhlu pohľadu na problém a že relativita je súčasťou absolútneho priestoru, čo argumentuje aj príkladom najkratšej vzdialenosti medzi bodom A a B, kde ako vieme, to nie je tradičná vzdušná čiara. Ďalej si všíma aj pohľad pozorovateľa, ktorý hrá v priestore kritickú úlohu, kde za negatívny (nekritický) príklad považuje typický pohľad obyvateľa New Yorku na svet, ktorý vystihol Saul Steinberg (1976) (obr. 1). Všetky tieto relativizácie podľa Harveyho (2005) indikujú, ktoré špeciálne pravidlá a zákony sú potrebné pre jednotlivé javy a procesy. Porovnanie rôznych časopriestorových rámcov môže osvetliť rôzne problémy politického rozhodovania. Pri **relačnom priestore** Harvey (2005) upozorňuje na pojem časopriestoru, ktorý je, ako aj v relatívnom priestore, podmienkou. Relačný pojem časopriestoru implikuje interné vzťahy. Harveyho argument spočíva v predstave, že akýkoľvek bod v priestore (časopriestore), nie je možné chápať len ako existujúcu udalosť či vec bez toho, aby sme neuvažovali nad jeho okolím. V tomto kontexte dodávame, že je potrebné brať do úvahy skúsenosť daného bodu v priestore, ktorá ho definuje nie ako osamelú entitu, ale skôr ako skúsenostnú integrujúcu jednotku v časopriestore, ktorá je ovplyvnená ako lokálnymi vplyvmi, tak aj externými (globálnymi) vplyvmi (napríklad osamelý strom na lúke sa javí zdanlivo ako osamelá entita, no na jeho definovanie musíme brať do úvahy lokálne vplyvy ako pôdny substrát, nadmorskú výšku či vegetačné pásmo, no na druhej strane je definovaný aj makroklimatickými činiteľmi, ktoré zadefinovali jeho predpoklad rastu na základe podnebia).

Harvey (2005) uvádza príklad pre reprezentáciu všetkých troch priestorov, ktoré sú navzájom prepojené. Argumentuje prednáškou vyučujúceho v učebni. Učebňa je ohraničený absolútny priestor so stenami, oknami, podlahou, stropom atď., a tiež s vyhradenou absolútnou dobou trvania prednášky. Na to, aby študenti počuli a videli vyučujúceho musia byť v danom absolútnom priestore a absolútnom čase. Všetci študenti sú identifikovaní ako individuálne objekty umiestnené na stoličkách v absolútnom priestore. Ale vyučujúci je okrem absolútneho umiestnenia v priestore umiestnený aj v relatívnom priestore vzhľadom k študentom. Pri jeho prejave narastá v časopriestore relatívna medzera medzi študentmi, ktorí ho počujú, a tými, čo nevnímajú. Do toho ešte prenikajú relačné trajektórie života študentov, kde jeden premýšľa o hroznej katastrofe, čo počul ráno v rádiu alebo o nenaplnenej láske, alebo študentka premýšľa o vône rannej kávy. Vyučujúci vie, na akom mieste v absolútnom priestore študenti sedia, ale nemôže tušiť, čo sa deje v ich hlavách. V tomto kontexte si Harvey (2006a, s. 275) kladie otázku: „*Čo znamená pojem priestor?*“. Toto zamyslenie však nahrádza otázkou: „*Ako je možné, že rozdielne ľudské skúsenosti vytvárajú a používajú rozdielne konceptualizácie priestoru?*“. Problém správnej konceptualizácie priestoru by sa mal teda skúmať cez ľudskú skúsenosť. Harvey (2006a) ďalej argumentuje, že majetkový vzťah, napríklad vytvára absolútny priestor v rámci ktorého môže fungovať monopol moci. Pohyb ľudí, tovarov, služieb a informácií sa odohráva v relatívnom priestore, pretože to stojí množstvo peňazí, času, energie a prekonávanie vzdialeností. Pôdne parcely tiež získavajú benefity, pretože sú vo vzťahu k iným parcelám a v podobe nájomného (*rent*) sa relačný priestor zhmotňuje ako dôležitý aspekt ľudskej spoločenskej činnosti. Tu si Harvey (2005) pomáha Lefebvreovou (1991) tripartitnou koncepciou produkcie priestoru (production of

Obr. 1: Pohľad obyvateľa New Yorku na svet z Deviatej ulice (View of the World from 9th Avenue)

Zdroj: Steinberg (1976)

Tab. 1: Matica možných významov priestoru (Harvey, 2005)

	Materiálny priestor (svet skúseností)	Reprezentácia priestoru (svet vnímania cez pojmy)	Priestor reprezentácie (svet prežívania)
Absolútny priestor	Steny, mosty, dvere, schodiská, podlahy, stropy, ulice, budovy, mestá, hory, kontinenty, vodné plochy, územné značky, fyzické hranice a prekážky, brány, spoločenstvá ...	Katastrálne a administratívne mapy; Euklidovská geometria; popis krajiny, otvorený priestor, miesto, umiestnenie a pozicionalita; (jednoduché ovládanie a riadenie) - Newton a Descartes	Pocity spokojnosti v okolí domova; pocit bezpečia alebo uväznenie z uzavretého priestoru (plot, hradby); pocit moci, sily z vlastníctva, riadenia a nadvlády nad priestorom; strach z ostatných "za hranicou"
Relatívny priestor (čas)	Obeh a tok energie, vody, vzduchu, tovaru, ľudí, informácií, peňazí, kapitálu; zrýchlenie a úbytky hodnôt kvôli prekonávaniu vzdialeností	Tematické a topologické mapy (napríklad systému potrubia v Londýne); nie-Euklidovská geometria a topológia; metafory lokalizovaných znalostí, pohybu, mobility, vysídlenia, zrýchlenia, časopriestorová kompresia; (zložitejšie ovládanie a riadenie vyžadujúce sofistikovanejšie techniky) – Einstein, Riemann	Úzkosť pri meškaní do školy, práce; napätie z pohybu do neznáma; frustrácie v dopravnej zápche, napätia z časopriestorovej kompresie, z rýchlosti, z pohybu
Relačný priestor (čas)	Elektromagnetické toky a energetické polia; sociálne vzťahy; nájomný a ekonomický potenciál krajiny; koncentrácie znečistenia; energetický potenciál; zvuky, pachy a pocity v ovzduší	Surrealizmus, existencializmus, psycho-geografia, kyberpriestor, metafory internalizácie sily a moci (veľmi ťažké ovládanie a riadenie - teória chaosu, dialektika, vnútorné vzťahy, kvantová matematika) - Leibniz, Whitehead, Deleuze, Benjamin	Predstavy, fantázie, túžby, sklamanie, spomienky, sny, preludy, psychické stavy (napr. agorafóbia, závraty, klaustrofóbia)

space). Lefebvre (1991) definuje **materiálny priestor** (*material space*), ako priestor skúseností a vnímania prostredníctvom zmyslov a dotykov v hmotnom svete (s hmotou). Druhou kategóriou je **reprezentácia priestoru** (*the representation of space*), priestor ako vnímaný a reprezentovaný a **priestor reprezentácie** (*the space of representation*), ktorý vníma ako priestor každodenných ľudských zážitkov, pocitov, predstav a uvažovaní, ako žiť zo dňa na deň. Túto koncepciu Harvey (2005), uplatnením dialektiky, nasadzuje v matici 3x3 na svoju tripartitnú koncepciu delenia priestoru, kde podmienkou je zachovanie vzťahov medzi jednotlivými bunkami (tab. 1).

Z nášho pohľadu absolútny priestor v matici (tab. 1, prvý riadok) môžeme chápať ako statický priestor, ktorý je definovaný hmatateľnými objektmi, prostriedkami a výpočtami reprezentujúcimi dané hmatateľné objekty a následne pocitmi, ktoré vyplývajú z predošlých vzťahov. V tomto priestore čas nehrá podstatnú rolu. Relatívny priestor (druhý riadok) môžeme chápať ako priestor pohybu, výmeny alebo tokov javov, informácií a objektov, ktoré sú reprezentované cez tematické mapy a rôzne metafory s následnou implikáciou pocitov vyvolaných týmito faktormi. Kategória času je tu podmienkou, pre-

tože pojem času je kategoricky podmienený zmenou stavu vecí. Relačný priestor (tretí riadok) môžeme nazvať aj súvzťažným v zmysle interakcie medzi hmotou a zmyslami, ktoré sú reprezentované cez vedecké a umelecké pojmy s implikáciou na zložitejšie pociťové a psychické stavy. Kategória času je tu rovnakou podmienkou, ako aj v relatívnom priestore.

Tab. 2: Časovo priestorová matica na základe Marxistickej teórie (Harvey, 2005)

	Materiálny priestor (svet skúsenosti)	Reprezentácia priestoru (svet vnímania cez pojmy)	Priestor reprezentácie (svet prežívania)
Absolútny priestor	Užitočné komodity, konkrétne pracovné postupy, bankovky a mince, súkromné vlastníctvo/ štátne hranice, fixný kapitál, výrobné závody, vytvorené prostredie, priestory spotreby, priestory pre štrajk, obývané priestory	Úžitkové hodnoty a konkrétna práca; Vykorišťovanie v pracovnom procese (Marx) vs. práca ako kreatívna hra (Fourier); mapy súkromného vlastníctva a triednej exklúzie; mozaika nerovnomerného geografického rozvoja	Odcudzenie vs. tvorivá spokojnosť; izolovaný individualizmus vs. sociálna solidarita; lojalnosť voči miestu, triede, identite, atď; relatívna deprivácia; nespravodlivosť; nedostatok dôstojnosti, hnev vs. spokojnosť
Relatívny priestor (čas)	Trhová výmena; obchod; cirkulácia a toky komodít, energie, pracovnej sily, peňazí, kreditu alebo kapitálu; dochádzka a migrácia; toky informácií a agitácia z vonku	Výmenné hodnoty (hodnoty v pohybe); Akumulačné schémy, komoditné reťazce; modely migrácií a diaspór; input – output modely; teórie časopriestorových záplat; likvidácia priestoru na úkor času, cirkulácia kapitálu vo vytvorenom prostredí; vytváranie svetového trhu; siete; geopolitické vzťahy a revolučné stratégie	Fetišizmus tovarov a peňazí (trvalo nesplniteľné túžby); úzkosť/radosť v časopriestorovej kompresii; nestabilita; neistota; intenzita akcie a pohybu vs. stav pokoja; „všetko to, čo prechádza z hmotnej látky do abstraktnej povahy ...“
Relačný priestor (čas)	Abstraktný pracovný proces; fiktívny kapitál; hnutia odporu; náhle manifestácie a politické demonštrácie; „duch revolučného pohybu“	Peňažné hodnoty; Hodnota ako sociálne nevyhnutná pracovná doba; stuhnutá ľudská práca vo vzťahu k svetovému trhu; pravidlá hodnoty v pohybe a sociálna sila peňazí (globalizácia); revolučná viera a strach; stratégie pre zmenu	Hodnoty; Kapitalistická hegemonia; povedomie strednej a spodnej triedy, medzinárodná spravodlivosť; univerzálne práva; utopistické sny; empatia s inými: „ <u>iný svet je možný</u> “

Harvey (2005) pokračuje v zamýšľaní sa nad priestorovou maticou a snaží sa do nej zakomponovať marxistickú teóriu, ktorá mu je vlastná. Výsledkom týchto úvah je tabuľka 2, v ktorej môžeme sledovať zmeny v bunkách ovplyvnené pohľadom na priestor cez historický materializmus, cez dialektiku, cez kritiku vlastníckych vzťahov, mocenských hier a nátlaku na aktérov, ktorí nevlastnia výrobné prostriedky, a tiež cez kritiku globalizácie a kapitalizmu. Syntézou matice a kriticko-geografickej teórie sa ďalej vytvára koncept priestoru, ktorý môžeme nazvať aj kritickým konceptom priestoru, ktorého základom je uvedomovanie si nespravodlivosti a nerovnomernosti v procese dialektického chápania, a teda aj kritického uvažovania. Marxistickej teórii sa v tomto príspevku nebudeme venovať kvôli jej zložitosti a rozsiahlosti.

Tak ako aj Drobík, Šumberová (2009), ktorí nahrádzajú staré pasívne poňatie priestoru ako kontajneru, v ktorom sa veci dejú výrazným relačným pohľadom na priestor, tak aj Harvey vo svojej tripartitnej koncepcii vníma relačný priestor ako priestor finálnych rozhodnutí, ktoré sú podmienené absolútnym a relatívnym priestorom. Harvey (2006a) tvrdí, že pamäť je nástrojom relačného priestoru, ktorý je dominantným referenčným rámcom, v ktorom sa odohrávajú rozhodnutia. Podľa nás je pamäť istý spôsob virtualizácie priestoru, ktorá konceptualizuje zažitú objektívnu realitu daného absolútneho priestoru. Podľa Benjamina (1968 in Harvey, 2006a) pamäť je možnosťou, ktorá v čase krízy môže nekontrolovateľným vzplanutím odhaliť nové možnosti. Alebo ako píše H. de Balzac: „*Nádej je spomienka, ktorá túži*“. Zhmotnením takejto pamäte môže byť objekt v absolútnom priestore, ktorý v sebe zahŕňa relatívne a hlavne relačné ponímanie, napríklad Ground Zero v New Yorku, alebo Ulica Pavla Horova v Devínskej Novej Vsi, či múzeum SNP v Banskej Bystrici. Harvey (2006a) dodáva, že kolektívna pamäť, aj keď rozšírená v prostredí, môže hrať významnú rolu pri kreovaní sociálnych a politických hnutí. Dobrým príkladom je súčasná situácia na Wall Street a vytvorené nenásilné demonštračné hnutie AVAAZ (World in Action) (www.avaaz.org), v ktorom k októbru 2011 bolo zaregistrovaných cez 10 miliónov sympatizantov z celého sveta, ktorí demonštrujú proti chudobe, off-shore kapitalizmu a sociálnej nerovnosti.

V kritickom priestore sa pohybuje aj Doreen Massey (Blažek, Uhlíř, 2002), ktorá chápe priestor ako výsledok diferencovaných a vzájomne sa prelínajúcich sociálnych vzťahov. Na rozdiel od Harveyho (2005), u ktorého prevláda prepojenosť trojitej povahy priestoru, Massey nepripúšťa absolútny priestor, ale priestor, ktorý je výsledkom sociálnych vzťahov a ich historického naloženia a prekryvania v konkrétnom území. Tvrdí, že priestor a spoločnosť nie je možné oddeliť a že priestor je nutné konceptualizovať ako integritu sociálneho a priestorového, pretože sociálne vzťahy sa vždy odohrávajú v priestore. Priestor je teda nutné chápať ako relačný a hlavne z pohľadu sociálnych vzťahov spojených s určitou mocou a vzájomných pozícií medzi podriadenosťou a nadradenosťou (Blažek, Uhlíř, 2002). V tomto zmysle Massey (2004) premýšľa o relačnom priestore, ktorý odvodzuje cez pochopenie povahy našej identity. Napríklad tvrdí, že nie sme vlastníckmi nášho „ja“ s ktorým by sme vyšli von a interagovali s ostatnými, ale do istej miery sú naše bytie (naše ja), naše identity vytvorené cez vzťahy a praktiky interakcie. Identity sú tvorené vo vzťahoch a cez vzťahy (ktoré zahŕňajú nevzťahovosť, nedostatky a hiáty). V konečnom dôsledku nie sú zakorenené alebo statické, ale sú zmutovanými stále pokračujúcimi produktmi (Massey, 2004). V týchto slovách môžeme identifikovať aj dialektický proces uvažovania nad relačným sociálnym priestorom, ktorý je tvorený neustálym

kolobehom a neustále sa ovplyvňujúcim dualizmom medzi našou identitou, našim „ja“ na jednej strane a vzťahmi, reláciami na strane druhej. To je argument (Massey, 2001), ktorý mal svoje presné paralely v rekonceptualizácii priestorovej identity. Pochopenie relačnej povahy priestoru bolo sprevádzané argumentmi o relačnej konštrukcii identity miesta (pozri Matlovič, 2006, 2007, Matlovičová, 2007, 2010). Ak priestor je produktom skúseností, trajektórií, vnútorných vzťahov, ak vytvárame priestor cez interakcie na všetkých úrovniach, od lokálnej po globálnu, tak potom priestor musí byť zakotvený v relačných spôsoboch ako vnútorne komplexný, v zásade neviazaný v akomkoľvek absolútnom zmysle a nevyhnutne historicky sa meniaci (Massey, 2001). Relačné stanovisko deklaruje Massey (1984 in Hubbard, Kitchin, Valentine, 2008) aj definovaním priestoru ako produktu, ktorý je pretiahnutý, krížiaci sa a formulujúci sociálne vzťahy v ekonomike. Soja (1990) tvrdí, že sociálne a priestorové vzťahy sú dialekticky interaktívne, a že sociálne vzťahy produkcie sú priestor vytvárajúce a priestorovo závislé. Massey (1994 in Blažek, Rochovská, 2006) dodáva, že priestor nie je absolútnou dimenziou, ale kultúrnou koexistenciou sociálnych vzťahov všetkých geografických mierok, preto je podľa nás ďalšou súčasťou kritického nazerania na priestor aj komplexnosť pohľadu, aj keď pripúšťame, že sa jedná o veľmi zložitú metódu predpokladajúcu široký záber geografa.

DISKUSIA

Naším cieľom pri písaní príspevku bola snaha o pochopenie priestoru ako pojmu. Ak niečomu priradíme pomenovanie, tak to často obmedzíme len na význam tohto pomenovania. Keďže pojem priestor sa môže zdať iba ako jednoduché vyjadrenie všetkého, čo je okolo nás, v príspevku sme sa pokúsili o rozšírené chápanie tohto termínu z viacerých uhlov pohľadu. Ak by sme definovali priestor v jednoduchom zmysle slova, tak môžeme tvrdiť, že pod pojmom priestor sa rozumie trojrozmerný kontajner objektov okolo nás. Avšak priestor nie je iba absolútnym vyjadrením statických materiálnych objektov, a preto je nutné k nemu priradiť aj štvrtý rozmer, ktorým je čas. Každá časová zmena znamená aj zmenu stavu vecí. Vychádzajúc z tohto predpokladu, je podľa nás dôležité uvažovať o priestore ako o viacúrovňovom termíne. Ako Harvey (2005, 2006a, 2006b), Peet (1998), Körner (1970) či Mazúr, Urbánek (1982), tak aj my sa prikláňame k istej tripartitnej povahe priestoru. Vidíme objekty ako absolútne v priestore, ale zároveň ako relatívne interagujúce na základe istých vzťahov a úzko prepojené s okolitými javmi. Z pohľadu politickej geografie, je súčasný pohľad zameraný skôr na relatívny a relačný priestor ako sociálne konštruovaný, a teda zameraný na vysokú diverzitu nerovností v sociálnom priestore.

Pre komplexnejšie definovanie priestoru je nevyhnutný kritický pohľad. Je dôležité pozerieť sa na priestor ako sociálne konštruovaný, a teda je dôležité vidieť nerovnomernosti rozvoja priestoru a chápať ich ako dôsledok systémových nedostatkov. Úzky pohľad v tomto kontexte nám nedovoľuje vidieť skutočné „čierne diery“ v priestore, ktoré alokujú a pohlcujú zdroje spolu s ostatnými socio-ekonomickými nástrojmi, ktoré sa týkajú vyrovnávania regionálneho rozvoja. Problém kapitálu, ako hlavného činiteľa regionálneho rozvoja, vidíme teda v dvoch úrovniach. Na jednej strane sa kapitál alokuje v priestore len v určitých „silných“ uzloch, a na druhej strane, vidíme problém v jeho povahe miznutia za „horizontom udalostí“. Harveyho (2005, 2006a, 2006b) pokus o rozloženie priestoru do vzťahov na rôznych úrovniach medzi jednotlivými kategóriami priestoru

(absolútny, relatívny a relačný) môže byť nástrojom pre rozkladanie priestoru ako sociálne konštruovaného na úrovne, medzi ktorými prebiehajú synergické vzťahy, ktoré sú často netransparentné a sú dôsledkom „čiernych dier“, ktoré implikujú miznutie zdrojov za „horizontom udalostí“.

ZÁVER

V tomto príspevku sme sa pokúsili o konceptualizáciu priestoru z pohľadu kritickej geografickej teórie. Kritický koncept priestoru môžeme definovať podľa Harveyho (2005) matice 3x3, kde stavia do tenzie absolútny, relatívny a relačný priestor (riadky) s Lefebvrevou koncepciou produkcie priestoru (stĺpce). Harvey (2005) pokladá relačný priestor za priestor finálnych rozhodnutí, v ktorom pamäť pokladá za jeho nástroj. Podľa nás je pamäť istý spôsob virtualizácie priestoru, ktorá konceptualizuje zažitú objektívnu realitu daného absolútneho priestoru. Syntézou matice a kriticko-geografickej teórie sa ďalej vytvára koncept priestoru, ktorý môžeme nazvať aj kritickým konceptom priestoru, ktorého základom je uvedomovanie si nespravodlivosti a nerovnomernosti v procese dialektického chápania, a teda aj kritického uvažovania.

Pri koncipovaní kritického priestoru sa nemôžeme uspokojiť s priestorom ako trojrozmerným kontajnerom všetkých javov, objektov a tokov na jednej úrovni. Je nutné tento kontajner rozložiť do oddelených vrstiev napríklad prostredníctvom Harveyho matice, pretože len tak dokážeme pozorovať vzťahy (relácie), ktoré predstavujú jediné spojenie medzi priestormi a odhaľujú podstatu skúmaného javu. Podobne aj Mazúr, Urbánek (1982) chápu krajinný priestor ako štruktúru. Z tohto štrukturalistického hľadiska sú potom prvoradé procesy skladania a rozkladania štruktúry (Mazúr, Urbánek, 1982). Nepostačuje vidieť objekt len ako osamelý bod v karteziánskej sústave, ktorý odráža elektromagnetické vlny, ktoré naše oko rozpoznáva. Je nutné vidieť vzťahy medzi objektmi a javmi, a tak sa snažiť o ich pochopenie. Tiež je veľmi dôležité neuspokojiť sa s priestorom, v ktorom žijeme v zmysle nemenného, stáleho pojmu, ktorý je tu „od vekov“ a brať ho ako fakt. Tu vidíme obrovskú nutnosť dialektického prístupu, cez ktorý musíme priestor podrobovať neustálemu dotazovaniu a kritickému premýšľaniu, aby sme neupadli do letargie samozrejmosti a každodennej rovnakosti. Preto koncept kritického priestoru môžeme chápať aj ako dynamický kolobeh javov a objektov, ktoré sú medzi sebou v neustálej interakcii. Iný priestor je možný!

Na záver si dovoľme uviesť príklad naloženia kritickej matice priestoru na každodenný efekt dlhovej mašinérie bežného života. Systém na Slovensku a vo väčšine iných krajín je nastavený tak, aby spotrebiteľom vyplácal mzdu len do takej výšky, ktorá obsiahne prevažne len základné každodenné výdavky. Cieľom tejto filozofie je vyvolať tlak na spotrebiteľa, aby si požíčial cez rôzne finančné inštitúcie úvery, hypotéky atď. Tento stav, záväzok jednoznačne dáva moc do rúk tým, ktorí požíčievajú a tak nepriamo ovládajú spotrebiteľov. Finančná pôžička sa nachádza v relatívnom priestore (druhý riadok), keďže ju chápeme ako istý tok kapitálu. Avšak táto pôžička svojim relatívnym dopadom na spotrebiteľa v ňom vyvolá pocit záväzku, ktorý sa spája s neslobodou a tým pádom s ovládaním spotrebiteľa danou finančnou inštitúciou. To má za následok vyvolanie strachu u dlžníka z možnej platobnej neschopnosti, či neistoty (tretí stĺpec). Tieto psychologické argumenty implikujú rodinnú nepohodu, stres, v krajnom prípade psychické ochorenia v procese uvedomenia si relačných dôsledkov (tretí riadok).

Poznámka: Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0611/09 *Koncept miesta v regionálnogeografickej analýze a syntéze a teritoriálnom marketingu: teoreticko-metodologický rámec a aplikácia na vybrané modelové územia* (vedúci projektu prof. R. Matlovič).

LITERATÚRA

AVAAZ (World in Action), dostupné na: www.avaaz.org.

- AGNEW, J. A., DUNCAN, J. S. 1989. *The Power of Place: Bringing Together Geographical and Sociological Imaginations*. London: Unwin Hyman In: Drobík, T. 2010. Aplikace kritické geopolitiky pro studium projevů resistance. Dizertačná práca, Praha, 200 s.
- BENJAMIN, W. 1968. *Illuminations*. New York: Schocken In: Harvey, D. 2006a. Critical reader. Blackwell Publishing Ltd, ISBN: 978-0-631-23510-1, 340 s.
- BLAŽEK, M., ROCHOVSKÁ, A. 2006. *Feministické geografie*. Bratislava: Geografika, ISBN 80-969338-7-6, 188 s.
- BLAŽEK, M., UHLÍŘ, D. 2002. *Teorie regionálního rozvoje*. Karolinum, Praha, ISBN 80-246-0384-5, 212 s.
- CHOJNICKI, Z. 1988. *Basic philosophical and methodological problems of space and time*. Concepts and Methods in Geography, 3, 9-23 In: Matlovič, R. 2006. Geografia – hľadanie tmelu (k otázke autonómie a jednoty geografie, jej externej pozície a inštitucionálneho začlenenia so zreteľom na slovenskú situáciu). *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 9, 6-43.
- DROBÍK, T., ŠUMBEROVÁ, M. 2009. *Chapters of Modern Human Geographical Thought*. Cambridge Scholars Publishin, ISBN 978-1443801072, 197 s.
- ELDEN, S. 2009. *Space*. In Kitchin, R., Thrift, N. 2009. International Encyclopedia of Human Geography. Volume 10, Elsevier, Oxford, UK, ISBN 978-0-08-044921-0, 465 s.
- HARVEY, D. 1993. *Social Justice and the City*. Ipswich: Ipswich Book Co. Ltd., ISBN 0-631-16476-6, 336 s.
- HARVEY, D. 2005. *Spaces of Neoliberalization. Towards a Theory of Uneven Geographical Development*. Franz Steiner Verlag, ISBN 3-515-08746-X, 131 s.
- HARVEY, D. 2006a. *Critical reader*. Blackwell Publishing Ltd, ISBN: 978-0-631-23510-1, 340 s.
- HARVEY, D. 2006b. *Spaces of Global Capitalism*. London: Verso In: Drobík, T., Šumberová, M. 2009. Chapters of Modern Human Geographical Thought. Cambridge, ISBN 978-1443801072, 197 s.
- HUBBARD, P., KITCHIN, R., BARTLEY, B., FULLER, D. 2005. *Thinking geographically: space, theory and contemporary human geography*. London: Continuum, ISBN 0-8264-5624-3, 275 s.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M., MANÍKOVÁ, Z. 1983. *Slovník cudzích slov*. Bratislava: SPN, 789 s.
- KÖRNER, S. 1970. *Zkušenost a teorie*. Praha In: Mazúr, E., Urbánek, J. 1982. Kategória priestoru v geografii. *Geografický časopis*, 34, 309-325.
- LEFEBVRE, H. 1991. *The production of space*. Blackwell Publishing Ltd, ISBN 0-631-14048-4. 454 s.

- MASSEY, D. 1984. *Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography of Production*. Basingstoke: Macmillan In: Hubbard, P., Kitichin, R., Valentine, G. 2008. Key texts in human geography. SAGE Publications Ltd, London, ISBN 978-1-4129-2260-9, 236 s.
- MASSEY, D. 1993. *Politics and space/time*. New Left Review, April 64-84.
- MASSEY, D. 1994. *Space Place and Culture*. Minesota: UMP In Blažek, M., Rochovská, A. 2006. Feministické geografie. Bratislava: Geografika, ISBN 80-969338-7-6, 188 s.
- MASSEY, D. 2001. *Space Place and Gender*. Polity Press, ISBN 0-8166-2616-2, 288 s.
- MASSEY, D. 2004. *Geographies of responsibility*. Geogr. Ann., 86 B (1): 5–18.
- MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. 2006. *Koncept miesta vo vývoji geografického myslenia* In Kraft, S., Mičková, K., Rypl, J., Švec, P., Vančura M.(eds.): Česká geografie v Evropském prostoru, sborník příspěvku XXI. sjezdu České geografické společnosti, 30.8.-2.9.2006, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, červen 2007, pp. 181-190.
- MATLOVIČ, R. 2007. *Geografia – hľadanie tmelu (k otázke autonómie a jednoty geografie, jej externej pozície a inštitucionálneho začlenenia so zreteľom na slovenskú situáciu)*. Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovien-sis, Folia Geographica, 9, 6-43.
- MATLOVIČOVÁ, K. 2007. *Place as Overlap Between the Interests of Regional Geography and Marketing*. Revija za geografijo, številka 2-2 / 2007, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Slovenija, ISSN 54-665X, 53-62.
- MATLOVIČOVÁ, K. 2010. *Place branding as a useful tool of place competitiveness*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Geographica, Vol. 41, No. 1, 2010, ISSN 1212-2157, 5-14.
- MAZÚR, E., URBÁNEK, J. 1982. *Kategória priestoru v geografii*. Geografický časopis, 34, 309-325.
- NOVOTNÝ, J., 2004. *Spoločensko-ekonomická diferenciácie sveta se zvláštním dôrazem k rozdiľom regionálnym*. Dizertačná práca, Praha, 268s.
- PANELI, R. 2004. *Social Geographies: From Difference to Action*. London: Sage publication.
- PEET, R. 1998. *Modern Geographical Thought*. Oxford: Blackwell, ISBN 978-1-55786-378-2, 342 s.
- SOJA, E. 1990. *Postmodern Geographies*. Bookcraft Ltd., ISBN 0-86091-255-6, 266 s.
- STEINBERG, S. 1976. *View of the World from 9th Avenue. Atrament, pastel, farebná ceruza a vodové farby na papieri, 28 x 19"*. Namaľované pre titulku *The New Yorker*, 29. Marec 1976, dostupné online: www.saulsteinbergfoundation.org/gallery24viewo-fworld.html.

SPACE AS A MAIN CONCEPT OF GEOGRAPHY RESEARCH. TOWARDS THE CRITICAL CONCEPT OF SPACE

Summary

When drawing up a critical space we can not be satisfied with a space as a three-dimensional container of all phenomena, objects and flows on the same level. It is necessary to decompose the container into separate layers by means of Harvey matrix, because only in this way we can observe the relationships (relations) which represent the only connection in space and they reveal the nature of the examined phenomenon. It is not sufficient to see the object as a lone point in the Cartesian system, which reflects the electro-magnetic waves, recognized by our eye. It is necessary to see the relationships between objects and phenomena, and hereby try to understand them. It is also very important not to accept the space in which we live in terms of unchanging, permanent notion which exists „for ages“ and to take it for granted. Here we see a significant need for a dialectical approach, through which we have to subject the space to continuous questioning and critical thinking in order to avoid falling into lethargy, commonplace and day to day sameness. Therefore, the concept of critical space can be understood as a dynamic cycle of events and objects that are in a constant cycle among themselves. A different world is possible!

Finally, let us give an example of implementing the critical matrix of space on a daily effect of the debt machinery in common life. The system in Slovakia and in many other countries is set so that the consumers would receive the wages only to a level that will cover mostly their basic everyday expenses (if the consumer is not the owner of fixed assets). The aim of this philosophy is to generate the pressure on the consumer so that he would borrow through various financial institutions, loans, mortgages, etc. This condition or commitment puts the power in the hands of those who borrow and thus indirectly control the consumers. Financial loan is in relative space (second row), whereas it is understood as a certain flow of capital. However, this loan, having the relative impact on a consumer, evokes in him the feeling of obligation, which is associated with the lack of freedom and hence with the control of the consumer by a given financial institution. This results in the generation of the debtor's fear from possible insolvency or uncertainty (third column). These psychological arguments implicate family disharmony, stress, and in the worst case mental illnesses in the process of awareness of the relational consequences (third row).

Recenzovali: Prof. RNDr. René Matlovič, PhD.
Prof. RNDr. Ján Oráhel', CSc.

GEOMORFOLOGICKÉ MAPOVANIE PRE POTREBY PROJEKTU POZEMKOVÝCH ÚPRAV (NA PRÍKLADE KATASTRÁLNEHO ÚZEMIA VÝŠNÝCH RUŽBÁCH)

Martin PRAMUKA¹

Abstract: *This article presents results of geomorphological analysis in the area of cadastral of Vyšné Ružbachy. At first there is the area characterized as a whole. The major part of the contribution (geomorphological analysis) is divided into two parts: the first one is analysis of morphometrical parameters – we focus there on hypsometrical parameters, slope and aspect. In the second one we describe forms of georelief located in the area. In the final part we try to lay out the importance of geomorphological analysis for landscaping process, which information from the research could be used in this process.*

Key words: *georelief, Vyšné Ružbachy, hypsometrical datas, forms of georelief, geomorphological processes*

ÚVOD

Pozemkové úpravy ako jeden z najdynamickejších sa rozvíjajúcich nástrojov manažmentu krajiny zohrávajú v súčasnosti významnú úlohu. Hlavnou úlohou pozemkových úprav bolo chrániť vlastníctvo pôdy a nie v poslednom rade slúžili aj na daňové účely. Cieľom príspevku je analýza morfometrických a morfogeografických charakteristík katastrálneho územia Vyšných Ružbách, jej význam a potreba z aspektu projektov pozemkových úprav.

VÝZNAM GEOMORFOLOGICKEJ ANALÝZY PRE PROCESY POZEMKOVÝCH ÚPRAV

Pozemkové úpravy predstavujú v súčasnosti veľmi silný nástroj na manažment krajiny. Je to komplexný proces, ktorý je realizovaný v dlhšom časovom horizonte. Najdôležitejším výsledkom tohto procesu by malo byť nové funkčné usporiadanie územia. Možnosti takejto analýzy načrtol Mazúr a kol. (1981). Reliéf a funkčné usporiadanie územia tam nie je spomínané v priamej súvislosti s procesmi pozemkových úprav, ale v kontexte delimitácie reliéfu pre viaceré oblasti využitia. Pre nás je relevantné využitie pre hospodársku činnosť. Pri hodnotení kritérií delimitácie reliéfu v danej štúdii vychádza autor z kombinácie jednotlivých máp hodnotenia reliéfu pre lokalizáciu poľnohospodárskej výroby, použitie mechanizačných prostriedkov, pre výstavbu komunikácií, pre výstavbu sídel a z mapy evaluácie atraktivity reliéfu pre cestovný ruch. Využívame ballovú metódu pre jednotlivé typy reliéfu, ktoré však neskôr prináša isté komplikácie: takéto hodnotenie zohľadňovalo všeobecne platné parametre vlastnostiach reliéfu i po-

1 **Mgr. Martin Pramuka**, Katedra geografie a regionálneho rozvoja, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita, ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov,
e-mail: martin.pramuka@gmail.com

tenciálne možnosti odvetvového využívania, chýbal však veľmi závažný činiteľ a to kvantita priestoru. Na základe už upraveného ballového hodnotenia vyčlenili autori 5 typov reliéfu podľa vhodnosti pre hospodársku činnosť. Dá sa povedať, že skúmané územie katastra Vyšných Ružbách by sme mohli podľa spomínanej klasifikácie zaradiť do tretieho typu, t.j. územie s limitovanými vlastnosťami reliéfu. Tento typ sa viaže na zovreté brázdy, nízke plošiny a predhoria. Predstavuje oblasť prechodu medzi typom, ktoré je charakterizovaný možnosťami pre polyfunkčné využitie a limitmi pre cestovný ruch a typom, ktorý je v podstate bifunkčný s vysokou vhodnosťou na lesné hospodárstvo a cestovný ruch. Tento typ územia sa vyznačuje značným poklesom hodnôt oproti iným typom, pokiaľ ide o vhodnosť na poľnohospodársku činnosť, výstavbu sídel a komunikácií a naproti tomu zvýšením vhodnosti na cestovný ruch.

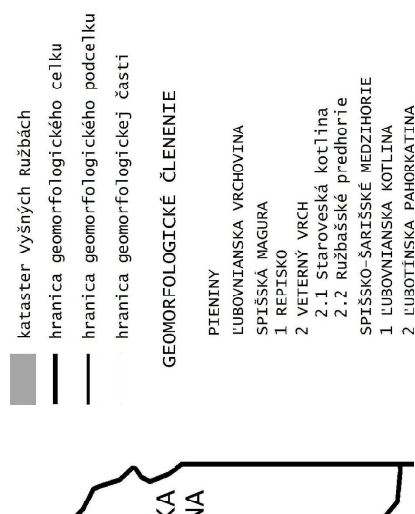
V súvislosti s geomorfologickou analýzou územia je dôležitým aspektom fakt, že počas pozemkových úprav sa do tohto procesu neberú do úvahy lesné porasty a zastavané územie. Katastrálne územie Vyšných Ružbách je z hľadiska geomorfologických pomerov pestré. Pre projekty pozemkových úprav sú z hľadiska georeliéfu najdôležitejšie 2 faktory: sklon svahu a lineárna erózia. Tieto údaje nastupujú v procese pozemkových úprav v jeho úvodnej fáze, okrem iného aj pri mapovaní polohopisu a výškopisu územia. Každý projekt je veľmi špecifický, musí sa brať ohľad na jedinečnosť georeliéfu daného územia, v ktorom projekt prebieha. Podľa *Dumbrovského (2007)* je potrebné pozemky v projektoch pozemkových úprav priestorovo a funkčne rozčleniť na trvale trávnaté porasty (ďalej len TTP) a lesné pozemky. Z hľadiska sklonu navrhuje medzi TTP a zeleň zaradiť pozemky, ktoré sú v súčasnosti poľnohospodársky využívané a majú sklon nad 20°, ďalej aj pravidelne zaplavované riečne nivy a ochranné oblasti pri vodných tokoch a nádržiach. Medzi lesné pozemky by mali byť zaradené územia so sklonom nad 25°, resp. pozemky s menej produkčnou pôdou so sklonom nad 20°, ďalej územia s nevhodnými pôdami a drobné čistinky a lúky obklopené lesom. Významný vplyv má aj zalesňovanie pozemkov z dôvodu protieróznej ochrany, predovšetkým v územiach s nižším sklonom. K ďalším údajom, ktoré sú použiteľné pre projekty pozemkových úprav by sme mohli určite zaradiť aj rozloženie depresných foriem georeliéfu. Z predchádzajúcich údajov vyplýva, že definovanie pozície geomorfologickej analýzy je v projekte PÚ nejednoznačné vzhľadom na to, že sa nevyužíva analýza ako celok, iba niektoré údaje, to však nič nemení na fakte, že tieto údaje sú pre projekty pozemkových úprav veľmi významné.

GEOGRAFICKÁ POLOHA A VYMEDZENIE ÚZEMIA

Vyšné Ružbachy sa nachádzajú v severozápadnej časti východného Slovenska. Administratívne patria do okresu Stará Ľubovňa. Rozloha katastrálneho územia je je približne 18,2 km². Celková dĺžka hranice je 19,8 km. Katastrálne územie je vymedzené nasledovne: severná hranica kopíruje hlavný hrebeň Spišskej Magury, začína sa pod Veterným vrchom (1111 m n.m.), ktorý môžeme považovať za najvyšší bod územia, má východný smer v dĺžke približne 5 km, odtiaľ sa stáča na juh a pokračuje na kótu Bukovinka (926 m n. m.). Po jej juhovýchodnom hrebeni klesá do doliny Čierneho potoka. Obchádza intravilán Vyšných Ružbách z juhovýchodnej a južnej strany vo vzdialenosti 1 km. Pod kótou 837 m n. m. asi 2 km juhozápadne od obce sa hranica stáča na sever až severozápad, kde prechádza ku kóte Veľká Kýčera (966 m n. m.). Traverzuje jej severovýchodné svahy a klesá do doliny Zlážneho potoka, ktorým prebieha po jeho pra-

meň pod Veterným vrchom. Z hľadiska geomorfologického členenia územia Slovenskej republiky podľa *Mazúra a Lukniša (1980)* patrí severná časť územia do geomorfologickej celku Spišská Magura, podcelku Veterný vrch, juhozápadná časť do časti Ružbašské predhorie.

I v rámci geomorfologických jednotiek

Juhovýchodná časť územia patrí do celku Spišsko – šarišské medzihorie, podcelku Ľubovnianska kotlina (mapa 1).

MORFOMETRICKÁ ANALÝZA ÚZEMIA

Analýza morfometrických pomerov územia je veľmi dôležitá z hľadiska ďalšej analýzy georeliéfu. Pre potreby projektov pozemkových úprav sa využíva viacero analýz (o.i. vertikálna krivosť georeliéfu, horizontálna krivosť georeliéfu, mikropovodia, dĺžka svahov, mechanizačná dostupnosť). V tomto príspevku sme sa zamerali na tri hlavné ukazovatele: hypsometrické pomery, sklon svahov a orientáciu svahov voči svetovým stranám.

Hypsometrické pomery

Najnižší bod územia (580 m n.m.) sa nachádza v mieste, kde potok Rieka opúšťa katastrálne územie. Územie sme rozdelili do 9 výškových stupňov (mapa 2). Prvé dva stupne (580 – 640 m n. m. a 640 – 700 m n. m.) zaberajú takmer celú juhovýchodnú časť katastrálneho územia a južné časti dĺn dolín Zálačného potoka a potoka Rieka. Ďalšie dva stupne (700 – 760 m n. m. a 760 – 820 m n. m.) sa rozkladajú na nižšie položených svahoch vyššie spomenutých dolín a ich prítokov v centrálnej časti katastrálneho územia. Vyššie položené svahy týchto dolín tvoria piaty a šiesty stupeň (820 – 880 m n. m. a 880 – 940 m n. m.). Nachádzajú sa prevažne v severnej a severovýchodnej časti územia. Najvyššie tri stupne (940 – 1000 m n. m., 1000 – 1060 m n. m. a 1060 – 1111 m n. m.) sú zastúpené iba v severozápadnej časti katastrálneho územia na hlavnom hrebeni Spišskej Magury a jeho rázsochách (kóta 1026 m n. m.). Za najvyšší bod územia považujeme Veterný vrch (1111 m n. m.).

Sklonitostné pomery

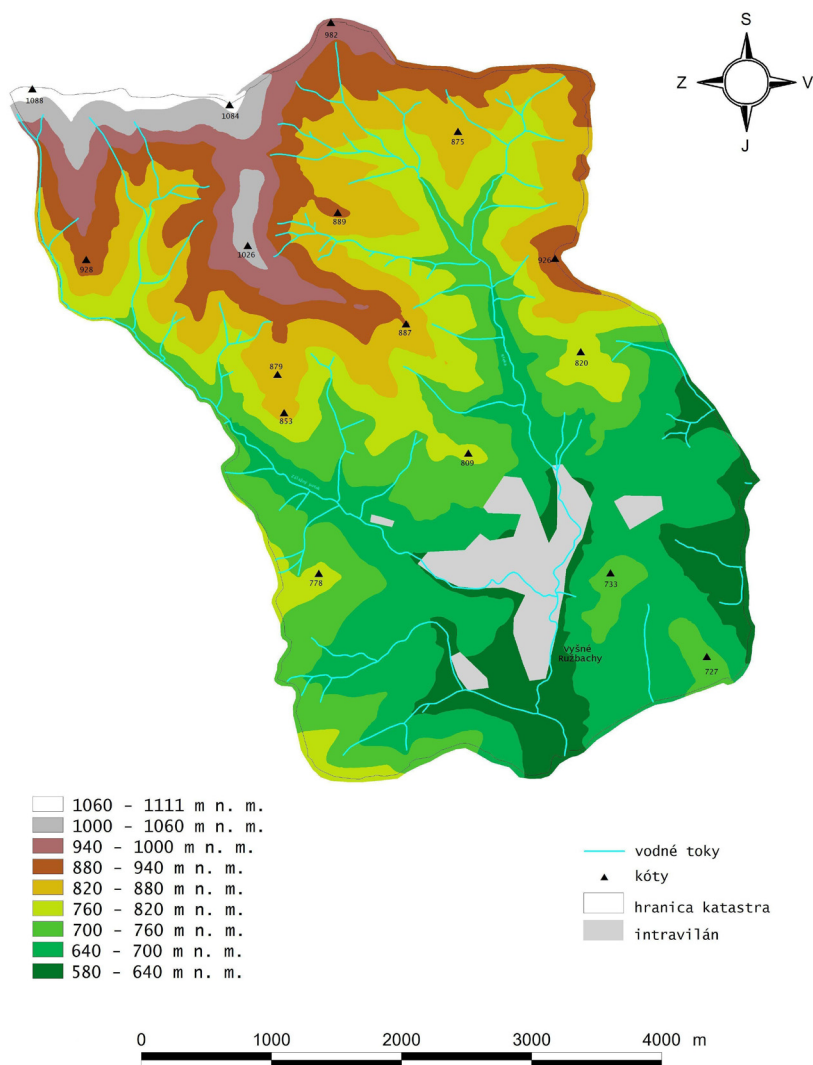
Územie je z hľadiska sklonitostných pomerov značne diferencované. Vyčlenili sme 5 areálov sklonitosti (mapa 3). Prvé dva areály (do 7° a 7° - 15°) zaberajú celú južnú, kotlinovú časť územia a svahy s týmto sklonom nachádzame aj v severovýchodnej časti územia na plošinatých chrbtoch Spišskej Magury. Areály 15° - 22° a 22° - 30° prevládajú v Spišskej Magure v centrálnej a severnej časti územia. Ide o rozsiahle plochy svahov riečnych dolín tvaru V (Rieka a Zálačný potok a ich prítoky). Areál nad 30° je rozšírený ostrovčekovite v blízkosti tvrdošov na horninách mezozoika a pod vrcholmi úzkych medzidolinových rázsoch. Sklon svahu je dôležitý z hľadiska gravitačných procesov. V samotnom projekte pozemkových úprav zohráva významnú úlohu pri kategorizácii jednotlivých pozemkov z aspektu využitia zeme.

Orientácia svahov voči svetovým stranám

Kostru územia tvorí dolina Rieky orientovaná severojužným smerom a dolina Zálačného potoka s orientáciou severozápad – juhovýchod. Svahy hlavného hrebeňa Spišskej Magury sú orientované na juh. Orientácia svahov je dôležitá z hľadiska intenzity slnečného žiarenia a veterných pomerov a s tým súvisiacimi ďalšími procesmi v projektoch pozemkových úprav, ako je rozčlenenie jednotlivých pozemkov z hľadiska vhodnosti pre rastlinnú výrobu.

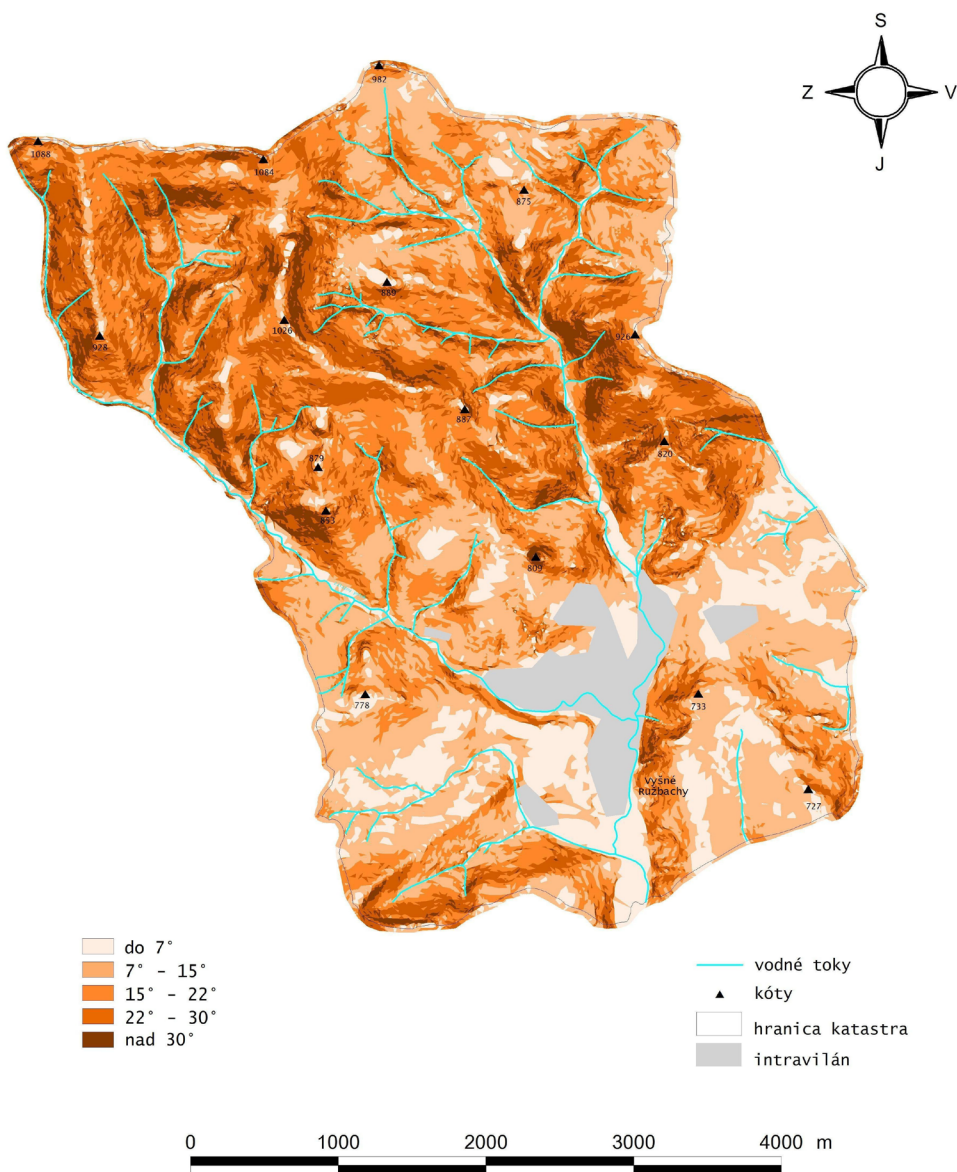
MAPA 2

Hypsometrické pomery katastrálneho územia vyšných Ružbách

MAPA 3

Areály sklonu georeliéfu katastrálneho územia Vyšných Ružbách

GEOMORFOLOGICKÉ POMERY ÚZEMIA

V skúmanom území dominuje lineárna erózia, teda pôsobenie lineárne tečúcej vody, na ktorú nadväzuje denudácia. Tieto procesy prebiehajú prakticky neustále na všetkých formách georeliéfu, rozdiel je iba v ich intenzite, na ktorú vplýva viacero faktorov (klíma, sklon svahu, geomorfologická hodnota hornín).

1. ŠTRUKTÚRNO – TEKTONICKÉ FORMY

Obr. 1 Tvrdoš Kukura (808 m n. m.) Foto: M. Pramuka

A) Tvrdoše

V území rozlišujeme 2 typy tvrdošov. Prvý typ vznikol na karbonátových horninách ružbaškého mezozoického ostrova a je morfológicky výraznejší. Typickým príkladom je Kukura (808 m n. m., obr. 1) tvorená jurskými vápencami. Jej západné svahy dosahujú sklon až 60°. Nad okolitý povrch vystupuje približne o 40 m. Na plochých chrbtoch nachádzame menej výrazné tvrdoše na palogénnych pieskovcoch. Sú viazané na odolnejšie vrstvy pieskovcových súvrství. Vystupujú z týchto chrbtov len do výšky cca 20 m, s tým súvisí aj menší sklon ich svahov (do 40°). Vzhľadom na ich relatívne malú výšku a pozíciu môže ísť aj o tzv. periglaciálne hôrky. Podľa Bizubovej (1992) je totiž pre periglaciálnu zónu veľmi typické intenzívne zarovnávanie reliéfu. Typickými príkladmi týchto tvrdošov sú Suchá hora (879 m n. m.) a Bukovinka (926 m n. m.). Tvrdošom na pieskovcoch je aj Veterný vrch (1111 m n. m.).

2. DENUDAČNÉ FORMY

A) Poriečna roveň

Zvyšky zarovnaného povrchu indikujúce na poriečnu roveň ako najmladší typ zarovnaného povrchu sa vytvárali medzi rodanskou až baltickou fázou tektonických pohybov. Jej zvyšky sa v skúmanom území nachádzajú v nadmorskej výške od 670 – 750 m n. m. prevažne v južnej, kotlinovej časti územia. Nájdeme ich na plochých chrbtoch vo výške 60 – 80 nad dnom doliny východne od Vyšných Ružbách (obr. 2) a tiež západne od Kukury (808 m n. m.) v relatívnej výške 80 m nad dnom doliny. Povrch dosahuje sklon do 10°.

B) Stredohorská roveň

Zvyšky zarovnaného povrchu indikujúce na stredohorský systém zarovnávaní sa zachovali len veľmi ojedinele vo forme vyššie položených plošín na plochých chrbtoch vo výškach 800 – 1100 m n. m. Sú na hlavnom hrebeni Spišskej Magury v severnej časti územia, východne od Veterného vrchu vo výške 1080 m n. m. a na zvyšných rázsochách vybiehajúcich z hlavného hrebeňa Spišskej Magury.

C) Ploché chrbty

Chrbty v študovanom území by sme mohli rozdeliť na užšie, vybiehajúce z hlavného hrebeňa Spišskej Magury a široké zaoblené chrbty v podhorí v južnej časti územia. Sú pomerne častou formou. Charakter týchto chrbtov závisí od viacerých faktorov, hlavne od úložných pomerov hornín a od ich geomorfologickej hodnoty a od geomorfologických procesov prebiehajúcich na týchto chrbtoch. Najdlhší chrbát má vyše 3 km a tiahne sa v smere S – J. Sklon týchto chrbtov dosahuje najviac 15°.

D) Riečne doliny tvaru V s málo vyvinutou nivou

Dominujú v severnej časti územia. V ich genéze zohrala najväčšiu úlohu hĺbková erózia. Najväčšie doliny v študovanom území sú dolina potoka Rieka a dolina Zálažného potoka. Rieka pramení v južných svahoch Spišskej Magury vo výške 940 m n. m. Tečie v smere SSZ – JJV. Dolina má dĺžku 7 km (aj s časťou mimo katastrálneho územia Vyšných Ružbách). V dolnej časti v úseku za obcou sa dno doliny rozširuje. Zálažný potok pramení v oblasti južných svahov Spišskej Magury vo výške 1000 m n. m. Tvorí juhozápadnú hranicu územia, tečie v smere SZ – JV. Dĺžka doliny je 5,5 km a južne od Vyšných Ružbách sa Zálažný potok vlieva do Rieky vo výške asi 620 m n. m. Hĺbka týchto dolín sa pohybuje okolo 300 m.

E) Strmé svahové doliny

Predstavujú ich krátke doliny v horských častiach územia. Majú veľmi strmý sklon dna (30° a viac). Korytami týchto dolín pretekajú občasné, ale i stále toky. Predstavujú pramenné oblasti vodných tokov riečnych V – dolín. Vyskytujú sa vo vyššie položených častiach dolín Rieky a Zálažného potoka.

F) Erózne ryhy

Vznikli výmoľovou eróziou – t. j. sústredeným odtokom zrážkovej vody po svahoch. Na ich vznik má vplyv horninové podložie a prítomnosť vegetačného krytu. Výraznú

eróznou ryhu môžeme nájsť juhozápadne od obce, má 2 vetvy, severná vetva je dlhá 1,7 km, južná 1 km.

G) Úvaliny

Úvaliny predstavujú plytké široké depresie so suchým dnom. V profile majú korytovitý tvar. Rozčleňujú hladko modelovaný georeliéf s menej strmými svahmi. Na ich dne sa v prípade intenzívnejších zrážok môžu vytvárať erózne ryhy. Prevažne sú to suché plytké doliny, pomerne krátke, s dĺžkou od 200 – 400 m. Vyskytujú sa v juhovýchodnej časti územia. Vyúsťujú do hlbších erózných dolín.

H) Svahy

Svahy sú v území najčastejšie sa vyskytujúcou formou. Na delenie svahov existujú 2 pohľady. Prvou možnosťou je rozdeliť ich podľa toho, na akom geologickom podloží sa nachádzajú. Územie nie je z geologického aspektu veľmi pestré. Pri delení svahov sme uplatnili reálny sklon. Na základe sklonu sme svahy začlenili do 5 kategórií.

a) denudačné svahy (do 7°)

Vyskytujú sa pomerne hojne v južnej časti územia prevažne na flyšových súvrstviach. Veľký areál týchto svahov sa nachádza južne od tvrdoša Čierťaž a sú aj v blízkosti zarovnaných povrchov východne a južne od poľnohospodárskeho družstva.

b) denudačné svahy (7°-15°)

Tieto svahy spolu s nasledujúcou kategóriou 15°-22° patria k najčastejšie sa vyskytujúcim formám v území. Sú na rôznych horninových podložiach. Ich výskyt môžeme zhrnúť do troch lokalít: severovýchodná časť katastrálneho územia v oblasti hlavného hrebeňa Spišskej Magury, potom v juhovýchodnej časti územia a v dolných častiach riečnych dolín tvaru V.

c) denudačné svahy (15°-22°)

Dominancia týchto svahov je zrejme predovšetkým v severnej časti územia v riečnych dolinách v blízkosti plochých chrbtov aj dien dolín. Nájdeme ich aj na juhu v strmších lokalitách východne od širokej riečnej nivy doliny Rieky.

d) erózne svahy (nad 22°)

Táto kategória sa nachádza v Spišskej Magure a tesne pod plochými chrbtami vybiehajúcimi z hlavného hrebeňa pohoria. Niektoré z týchto svahov majú podobný charakter ako facety (alebo aj trojuholníkové svahy na zlomových líniiach), avšak pre facety je typická skutočnosť, že sa vyvinuli na styku pohoria s kotlinou, čo nie je prípad tohto územia.

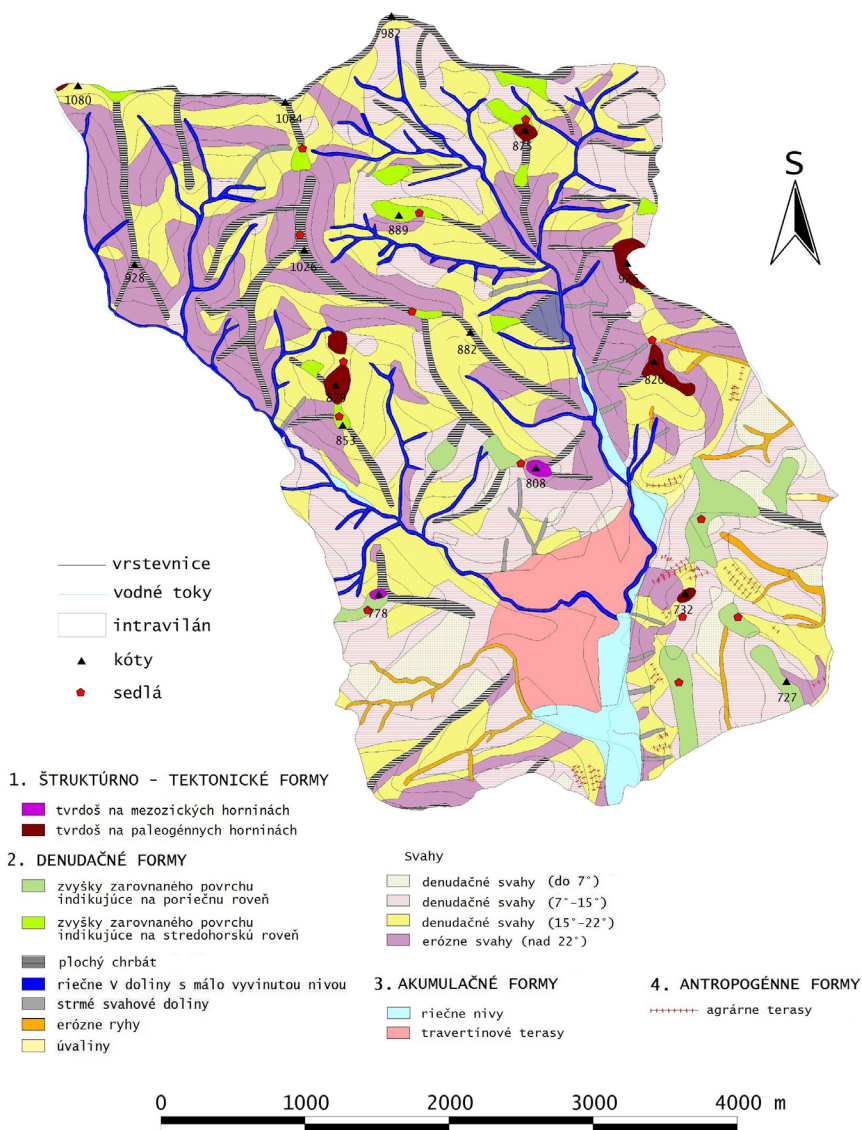
3. AKUMULAČNÉ FORMY

A) Riečne nivy

Predstavujú ploché roviny pozdĺž vodných tokov, ktoré boli v minulosti, alebo ešte stále sú zaplavované povodňovými vodami. Je to najnižšia a najmladšia úroveň dna doliny, ploché časti po oboch stranách koryta s minimálnym sklonom. Môžu byť čiastočne premodelované antropogénnymi procesmi. Najrozsiahlejšia riečna niva je po oboch stranách Rieky južne od intravilánu Vyšných Ružbách. V najširšom mieste dosahuje okolo 350 m, užšie riečne nivy sú vyvinuté na niektorých tokoch v severnej časti územia.

Geomorfologické pomery katastrálneho územia vyšných Ružbách

Mapa 4

Obr. 2 *Poriečna roveň východne od intravilánu, Foto: M. Pramuka
vľavo v pozadí séria agrárnych terás*

B) Travertínové terasy

Travertíny zohrávali v genéze územia významnú úlohu. Vo Vyšných Ružbachoch tvoria pomerne rozsiahly komplex tvorený z travertínových kôp a terás. Najstarší spodnopleistocénny útvar sa nachádza juhozápadne od areálu kúpeľov. Sedimentoval z minerálnych vôd vyvierajúcich na podtatranskom zlome v interglaciále donau/günz a glaciále günz. Nižšie položené travertínové komplexy sedimentovali v interglaciále günz/mindel až glaciále riss. V interglaciále riss/würm a vo würme dochádza k sedimentácii travertínového komplexu od areálu kúpeľov vo Vyšných Ružbachoch až po Deravú skalú, ktorá sa nachádza južne od intravilánu obce (*Košťálik, 1999*). V areáli kúpeľov sú 4 dobre zachované travertínové kopy uložené v superpozícii. Najznámejšia z nich a v súčasnosti živá predstavuje kráter s jazierkom, ostatné tri nemajú minerálne pramene. Travertínová kopa ‘Smrtná jama’ je známa únikom CO₂.

4. ANTROPOGÉNNE FORMY

A) Agrárne terasy

V území sa vyskytujú veľmi často, predovšetkým v kotlinovej časti. Obmedzujú pôdnu eróziu. Sú usporiadané nad sebou v pravidelných stupňoch. Nájdeme ich predovšetkým v tesnej blízkosti intravilánu obce (obr. 2), po oboch stranách potoka Rieka.

Boli vytvorené predovšetkým na strmších svahoch so sklonom od 15°-22°. Výška terás sa pohybuje od niekoľkých desiatok centimetrov do niekoľkých metrov. Okrem agrárnych terás môžeme nájsť v území aj ďalšie antropogénne formy – skládky odpadu a pod., ktoré sme do mapy osobitne nezaznačovali.

ZÁVER

V príspevku sme sa pokúsili načrtnúť charakter georeliéfu Vyšných Ružbách a naznačili sme význam tohto aspektu pre procesy pozemkových úprav. V úvode príspevku načrtávame možnosti a význam takejto analýzy pre procesy pozemkových úprav. Relevantné sú predovšetkým údaje o sklone georeliéfu a analýza geomorfologických procesov. Z hľadiska samotnej geomorfologickej analýzy je územie diferencované na dve časti. V severnej časti územia, ktorá patrí do Spišskej Magury, prevládajú hlboké riečne doliny tvaru V, ktoré sú od seba oddelené plochými chrbtami, svahy sú tú pomerne strmé, sklon sa pohybuje v hodnotách 15° resp. 20° a viac. Južná časť územia, patriaca čiastočne už do doliny Popradu, má georeliéf hladko modelovaný. Svahy majú sklon do 15°, doliny sú prevažne úvalinové a sú oddelené od seba širšími oblými chrbtami, na ktorých sa nachádzajú zvyšky zarovnaných povrchov. Táto časť územia je v porovnaní so severnou oveľa viac postihnutá eróznymi procesmi.

***Poznámka:** Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu KEGA 050PU-4/2011 na Katedre geografie a regionálneho rozvoja Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity. Vedúci projektu: RNDr. Vladimír Čech, PhD.*

LITERATÚRA

- BIZUBOVÁ, M. – ŠKVARČEK, A. 1992. Geomorfológia. Bratislava: Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta, 1992, 228 s. ISBN 80-223-0397-6.
- DZUROVČIN, L. 2000. Geomorfológia. Prešov: Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, 2000. 269 s.
- DUMBROVSKÝ, M. 2007. Vyváženost návrhů a opatření v rámci PÚ. In: Pozemkové úpravy na Slovensku, zborník referátov zo seminára, 2007. Prešov: Rokus, 2007, s. 103 – 109. ISBN 978-80-89055-76-0.
- KOŠŤÁLIK, J. 1984. Krajina okresu Stará Ľubovňa. Bratislava: Príroda, vydavateľstvo kníh a časopisov, 1984. 174 s.
- KOŠŤÁLIK, J. 1999. Spišská Magura. Geológia, reliéf, geoekológia. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Prírodovedecká fakulta. 1999. 156 s.
- MAZÚR, E. a kol. 1981. Funkčná delimitácia reliéfu pre hospodárske využitie na príklade SSR. Náuka o Zemi. Bratislava: Veda. 1981. 169 s.
- MAZÚR, E. - LUKNIŠ, M. 1986. Geomorfologické členenie SSR. 1:500 000. 1. vyd. Bratislava: Slovenská kartografia, 1986.
- MICHAELI, E. 2001. Georeliéf Hornádskej kotliny. In: Geografické práce, roč. 9, č. 2. Prešov: Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, 2001. 154 s. ISBN 80-8068-053-1.
- MICHAELI, E. 2006. Regionálna geografia Slovenskej republiky. I. časť. Vysokoškolské učebné texty. Prešov: Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, 2006. 240 s. ISBN 80-8068-482-0.

NEMČOK, J. 1990. Geologická mapa Pienín, Čergova, Ľubovnianskej a Ondavskej vrchoviny. Regionálne geologické mapy Slovenska 1: 50 000. Bratislava: Štátny geologický ústav Dionýza Štúra, 1990.

GEOMORPHOLOGICAL MAPPING FOR USING IN THE LANDSCAPING PROCESS PROJECTS (AN EXAMPLE FROM THE CADASTER OF VYŠNÉ RUŽBACHY)

Summary

The Vyšné Ružbachy are situated in the northwest part of eastern Slovakia. Land area is approximately 18,2 square kilometers. The total length of border is 19,8 km. According to the geomorphological division of the Slovak socialist republic by Mazúr and Lukniš (1986), the area interferes into 2 geomorphological units: the Spišská Magura and the Spišsko – šarišské medzihorie (map 1).

We divided geomorphological analysis into two parts. In the first part, we characterize the most useful morphometrical datas such as:

- 1. hypsometry – the area consists of 9 hypso levels, the highest point is the hill Veterný vrch (1111 m above sea level), the lowest one is situated on the river Rieka (580 m above sea level),*
- 2. slope – there are 4 slope levels (less than 7°, 7°-15°, 15°-22°, over 22°)*
- 3. aspect – aspect of slopes depends of 2 main valleys in the area (valley of the rivers Rieka and Zálačný potok), slopes are mostly situated in the directions west and east resp. northeast and southwest.*

Second part of analysis is the core of this contribution. There are described these geomorphological forms:

- 1. structural – tectonic forms: facets, monadnocks*
- 2. denudational forms: residues of planation surfaces indicating planation surfaces, intervalley crotches, river V shape valleys, steep slope valleys, erosion gullies, potholes, slopes*
- 4. accumulative forms: river flat, low river terraces*
- 5. antropogeneous forms: agrarian terraces*

Finally, we outline the importance of geomorphological analysis for landscaping process, the most valuable information are slope datas and analysis of erosions forms.

Recenzovali: Prof. RNDr. Eva Michaeli, PhD.
Doc. RNDr. Ján Lacika, CSc.

REGIONÁLNA ANALÝZA NEZAMESTNANOSTI V ČASE SÚČASNEJ EKONOMICKEJ RECESIE

Juraj TEJ¹

Abstract: Contribution focuses on changes in regional unemployment indicator and the selected risk groups in the Prešov region during the economic recession. The main attention is given to mapping the impact of the economic and financial crisis on the phenomenon of unemployment using the method of localization analysis.

Key Words: Unemployment, regional development, localization analysis, Prešov Region, the regional disparities

ÚVOD

K najvážnejším problémom mnohých krajín súčasnej Európy patrí nezamestnanosť ako dôsledok neoptimálnej lokalizácie jednotlivých produkčných a rozvojových faktorov, ku ktorým sa pridali problémy spôsobené svetovou finančnou krízou. Nezamestnanosť závisí od príslušnej fázy ekonomického cyklu, ale aj od ďalších aspektov regionálneho charakteru ako sú demografické, sociálne, psychologické a ďalšie regionálne činitele. Tento fenomén neobišiel ani Slovensko s jeho jednotlivými administratívno-správnymi regiónmi. Úroveň nezamestnanosti sa doteraz nedarí výrazne ovplyvniť a je výrazne regionálne podmienená. Pretrváva výrazne diferencovaná odlišná miera nezamestnanosti medzi jednotlivými krajinami, ešte výraznejšie sú rozdiely medzi okresmi. Rôzna úroveň nezamestnanosti v jednotlivých regiónoch má diferencovaný dosah na životnú úroveň obyvateľstva, na procesy výmeny, spotrebu, ako aj kvalitu života a poskytované verejné služby.

Procesy spojené so vstupom Slovenska do EÚ naštartovali progresívne rozvojové procesy aj v regióne Prešovského samosprávneho kraja (rozšírenie finančných zdrojov, zahraničné investície, medziregionálna výmena...), ale súčasná recesia nepriaznivo zasiahla a spomalila regionálny rozvoj, čo je najzreteľnejšie vidieť hlavne na úrovni nezamestnanosti. Z hľadiska odborného ide o problematiku regionálnych disparít, ktoré si vyžadujú interdisciplinárny prístup, pretože prístupy na základe ekonomických dimenzií nevystihnú celú komplexnosť problematiky (Matlovič, Matlovičová, 2011).

Cieľom práce je poukázať na priestorovú polarizáciu územia Prešovského samosprávneho kraja na základe využitia metód lokalizačnej analýzy a bodovej metódy merania regionálneho rozvoja.

MATERIÁL A METÓDY PRÁCE

Realizácia uvedeného cieľa si vyžiadala uskutočniť zber sekundárnych informácií v samosprávnych krajinách Slovenska. Podkladové údaje za časový horizont 2005 - 2010 boli získané z databáz Slovenského štatistického úradu a Úradu práce sociálnych vecí a rodiny.

1 *Doc. Ing. Juraj Tej, PhD., Katedra manažmentu, Fakulta manažmentu PU v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: juraj.tej@unipo.sk*

Pri spracovaní údajov boli využité klasické metódy ako analýza, komparácia a metódy regionálnej analýzy, t.j. metóda lokalizačnej analýzy s využitím indexu lokalizácie (podiel koeficientu osídlenia a koeficientu špecializácie), ktorý meria proporcionalitu vybraného ukazovateľa vo vzťahu k počtu obyvateľov. Koeficient špecializácie predstavuje v tomto prípade vzťah medzi počtami nezamestnaných v kraji a jednotlivých okresoch, koeficient osídlenia zase vzťah medzi počtom obyvateľov kraja a jednotlivých jeho okresov. Ďalšou použitou metódou regionálnej analýzy bola bodová metóda hodnotenia regionálneho rozvoja na základe umiestnenia. Ďalej bola použitá zhluková analýza a kofenetické korelačné koeficienty.

DOSIAHNUTÉ VÝSLEDKY A DISKUSIA

Podľa geografických charakteristík a marginálnej polohy môžeme Prešovský kraj považovať za marginálny región. Vývoj najvyššej miery nezamestnanosti má nepriaznivý dopad na jednotlivé okresy Prešovského kraja, zvlášť na také s výrazne vidieckym charakterom, ktoré sa nachádzajú hlavne v okrajových podhorských a horských oblastiach – v takzvanom mimourbanizačnom priestore, ktorý je typický silne rozptýleným osídlením (Barát, Moravčíková, 1996). Podobné problémy má aj prihraničný región na poľskej strane (Badach a kol., 2003). Hrubý obrat, ako rozhodujúca časť hrubého domáceho produktu dosahuje v Prešovskom kraji zhruba 10% úrovne SR, čo je najnižšia dosiahnutá hodnota v rámci krajov, ale aj z časového hľadiska. Pri prepočte hrubého obratu na jedného obyvateľa diferenciácia predstavuje približne 50% čo znamená, že v skúmanom regióne vykazuje jeden obyvateľ iba polovičnú výkonnosť hrubého obratu Slovenska na jedného obyvateľa. To poukazuje na pretrvávajúcu vysokú diferencovanosť v ekonomickej úrovni jednotlivých regiónov, čo má priamy vplyv na zamestnanosť. Priemerná mesačná mzda v roku 2010 dosahuje v jednotlivých okresoch úroveň 506 – 683 € (v priemere 590 €), čo predstavuje 76,7% úrovne Slovenska (769 €) a medziročne klesá. Úroveň miezd je silne regionálne diferencovaná (10). Miera nezamestnanosti trvalo dosahuje vysokú úroveň a je vyššia približne o 4 percentuálne body ako jej priemerná úroveň v SR (tabuľka 1).

Tabuľka 1: Miera nezamestnanosti na Slovensku v rokoch 2006– 2010 a cena práce

	2006	2007	2008	2009	2010	$I_{2010/2009}$	Cena práce*
Bratislavský kraj	4,3	4,2	3,6	4,7	6,1	129,79	991
Trnavský kraj	8,8	6,5	6,2	9,1	12,0	131,87	705
Trenčiansky kraj	7,1	5,7	4,7	7,3	10,2	143,66	657
Nitriansky kraj	13,2	10,7	8,8	13,0	15,4	139,73	636
Žilinský kraj	11,8	10,1	7,7	10,6	14,5	136,79	686
Banskobystrický kraj	21,1	20,0	18,2	18,8	18,6	98,93	635
Prešovský kraj	18,1	13,8	13,0	16,2	18,6	114,81	594
Košický kraj	20,3	15,9	13,5	15,5	18,3	118,06	716
Slovenská republika	13,3	11,0	9,6	12,1	14,1	116,53	769

Zdroj: Štatistický úrad SR

* - cena práce je vyjadrená v hodnote priemernej mesačnej mzdy v roku 2010.

Región Prešova pozostáva z mnohých ťažko dostupných oblastí, ktoré sa stávajú kvôli nedostatočnej starostlivosti, ale aj obmedzovaniu dopravy zdrojom indukovanej nezamestnanosti, pretože dochádzka do čoraz vzdialenejšieho zamestnania a za nižšiu mzdu, na ktorú je obyvateľstvo odkázané, je čoraz komplikovanejšia. Izolovanosť regiónov a mikroregiónov spôsobuje aj nízku mieru informovanosti o možnostiach samozamestnania, voľných pracovných miestach, jednotlivých možnostiach aktívnej politiky ÚPSVR, pretože potrebné operatívne informácie sa k ich spotrebiteľovi dostávajú len veľmi obmedzene a oneskorene.

Nepriaznivá školská infraštruktúra a neadaptabilné študijné odbory zhoršujú situáciu na trhu práce (Kuzmišinová, 2002). Vplyv vonkajšieho a vnútorného prostredia sa významnou mierou podieľal na ekonomickej diferenciácii podnikateľských subjektov. Aktuálne špecifické problémy konkrétneho regiónu možno hľadať predovšetkým v:

- nedostatočnom vyprofilovaní územia PSK (z hľadiska jedného silného odvetvia);
- znížení či prerušení finančných a materiálových tokov v jednotlivých odvetviach, čo spôsobilo zníženie existujúcich funkčných pracovných miest a príjmov obyvateľstva;
- značný nárast tieňovej ekonomiky, čo spôsobila aj ekonomická situácia a zloženie obyvateľstva;
- veľká diferenciácia medzi produktívnymi a marginálnymi regiónmi, ktorá štátom nie je vyrovnávaná, čo spôsobuje destabilizáciu vidieckych regiónov cez znížovanie reálnych miezd, zvyšovanie priemerných nákladov, čo v konečnom dôsledku zvyšuje dôchodkovú disparitu regiónu;
- nedostatočná pripravenosť podnikateľských subjektov na konkurenciu z prihraničných oblastí Poľska;
- nedoriešené vzťahy nadväznosti komunálnych rozpočtov na štátny rozpočet v období krízy, ktoré spôsobili prerušenie vzťahov medzi produkčnou základňou a komunálnou ekonomikou;
- mnohé územné jednotky ostali bez rozvojových faktorov, ktoré by mohli zabezpečiť autonómne riešenie problémov cez možnosti autonómneho ekonomického rastu.

EÚ vypracovala Hlavné smery politiky zamestnanosti na obdobie rokov 2008 – 2010. Tieto smery politiky zamestnanosti predstavujú jeden z troch pilierov Integrovaných usmernení pre obdobie rokov 2008 – 2010. Zaraďujeme ich k hlavným smerom hospodárskej politiky 2008 – 2010, ktoré sa týkajú nielen makroekonomických politík, ale aj národných mikroekonomických reforiem. Týmto usmerneniami by členské štáty EÚ mali prijať také politiky, ktoré umožnia plnú zamestnanosť, zlepšenie kvality a produktivity práce a posilnenie sociálnej a územnej súdržnosti. Komisia navrhla tri prioritné oblasti pre rast a zamestnanosť, ktoré sú neustále aktuálne a ide o: (Employment policy...)

- a) *prilákavanie viac ľudí do zamestnania, zvýšenie ponuky pracovných síl a modernizácia systémov sociálnej ochrany* – politika zamestnanosti by sa mala lepšie prispôbovať jednotlivým fázam životného cyklu, a to v dôsledku starnutia európskeho obyvateľstva. Politika zamestnanosti by mala zabezpečiť aj nižšiu nezamestnanosť mladých ľudí, zrovnoprávniť postavenie žien a mužov na trhu práce,

- b) *zvýšenie prispôsobivosti pracovníkov a podnikov na hospodársku situáciu* – trh práce by mal pružnejšie reagovať na hospodárske a sociálne zmeny. Sociálni partneri by mali zaviesť rámec pre vyjednávania miezd, ktoré berú do úvahy produktivitu a trhové ciele práce, daňové zaťaženie platené ľuďmi s nízkymi mzdami by mali byť znížené a pod.,
- c) *investovanie do ľudského kapitálu prostredníctvom lepšieho vzdelávania a kvalifikácie* – vzdelávanie a odborná príprava by sa mala lepšie prispôbiť novým potrebám z hľadiska kvalifikácie a mali by byť prístupné všetkým.

Nesmieme zabúdať na to, že uplatnenie človeka na trhu práce je podmienené veľkým množstvom charakteristík, ako je napr. vek, zdravotný stav, vzdelanie, pohlavie, príslušnosť k etnickej skupine. Tie vyčleňujú skupiny ľudí s väčším rizikom straty práce a predurčujú ju pre dlhodobú nezamestnanosť. Tieto skupiny sú vystavené riziku opakovanej nezamestnanosti, a preto nezamestnanosť ohrozuje určité skupiny populácie. Práve na tieto skupiny by sa mala zamerať politika zamestnanosti. Patria k nim predovšetkým mladí ľudia, starší ľudia, ženy, zdravotne postihnutí, ľudia bez kvalifikácie a rómske etnikum (Buchtová a kol., 2002). Zdá sa, že odstup jedného desaťročia na tom nič nezmenil. Ekonomické a sociálne rozdiely medzi samosprávnymi krajmi sa prehĺbili (Hudáková, 2008; Táncosová, 2009), v súčasnosti aj pod vplyvom prebiehajúcej krízy (Gozora a kol., 2009).

Hodnotenie vybraných problémových skupín uchádzačov o zamestnanie

Z hľadiska najväčších problémov v zamestnávaní jednotlivých skupín obyvateľstva sa v regióne PSK javia ako problémové hlavne:

- skupina žien,
- skupina absolventov škôl,
- skupina marginalizovaných skupín obyvateľstva poznačených procesmi sociálnej exklúzie.

Tabuľka 2 poskytuje prehľad o vybraných ukazovateľoch znevýhodnených skupín na trhu práce v Prešovskom kraji (údaje o tretej skupine nebolo možné získať v požadovanej štruktúre).

Tabuľka 2: Vývoj vybraných ukazovateľov znevýhodnených skupín v PSK (2009)

	Uchádzači o zamestnanie		Počet voľných pracovných miest		Počet nezamestnaných žien		Nezamestnaní absolventi škôl	
	abs.	I _{2009/2005}	abs.	I _{2009/2005}	abs.	I _{2009/2005}	abs.	I _{2009/2005}
Bardejov	8 313	1,35	87	0,24	3 795	1,16	609	1,35
Humenné	5 831	1,36	35	0,25	2 571	1,18	411	1,20
Kežmarok	8 261	1,05	46	0,52	3 575	1,02	470	1,32
Levoča	2 901	1,09	21	1,00	1 479	1,04	203	1,48
Medzilaborce	1 520	1,41	11	0,42	701	1,47	82	1,58
Poprad	7 576	1,04	149	0,69	3 479	0,96	582	1,71
Prešov	13 629	1,06	119	0,15	5 743	0,94	1 022	1,24
Sabinov	6 074	1,13	8	0,03	2 856	1,04	429	1,60
Snina	4 495	1,44	6	0,38	2 058	1,24	301	1,54
Stará Ľubovňa	3 766	1,33	59	0,38	1 873	1,21	385	1,87
Stropkov	2 296	1,52	3	0,12	1 099	1,37	158	1,66
Svidník	3 876	1,44	19	0,24	1 809	1,29	264	1,61
Vranov n/T	9 543	1,29	96	2,00	4 390	1,24	594	1,34
PSK	78 081	1,20	659	0,29	35 428	1,10	5 510	1,42

Zdroj: Zdroj: Štatistiky UPSVR 2005 - 2009 a autor

Celkový počet ekonomicky aktívnych žien v Prešovskom kraji v období rokov 2005 – 2009 bol 159 901 (najvyšší priemerný celkový počet ekonomicky aktívnych žien bol zaznamenaný v okrese Prešov a najnižší priemerný celkový počet ekonomicky aktívnych žien bol zaznamenaný v okrese Medzilaborce). Priemerný počet žien evidovaných na úradoch práce v Prešovskom kraji v sledovanom období bol 30 980, pričom medziročný nárast predstavoval 3 215 žien (t.j. približne 10 %). Najvyšší priemerný počet nezamestnaných žien bol v okrese Prešov (5 264 žien) a najnižší v okrese Medzilaborce (523 žien). Z pohľadu okresov bol vývoj počtu ekonomicky aktívnych žien nasledovný: V rokoch 2005 – 2009 bol najvyšší počet ekonomicky aktívnych žien zaznamenaný v okrese Prešov a najnižší počet ekonomicky aktívnych žien v rokoch 2005 – 2009 bol zaznamenaný v okrese Medzilaborce. V sledovanom období medziročne stav celkového počtu ekonomicky aktívnych žien poklesol v okresoch Bardejov, Humenné, Kežmarok, Medzilaborce, Poprad, Prešov, Sabinov a Snina. Vo zvyšných okresoch stav ekonomicky aktívnych žien medziročne vzrástol. Tento stav kopíruje profiláciu území vzhľadom na lokalizáciu jednotlivých klasifikačných typov ekonomických činností, marginalitu okresov vo vzťahu k centrálnemu mestu a prejavy postupujúcej ekonomickej recesie.

Ženy patria medzi najrizikovejšiu skupinu nezamestnaných. Jednou z príčin vysokej nezamestnanosti žien ešte stále býva:

- dosiahnuté nižšie vzdelanie, hoci v ostatných rokoch sa stretávame s tendenciou zvyšovania kvalifikácie žien aj v marginálnych okresoch PSK. Nižšie vzdelanie majú prevažne ženy vo vyššom veku;
- skutočnosť, že ženy častejšie pracujú na skrátenej pracovnej úväzok alebo vykonávajú prácu na dobu určitú (najčastejšie z rodinných dôvodov);

- „prerušovanie“ pracovnej kariéry žien, čo sa prejavuje hlavne na začiatku kariéry z dôvodu materských povinností a na konci kariéry je zamestnanosť žien ovplyvňovaná iným vymedzením odchodu žien do dôchodku. To spôsobuje menšie možnosti investícií do pracovnej kariéry žien, ktoré sa potom odzrkadľujú v podobe nižšieho príjmu, pomalším pracovným postupom v práci na vedúce postavenie a môže viesť aj k strate pracovných zvyklostí;
- potreba obsadzovania remeselníckych a robotníckych pozícií, nie práve práce v administratíve, nižšom alebo strednom manažmente, ktoré nie sú v súčasnosti potrebnými pre firmy a podnikateľov – a práve v administratíve pracuje najviac žien.

Vývoj počtu nezamestnaných absolventov v Prešovskom kraji v sledovanom období bol problémový. Najvyšší počet nezamestnaných absolventov v PSK bol v roku 2009 (5 510 absolventov), keď sa ešte dôsledky krízy naplno neprejavili; najnižší počet bol zaznamenaný v roku 2007 (2 808 absolventov). V sledovanom období počet nezamestnaných absolventov medzироčne narástol o 1 628 absolventov. Z pohľadu vývoja nezamestnaných absolventov v okresoch PSK bol tento vývoj podobný. V rokoch 2005 – 2009 bol zaznamenaný najvyšší počet nezamestnaných absolventov v okrese Prešov, kde je sústredený najväčší počet škôl a najnižší počet nezamestnaných absolventov bol v tomto sledovanom období zaznamenaný v okrese Medzilaborce. Vo všetkých okresoch Prešovského kraja v sledovanom období počet nezamestnaných absolventov medzироčne stúpol. Najvyšší nárast bol zaznamenaný v okrese Stará Ľubovňa (1,87-násobne) a najnižší nárast bol v okrese Humenné (1,20-násobne).

Absolventi škôl patria medzi najrizikovejšiu skupinu nezamestnaných. Ich postavenie na trhu práce je výrazne znevýhodnené. Jednou z príčin ich vysokej nezamestnanosti je:

- nedostatok praxe, t.j. absolventi nemajú buď žiadnu prax, alebo majú prax len minimálnu, ktorá nie je dostatočná;
- nerozvinuté pracovné návyky, t.j. trh práce taký vysoký počet nezamestnaných absolventov nedokáže absorbovať v krátkom časovom intervale, nakoľko dochádza k prudkému nárastu absolventov škôl len v niekoľkých mesiacoch (hlavne v mesiaci september - absolventi stredných škôl, ktorí nenastúpili na vysoké školy, v mesiaci jún a júl - (ukončenie štúdia na stredných a vysokých školách). Pre túto skutočnosť má táto riziková skupina nezamestnaných cyklický charakter.
- neefektívnosť niektorých študijných odborov na stredných a vysokých školách a práve pre túto skutočnosť časť absolventov získava vzdelanie, s ktorým sa ťažšie uplatňuje na trhu práce, t.j. štruktúra stredných škôl a ich odborov nezodpovedá potrebám trhu práce a možnostiam uplatniteľnosti sa absolventov (bez rozdielu medzi stredoškólákmi a vysokoškólákmi);
- nedostatok voľných pracovných miest ponúkaných na trhu práce zamestnávateľmi.

Hodnotenie priestorovej štruktúry z aspektu nezamestnanosti

Hodnotenie priestorovej štruktúry jednotlivých okresov PSK bolo vykonané metódami regionálnej analýzy (Gecíková, Papcunová, 2011). Bol využitý index lokalizácie (IL) a jeho parciálne koeficienty – koeficient špecializácie (KŠ) a koeficient osídlenia (KO). Tabuľka 2 poukazuje na priemerné hodnoty jednotlivých analyzovaných koeficientov.

Z vývoja koeficientu špecializácie (tabuľka 3) vyplýva, že v sledovanom období bol podiel počtu nezamestnaných osôb relatívne stabilný, rozdiely boli v jednotlivých okresoch (absolútny rozdiel 0,168). Najvyššie hodnoty koeficientu špecializácie dosahoval okres Prešov, najnižšiu okres Medzilaborce. Tento ukazovateľ kopíruje veľkosť jednotlivých okresov z hľadiska počtu obyvateľov a korešponduje s urbanizačnými tendenciami, keď centrálné mesto kraja sa stáva hlavným zdrojom pracovných príležitostí a periférne oblasti vykazujú čoraz väčšie marginality spojené s dochádzkou za prácou. K podobným výsledkom sa dopracoval v svojej práci aj kolektív (Kolektív, 2008). Vývoj koeficientu osídlenia v rokoch 2005 – 2009 napovedá o tom, že prirodzene v okrese Prešov bol podiel počtu obyvateľov tohto okresu na celkovom počte obyvateľov Prešovského kraja na úrovni nad 20%. V okresoch Bardejov, Poprad a Vranov nad Topľou bol podiel počtu obyvateľov na úrovni nad 10%. V ostatných okresoch bol tento podiel pod hranicou 10%. Z vývoja uvádzaných koeficientov je možné posudzovať skutočnosť, že okresy Prešov, Bardejov, Kežmarok, Poprad a Vranov nad Topľou vykazujú priemernú mieru osídlenia a priemernú situáciu aj v oblasti zamestnanosti. Tieto okresy majú výrazný potenciál stať sa spádovou oblasťou pre blízke okresy. Preto môžeme usudzovať, že predmetné okresy majú najvýraznejší potenciál na rozvoj hospodárstva danej oblasti.

Tabuľka 3: Ukazovatele lokalizačnej analýzy okresov PSK v období rokov 2005 – 2009

	Priemerný koeficient špecializácie	Priemerný koeficient osídlenia	Priemerný index lokalizácie	Zmena indexu lokalizácie
Bardejov	0,102	0,100	1,200	↑
Humenné	0,070	0,080	0,878	↑
Kežmarok	0,120	0,080	1,470	↔
Levoča	0,040	0,040	1,000	↔
Medzilaborce	0,020	0,020	1,000	↔
Poprad	0,100	0,130	0,770	↔
Prešov	0,188	0,210	0,758	↑
Sabinov	0,080	0,074	1,111	↓
Snina	0,055	0,050	1,022	↑
Stará Ľubovňa	0,050	0,062	0,790	↔
Stropkov	0,030	0,030	0,934	↑
Svidník	0,030	0,040	1,100	↑
Vranov n/T	0,120	0,100	1,180	↔

Legenda: ↑ situácia sa zhoršila, ↔ situácia sa nezmenila, ↓ situácia sa zlepšila

Pri hodnotení indexu lokalizácie z hľadiska nezamestnanosti je možné vidieť, že na začiatku sledovaného obdobia, pred svetovou ekonomickou a finančnou krízou bolo podproporcionálne zastúpenie (voči kraju) v okresoch Humenné, Poprad, Prešov, Stará Ľubovňa a Stropkov; proporcionálne zastúpenie bolo zaznamenané v okresoch Bardejov, Levoča, Medzilaborce, Snina a Svidník a nadproporcionálne zastúpenie v okresoch Kežmarok, Sabinov a Vranov nad Topľou. Ku koncu sledovaného obdobia, v roku 2009 sa prejavili zmeny spôsobené prebiehajúcim obdobím recesie (Kochanová, 2011). Okresy

Bardejov, Prešov, Snina a Svidník sa zaradili ku okresom s nadproporcionálnym zastúpením počtu nezamestnaných, okres Humenné a Sabinov došlo k zmene, kedy sa tieto okresy zaradili ku skupine okresov spadajúcich k okresom s proporcionálnym zastúpením nezamestnaných k počtu obyvateľov a situácia sa nezmenila v okresoch Kežmarok, Levoča, Medzilaborce, Poprad Stará Ľubovňa. Zlepšenie (prípadné nezhoršenie) situácie bolo spôsobené historickým sklonom obyvateľstva k migrácii, ktoré začala za prácou organizovane dochádzať hlavne do Českej republiky.

Na potvrdenie predznačených tendencií využijeme ešte aparát najjednoduchšej bodovej metódy merania regionálneho rozvoja (tabuľka 4), kde indexné číslo predstavuje priradenú bodovú hodnotu.

Tabuľka 4: Výsledky hodnotenia metódou merania regionálneho rozvoja

	1	2	3	4	5	Body	Poradie
Bardejov	506 ¹³	76 ⁶	40,7 ⁸	0,57 ^{7,5}	5,82 ¹³	47,5	IX.
Humenné	610 ⁵	61 ⁴	32,5 ⁴	0,57 ^{7,5}	5,17 ⁸	28,5	V.
Kežmarok	635 ³	81 ¹⁰	46,8 ¹²	0,57 ^{7,5}	4,28 ⁴	36,5	VII.
Levoča	620 ⁴	80 ^{8,5}	40,4 ⁶	0,15 ⁴	4,02 ²	24,5	IV.
Medzilaborce	581 ⁶	63 ⁵	43,4 ¹⁰	0,08 ²	5,39 ¹⁰	33	VI.
Poprad	683 ¹	30 ²	28,7 ²	0,12 ³	3,13 ¹	9	I.
Prešov	682 ²	44 ³	31,4 ³	0,02 ¹	4,41 ⁵	14	II.
Sabinov	580 ⁷	198 ¹¹	43,8 ¹¹	2,65 ¹³	4,69 ⁶	48	XI.-XII.
Snina	572 ⁸	307 ¹³	40,5 ⁷	0,57 ^{7,5}	5,40 ¹¹	46,5	X.
Stará Ľubovňa	571 ⁹	29 ¹	28,6 ¹	0,80 ¹⁰	4,17 ³	24	III.
Stropkov	528 ¹²	204 ¹²	41,8 ⁹	1,21 ¹¹	4,97 ⁷	51	XIII.
Svidník	552 ¹⁰	80 ^{8,5}	34,7 ⁵	1,69 ¹²	5,28 ⁹	44,5	VIII.
Vranov n/T	550 ¹¹	77 ⁷	58,3 ¹³	0,42 ⁵	5,48 ¹²	48	XI.-XII.

Zdroj: ŠÚ SR, štatistiky UPSVR 2005 - 2009 a autor

Legenda: 1 – Priemerná mzda; 2 - Priemerný počet nezamestnaných na 1 voľné pracovné miesto; 3 - Priemerný počet nezamestnaných žien na 1 000 obyvateľov; 4 - Priemerný celkový počet voľných pracovných miest pre absolventov na 1 000 obyvateľov; 5 - Priemerný celkový počet nezamestnaných absolventov na 1 000 obyvateľov

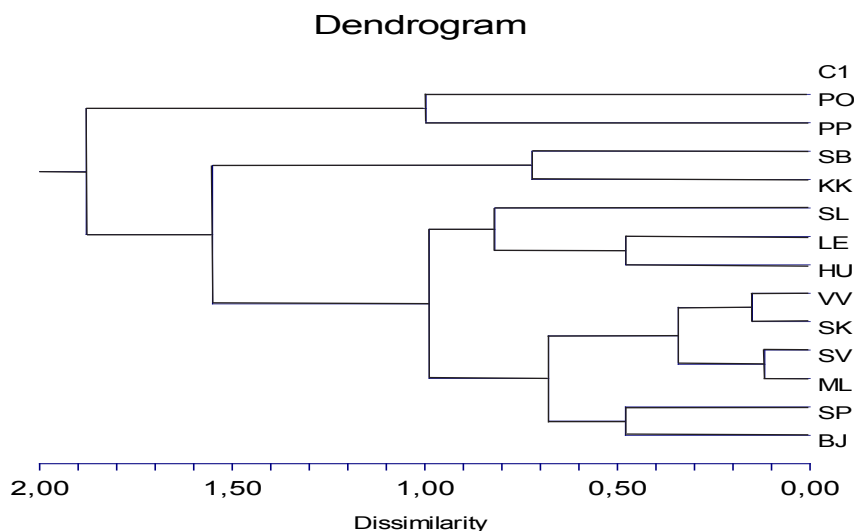
Hodnotenie zhlukovou analýzou

Finančná a hospodárska kríza, ktorá pretrváva v podobe súčasnej recesie má svoj priamy dopad na krajinu i obce (Quigley, 2008). Ide o vplyv aj na výkon jednotlivých pôsobností obcí, hlavne z pohľadu ich financovania a následnej ekonomickej stability. Kríza obmedzuje aj uspokojovanie potrieb obyvateľov v oblasti verejných statkov (Farvacque-Vitkovic, 2005). Najčastejšie prezentovaným problémom je výpadok a nestabilita výnosu dane z príjmov fyzických osôb ako výsledok centrálnej dane, ktorý sa dostáva na úroveň obce ako výsledok štandardizovaných prerozdelených procesov. Rozhodujúcu časť príjmov obcí predstavujú vládne transfery a podielové dane, ktorých podmienky výberu sú v rukách centrálnej vlády.

Okresy Prešovského kraja sme analyzovali aj podľa miery podobnosti vybranými parametrami. Zhlukovú analýzu sme realizovali osobitne za súbor ekonomických ukazovateľov. Analýzou ekonomických parametrov (priemerná mzda a miera nezamestnanosti) sme získali nasledovný dendrogram (obrázok 1).

Vychádzajúc z uvedeného môžeme identifikovať tri významné zhluky okresov. Prvý zhluk je reprezentovaný okresmi Prešov (PO) a Poprad (PP). Dané okresy predstavujú ekonomicky najvýkonnejšie regióny prešovského kraja (Prešov je hospodárskym a administratívnym sídlom kraja, Poprad je jednou z najvýznamnejších turistických destinácií celého Slovenska). K podobným výsledkom sa dopracoval i Klamár (2011). Druhý zhluk je reprezentovaný okresmi Sabinov (SB) a Kežmarok (KK), okresmi, ktoré bezprostredne susedia s okresmi prvého zhľuku, pričom v nedávnej minulosti pred ostatnou zmenou územno-správneho členenia tvorili súčasť týchto okresov. Tretí zhluk je tvorený všetkými ostatnými okresmi kraja (resp. s prihliadnutím na hodnoty indexov validity RMSSTD a CHF) je možné zhluk rozdeliť na dve časti: okresy Stará Ľubovňa, Levoča a Humenné v jednom zhľuku a ostatné okresy v druhom zhľuku). Hodnota kofenetického korelačného koeficienta ($CC=0,829$) však poukazuje len na nižšiu kvalitu získaného zhľuku (spôsob zhľukovania: group average, unweighted pair-group, euclidean distance metod). Zhluková analýza podoprela svojimi výsledkami závery získané lokalizačnou analýzou.

Obrázok 1: Výsledky zhľukov podľa ekonomických ukazovateľov

Zdroj: Adamišín, Tej, v tlači

Legenda: Okresy: BJ – Bardejov, HU – Humenné, KK – Kežmarok, LE – Levoča, ML – Medzilaborce, PO – Prešov, PP – Poprad, SB – Sabinov, SK – Svidník, SL – Stará Ľubovňa, SP – Snina, SV – Stropkov, VV – Vranov.

Celková komparácia rozdielnosti okresov Prešovského kraja na základe vybraných ukazovateľov prepočítaných na porovnávaciu základňu nasvedčuje tomu, že najlepšie v týchto ukazovateľoch dopadol rozvrstvenie jednotlivých okresov z hľadiska ich predpokladov regionálneho rozvoja je takmer zhodné z výsledkami lokalizačnej analýzy. Na najvýhodnejšej pozícii sa umiestnili okresy, v ktorých prevažujú progresívne rozvojové faktory: Poprad (z dôvodu lokalizácie aktivít cestovného ruchu a priemyselných podnikov), Prešov (administratívne centrum a sídlo najväčších zamestnávateľov kraja). Tretia

pozícia Starej Ľubovne je spôsobená jej blízkosťou k Poľskej republike a sklonom obyvateľstva k migrácii za prácou, nasledujúca pozícia Levoče je spôsobená pravdepodobne dochádzkou za prácou do Košického samosprávneho kraja. Na konci rebríčka rozvojového potenciálu sa umiestili okresy so silnejším pôsobením retardačných faktorov rozvoja: Svidník (nízka tvorba pracovných miest, zlá dopravná dostupnosť), okresy Stropkov a Vranov nad Topľou (taktiež nízka tvorba pracovných miest a etnické zloženie obyvateľstva so svojou kvalifikačnou a vzdelanostnou štruktúrou) a okres Snina so všetkými znakmi zaostávania z dôvodu periférnosti.

Aj región Prešovského kraja dopláca na horšiu makropolohovú atraktivitu a vzdialenosť od ekonomického jadra Európy, je horšie napojený na diaľničnú dopravnú sieť, sídelná sieť je okrem Prešova a Popradu rozdrobená a nedostatočnou koncentráciou obyvateľstva pre niektoré aktivity, je zaznamenaný výrazne vyšší podiel neprispôbiavého rómskeho obyvateľstva, ekonomická štruktúra je nevyhovujúca a regióny okolitých susediacich krajín patria medzi ekonomicky najviac poddimenzované regióny (Klamár, 2011).

ZÁVER

Problém nezamestnanosti v období recesie svetovej ekonomickej a finančnej krízy je vážnym ekonomickým a sociálnym problémom regiónov Slovenska, ale aj problémom celej spoločnosti. Na zvýšenie akcelerácie regionálneho rozvoja i zníženie nezamestnanosti je potrebné urobiť také systémové opatrenia, ktoré musia vychádzať zo špecifických podmienok danej oblasti v kontexte regionálnej politiky štátu, politiky vyšších územnosprávnych celkov a komunálnych politík jednotlivých obcí.

Na základe analýz je možné konštatovať, že:

- kríza výrazne zasiahla tvorbu pracovných miest a konkurencieschopnosť regiónu, čo sa prejavilo hlavne v znížení životnej úrovne a zvýšení nezamestnanosti;
- zmenilo sa/zhoršilo sa postavenie jednotlivých okresov vo vzťahu ku klasifikačným kritériám na základe indexu lokalizácie;
- najlepšiu pozíciu majú okresy, ktoré predstavujú významné administratívne oblasti kraja;
- kríza sa najmenej dotkla okresov s vyprofilovanou odvetvovou štruktúrou;
- je potrebné aktívnymi opatreniami regionálnej politiky centrálnej a regionálnej úrovne (ako aj nástrojmi komunálnej politiky) profilovať aktuálne elementárne formy organizačného usporiadania prvkov priestorovej štruktúry v PSK za účelom zastavenia poklesu konkurencieschopnosti kraja i jeho okresov a mikroregiónov.

LITERATÚRA

- ADAMIŠIN, P. – TEJ, J. (nedat.). *The analysis of the economic efficiency of regions on the level of NUTS III and on the proportion of municipal taxation*. Częstochowa: Politechnika Częstochowska, nedat., v tlači.
- BADACH, E., KRASNODEBSKI, A., CIEŚLIK, J. Próba oszacowania poziomu nadmiaru siły roboczej na obszarach wiejskich. In *Zeszyty Naukowe*. Kraków: AR v Krakowe, 2003, zošit 87, s. 127-134. ISSN 0239-9342
- BARÁT, P. – MORAVČÍKOVÁ, D. (1996). Typológia vidieckych obcí a marginálnych území. In: *Vidiek – šanca pre ekonomický rozvoj*. Nitra, VŠP, s. 62-65, ISBN 80-7137-483-0.

- BUČEK, M. – REHÁK, Š. – TVRDOŇ, J. (2010). *Regionálna ekonómia a politika*. Bratislava, Iura Edition, 269 s. ISBN 978-80-8078-362-4
- BUCHTOVÁ, B. a kol. (2002). *Nezamestnanosť: Psychologický, ekonomická a sociálny problém*. Praha, Grada, 240 s. ISBN 80-247-9006-8.
- ČADIL, J. (2010). *Regionální ekonomie. Teorie a aplikace*. Praha, C.H.Beck, 152 s. ISBN 978-80-7400-191-8
- EUROPEAN UNION. *Employment policy guidelines (2008 – 2010)*. [online]. European Union, 1995 – 2011 [cit. 2011-09-04]. Dostupné na internete: <http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/community_employment_policies/em0007_en.htm>.
- FARVACQUE-VITKOVIC, C. et al. (2005). *Street Addressing and the Management of Cities*. Washington: Word Bank, 284 s. ISBN 0-8213-5816-2. Dostupné na: http://siteresources.worldbank.org/CMUDLP/Resources/461753-1160058503655/Street_Addressing_Manual.pdf
- GECÍKOVÁ, I., PAPCUNOVÁ, V. (2011). *Metódy a techniky regionálnej analýzy*. Bratislava, VŠEMvs, ISBN 978-80-89393-39-8
- GOZORA, V. a kol. (2009). *Regionálne disparity v malom a strednom podnikaní. (Determinanty ekonomiky diferenciácie podnikateľských subjektov)*. Priebežná výskumná správa projektu hlavnej výskumnej úlohy IGP-06/09-GA, VŠEMvs v Bratislave, s. 147.
- HUDÁKOVÁ, M. (2008). Komunikácia verejného a súkromného sektora v krízových situáciách SR. In: *Ekonomika poľnohospodárstva*. VIII. č. 3. Bratislava, VUEPP, s. 55-59, ISSN 1335-6186.
- KLAMÁR, R. (2011). Vývoj regionálnych disparít na Slovensku s osobitným zreteľom na regióny východného Slovenska. In: *Folia Geografica 18*. Prešov: PU v Prešove, r. LIII, s. 89-170. ISSN 1336-6157.
- KOCHANOVÁ, M. (2011). *Analýza nezamestnanosti v Prešovskom kraji*. Rigorózná práca spracovaná na FM PU.
- KOLEKTÍV. (2008). *Periférnosť a priestorová polarizácia na území Slovenska*. Bratislava, Geografika, 186 s., ISBN 978-80-89317-06-6
- KUZMIŠINOVÁ, V. (2002). Vzdelanosť ľudských zdrojov jako faktor regionálneho rozvoja Prešovského kraja. In: *Stály rozvoj regiónov. Skúsenosti, problémy, perspektívy*. Prešov, PU v Prešove, s. 61, ISBN 80-89040-18-7
- MATLOVIČ, R. – MATLOVIČOVÁ, K. Regionálne disparity a ich riešenie na Slovensku v rozličných kontextoch. In: *Folia Geografica 18*. Prešov: PU v Prešove, r. LIII, s. 8-88. ISSN 1336-6157.
- MICHAELI, E. – MATLOVIČ, R. – IŠTOK, R. a kol. (2010). *Regionálna rozvoj pre geografov*. Prešov, PU v Prešove, 715 s. ISBN 978-80-555-0065-2
- QUIGLEY, J. M. (2008). *Local Public Finance*. Program on housing and urban policy. Working Paper Series. Berkeley: University of California, 4 s. <http://www.dictionaryofeconomics.com/article?id=pde2008_L000130>
- SIPKOVÁ, E., SIPKO, J. (2010). Úroveň miezd v krajoch Slovenskej republiky. In: *Sociálny kapitál, ľudský kapitál a chudoba v regiónoch Slovenska*. Košice, TU a FES, 2010, s. 103, ISBN 978-80-553-0573-8

- TÁNCOŠOVÁ, J. (2009). Priame zahraničné investície ako faktor ekonomického rastu v SR. In: *Verejná správa a regionálny rozvoj. Ekonomika a manažment*. Vedecký časopis VŠEMvs v Bratislave, č. 1, roč. V, s. 49, ISSN 1337-2955.
- TEJ, J., MADZINOVÁ, R. (2003). Unemployment and possibilities of its solving in the region. In: *Dimenzie a faktory regionálneho rozvoja*. Prešov, FF PU, ISBN 80-8068-230-5.

REGIONAL ANALYSIS OF THE UNEMPLOYMENT IN THE TIME OF CURRENT ECONOMIC RECESSION

Summary

The most serious problem in many countries the present Europe is unemployment as a result of not-optimal location of production and development factors, which are added the problems caused by global financial crisis. Unemployment depends on the phase of economic cycle, but also on other aspects regional character such as demographic, social, psychological and other regional factors. This phenomenon doesn't miss nor Slovakia with its various administrative and administrative regions. The level of unemployment is difficult to significantly influence and it is strongly regional conditioned. There remains a distinct differentiation in the unemployment rate across regions, even greater differences between districts. Different level of unemployment in the regions has differential impact on the living standards, the exchange processes, consumption, quality of life and public services provided.

Prešov region consists of many hardly accessible areas that become due to lack of care and reduction of traffic source of induced unemployment, because more distant commuting to jobs and lower wages, to which the population is dependent, is getting more complicated. Isolation of regions and micro-regions also causes low level of awareness of self-employment opportunities, free jobs, the options of "ÚPSVR" active policy, because the necessary operational information comes to their customers very limited and late. A series of selected indicators of PSK were performed cluster analysis, location analysis and analysis based on a point method of regional development measurement. Based on the made analysis it can be concluded that:

- *crisis significantly hit job creation and competitiveness of the region, which was reflected mainly in the reduction of living standards and rising unemployment;*
- *the position of individual district has changed / worsened in relation to the classification criteria based on location index;*
- *the best position have districts, which represent important administrative areas of the region;*
- *impact of the crisis was smallest in districts with profiled sectoral structure.*

Recenzoval: Prof. RNDr. Robert Ištók, PhD
Doc. Ing. Ladislav Sojka, CSc..

VHODNOSŤ POĽNOHOSPODÁRSKEJ KRAJINY PRE PESTOVANIE PLODÍN NA ENERGETICKÉ ÚČELY

Jozef VILČEK,¹ Peter SOPKO,² Zuzana KRÚŠKOVÁ³

Abstract: In recent years, the agricultural land in Slovakia has been used not only for food production but also for the cultivation of nontraditional crops, which can be grown for energy purposes. Effective search for the solution of the compromise between soil utilization for conventional agricultural production, or energy crops can help special-purpose categorization of agricultural landscape taking into account the interests of the society and the agricultural sector as well. In this respect, the informative system on the suitability of agricultural landscape and countryside of Slovakia for fast growing plants and herbs was developed. It turns out that in Slovakia there is enough suitable agricultural landscape for this purpose. This paper deals with categorization of agricultural landscape and countryside suitability for growing willow and poplar and eight kinds of herbs.

Key words: crops grown for energy purposes, the utilization of agricultural landscape, fast-growing plants, the country's potential

ÚVOD

Možnosť využitia poľnohospodárskych pôd na pestovanie energetických plodín vyplýva z vlastností a vhodnosti konkrétneho stanovišťa. Ich pestovanie je ekonomicky i prakticky výhodnejšie na pôdach kvalitnejších, u ktorých sa predpokladá vyšší naturálny i finančný prínos. Jedná sa o pôdy nížin, kotlín na rovinách, resp. južne orientovaných miernych svahoch, pôdy bez skeletu, hlboké, s priaznivým vodovzdušným i živinovým režimom, ktoré sa nachádzajú v blízkosti potenciálneho spracovania vyprodukovanej biomasy.

V súvislosti s takýmito požiadavkami na prípadnú lokalizáciu energetických plodín, sa vynára aj celý rad rizík. Hlavným rizikom je záber najkvalitnejších pôd, ktoré bude potrebné v celospoločenskom záujme chrániť a využívať hlavne pre produkciu potravín. Určitým rizikom môže byť aj prílišná aktivita smerujúca do nadrozmerného využívania pôd pre takéto účely. Jej výsledkom môžu byť nové opustené a zarastené poľnohospodárske plochy. Dočasné vyčlenenie poľnohospodárskych pôd na účely pestovania nepoľnohospodárskych plodín by preto malo byť podmienené vypracovaním a hlavne realizovaním projektu ich spätnej rekultivácie. Možné sú aj iné riziká, ktoré momentálne nepoznáme a ktoré prinesie čas. Pozitívom však je, že Slovensko je takéto aktivity schopné riešiť odborne a hlavne efektívne.

1 **Prof. Ing. Jozef Vilček, PhD.,** Katedra geografie a regionálneho FHPV PU v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: j.vilcek@vupop.sk

2 **Mgr. Peter Sopko,** Katedra geografie a regionálneho FHPV PU v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: peto21@post.sk

3 **Ing. Zuzana Krúšková,** Katedra geografie a regionálneho FHPV PU v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: suzan.kruskova@gmail.com

Cieľom pestovania energetických plodín je produkcia biomasy pre priame spaľovanie, splyňovanie, anaeróbnú digestiu, výrobu kvapalných biopalív a ďalšie metódy energetického a prípadne aj priemyselného využitia. Energetické plodiny obvykle delíme na rastliny bylinného a drevinného charakteru.

Energetické byliny sú jednoročné aj viacročné rastliny pestované na orných pôdach najčastejšie s využitím štandardnej agrotechniky. Sú to rastliny s nedrevnatou stonkou cielene pestované pre produkciu energie.

Rýchlorastúce dreviny sú dreviny s krátkou dobou produkcie dreva v požadovanom množstve a kvalite a s hmotnostným prírastkom výrazne prevyšujúcim priemerný hmotnostný prírastok ostatných drevín. Táto závisí hlavne od druhového zloženia porastu, bonite stanovišťa a klimatických podmienok.

V Európe sa za energetické rastliny považuje 37 rastlín, z ktorých je 10 drevín. Plodiny a dreviny na nepotravinové využívanie by sa mali prednostne pestovať na emisne zaťažených, vodoochranných a marginálnych odľahlých pozemkoch.

RÝCHLORASTÚCE DREVINY

Rýchlorastúce dreviny sa na poľnohospodárskych pôdach Slovenska doposiaľ veľkoplôšne nepestovali. Vo svete a ojedinele aj u nás je pestovanie takýchto rastlín prevádzkované vo forme plantáží. Medzi rýchlorastúce dreviny patria napr. niektoré topole, vrbý, javory, agáty. Môžu byť pestované aj pre produkciu celulózy pre celulózo-papierenský priemysel, či iné priemyselné účely

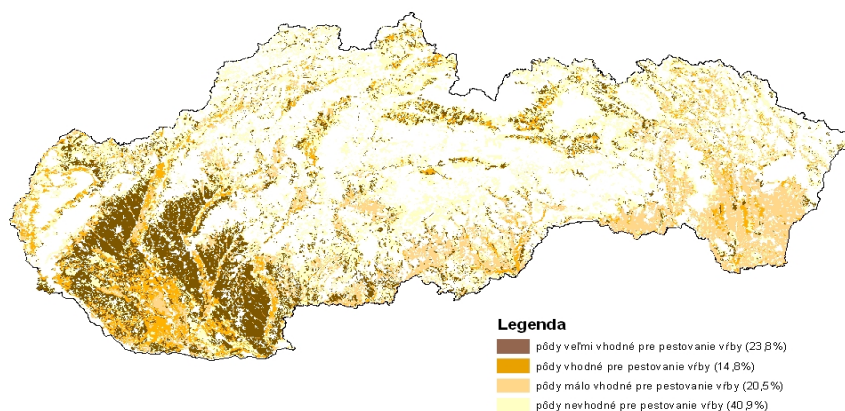
Topole (*Populus*) a vrbý (*Salix*)

V súlade s pauperizáciou nášho poľnohospodárstva sa odporúča nielen zalesňovanie plôch menej vhodných na pestovanie poľných plodín, alebo využívaných zatiaľ ako menej kvalitné lúky a pasienky, ale aj vysádzanie a pestovanie rýchlorastúcich drevín. Takto sa predpokladá zmierniť tlak na spotrebu neobnoviteľných zdrojov energie. Z rýchlorastúcich drevín pripadajú do úvahy najmä vlhkomilné stromy. Pre naše ekologické podmienky to sú predovšetkým listnaté dreviny rodu topoľ (*Populus*), prípadne aj vřba (*Salix*). Pre nížinné oblasti sú vhodnejšie z prirodzených druhov topoľ biely (*Populus alba* L.), alebo topoľ čierny (*Populus nigra* L.), ale najmä šľachtené druhy euroamerických topoľov (topoľ deltolistý - *Populus deltoides* L. a topoľ kanadský - *Populus canadensis* MOENCH.). Zriedkavejšie sa za týmto účelom vysádzajú v nížinných oblastiach aj rôzne druhy vřb: vřba biela (*Salix alba* L.), vřba krehká (*Salix fragilis* L.), alebo vřba rakytová – rakyta (*Salix caprea* L.). V horských oblastiach, ale len do 1000 metrov nadmorskej výšky, sa lepšie darí osike (topoľ osikový – *Populus tremula* L.).

Najvhodnejšie ekologické podmienky pre rýchlorastúce dreviny sú v nížinných, pahorkatinových a vrchovinových oblastiach v teplých až mierne teplých regiónoch.. Chladnejšie polohy sú na pestovanie rýchlorastúcich drevín menej vhodné. Drevinám vyhovujú najviac pseudoglejové a glejové typy a subtypy pôd: pseudoglej, glej, čiernica glejová, fluvizem glejová, hnedozem pseudoglejová, luvizem pseudoglejová a kambizem pseudoglejová. Dobre rastú aj na pôdach typu čiernica, smonica a fluvizem s hlbšou hladinou podzemnej vody. Suchšie polohy a pôdy typu černoze, hnedozem, kambizem, rendzina a pararendzina im vyhovujú len čiastočne. Vyslovene nevhodné sú rankre, litozeme, slance, slaniská, regozeme, podzoly a organozeme. Z pôdných druhov sú najmenej vhodné pelické, piesočnaté i hlinitiesočnaté pôdy a pôdy s obsahom skeletu viac ako

50 %. Rýchlorastúce dreviny môžeme pestovať aj na výrazných a prikrých svahoch. Tam však majú viac pôdoochranný ako produkčný charakter.

Obrázok 1: *Vhodnosť poľnohospodárskych pôd na pestovanie topola a vrb*

Oblasť pôd veľmi vhodných (23,8 % poľnohospodárskych pôd) sa vyskytuje len v regiónoch s veľmi teplou až mierne teplou, veľmi suchou až mierne vlhkou klímou. Rozprestiera sa nielen v nížinách a nízko položených kotlinách, ale aj na svahoch stredne vysokých pohorí. Z jednotlivých pôd to sú všetky glejové a pseudoglejové typy a subtypy s veľmi hlbokým a hlbokým pôdnym profilom. Zrnitostne ide o piesočnatohlinité až ílovité druhy, bez skeletu a tiež s nižším obsahom štrku a kameňov nepresahujúcim 25 % objemu pôdnej hmoty. Prevládajú rovinné stanovištia, ale aj mierne a stredné svahy so sklonom do 12°. Na vybraných plochách sa dosahujú maximálne ročné prírastky drevnej hmoty, ktoré sa vyrovnávajú a niekedy aj presahujú množstvá biomasy pestovaných jedno-ročných poľných plodín.

Oblasť pôd vhodných zahŕňa stanovištia so sústavnou zásobenosťou hlbších vrstiev pôdy rastlinám dostupnou vlhkosťou. Prevládajú pôdy typu fluvizem a čiernica, prípadne aj glejové a pseudoglejové subtypy pôd oblasti veľmi vhodnej na pestovanie rýchlorastúcich drevín s vyšším obsahom štrku a kameňov. Oblasť sa rozprestiera vo všetkých klimatických regiónoch Slovenska, ale len do nadmorskej výšky 1000 metrov. V chladnejších klimatických regiónoch sú zaradené do tejto oblasti stanovištia s pôdami typickými pre oblasť s veľmi vhodnými podmienkami na ich pestovanie. Z poľnohospodárskych pôd zaberá táto oblasť 14,8 %. Ročné prírastky dreva sú tu ešte stále dostatočne efektívne a pestovanie rýchlorastúcich drevín je ekonomicky výhodnejšie ako pestovanie poľných plodín.

Oblasť pôd málo vhodných zaberá asi 20,5 % poľnohospodársky využívaných pôd vo všetkých klimatických regiónoch. Zásobenosť pôdy vlhkosťou je len z atmosférických zrážok a preto je pre vlhkomilné dreviny často nedostatočná. Z pôdných typov sú to predovšetkým černozeme, hnedozeme, kambizeme a niektoré hlbšie rendziny a pararendziny.

Zrnitostne tu spadajú všetky pôdne druhy a teda aj piesočnaté pôdy, ale len s výskytom podzemnej vody. Prevládajú lokality na miernych a stredných svahoch. Prírastky dreva nie sú optimálne a často je pestovanie poľných plodín výhodnejšie ako rast vlhkomilných drevín. Najmä úrodné černoze a hnedozeme sú z pohľadu racionálnosti a efektívnosti vyslovene nereálnym stanovištom pestovania rýchlorastúcich drevín.

Oblasť pôd nevhodných zaberá všetky silno skeletovité a plytké pôdy typu ranker, litozem, podzol a rendzina s nedostatočnou zásobou vody pre rast vlhkomilných drevín. Nevhodné sú aj lokality na zasolených a rašelinových pôdach, na ktorých sa v minulosti už skúšalo ich využitie porastom rýchlorastúcich drevín a tiež suché karbonátové a nekarbonátové piesočnaté pôdy typu regozem, ktoré sa vyskytujú na Záhorskej, Podunajskej a Východoslovenskej nížine. Polohy nad 1000 metrov nad morom nevyhovujú z klimatických dôvodov. Prudšie svahy sú nevhodné nielen pre nižšie prírastky dreva, ale aj pre nedostatočnú ochranu pred vodnou eróziou z dôvodov slabšie rozvinutej koreňovej sústavy drevín. Táto oblasť zaberá 40,9 % poľnohospodárskych pôd.

ENERGETICKÉ BYLINY

Medzi najprebádanejšie energetické byliny pestované na poľnohospodárskych pôdach patria naše tradičné poľnohospodárske plodiny. Tieto je podľa nepotravinového využitia možné rozdeliť na plodiny:

- z ktorých sa získava cukor, škrob a etanol (zemiaky, cukrová repa, kukurica, topinambur, hrach i cukrová trstina),
- z ktorých sa získava olej, pohonné látky a topné oleje (repka, sója a slnečnica),
- z ktorých sa získava teplo a elektrina súčasne (obilniny, kukurica, olejniný).

Využívanie pôd v krajine prostredníctvom energetických bylín so sebou nesie aj celý rad rizík a to rizík ekonomických i ekologických. Je preto potrebné dôsledné poznanie vlastností jednotlivých rastlín (najmä rastlín netradičných), ich požiadaviek na prostredie i následkov po ukončení ich pestovania. V tomto smere už aj na Slovensku prebiehajú prvé experimenty, ktoré majú potvrdiť, alebo vyvrátiť opodstatnenosť pestovania niektorých energetických bylín.

Pre priame spaľovanie sú efektívne tie, ktoré dosahujú z jedného hektára úrody okolo 7 až 10 ton suchej hmoty. Najmä z ekonomického hľadiska sú významné byliny viacročné aj vytrvalé. Ich výhodou sú nižšie náklady na zakladanie porastov a osiva. Z environmentálneho hľadiska je potrebné vyzdvihnúť ich protierózne účinky. Zaujímavé sú aj energetické trávy vysokého vzrastu. Tieto navyše plnia funkciu zatrávnovania.

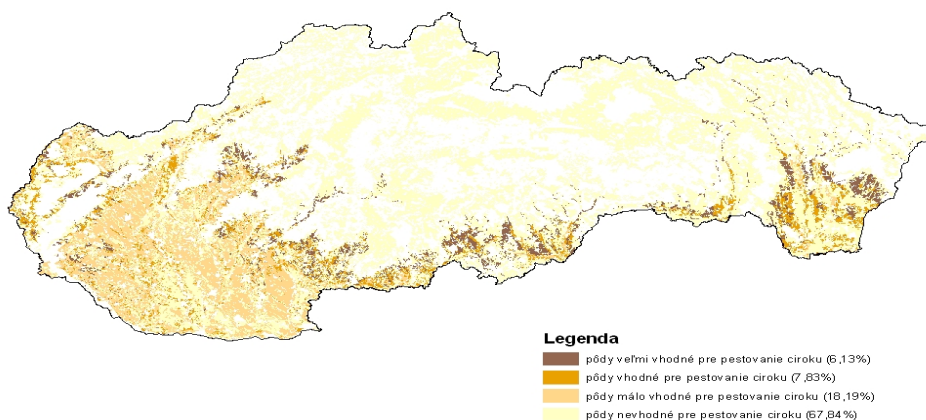
Cirokeľ sudánsky (*Sorghum sudanense* PIPER)

Cirokeľ sú obilninami Afriky, odkiaľ primárne pochádzajú všetky kultúrne formy pestované na zrno i krmivo. Táto jednoročná teplomilná suchomilná a spravidla mohutná (niektoré druhy dorastajú až do výšky 2-5 m) tráva sa vyznačuje tvorbou značnej nadzemnej biomasy. Pod názvom „sudánska tráva“ sa pokusne pestovala v minulosti na južnom Slovensku. Väčšie plochy tejto plodiny sa u nás nikdy nevyskytovali. V súčasnosti predstavuje perspektívnu energetickú plodinu vhodnú najmä pre teplejšie a suchšie podmienky. Zamokrené a chladné podmienky jej nevyhovujú. a tak jej pestovanie je v chladnejších rokoch často nerentabilné. Optimálne sú terestrické, prípadne semiterestrické, ale trvalo nezamokrené pôdy typu černoze, fluvizem, hnedozem, čiernica,

pararendzina, rendzina a kambizem. Glejové subtypy čiernic a fluvizemí, ako aj pseudoglejové subtypy hnedozemí a kambizemí sú vhodným substrátom len v prípade ich dobrej štruktúry a hlinitiopiesočnatej až hlinitej zrnitosti.

Piesky, ílovitohlinité a ílovité pôdy sú pre korene tráv nevhodným substrátom. Rastliny horšie zakoreňujú a spravidla trpia nedostatkom živín a vody. Podobne je tomu aj s vplyvom štrku a kameňov v pôde na rast sudánskej trávy. Už nízky obsah skeletu (5 – 25% z objemu pôdy), zaraďuje tieto substráty do menej vhodných stanovišť. Vhodnosť pestovania znižuje aj stredná hĺbka pôdneho profilu. Cirok sudánsky dobre rastie na karbonátových pôdach. Optimálna výmenná pôdna reakcia je v rozsahu pH 6,0 – 7,0. Cirok znáša vyššiu koncentráciu solí v pôde a tak sa môže s úspechom pestovať aj na slabšie zasolených pôdach. Nedarí sa mu na kyslých pôdach. Pre obtiažnosť zberu sa neodporúča pestovať na výrazných, príkrych svahoch a zrázoch so sklonitosťou nad 12°.

Obrázok 2: Vhodnosť poľnohospodárskych pôd na pestovanie ciroku sudánskeho

Oblasť pôd veľmi vhodných zaberá 6,1% z poľnohospodárskych pôd. Rozprestiera sa len v najteplejších častiach Slovenska s veľmi teplou, dostatočne teplou a teplou klímou. Sudánskej tráve vyhovujú najmä suchšie podmienky, ktoré sa tam bežne na terestrických pôdach vyskytujú. Sudánska tráva je však svojou mohutnou koreňovou sústavou, ktorá sa na jar vytvorí vďaka dostatku zimnej vlhky, schopná vyrovnať sa s nedostatkom vody v pôde aj v suchšom letnom období. Podľa pôdnych predstaviteľov sa jedná o nezamokrené pôdy typu černozem, čiernica, fluvizem, rendzina a pararendzina s dostatočnou zásobou humusu a najmä dusíka. Vyhovujú aj hnedozeme a kambizeme, na ktorých sa ale odporúča v lete porast prihnojiť dusíkom. Pôda by mala byť prevzdušnená, nakoľko v utlačených pôdach porast nie je dostatočne zapojený a úroda biomasy sa výrazne znižuje. Z pohľadu pôdnej zrnitosti sa môže úspešne pestovať len na piesočnatohlinitých a hlinitých druhoch. Oblasť je charakteristická neštrkovitými a nekamenistými pôdami s veľmi hlbokým a hlbokým pôdnym profilom. Dosahované úrody v teplých, na atmosférické zrážky bohatších aj chudobnejších rokoch, sa môžu pohybovať v rozsahu 20-30 t.ha⁻¹ sušiny.

Oblasť pôd vhodných sa vzhľadom na teplomilnosť sudánskej trávy nachádza len vo veľmi teplých až teplých klimatických regiónoch. Zaberá 7,8 % z poľnohospodárskych pôd. Oproti oblasti veľmi vhodnej sa však jedná o kvalitatívne horšie pôdy. Prejavuje sa to jednak zamokrením pôd, ale aj výskytom širšej palety zrnitostného zloženia pôd (pribudli piesočnaté, hlinitopiesočnaté a ílovitohlinité pôdne druhy). Jedná sa o pôdy s hĺbkou nad jeden meter. Pozitívne sa prejavuje aj mierny obsah štrku a kameňov v pôdnej hmote (do 25 % objemu) a to najmä v sezónne zamokrených pôdach. Skelet v nich pôsobí prevzdušňujúco, aj keď tráve bráni v dokonalom odnožovaní. Z pôdných typov a subtypov sa v tejto oblasti, okrem pôd typických pre oblasť pôd veľmi vhodných, navyše vyskytuje aj fluvizem a čiernica glejová, ako aj hnedozem a kambizem pseudoglejová. Vlhšie a chladnejšie roky sú k tvorbe úrody rizikovejšie, suchšie a teplejšie pozitívnejšie. V rizikových rokoch sa môže znížiť úroda sušiny až o polovicu. V priemere rokov by však nemali byť úrody sušiny nadzemnej biomasy nižšie ako 15-20 t.ha⁻¹.

Oblasť pôd málo vhodných sa vyskytuje v pomerne teplých, mierne suchých klimatických regiónoch s nezamokrenými, zrnitostne a štruktúrne priaznivými pôdami, ako aj vo veľmi teplých, suchých regiónoch s výskytom silnejšie povrchovo zamokrených a na živiny chudobných, často kyslých luvizemí a pseudoglejov. Do tejto oblasti boli zahrnuté aj stredne hlboké pôdy s prekážkami pre rast koreňov už v hĺbke 0,5 m pod povrchom terénu. Skeletovitosť pôdnej hmoty má rozpätie od 0-25 % z celkového objemu. Zrnitostne sme do oblasti vybrali hlinitopiesočnaté až ílovitohlinité pôdy. Sklonitosť je naďalej menej rozhodujúcim faktorom, aj keď svahy exponované na sever môžu pre nedostatok svetla a teda aj tepla vykazovať nižšiu produkčnú schopnosť v porovnaní s rovinami a južne exponovanými svahmi. Oblasť zaberá 18,2 % poľnohospodárskych pôd. Priemerné úrody sudánskej trávy sú v rozsahu 10-15 ha⁻¹ sušiny.

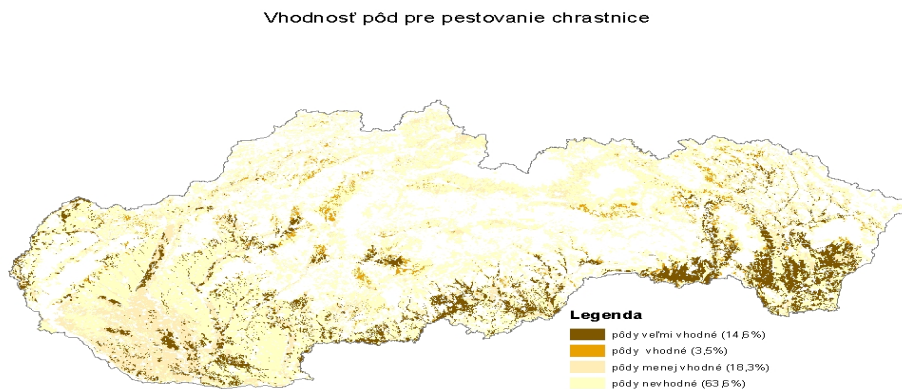
Oblasť pôd nevhodných zasahuje do mierne teplých, mierne vlhkých až veľmi chladných, vlhkých regiónov. Z pôdných typov to sú gleje, organozeme, litozeme, rankre, slance, slaniská a regozeme vo všetkých klimatických regiónoch. Z pestovania sú vylúčené glejové a pseudoglejové subtypy pôd a pseudoglej. Za nevhodné na pestovanie sudánskej trávy sa považujú aj pôdy silno kyslé a k acidifikácii náchylné kambizeme, najmä na zvetralinách silikátových hornín a nekarbonátových pieskovcoch flyšovej oblasti. Vylúčené sú aj všetky stredne a silne skeletovité a plytké pôdy. Pestovanie sa neodporúča ani na svahoch s väčšou ako 12° sklonitosťou a severne exponovaných strmších svahoch. Celkove treba konštatovať, že vhodných plôch na pestovanie sudánskej trávy na poľnohospodárskej pôde Slovenska je oveľa menej než stanovníšť nevhodných. Súvisí to najmä s nárokmi tejto plodiny na teplo. Oblasť zaberá 67,9 % poľnohospodárskych pôd.

Chrastnica trsteníková (*Phalaroides arundinacea* (L.) RAUCHERT.)

Trstine podobná chrastnica patrí k vlhkomilným druhom rastlín. Rozrástá sa najviac na mokrych lúkach a brehoch vodných tokov. Pochádza z mierneho klimatického pásma Európy a Ázie a je značne mrazuvzdorná. Táto vytrvalá tráva má mohutné korene, ktoré zasahujú až do hĺbky 2 metrov pod povrch pôdy, čím dokáže prekonať krátkodobé sucho. V pôdach s dlhším obdobím sucha (černozeme, regozeme) je jej pestovanie veľmi rizikové a nerentabilné. Pestovať sa môže aj v chladnejších klimatických podmienkach vysoko položených kotlín a na svahoch vysokých pohorí Slovenska, aj keď úrody biomasy sú tu o niečo nižšie.

Chrastnici trsteníkovej najviac vyhovujú zamokrené pôdy typov a subtypov: čiernica glejová, fluvizem glejová, hnedozem pseudoglejová, kambizem pseudoglejová, glej, organozem, pseudoglej a luvizem pseudoglejová. Neznáša uľahnuté pôdy, nakoľko uprednostňuje okysličenú tečúcu vodu v pôdnom profile. Krátkodobé povrchové zavodenie porastu jej prospieva. Na výsušných svahoch chrastnica vôbec nerastie. Z pôdných druhov jej vyhovujú ako piesočnaté, tak aj hlinité a ílovité pôdy. Chrastnica je tolerantná nielen k zrnitosti, ale aj k pôdnej reakcii. Rastie v širokom rozpätí pH 4,0-7,5, s optimom okolo 5,0. Karbonátové pôdy sú tiež vhodným substrátom na jej pestovanie. Slabšia skeletovitosť v ílovitej zamokrenej pôde je vhodným prevzdušňovacím elementom. V semiterestrických pôdach typu čiernica a fluvizem kultizemná väčší obsah štrku a kameňov pôsobí vysušujúco a je negatívnym faktorom ekologických podmienok pestovania chrastnice. Terestrické výsušné pôdy typu černoze, hnedozem a kambizem nie sú vhodným stanovištom. K nevhodným pôdam patria tiež litozeme, rankre, pararendziny a rendziny. Na zasolených pôdach chrastnica nerastie. Chrastnica trsteníková je náročná na organické látky, humus, vodu a živiny v pôde. V optimálnych podmienkach môžeme ročne zberať úrodu až 18 t.ha⁻¹.

Obrázok 3: *Vhodnosť poľnohospodárskych pôd na pestovanie chrastnice trsteníkovej*

Oblasť pôd veľmi vhodných zaberá 14,6% poľnohospodárskych pôd. Veľmi vhodné podmienky na pestovanie sú vo veľmi teplých až pomerne teplých klimatických regiónoch. Chrastnica je náročná na vodu a živiny v pôde a preto jej najviac vyhovujú humózne úrodné pôdy typu čiernica glejová a fluvizem glejová. Môžeme ju pestovať aj na gleji a organozemi, avšak tieto musia mať dostatok živín. Zrnitostne sú veľmi vhodné aj ílovitejšie substráty. Citlivosť na obsah karbonátov v pôde vylučuje z tejto oblasti niektoré karbonátové slabo alkalické fluvizeme a čiernice glejové, ako aj alkalické zasolené pôdy. V ílovitejších pôdach je kvôli prevzdušneniu menšie množstvo skeletu pozitívnym prvkom. Pôdy by mali byť hlboké a len na rovine. Pri intenzívnom pestovaní môžeme každoročne zberať úrody v rozsahu 15-18 t.ha⁻¹.

Oblasť pôd vhodných predstavuje len 3,5% poľnohospodárskych pôd. Patria tu predovšetkým karbonátové variety čiernice glejových a fluvizemí glejových. Oblasť vhod-

ných pôd zasahuje až do mierne chladných a mierne vlhkých regiónov, kde sú vhodnými stanovišťami na pestovanie tejto energetickej plodiny najmä zamokrené nekarbonátové čiernice, fluvizeme, gleje, organozeme, hnedozeme, kambizeme a pseudogleje a navyše aj luvizeme pseudoglejové. Pre zabezpečenie úspešného prezimovania porastu musí byť pôda veľmi hlboká až hlboká a len zriedkavo stredne hlboká, bez väčšieho obsahu skeletu v pôdnej hmote. Rovina až mierny svah umožňujú bezproblémový zber úrody. Priemerné ročné úrody nadzemnej biomasy chrastnice môžu v tejto oblasti dosahovať 10-15 t.ha⁻¹.

Oblasť pôd málo vhodných zaberá 18,3 % poľnohospodárskych pôd. Málo vhodné podmienky na pestovanie chrastnice predstavujú semiterestrické pôdy typu fluvizem a čiernica. Chrastnica môže čerpať vodu z podzemných zdrojov a takto uspokojovať svoje nároky na vysokú spotrebu vody. Závislosť na atmosférických zrážkach, najmä v teplých a suchých nížinných oblastiach, sa ale môže prejavovať ročným kolísaním úrod. Pre malú akumuláciu vody v pôde nie sú vhodné piesočnaté ani hlinitopiesočnaté pôdy. Do oblasti spadajú aj pôdy so stredne hlbokým pôdnym profilom, ktorý obmedzuje tvorbu mohutnej koreňovej sústavy. Najmä na týchto pôdach vyžadujú porasty chrastnice prihnojovanie v podobe močovky, hnojovice alebo čistiarenských kalov. Každoročná úroda dosahuje v tejto oblasti 5-10 t.ha⁻¹ nadzemnej biomasy rastlín.

Oblasť pôd nevhodných zaberá až 63,6 % poľnohospodárskych pôd. Tvoria ich nezamokrené pôdy typu černozem, hnedozem, regozem, kambizem, litozem, rendzina, pararendzina a ranker. Nevhodné sú aj plytké pôdy a väčšina stredne hlbokých pôd najmä teplejších a suchších klimatických regiónov nížin a pahorkatín. Chrastnici nevyhovujú nielen výrazné svahy a zrážky, ale aj značná časť pôd na stredných svahoch. Pôdy so strednou a silnou skeletovitosťou a teda obsahom štrku a kameňov viac ako 25 % objemu pôdnej hmoty sú tiež na pestovanie chrastnice nevhodné. Úrody chrastnice v týchto podmienkach nedosahujú ani 5 t.ha⁻¹.

Komonica biela (*Melilotus albus* MED.)

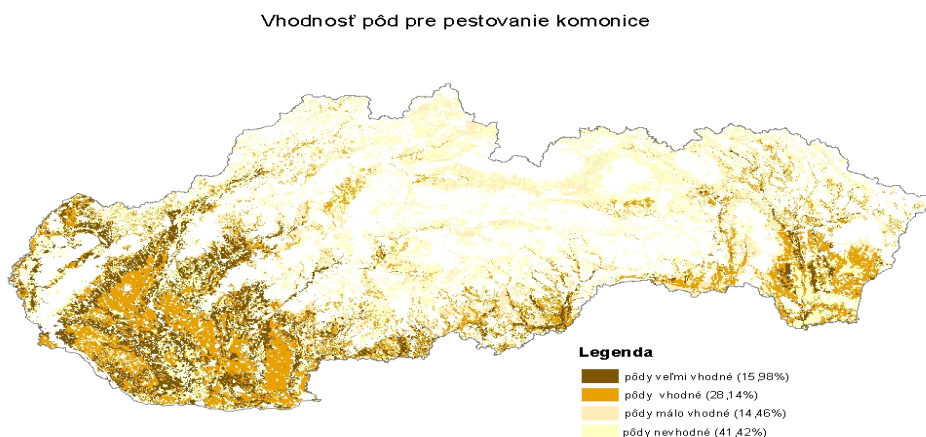
Komonica je dvojročná rastlina mierneho klimatického pásma, ktorá má aj jednoročné kultivary. Pre naše podmienky (najmä marginálne oblasti) je jej pestovanie výhodné pretože nevyžaduje veľa tepla na vytvorenie značného množstva biomasy a ako bôbovitá rastlina získava dusík zo vzduchu symbiózou s hrčkotvornými mikroorganizmami a preto nie je náročná na hnojenie.

Komonica biela rastie aj na menej humózných, štrkovitých a piesočnatejších pôdach. Optimálne sú pre ňu suché až svieže vlhkostné podmienky. Neznáša trvalo zamokrené ílovité a slabo prevzdušnené pôdy. Na veľmi výsušných polohách (piesočnatá regozem), prípadne aj s kvalitnou pôdou (černozem) vyvára menej biomasy. Kolovitý koreň prerastá do značnej hĺbky a tak rastlina vydrží aj krátkodobé sucho. Na menej priaznivé podmienky je prispôsobená aj 2,5 metra vysoká rozkonárená nadzemná lodyha s drobnými lístkami a kvetmi. Komonicu môžeme pestovať aj na prudších svahoch, lebo korene bránia vodnej erózii pôdy. Rastlina je tolerantný halofyt, ktorému vyhovuje slabo kyslá až karbonátová pôda s pH 6,0 – 8,0. Silno kyslé pôdy by sme mali pred pestovaním komonice vyvápnit.

Pre vysoký obsah dusíka v biomase je perspektívna najmä na výrobu bioplynu. Táto energetická plodina poskytuje v optimálnych podmienkach pestovania maximálne úrody 12 – 15 t.ha⁻¹ sušiny z jednorazového zberu.

Z pôdnych typov a druhov sú veľmi vhodné na pestovanie hlinítopiesočnaté až ílovitohlinité čiernice, fluvizeme, hnedozeme a regozeme, ako aj slabšie skeletovité kambizeme, rendziny a pararendziny. Z pohľadu hĺbky pôdy sú veľmi vhodné hlboké, prípadne aj stredne hlboké pôdy, vhodné a menej vhodné najmä stredne hlboké pôdy a nevhodné všetky plytké pôdy. Komonice môžeme veľmi dobre pestovať nielen na roviny, ale aj miernom svahu. Stredné svahy predstavujú vhodné a výrazné svahy v rozmedzí 12-17° málo vhodné podmienky na pestovanie tejto energetickej plodiny. Pre problémy so zberom úrody sú nevhodné len príkre svahy a zrázy. Najväčšou výhodou pestovania komonice bielej je jej melioračný účinok na pôdu. Túto obohacuje o dusík a hlbokým prekorením aj o organické látky. Takto sa stáva vhodnou predplodinou najmä pre obiloviny a technické plodiny.

Obrázok 4: *Vhodnosť poľnohospodárskych pôd na pestovanie komonice*

Oblasť pôd veľmi vhodných v štruktúre poľnohospodárskych pôd Slovenska zaberá 16,0%. Rozprestiera sa nielen na rovinách a nízko položených kotlinách, ale aj na pahorkatinách, vrchovinách, stredne vysokých kotlinách a svahoch nižších pohorí. Klimatické podmienky oblasti sú charakterizované veľmi teplým až pomerne teplým, veľmi suchým až mierne suchým podnebím. Pôdne podmienky predstavujú nezamokrené fluvizeme a čiernice, terestrické hnedozeme a regozeme a často aj slabo štrkovité rendziny, pararendziny a kambizeme. Zrnitosť to sú hlinítopiesočnaté, piesočnatohlinité, hlinité, prachovité a ílovitohlinité druhy pôd. Pôdy sú veľmi hlboké a hlboké, menej stredne hlboké. Z hľadiska polohy vyhovujú nielen roviny, ale aj mierne svahy do sklonu 7°. Expozícia svahu nemá pre tvorbu nadzemnej biomasy veľký význam. Aj keď ide o svetlomilnú rastlinu, ktorá rastie na nezalesnených stanovištiach, znáša aj chladnejšie prostredie.

Oblasť pôd vhodných zaberá 28,1 % poľnohospodárskych pôd Slovenska. Vhodné stanovišťa na pestovanie komonice bielej sú nielen v teplých, ale aj chladnejších klimatických regiónoch prevažne na pôdach typu čiernice glejové, fluvizeme glejové, hnedozeme pseudoglejové a kambizeme pseudoglejové. Vhodná zrnitosť je opäť hlinítopiesočnatá

až ílovitohlinitá, pričom prímies skeletu môže byť aj v rozsahu 25-50 %. Koreňový systém komonice sa vie dobre vysporiadať s obsahom štrku a kameňov v pôde. Vyhovujú aj stredne hlboké pôdy. Vylúčené sú len kombinácie stredne hlbokých pôd so strednou skeletovitosťou. Z pestovania sú naďalej vylúčené plochy s pôdami ľahko podliehajúcimi acidifikácii, ako sú napr. kambizeme na zvetralinách kyslých hornín, luvizeme a pseudogleje. V chladnejších podmienkach, ako aj v teplejších regiónoch s horšími pôdnymi pomermi sa dosahuje nižšia úroda nadzemnej biomasy. Táto sa predpokladá v rozsahu 9-12 t.ha⁻¹ sušiny.

Oblasť pôd málo vhodných zaberá mierne chladné a chladné klimatické regióny Slovenska. Málo vhodným stanovišťom sú všetky typy pôd z oblasti veľmi vhodnej a vhodnej, ale navyše aj pôdy typu luvizem, pseudoglej a kambizem na kyslých zvetralinách hornín vo všetkých klimatických regiónoch Slovenska. Zrnitostne a skeletovitou sú pôdy rovnaké ako v oblasti na pestovanie vhodnej. Komonici okrem hlbokej pôdy vyhovujú aj pôdy so stredne hlbokým pôdnym profilom. Oblasť málo vhodných pôd na pestovanie komonice zaberá 14,5 % z poľnohospodárskych pôd. Málo vhodné podmienky poskytujú prírodné prostredie na dosahovanie úrod nadzemnej biomasy komonice bielej v rozpätí 6-9 t.ha⁻¹.

Oblasť pôd nevhodných zaberá až 41,4 % poľnohospodárskych pôd. Nevhodné prostredie na pestovanie komonice sa vyznačuje extrémnymi pôdnymi a reliéfnymi pomermi. Z pôdných typov to sú litozem, ranker, glej, organozem, piesočnatá regozem, plytká fluvizem, slanec a slanisko. Zrnitostne sú nevhodné veľmi ťažké ílovité pôdy a íly, ako aj piesočnaté a silne skeletovité pôdy. Plytké pôdy a pôdy na príkrych svahoch a zrázoch sa na komonicu nehodia. V nevhodných podmienkach trpí komonica suchom, alebo nedostatkom vzduchu v substráte. Stiesnený priestor pre korene v plytkých a silno skeletovitých pôdach je tiež príčinou, že úrody nedosahujú ani 6 t.ha⁻¹. Na príkrych svahoch a zrázoch je pestovanie nerentabilné pre nedostupnosť terénu pri obrábaní pôdy a zbere úrody.

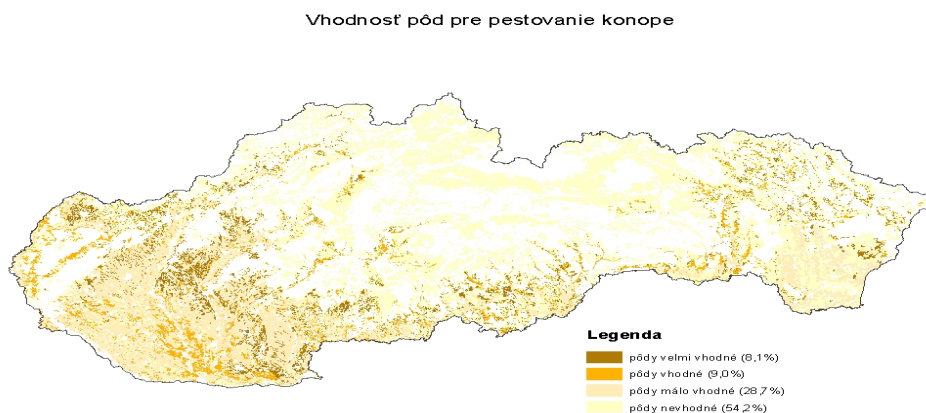
Konopa siata (*Cannabis sativa* L)

Jednotlivé druhy konopy pochádzajú z Indie. Na Slovensku konopa siata nie je vhodná na plošné pestovanie vo všetkých oblastiach. Južná forma s tvorbou nadzemnej biomasy v rozsahu 9-12 t.ha⁻¹ sušiny je teplomilná plodina. V polovici minulého storočia, sa konopa pestovala len na obmedzenej ploche pri Sládkovičove, na hlinitých a ílovitohlinitých čierniciach. Priame a vysoké až 2-3 metre, čiastočne zdrevnatené a slabo rozkonárené byle tejto žihľave podobnej rastliny, vytvárajú hustý porast len na žírnych humózných a vlahou dobre zásobených pôdach. Dlhšie trvajúce sucha a chlad podstatne znižujú úrody nadzemnej biomasy rastlín.

Konopa je náročná na dobrú prevzdušnosť, ktorú zabezpečujú hlinitopiesočnaté až ílovitohlinité nezamokrené, neutlačené a nezhutnené pôdy. Skeletovitosť napomáha prevzdušnenosti sezónne zamokrených pôd. Optimálne pH je 6,0-7,0, pričom rastlina je citlivejšia na kyslejšiu reakciu, ako na obsah uhličitanov vápnika a horčíka v pôde. Konopa však neznáša ani slabšie zasolenie pôd. Silne alkalická pôdna reakcia slaných pôd a vyšší obsah vo vode rozpustných solí v slaniskových pôdach jej vyslovene škodí. Z pôdných typov sú najvhodnejšie čiernice a fluvizeme, prípadne aj černozele teplých oblastí Slovenska. Konopu môžeme úspešne pestovať aj na hnedozemiach,

kambizemiach, rendzinách a pararendzinách. Menej vhodné až nevhodné sú luvizeme a regozeme. Vyslovene nepriaznivé stanovište predstavujú litozeme, rankre, gleje, pseudogleje, organozeme, slance a slaniská. Slabšia až stredná skeletovitosť pestovaniu konopy výrazne neškodí, podobne ako stredná hĺbka pôdneho profilu. Rastliny neznášajú silnú štrkovitosť a kamenitosť, ako aj plytký pôdny profil s možnosťou zakoreňovania len do 0,3 m od povrchu pôdy. Svahovitosť znižuje úrody, na ktorých sa v chladnejších oblastiach prejavuje nepriaznivo aj severná expozícia svahov. Nakoľko konopa vyžaduje aplikáciu priemyselných hnojív alebo hnojovice, rentabilnosť jej pestovania nie je v porovnaní s inými energetickými plodinami veľmi priaznivá.

Obrázok 5: *Vhodnosť poľnohospodárskych pôd na pestovanie konope*

Oblasť pôd veľmi vhodných v štruktúre poľnohospodárskych pôd Slovenska zaberá 8,1 %. Konopa siata tu má pre značnú teplomilnosť veľmi vhodné podmienky na svoj rast a vývoj. Trvalé zamokrenie podzemnou vodou v glejových černiciach a fluvizemiach znižuje úrody nadzemnej biomasy. V tomto smere je menej škodlivý sezónny nadmerný obsah vody v pseudoglejových subtypoch hnedozeme a kambizeme. Tam však často pôsobí akútny nedostatok dusíka pre jeho nedostatočné uvoľňovanie mikroorganizmami mineralizáciou pôdneho humusu a rozkladom organických zvyškov rastlín v pôde. V terestrických černozemiach sú zasa dlhšie obdobia s aridným vlhkostným režimom, ktoré vo vegetačnom období znamenajú nedostatok vody pre rast a vývoj konopy. Najstabilnejšie a najvyššie úrody nadzemnej biomasy sa môžu dosiahnuť len na kultizemných čierniciach a fluvizemiach. Štrkovitosť a kamenitosť v malom rozsahu neobmedzuje dobrý rast konopy. Vylúčené sú však stredne hlboké pôdy, nakoľko udržia menej vlhky. Piesočnaté, hlinitopiesočnaté a ílové pôdy nie sú žiaduce, podobne ako svahy nad 7°. Dosahované úrody nadzemnej biomasy nie sú veľmi vysoké a pohybujú sa len na úrovni 10-12 ha⁻¹. Ich stabilita je často podmienená hnojením, prihnojovaním a zavlažovaním porastov.

Oblasť pôd vhodných sa odlišuje od veľmi vhodného predovšetkým prítomnosťou stredne hlbokých pôd a hlinitopiesočnatej a ílovej zrnitosti jednotlivých pôdnych typov. Významné sú aj prudšie svahy do 12° svahovitosti. Z jednotlivých pôdnych typov pri-

budli rendziny a pararendziny. Tieto však majú často obmedzenú hĺbku pôdneho profilu a väčšiu skeletovitosť pôdnej hmoty. Oblasť zaberá 9 % z výmery poľnohospodárskych pôd Slovenska. Vhodné ekologické podmienky sa vyznačujú väčšou zásobenosťou porastu rastlín prístupnej vlhky v pôde, ale prevažne nižšou sumou tepla v priebehu vegetácie tejto plodiny. Značná časť pôd sa totižto nachádza v klimatických oblastiach 05-07s pomerne teplým až mierne teplým priebehom počasia. Tento faktor pôsobí nielen na zníženie priemerných úrod tejto teplomilnej plodiny, ale výrazne ovplyvňuje aj stabilitu dosahovaných objemov nadzemnej biomasy. Na pokles úrody konopy pestovanej na len vhodných pôdach pôsobí aj severná expozícia svahov. Konopa sa nevyznačuje tvorbou veľmi veľkého objemu nadzemnej biomasy. Vo vhodných podmienkach na jej pestovanie to je v priemere len 8-10 ha⁻¹ sušiny.

Oblasť pôd málo vhodných zaberá 53,3 % z výmery poľnohospodárskych pôd Slovenska. Klimaticky je oblasť identická s oblasťou vhodných pôd. Líši sa však výrazne prítomnosťou pôd s nízkym až veľmi nízkym obsahom humusu (luzizeme, regozeme), trvalejším jarným zamokrením pôd a ich väčšou náchylnosťou k acidifikácii alebo erózii. Skoro vo všetkých pôdach typu kambizem a rendzina sa vyskytuje štrk a kamene, a to až do 50 % objemu ich hmoty. Pôdy sú často len stredne hlboké, čo neumožňuje rastlínám hlbšie zakoreniť. Svahy so severnou expozíciou taktiež negatívne vplyvajú na rast a vývoj konopy. Znevýhodnené pôdne pomery sa výrazne podieľajú na tvorbe nadzemnej biomasy konopy. Na pôdach menej vhodných na pestovanie konopy je extenzívne pestovanie tejto plodiny bez hnojenia a zavlažovania vyslovene neefektívne. Zaberá 28,7 % poľnohospodárskych pôd. Priemerné úrody sušiny nadzemnej biomasy nepresahujú 6-8 ha⁻¹ sušiny, čo je málo na efektívne zabezpečenie paliva.

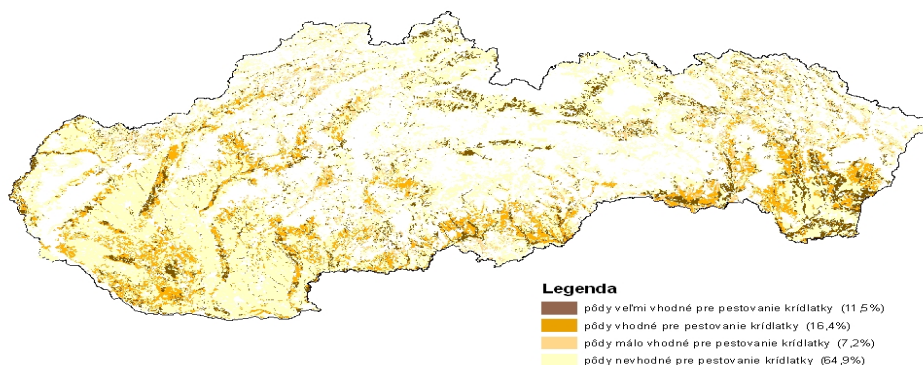
Oblasť pôd nevhodných patria tu všetky silno kyslé, slabo humózne a výrazne vodnou eróziou postihnuté pôdy typov pseudoglej, luzizem, kambizem a regozem. Vo všetkých klimatických regiónoch nemôžeme úspešne pestovať túto plodinu predovšetkým na pôdach typu litozem, ranker, organozem, glej, slanec a slanisko. Konopu siatu sa neodporúča pestovať ani na plytkých, silno štrkovitých a kamenistých pôdach vo všetkých klimatických regiónoch. Svahy so sklonom nad 12° sú z pestovania konopy vylúčené, najmä pre nebezpečenstvo vodnej erózie.

Krídlatka sachalínska (*Reynoutria sachalinensis* Nakai) a krídlatka japonská (*Reynoutria japonica* Houtt)

Krídlatky sa pestovali v Európe od roku 1825 ako dekoratívne parkové rastliny. Svoj pôvod majú v Japonsku, Kórei a Číne. Na Slovensku sa často pestujú ako dekoratívne rastliny i ako krmoviny pre vysokú zver. Sú to rastliny s mohutnými rozkonárenými bylinami, ktoré aj u nás dorastajú až do výšky 3 metrov. Základnú nadzemnú biomasu tvoria okrem stoniek najmä väčšie srdcovité listy. Vyznačujú sa mohutnou koreňovou sústavou, ktorej korene prerastajú v pôde až do hĺbky 2 metrov. Rastú od nížin až do horských oblastí. Uprednostňujú vlhšiu, živinami bohatú, nekarbonátovú, často štrkovitú a kamenistú pôdu. Pre vytvorenie mohutnej biomasy sú náročné najmä na vodu a preto neznášajú piesočnaté, ale ani suché hlinité a ílovité pôdy. Málo humózne a neštruktúrne povrchovo zamokrené pôdy (luzizem, pseudoglej) sú vhodné len ak obsahujú prevzdušňujúci skelet. Silno kyslé (kambizeme) ako aj silno alkalické (slance) a zasolené (slanisko) pôdy krídlatky neznášajú. Nedarí sa im tiež na trvalo zamokrených glejoch a organozemiach.

Z pôdných typov im najviac vyhovujú čiernice, fluvizeme, hnedozeme a kambizeme, menej luvizeme a pseudogleje a najmenej rendziny a pararendziny. Vyslovene nevhodné sú pôdy typu litozem, ranker, regozem, organozem, glej, slanec a slanisko. Tiež černo-zeme, vzhľadom na dlhšie obdobia s nedostatkom vlhky, na pestovanie týchto rastlín jednoznačne nevyhovujú. Plytké pôdy sú nevhodné pre nízku zásobu živín a vody, ako aj nebezpečenstvo vymrzania rastlín. Menej vhodné sú aj stredne hlboké a výraznejšie skeletovitejšie substráty. Významným parametrom lokalizácie tejto plodiny je svahovitost' územia (krídlatky nemôžeme pestovať na výrazných, ani na strmých svahoch) pre nebezpečenstvo vodnej erózie pôdy. Pokiaľ sa týka zrnitosti pôd, krídlatky uprednostňujú slabo až stredne skeletovité substráty s prevahou piesočnatohlinitej až ílovitohlinitej jemnozeme. Ťažké ílovité pôdy neumožňujú krídlatkám vytvoriť dostatočne mohutnú koreňovú sústavu. Z hľadiska konkurenčných schopností ide o vysoko expanzívny a agresívny druh.

Obrázok 6: Vhodnosť poľnohospodárskych pôd na pestovanie krídlatky

Oblasť pôd veľmi vhodných spadá do oblastí s chladnejšou klímou.. V teplejších oblastiach rastliny trpia suchom a vo veľmi chladných klimatických regiónoch je akútne nebezpečenstvo vymrzania porastu. Výtané sú slabo skeletovité pôdne substráty s obsahom štrku a kameňov od 5 do 25 % z objemu pôdnej hmoty. Takto sa najmä v pseudoglejových subtypoch hnedozemí a kambizemí vytvárajú vhodnejšie podmienky na zakoreňovanie rastlín. Okrem týchto typov pôd sú z aluviálnych pôd veľmi vhodné aj nezamokrené, štrkovité aj neštrkovité, nekarbonátové fluvizeme a čiernice. Nároky na jemnozeme sú v rozsahu piesočnatohlinitých až ílovitohlinitých druhov pôdy. Expozícia svahu nerozhoduje, zatiaľ čo sklonitosť by nemala byť väčšia ako 12°, čo znamená stredný svah. Prevládajú veľmi hlboké a hlboké pôdy a len zriedkavo neskeletovité stredne hlboké pôdy. Oblasť zaberá 11,5 % poľnohospodárskych pôd Slovenska. Podľa doterajších výsledkov poľných pokusov s pestovaním týchto plodín sa dosahovali maximálne úrody v rozsahu až do 30 t.ha⁻¹.

Oblasť pôd vhodných zaberá skoro všetky klimatické regióny, s výnimkou chladných a veľmi chladných, kde pre nedostatok tepla vo vegetačnom období hrozí nielen vymrzanie porastu, ale aj dosahovanie nízkych nerentabilných úrod (menej ako 15 t.ha⁻¹).

¹⁾ Ich pestovanie sa rozšírilo o pôdne typy luvizem a pseudoglej, prípadne o glejové subtypy fluvizemí a čiernic, najmä ak obsahujú primerané množstvo štrku a kameňov. V zamokrených a neprevzdušnených pôdach totižto korene krídlatiek zahŕňajú. Vhodné sú aj karbonátové čiernice a fluvizeme, lebo krídlatky sa vedľa nadbytku uhličitánov v pôde celkom dobre vysporiadať. Pôdny druh je v rozpätí piesočnatohlinitý až ílovi-tohlinitý, s vylúčením ľahkej piesčitej a veľmi ťažkej ílovitej pôdy pre jej výsušnosť alebo neprevzdušnenosť. Svahy so strednou sklonitosťou do 12° vyhovujú pre porasty rovnako ako roviny a mierne svahy. Oblasť zaberá 16,4% poľnohospodárskych pôd. Predpokladané dosahované úrody sú v rozsahu 15-20 t.ha⁻¹.

Oblasť pôd málo vhodných zaberá 7,2% poľnohospodárskych pôd najmä v chladných regiónoch so stredne hlbokými a stredne skeletovitými pôdami, s obsahom štrku a kameňov 25-50%. Málo vhodné až nevhodné sú pôdy typu rendzina a pararendzina, glejové bezskeletovité subtypy pôd - fluvizem a čiarnica. V suchých rokoch a to najmä teplých regiónoch na nich krídlatka rastie bez prekážok, ale vo vlhkých rokoch a v chladných klimatických regiónoch často vymoká alebo vymrzá. Podobne je tomu s povrchovo silne oglejenými luvizemiami a pseudoglejami. Vyhovujúce polohy majú sklonitosť 0° až 12°. Expozícia svahov nerozhoduje. Rentabilita pestovania s úrodami nadzemnej hmoty vyššej ako 15 t.ha⁻¹ sušiny z 1 ha je spojená často s priebehom počasia. Teplejšie a vlhšie roky v chladných regiónoch sú najoptimálnejšie, zatiaľ čo stratové môžu byť roky s chladnejším a suchším priebehom počasia.

Oblasť pôd nevhodných je lokalizovaná na pôdy typu: regozem, litozem, glej, organozem, černoze, slanec, slanisko a ranker. Nevyhovujú ako silno zamokrené, tak aj výsušné substráty. Preto ich nemôžeme pestovať ani na piesčitých, ani na ílových pôdach. Silne skeletovité a plytké pôdy sú nevhodnými substrátmi. Úrody silne ovplyvňuje aj obsah humusu a dusíka v pôde. Nevhodné pestovateľské prostredie predstavujú aj výrazné a strmé svahy. Na pestovanie krídlatiek je na Slovensku nevhodných až 64,9% poľnohospodárskych pôd.

Láskavec zelenoklasý (*Amaranthus chlorostachys* Willd) a láskavec hybridný (*Amaranthus hybridus* L)

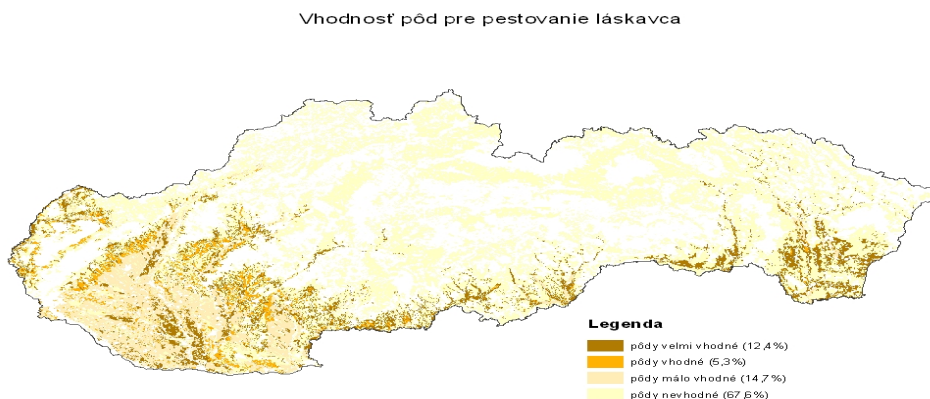
Láskavce sú jednoročné rastliny pôvodom z tropických oblastí Ameriky, Ázie a Afriky. Z mnohých druhov sa niektoré pestujú na zrno, iné sú okrasnými rastlinami, alebo rastú ako burina. Mohutné druhy (láskavec zelenoklasý a hybridný), ktoré dorastajú do výšky jedného metra sa môžu využívať aj ako energetické plodiny. Hmota je na kŕmenie nevhodná. Láskavec je citlivý najmä na nedostatok dusíka v pôde. Preto pôdy s nižším obsahom humusu a organických látok nie sú optimálnym stanovišťom na jeho pestovanie. V našich podmienkach sa môže na optimálnych stanovištiach zberať až 15-25 t.ha⁻¹ sušiny tejto plodiny. Ak sa pestuje na zrno, vymlátená slama sa tiež môže použiť na spaľovanie. Úrody sú však len 6-8 t.ha⁻¹.

Teplomilný láskavec znáša suchšie a sviežšie podmienky, aj keď na vytvorenie nadzemnej biomasy potrebuje a spotrebuje značné množstvo vody. K tomu však slúži rozsiahlejšia koreňová sústava láskavcov. Táto sa môže dokonale rozrásť len v hlbších nezamokrených a nezasolených pôdach. Rastliny sú menej citlivé na pôdnu reakciu. Vyhovuje im široké rozpätie pH 4,5-7,5 pH. Rastie aj na zasolených pôdach, kde však poskytuje nižšie úrody nadzemnej biomasy. Slabší výskyt štrku a kameňov do 25% objemu v pôde

pôsobí vysušujúco. Na zamokrených a ílovitých pôdach sa však prejavuje priaznivo a zvyšuje ich produkčnú schopnosť. To neplatí pre piesočnaté a hlinitopiesočnaté pôdy. Stredná skeletovitosť s obsahom skeletu 25-50% je ale už jednoznačne menej vhodným až nevhodným prostredím, rovnako ako obmedzená hĺbka pôdy v rozsahu len do 0,6 m od povrchu terénu. Láskevce nie sú pôdoochrannými plodinami proti vodnej erózii. Preto už mierne svahy do 7° sklonitosti sú menej vhodným prostredím na ich pestovanie.

Na pestovanie laskavca najviac vyhovujú pôdy typu fluvizem, čiernica a černoze, menej hnedozem a kambizem, najmenej rendzina a pararendzina. Menej vhodné sú všetky glejové a pseudoglejové subtypy pôd. Nevyhovujú slabo humózne luvizeme, ako aj zamokrené gleje, organozeme a pseudogleje. Tak tomu je aj s plytkými, skeletovitými a zasolenými typmi pôd: litozem, organozem, ranker, slanisko a slanec.

Obrázok 7: *Vhodnosť poľnohospodárskych pôd na pestovanie laskavca*

Oblasť pôd veľmi vhodných sa nachádza vo veľmi teplom, teplom a dostatočne teplom klimatickom regióne s veľmi suchými a suchými podmienkami. Zrnitosť sa jedná o piesočnatohlinité, hlinité, prachovité a ílovitohlinité pôdy s dostatočným podielom prachových častíc. Z pôdnych typov sú najoptimálnejšie humózne čiernice, fluvizeme a černozeme. Zamokrenie pôdy sa odráža na obmedzení rastu koreňového systému laskavca. Svahovité polohy sú na pestovanie tejto energetickej plodiny nevhodné, nakoľko nie sú dostatočne chránené pred vodnou eróziou. Expozícia svahu nepredstavuje pre laskavec významný parameter. Laskavec znáša kyslejšiu pôdnu reakciu. Obmedzené podmienky pestovania laskavca znamenajú, že táto oblasť v rámci poľnohospodárskeho pôdneho fondu Slovenska zaberá len 12,4%. Úrody nadzemnej biomasy laskavca, pri agrotechnicky dobre zabezpečenom poraste, by nemali výraznejšie klesnúť pod 20 t.ha⁻¹.

Oblasť pôd vhodných zaberá 5,3% poľnohospodárskych pôd. Pestovateľské podmienky sa zhoršujú len na úkor horších vlastností pôd znižujúcich ich úrodnosť. Predovšetkým je to slabšie zamokrenie (glejové a pseudoglejové subtypy pôd), nižší obsah humusu (hnedozeme, kambizeme) i slabý výskyt skeletu (obsah štrku a kameňov do 25% objemu). Pôdy sú naďalej veľmi hlboké a hlboké a nachádzajú sa iba na rovine. Okrem

piesočnatohlinitých, hlinitých a ílovitohlinitých pôd sú pre laskavec vhodné aj pôdy hlinopiesočné. Aj keď pre laskavec doposiaľ nie sú známe negatívne produkčné, resp. ekologické dôsledky vyššieho obsahu ílu, v tejto oblasti ho na ílovitých pôdach pestovať neodporúčame. Väčšia kyslosť hneдозemí a kambizemí nie je na závalu a nezhoršuje stanovištné podmienky. Expozícia svahu nerozhoduje, lebo na svahovitých pôdach laskavec pestovať neodporúčame. Vo vhodných stanovištných podmienkach nemajú klesať úrody nadzemnej biomasy laskavca pod rozpätie 15-20 t.ha⁻¹.

Oblasť pôd málo vhodných zaberá klimatické regióny s nižšou sumou tepla v období jeho vegetácie. V teplejších regiónoch sa prejavuje nadbytok vody v sezónne zamokrených pôdach. Tieto neskoršie vysychajú a tak umožňujú vstup do polí len s určitým oneskorením. To skracuje vegetačné obdobie plodiny. Prejavuje sa to predovšetkým v glejových a pseudoglejových subtypoch čiernic, fluvizemí, hneдозemí a kambizemí. Určitým rizikom je aj pestovanie laskavca na ťažkých ílovitých pôdach. K nedostatkom stanovištných podmienok sa pridružuje aj stredná hĺbka pôdneho profilu. Nezanedbateľným rizikom pestovania sú aj mierne svahy do 7° sklonitosti. Na jar po sejbě sa môžu na nich prejaviť erózne ryhy s odplavenou zemínou aj so semenami. To všetko nepraje vytvoreniu vhodného prostredia na pestovanie tejto plodiny. Oblasť zaberá 14,7% z výmery poľnohospodárskych pôd na Slovensku. Priemerná produkčná schopnosť menej vhodných pôd je v rozsahu 10-15 t.ha⁻¹ nadzemnej biomasy rastlín.

Oblasť pôd nevhodných predstavuje prevažnú väčšinu výmery poľnohospodárskej pôdy (až 67,6 %). Patria sem predovšetkým chladnejšie a vlhkejšie klimatické regióny. Z jednotlivých pôd sú nevhodné stredne a silno skeletovité, plytké a piesčité pôdy. Ďalej to sú pôdy typu glej, pseudoglej, organozem, litozem, regozem, ranker, slanec a slanisko. Ako substrát na pestovanie laskavca nevyhovuje ani luvizem a to pre nízky obsah humusu a živín, ako aj slabšiu odolnosť voči utláčaniu a nepriaznivú štruktúru. Svahy nad 7° sklonitosti sú ohrozené vodnou eróziou natoľko, že tam laskavec nepatrí. Na rozdiel od iných energetických plodín je laskavec najmenej citlivý na pôdnu reakciu. Znáša tak kyslé, ako aj karbonátové a slabo zasolené pôdy.

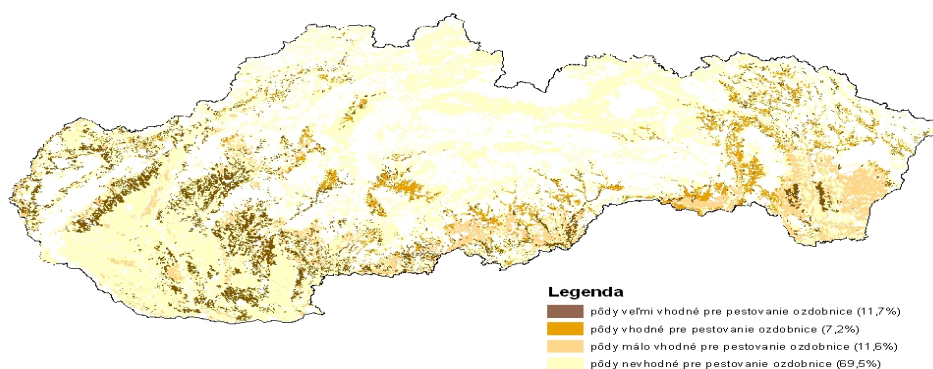
Ozdobnica čínska (*Miscanthus sinensis* Anderss)

Táto rýchlorastúca vytrvalá tráva si pre mohutný vzrast až do výšky 8 metrov vyslúžila názov „slonia tráva“. Takúto výšku dosahuje v optimálnych podmienkach subtropických a tropických oblastí najmä v Číne, Kórei a na Polynézskych ostrovoch, odkiaľ pochádza. Rastie však aj v Mandžunsku a na Kurilských ostrovoch. V podmienkach mierneho klimatického pásma tráva dorastá do výšky 2 metrov a poskytuje úrodu sušiny 15-25 t.ha⁻¹, čo je z pohľadu efektívnosti pestovania vyhovujúci parameter. Rozhodujúcimi faktormi pre rast ozdobnice čínskej sú teplo a voda.

Tráve vyhovujú hlinopiesočné až ílovitohlinité pôdy, trvale alebo sezónne zamokrené povrchovou i podzemnou vodou. Z pôdnych typov a podtypov sú vhodné: gleje, pseudogleje, čiernice glejové, fluvizeme glejové, luvizeme pseudoglejové, hneдозeme pseudoglejové a glejové a kambizeme pseudoglejové a glejové. Vhodné sú aj čiernice, fluvizeme, hneдозeme a kambizeme kultizemné a teda nezamokrené pôdy, na ktorých však najmä v suchých rokoch sa vyžaduje zavlažovanie porastu. Nevhodné sú regozeme, černozeme, litozeme, rendziny, pararendziny, rankre, slaniská a slance. Ako všetky trávy, tak aj ozdobnica čínska je veľmi citlivá na obsah štrku a kameňov v pôde. Už slabo

skeletovité pôdy sú menej vhodné na jej pestovanie, nakoľko preriedujú porast a znižujú úrodu. Podobne je tomu aj s hĺbkou pôdy, aj keď v zamokrených pôdach sa vedú trávy dobre vysporiadať aj so stredne hlbokým pôdnym profilom. Významný parameter pestovania je pôdna reakcia. Optimálne je výmenné pH 5,5 – 6,5. Tráva je osobitne citlivá na vyšší obsah vo vode rozpustných solí v pôde. Aj slabo zasolené pôdy sú pre rastliny nevyhovujúcim stanovišťom, podobne ako výsušné polohy a piesočnaté pôdy.

Obrázok 8: *Vhodnosť poľnohospodárskych pôd na pestovanie ozdobnice čínskej*

Oblasť pôd veľmi vhodných zaberá 11,7% poľnohospodárskych pôd Slovenska. Pestovanie ozdobnice čínskej sa plošne odporúča len v klimatických regiónoch s veľmi teplou, teplou a dostatočne teplou, ako aj veľmi suchou a suchou klímou. Oblasť pôd veľmi vhodných na pestovanie ozdobnice sa však rozprestiera nielen na nížine, ale aj v nízko položených kotlinách a prihorských pahorkatinách. Do tejto oblasti patria všetky glejové a pseudoglejové typy a subtypy pôd s hlbokým a zriedkavejšie stredne hlbokým pôdnym profilom. Zrnitosťne sú hlinitopiesočnaté až ilovitohlinité, s nižším obsahom, alebo úplne bez obsahu štrku a kameňov. Prevládajú rovné stanovištia, ale vyskytujú sa aj mierne a stredné svahy do 12° sklonitosti. Expozícia svahu nie je rozhodujúcim parametrom. Z pestovateľskej oblasti veľmi vhodných pôd sú vylúčené všetky karbonátové a aj slabšie zasolené varianty pôd. Na optimálnych stanovištiach sa predpokladá dosahovanie úrod sušiny tráv v rozsahu 20- 25 t.ha⁻¹.

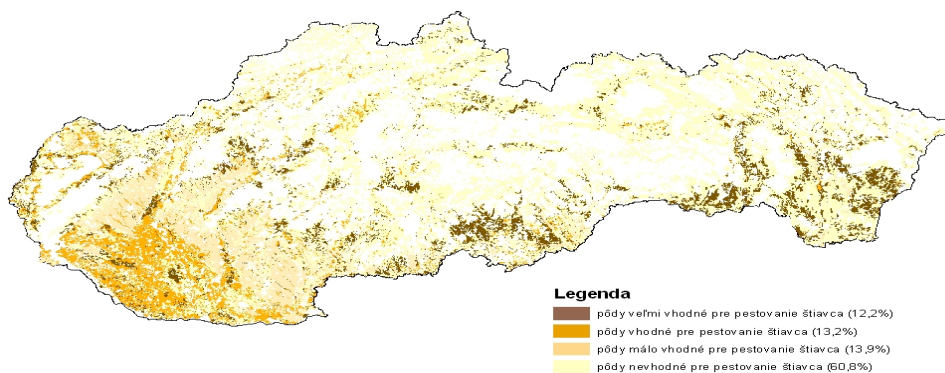
Oblasť pôd vhodných (7,2% poľnohospodárskych pôd) má väčšie predpoklady dostatku vody (vyššie atmosférické zrážky), ale nižšie kumulatívne objemy tepla v priebehu vegetácie. Oblasť sa rozprestiera v pomerne teplých až mierne teplých, ako aj suchých, mierne suchých až mierne vlhkých kotlinových až vrchovinových podmienky. Spadajú sem glejové a pseudoglejové, a teda zamokrené pôdy. Podobne ako v oblasti veľmi vhodnej na pestovanie ozdobnice môžu mať pôdy len nižší obsah štrku a kameňov. Pôdny profil je veľmi hlboký a hlboký. Zrnitosť má rozpätie od hlinitopiesočnatej až po ilovitú. Expozícia svahu nerozhoduje, ale svahovitost' nad 12° nie je už vhodným stanovišťom tráv, najmä pre obtiažnosť zberu úrody sena. Predpokladané úrody sušiny ozdobnice čínskej sú v tejto oblasti v rozsahu 15-20 t.ha⁻¹.

Oblasť pôd málo vhodných zaberá 11,6% z výmery poľnohospodárskych pôd Slovenska. Zaradili sme tu pôdy ktoré majú v priebehu roka menšie a menej stále zásoby vody. Ide o hnedozeme, čiernice, fluvizeme, kambizeme a luvizeme, prípadne aj ich skeletovitejšie a menej hlboké pseudoglejové varianty. Zrnitosť to sú pôdy nielen hlinitiopiesočné až ílovitohlinité, ale aj ílnaté, a teda veľmi ťažké pôdy. Polohy majú nielen rovinatý, ale aj svahovitý charakter so sklonom do 12°. Úrody sušiny slanej trávy viac ako 15 t.ha⁻¹, kedy je jej pestovanie rentabilné, sa dosahujú len v rokoch s priaznivým priebehom počasia (teplo a vlhko).

Oblasť pôd nevhodných zaberá 69,5% poľnohospodárskych pôd. Nevhodné na pestovanie slanej trávy sú všetky polohy so stálym alebo periodickým nedostatkom vody v pôde zapríčinené pôdou (piesčité, plytké, skeletovité, ílové), svahovitosťou (odtok) a klímou. Nevhodné je totižto chladné klíma (klimatické regióny 07-10), v ktorej trávy vymŕdzajú. Rastliny neznášajú karbonátové pôdy typu černoze, čiernica, fluvizem, rendzina a pararendzina. Nevhodným substrátom na pestovanie ozdobnice čínskej sú tiež pôdy s vyšším obsahom vo vode rozpustných solí, a teda slancové a slaniskové subtypy čiernic, černoze a fluvizemí, ako aj slance a slaniská.

Štiavec špenátový (*Rumex patientia* L.) x **štiavec ťanšanský** (*Rumex tianschanicus* A.Los)

V klimatických podmienkach mierneho pásma je jednou z najperspektívnejších energetických plodín štiavec. Bol vyšľachtený len nedávno krížením domácej odrody štiavca špenátového s čínskym druhom štiavca ťanšanského. Tento kríženec je trvalou bylinou, odolnou voči vymŕzaniu a niektoré novovyšľachtené odrody sú odolné aj voči nedostatku vlhky v pôde. Môže sa teda pestovať vo všetkých klimatických regiónoch Slovenska, na rôznorodých pôdach až do výšky 700 m. n. m. Nakoľko má korene ako petržlen, neznáša menej zamokrené glejové a pseudoglejové subtypy pôd najmä v chladnejších a vlhších klimatických podmienkach. Aj v teplých klimatických regiónoch sú zamokrené lokality menej vhodné stanovišťa na pestovanie tejto plodiny. Nakoľko zakoreňuje až do hĺbky 1,5 – 2,0 metra sú menej vhodné až nevhodné všetky plytké a stredne hlboké pôdy. Štiavec neznáša veľmi silne kyslé a silne alkalické pôdy. Nároky na pôdnu reakciu sa pohybujú v rozpätí od 5,5 do 6,5 pH. Štiavec sa môže pestovať na hlinitiopiesočných až ílovitohlinitých pôdach. Na piesočnatých pôdach trpí štiavec suchom a v ílovitých korene sa dusia a zahŕňajú. Nakoľko je trvalou plodinou, ktorá na jednom stanovišti vydrží 15-20 rokov nie sú na prekážku ani výraznejšie svahy do 17°. Expozícia polohy nie je rozhodujúca, nakoľko štiavec nie je vyslovene teplomilnou rastlinou. Dorastá do výšky 2,2 až 2,8 metra. Stonky sa tvoria aj pomocou štyroch až šiestich odnoží.. Úrody nadzemnej biomasy dosahujú až 30 t.ha⁻¹ v sušine.

Obrázok 9: *Vhodnosť poľnohospodárskych pôd na pestovanie štiavca*

Oblasť pôd veľmi vhodných zaberá 12,2% z výmery poľnohospodárskych pôd Slovenska. Klimaticky spadá do regiónov s veľmi teplým až pomerne teplým a veľmi suchým až mierne suchým priebehom počasia. Rozprestiera sa ako v nížinách, tak aj v pahorkatinových, kotlinových a vrchovinových oblastiach. Štiavec využíva najmä zimnú vlhu, pričom k vytvoreniu nadzemnej biomasy nepôsobia negatívne ani letné a jesenné suchá. Plodine vyhovujú terestrické nezamokrené subtypy a nekarbonátové variety pôdných typov černoziem, čiernica, fluvizem, hnedozem, kambizem a regozem. Zrnitostne sú najoptimálnejšie piesočnatohlinité až ílovitohlinité pôdy s prevahou prachových častíc jemnozeme. Menej humózne pôdy nie sú na prekážku, pokiaľ sú dostatočne hlboké. Veľmi vhodné stanovišťa na pestovanie štiavca majú hlboký až veľmi hlboký pôdny profil bez štrku a kameňov. Pestovateľsky sú veľmi vhodné nielen rovinaté parcely a pozemky, ale aj svahy so strednou sklonitosťou do 12°. Expozícia svahu nerozhoduje. Maximálne úrody nadzemnej biomasy môžu dosahovať až 30 t.ha⁻¹ sušiny, s viacročným rozpätím priemerných úrod 20-25 t.ha⁻¹.

Oblasť pôd vhodných zaberá 13,2% poľnohospodárskych pôd Slovenska. Oblasť reprezentujú karbonátové variety pôd, piesočnaté a slabo skeletovité čiernice, černoze, fluvizeme, hnedozeme, regozeme a kambizeme. Rozšírenie vhodných pôd na pestovanie štiavca do klimaticky chladnejších a vlhších regiónov sa týka bezskeletovitých a slabo skeletovitých spomínaných pôdných typov, ale aj pôdných typov rendzina a pararendzina. Jedná sa o pôdy hlboké so sklonitosťou pod 12°. Zrnitostne sú vylúčené len pôdy s vysokým obsahom ílovitých častíc a pôdy so stredným až vysokým obsahom skeletu, kedy štrk a kamene predstavujú viac ako 25% pôdnej hmoty. V takomto prostredí totižto dužinaté korene štiavca nemajú dostatok priestoru na svoje rozkonárenie. Z týchto príčin sú vylúčené z pestovania štiavca aj stredne hlboké a plytké pôdy rôznych typov, druhov a variet. Predpokladané úrody sušiny nadzemnej biomasy štiavca sú v rozpätí 15-20 t.ha⁻¹.

Oblasť pôd málo vhodných zaberá 13,9% poľnohospodárskych pôd. Okrem zaradenia glejových subtypov čiernic a fluvizemí, ako aj pseudoglejových subtypov hnedoze-

mí a kambizemí v teplejších klimatických regiónoch, patria do tejto oblasti aj všetky predchádzajúce typy pôd: černoze, čiernica, hnedozem, fluvizem a kambizem s nízkym obsahom štrku a kameňov. Menej vhodné na pestovanie štiavca sú aj pôdy chladných a veľmi chladných klimatických regiónov a to najmä typu fluvizem a kambizem. Samozrejme, že ide len o nezamokrené, bezskeletovité a menej skeletovité, ale len veľmi hlboké a hlboké pôdy. Hĺbka zakoreňovania štiavca je v nich totižto zárukou nevymrzania porastu aj v týchto extrémne chladných klimatických regiónoch. Zníženie úrodu štiavca na priemerných 10-15 t.ha⁻¹ sušiny nadzemnej biomasy je ešte stále vyhovujúcim ukazovateľom vhodnosti pestovania tejto energetickej plodiny aj v menej priaznivých stanovištných podmienkach. Nakoľko štiavec neznáša silno kyslé prostredie, treba z pestovania vylúčiť najmä pôdy náchylné k okysľovaniu.

Oblasť pôd nevhodných patria tu predovšetkým všetky silnejšie a trvalejšie zamokrené pôdy typu: pseudoglej, luvizem pseudoglejová, organozem a glej. Ďalej nie sú vhodné silne skeletovité a plytké pôdy najmä typu litozem, ranker a rendzina. Tejto plodine neprospeje ani pestovanie na pôdach typu smonica a piesočnatá regozem. K pestovaniu neodporúčame stanovištia s príkrym svahom a zrázy. Nevhodné sú aj silno kyslé pôdy a pôdy náchylné k acidifikácii (niektoré kambizeme), ako aj všetky zasolené pôdy typu slanec a slanisko a im príbuzné slabo zasolené subtypy iných pôdnych typov (fluvizem, čiernica, černoze). Z pôdnych druhov sú na pestovanie štiavca nevhodné najmä pôdy s vysokým obsahom ílovitých častíc. Korene v nich zahŕňajú a odumierajú.

ZÁVER

Integračné procesy prebiehajúce v Európe priniesli v rámci jednotnej poľnohospodárskej politiky aj fenomén pôd dočasne, resp. aj trvalo pre poľnohospodársku činnosť nepotrebných. Jedným z efektívnych riešení využitia takýchto lokalít je pestovanie energetických plodín. Jedná sa o lokality, na ktorých by prípadná výroba biomasy zaručovala poľnohospodárom ekologicky i ekonomicky prijateľnejšie efekty ako klasická výroba agroproduktov. To znamená:

v lepších prírodných podmienkach intenzívne využívať pôdu na výrobu potravín, ktoré budú schopné konkurovať náročným podmienkam svetového agrárneho trhu,

v menej produkčných oblastiach orientovať poľnohospodárstvo prevažne na nepotravinársku produkciu, t.j. napr. na výrobu rastlinných surovín a bioenergie.

Nakoľko veľká časť poľnohospodárskych pôd na Slovensku leží v oblastiach pre intenzívne využívanie nevhodných, je potrebné zvýšenú pozornosť venovať pestovaniu priemyselných a energetických rastlín. Zavedenie takýchto plodín do sústavy hospodárenia na pôde je treba považovať za jednu z dôležitých inovácií rastlinnej výroby a ich pestovanie by sa malo stať bežnou, podporovanou i preferovanou súčasťou agrárneho programu. Potenciál na produkciu biomasy i bioenergie je v našom poľnohospodárstve značný. Pre získavanie energetickej fytohmoty je možné výhodne využívať nielen prebytočnú poľnohospodársku pôdu, ale tiež ostatnú, rôznym spôsobom devastovanú pôdu.

Požiadavky na pôdu pre produkciu biomasy budú závisieť od možnosti zmeny využitia pôdy na produkciu potravinových plodín a iné účely, od zvýšenia úrodu hlavných plodín produkujúcich biomasu, ale aj rozsahu v akom sa budú využívať vedľajšie produkty z poľnohospodárskej produkcie. V porovnaní s využívaním tradičných plodín, akými sú obilniny alebo cukrové plodiny, môžu výrazný ekonomický a environmentálny prínos

priniesť celulóзовé rastlinné materiály (trávy a drevnaté plodiny). Využitie viacročných tráv a drevnatých plodín znižuje pri porovnaní s ornými plodinami aplikáciu hnojív a pesticídov.

Cieľom príspevku bolo poukázať na potenciál pôd i agrárnej krajiny Slovenska pre pestovanie rastlín na energetické účely. Pre vybrané plodiny bola vypracovaná diferenciácia vhodnosti ich pestovania do štyroch kategórii (oblasť na pestovanie veľmi vhodná, menej vhodná, vhodná a nevhodná).

Poznámka: Autori ďakujú Agentúre na podporu výskumu a vývoja i agentúre VEGA za finančnú podporu pri riešení projektov APVV-0124-06, APVV-0131-II, VEGA 1/0070/12 a VEGA 1/0272/12, v rámci ktorých prezentovaný príspevok vznikol.

LITERATÚRA

- DEMO, M. a kol. (2011): Projektovanie udržateľných poľnohospodárskych systémov v krajinom priestore. SPU Nitra, VÚPÚ Bratislava, 663 s., ISBN 978-80-552-0547-2.
- DOSTÁLEK, P., MICHALOVÁ, A., ŠKERÍK, M., MITÁČEK, T. (2002): Netradiční plodiny. Bulletin ekologického zemědělství. PRO - BIO, Šumperk.
- DŽATKO M. a kol. (1989): Agroklimatické regióny SR (záverečná správa), VCPÚ – ÚPVR, Bratislava, 1989.
- DŽATKO, M. - DUBOVCOVÁ, M. (1985): Hodnotenie vhodnosti pôdno-ekologických podmienok pre pestovanie poľnohospodárskych plodín a kultúr (záver. správa), VÚPVR Bratislava, 32 s.
- DŽATKO, M. (2002): Hodnotenie produkčného potenciálu poľnohospodárskych pôd a pôdno-ekologických regiónov Slovenska. VÚPOP Bratislava, 88 s. ISBN 80-85361-94-9.
- HRAŠKO, J., BERNA, Z. (1988): Aplikované pôdoznanectvo. Bratislava, Príroda, 474 s. ISBN 064-170-88.
- HRONEC, O. a kol. (2000): Prírodné zdroje. Royal Unicorn. Košice, 235 s.
- KORBÍNI, J., FACUNA, J. (1978): Zóny vhodnosti pestovania hlavných poľnohospodárskych plodín v SSR. Bratislava, Príroda, 111 s. ISBN 64-223-78.
- KOVÁČ, K. a kol. (2003): Všeobecná rastlinná výroba; SPU Nitra, 335 s. ISBN 80-8069-136-3.
- KULÍK, D. a kol. (2002): Technológia rastlinnej výroby; SPU v Nitre, 249 s., ISBN 80-8069-089-8.
- LINKÉŠ, V., PESTÚN, V., DŽATKO, M. (1996): Príručka pre používanie máp bonitovaných pôdno-ekologických jednotiek. Bratislava: VÚPÚ, 43 s. ISBN 80-85361-19-1.
- MAZÚR, E., LUKNIŠ, M., (1980): Regionálne geomorfologické členenie. Geograf. Ústav SAV Bratislava.
- MICHAELI, E. (1999): Regionálna geografia Slovenskej republiky. FHPV PU v Prešove, 256 s. ISBN 80-88722-41-1.
- MOUDRÝ, J., STRAŠIL, Z. (1996): Alternatívni plodiny. JUZF České Budějovice.
- POLÁK, M. (2006): Koncepcia rozvoja obnoviteľných zdrojov energie na báze biomasy v Prešovskom a Košickom kraji. In: Obnoviteľné zdroje surovín a energie – šanca pre znevýhodnené regióny (zborník ref.), MŠ SR, EU v Bratislave, s. 17-32, ISBN 80-225-2276-7.

- PORVAZ, P. (2006): Produkčné parametre *Miscanthus sinensis* ANDERSS v podmienkach VSN; Ústav agroekológie Michalovce.
- POSPIŠIL, R., VILČEK, J. (2000): Energetika sústav hospodárenia na pôde. VÚPOP Bratislava, 108 s., ISBN 80-85361-75-2.
- STRAŠIL, Z. (2002): Perspektivy ozdobnice čínskej. Zemědělský týdeník, VÚRV Ruzyně č. 10, s. 17-18.
- VILČEK, J. (2001): Soil productivity potential and cropping profitability in Slovakia; Agricultural economics, 47, (9), s.405-408, ISSN 0139-570X
- VILČEK, J. (2003): Bioenergy production of agricultural soils cover. Ekológia, vol. 22, No 2, Bratislava, s. 177-182, ISSN 1335-342X.
- VILČEK, J. (2003): Cropping efficacy as influenced by representative soil types. Agriculture (Poľnohospodárstvo), vol. 49, N.6, pp. 269-273.
- VILČEK, J., HRONEC, O., BEDRNA, Z. (2005): Environmentálna pedológia. SPU Nitara, 299 s., ISBN 80-8069-501-6.
- VILČEK, J. (2006): Možnosti a riziká zhodnocovania potenciálu poľnohospodárskej pôdy pomocou energetických plodín. In: Obnoviteľné zdroje surovín – šanca pre znevýhodnené regióny (zborník ref. z medzinárodného workshopu), EU v Bratislave, Bratislava, s. 46-57, ISBN 80-225-2275-9, EAN 978-80-225-2275-5.
- VILČEK, J., BEDRNA, Z. (2007): Vhodnosť poľnohospodárskych pôd a krajiny Slovenska na pestovanie rastlín. VÚPOP Bratislava, 248 s. ISBN 978-80-89128-36-5.
- ZELENSKÝ, K. (1979): Typen der Landwirtschaftlichen Production in der Slowakei. Geogr. Časopis 31, 1979, č. 1, s. 92-99.

SUITABILITY OF AGRICULTURAL LANDSCAPE FOR GROWING THE CROPS FOR ENERGY PURPOSES

Summary

Integration processes in Europe have resulted within united agricultural policy in a phenomenon of land temporary or permanently unnecessary for agricultural activity. One effective solution is to use these sites for energy crops. These are the sites where the potential production of biomass guarantee farmers an environmentally and economically friendlier effects than the conventional production of agroproducts. This means:

- *in better natural conditions use the land intensively for food production, which will be competitive in demanding world agrarian market,*
- *in less productive areas to concentrate on mainly non-food agricultural production, e.g. production of plant materials and bioenergy.*

Since a large proportion of agricultural landscape in Slovakia is located in areas unsuitable for intensive use, it is necessary to pay attention to the growing of industrial and energy plants. The introduction of such crops in the land management system should be regarded as one of the most important innovation of crop production and cultivation should become a standard, supported and preferred part of the agricultural program. The potential for biomass and bioenergy production is in our agriculture significant. To obtain

energy phytomass it is possible to use not only surplus agricultural land, but also other, in different way devastated land.

Requirements for the land for biomass production will depend on the possibility of change of the land use for production of food crops and other purposes, on increasing production of main crops producing biomass, but also on the extent in which by-products from agricultural production will be used. Compared with the use of traditional crops such as cereals and sugar crops, significant economic and environmental benefit can bring cellulosic plant materials (grass and woody crops). The use of perennial grasses and woody crops reduce application of fertilizers and pesticides when compared with arable crops.

The aim of this paper was to highlight the potential of land and agricultural landscape in Slovakia for the cultivation of plants for energy purposes. Differentiation suitability of cultivation in four categories (area of cultivation is very appropriate, less appropriate, suitable and unsuitable) was developed for selected crops.

Recenzovali: *Prof. h. c. prof. Ing. Ondrej Hronec, DrSc.*
 Prof. RNDr. Eva Michaeli, PhD.

ACTA FACULTATIS STUDIORUM HUMANITATIS ET NATURAE
UNIVERSITATIS PREŠOVIENSIS, PRÍRODNÉ VEDY, LIV.
FOLIA GEOGRAPHICA 19

FOLIA GEOGRAPHICA 19

<i>Editori:</i>	RNDr. Vldimír Čech, PhD.
<i>Autor:</i>	kolektív
<i>Náklad:</i>	300 výtlačkov
<i>Rozsah diela:</i>	257 strán
<i>AH:</i>	19,8
<i>Vydavateľ:</i>	Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove
<i>Vydanie:</i>	prvé, 2012
<i>Formát:</i>	B5
<i>Sadzba:</i>	Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, Ing. Ladislav Nagy
<i>Tlač:</i>	Tlačiareň Kušnír Prešov

ISSN 1336-6149 (Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae
Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy)

ISSN 1336-6157 (Folia Geographica)